

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ВІСНИК

Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 16

Кам'янець-Подільський
2021

УДК 378.4(477.43)(082):33
ББК 74.584(4Укр-4Хме)
В53

Рекомендовано вченою радою
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 6 від 29.04.2021)

Редакційна колегія

Ящишина І. В., доктор економічних наук, професор (голова, науковий редактор), Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка;
Мазур Н. А., доктор економічних наук, професор, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка;
Новак Д., доктор економічних наук, професор, Державний економічний університет в Познані (Республіка Польща);
Пармаклі Д. М., доктор економічних наук, професор, Комратський державний університет (Республіка Молдова);
Баженова С. Е., доктор історичних наук, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка;
Конет І. М., доктор фізико-математичних наук, професор, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка;
Матвейчук Л. О., доктор наук з державного управління, доцент, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка;
Лисак В.Ю., кандидат економічних наук, доцент, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка;
Семенець І.В., кандидат економічних наук, доцент, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка;
Цілібіна В. М., кандидат технічних наук, Інститут економіки Національної академії наук Білорусі.

Відповідальний редактор:

Боднарчук Т. Л., кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

В53 Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки / за ред. І. В. Ящишиної. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О. В., 2021. Випуск 16. 368 с.

ISBN 978-617-95084-2-4

Вісник містить статті, які відображають результати наукового доробку вітчизняних та іноземних вчених. Досліджено окремі аспекти сучасної економічної теорії, інноваційних перетворень економіки, обліку, аналізу, оподаткування та контролю, проаналізовано особливості управління людським капіталом, а також проблеми розвитку суб'єктів господарювання різних галузей економіки, зокрема індустрії гостинності.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та усіх, хто цікавиться проблемами розвитку сучасної економіки.

ISBN 978-617-95084-2-4

Свідотцво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 14666-3637 ПР від 01.12.2008 р.

УДК 378.4(477.43)(082):33
ББК 74.584(4Укр-4Хме)

© Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ІННОВАЦІЙНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Боднарчук Т. Л.

Тенденції співробітництва України з країнами Європи в рамках угод про вільну торгівлю 9

Бурима Л. Я.

Разработка базовых параметров рынка разрешений на эмиссии парниковых газов 12

Жигальская Л. О.

Перспективные направления роста электропотребления в Республике Беларусь 18

Землянкін А. І., Хазанова Н. М.

Імпортзаміщення як інструмент державної політики 22

Колесникова І. В.

Монетарная политика для стимулирования роста: миф или реальность? 27

Кушніренко О. М.

Індустрія 4.0 як ключовий фактор модернізації української промисловості 32

Литвинчук А. А., Васильєва І. Л.

Факторы, определяющие конкурентоспособность региона как целостную экономико-эколого-социальную систему 38

Маркусенко М. В.

Новая модель валютной политики как ориентир современного экономического развития 42

Мякинська В. В., Алексейчик А. Б.

Регламенты аудита как инструмент контроля качества проверки 48

Мякинська В. В., Пресная Е. А.

Обоснование управленческого решения на основе комплексного анализа: olap-системы и data mining 53

Пасиницкий Д. В.

Иновационные ориентиры управления внутренними банковскими рисками 56

Попова О. Л.

Вплив Європейського зеленого курсу на агропродовольчий експорт України 60

Стасюк О. М.

Орієнтири інноваційного розвитку залізничного сектору України та ЄС 65

Трубицына Е. В.

Роль стимулирующих инструментов регулирования и планирования рынка возобновляемой энергетики 71

Цилибина В. М.

Влияние нового энергетического перехода на энергетическую политику Украины и Беларуси в контексте использования углеводородов 76

Шкригун В. Л.

Перспективні напрямки інноваційного розвитку сучасного суспільства 85

РОЗДІЛ 2. ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ТА СУСПІЛЬСТВА

Амоша О. І., Шамілева Л. Л.

Трансформація соціально-трудоного розвитку в умовах цифровізації економіки 89

Буторіна В. Б.

Академічне підприємництво у розрізі Smart-освіти та цифровізації економіки 94

Голубицкая А. А.

О необходимости формирования механизма цифровой трансформации промышленности 98

Кушнір О. К., Фасолько Т. М.

Big data як ключовий аспект діджиталізації економіки 103

Латенкова А. В.

Информационно-коммуникационные технологии как инструмент совершенствования экономики 108

Мазур Н. А.

Аутсорсинг в управлінні ІТ-послугами підприємств 113

Марусей Т. В.

Тенденції цифрової трансформації індустрії гостинності 117

Новікова О. Ф., Панькова О. В.

Соціальний діалог як пріоритет політики МОП у забезпеченні постпандемічного відновлення і стійкого зростання національних економік 121

Осмоловец С. С.

Проблемы оборота децентрализованных виртуальных активов 126

Петренко Н. С.

Сучасний погляд на популяризацію науки в Україні в інтернет-просторі: специфіка й проблеми розуміння 130

РОЗДІЛ 3. СТАЛИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ ТА РЕГІОНІВ: СОЦІАЛЬНИЙ, ЕКОНОМІЧНИЙ, ЕКОЛОГО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ТА ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ АСПЕКТИ

Бондарь Д. П.

Современная социальная политика стран Европейского Союза: проблемы и перспективы развития 136

Гарбар В. В., Адамчук Р. О.	
Сучасний стан ґрунтокористування в межах Подільських Товтр	140
Гахович Н. Г.	
Сучасні виміри сталого розвитку	145
Колодій В. А., Норкіна А. В.	
Стан популяції <i>Anemone Sylvestris</i> L. в умовах Смотрицького каньйону (околиці с. Смотрич Кам'янець-Подільського району Хмельницької області) та перспективи її збереження	149
Кононенко О. Ю.	
Трансформації ринку праці в контексті цілей сталого розвитку: аналіз ситуації в Україні	153
Литвинчук А. А.	
Устойчивое развитие регионов Беларуси: условия и этапы формирования	158
Логінов В. О., Чернюк Г.В.	
Оцінка земельних ресурсів у геосистемах Зарічненського району Рівненської області	163
Мірошниченко В. В., Тьорло В. О.	
Вплив аграрного землекористування на перспективи сталого розвитку України в ХХІ столітті	168
Молдаван Л. В.	
Підходи до оцінювання сталого розвитку господарств в аграрному секторі	173
Небрат В. В.	
Соціально-відповідальні інвестиції в землекористуванні: історичний вимір	177
Недведицкий В. М.	
Об оценке эффективности государственного регулирования естественных монополий	182
Панковець М. П.	
Роль земельної реформи в наближенні до галузевих стандартів ЄС та продовженні ринкової трансформації економіки України	185
Пармакли Д. М., Тодорич Л. П.	
Проблемы стабильности производства продукции растениеводства в зонах неустойчивого земледелия	191
Семененко І.М., Khandii О. О.	
Consequences of the COVID-19-crisis for attainment of sustainable development Goal 8 in Ukraine	196
Семенець І. В.	
Особливості справляння та обліку екологічного податку в Україні	200
Семенюк А. О.	
Виконання цілей сталого розвитку в українських містах та ОТГ	204
Тарас Т. І.	
Особливості публічного управління в системі освіти України	209
Яцишина І. В.	
Реалізація цілей сталого розвитку на мікрорівні	213

РОЗДІЛ 4. ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНИХ ТА ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Андилевко Т. В.	
Анализ изменений структурных сдвигов в распределении численности занятого населения по видам экономической деятельности в Республике Беларусь	219
Андрейцева І. А.	
Сучасні технології підбору персоналу підприємства	221
Дідківська Л. В.	
Міграційна політика та трудовий потенціал України: історичний вимір	229
Звірич В. В.	
Роль управління персоналом у системі публічного управління в сфері охорони здоров'я України	234
Ищенко О. В., Касперович О. Ю.	
Сфера праці та зайнятості України в умовах пандемії COVID-19: проблеми та шляхи ефективного подолання наслідків	237
Лаврук О. С.	
Підходи до формування і регулювання ринку праці	242
Лисак В. Ю., Семендяк В. М.	
Дефініції, які позначають роль та місце людини в процесі виробництва	246
Олійник Н. Ю.	
Організація системи професійного навчання персоналу на підприємстві	249
Шастун А. Д., Чалюк Ю. О.	
Зміни трудової сфери під впливом новітніх мегатрендів сучасності та викликів пандемії COVID-19: досвід України	255

РОЗДІЛ 5. ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Воронецкая Л. Г.	
Внутренние экономические вызовы, препятствующие осуществлению успешной предпринимательской деятельности населением Беларуси	260
Герасимова В. Г., Кузьменкова Н.С.	
Налоговое стимулирование социального предпринимательства: основные тренды и направления развития	265
Іваницька С. Б., Міняйленко І. В.	
Формування ефективної цінової політики некомерційних організацій	269
Латенкова А. В., Пресная Е. А., Зинькевич М.В.	
Формирование экспортной стратегии предприятия	273
Панкова Т. Н., Любченко И. В.	
Рест-анализ внешней среды организации в рамках разработки бизнес-плана инвестиционного проекта	278

Пашкевич О. А.	
Роль малого бізнесу в диверсифікації зайнятості сільського населення	282
Попкова А. С.	
Британська компанія суспільних інтересів як ефективна форма соціального підприємства	287
Свідер О. П.	
Моніторинг ефективності прямих іноземних інвестицій на різних фазах життєвого циклу підприємства	293
Сливка Т. О.	
Особливості функціонування корпоративного підприємництва в Україні	297
Тикнюс В. В.	
Внешние технологические вызовы, препятствующие осуществлению населением Беларуси успешной предпринимательской деятельности	301
Ткачук В. В.	
Проблеми та перспективи розвитку управлінської діяльності	304

РОЗДІЛ 6. ІНДУСТРІЯ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИЙ БІЗНЕС: ІСТОРИЧНИЙ, ЕКОЛОГІЧНИЙ, ГЕОГРАФІЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ПІДХОДИ

Malhotra Gaurav, Rogale-Homika Alona	
The impact of COVID-19 on event management industry	308
Dinesh Shekar, Rogale-Homika Alona	
Green economy of Mongolia	312
Баженова С. Е.	
Пам'ятки палацово-паркової архітектури Хмельниччини як туристичні об'єкти	317
Белінська К. О.	
Діяльність компаній-лоукостерів в Україні	323
Веселовська Т. Є.	
Чайний туризм в Україні	326
Касіяник І. П., Галянт Ю. В.	
Додаткові геотуристичні екскурсійні послуги, як засіб оптимізації туристичного ринку м. Кам'янець-Подільський (на матеріалах палеотуру «Історія кам'янецьких скель»)	330
Ковтуник І. І.	
Курортні території Поділля	334
Мисько В. З., Наумук Я. В.	
Геологічні об'єкти Кам'янець-Подільського району: сучасний стан, проблеми та перспективи використання в екотуризмі	338

Олійник О. С.	
Інформаційне забезпечення управління туристичною галуззю на регіональному рівні	342
Опря Б. О.	
Пенсійний туризм: потенціал розвитку в Україні	346
Смирнов І. Г.	
Герої та події українських визвольних змагань 1917-1921 рр. у м. Кам'янці-Подільському як туристичний ресурс: Олена Степанів	349
Хоптяр А. Ю.	
Пам'ятки Голокосту як об'єкти меморіального туризму в Хмельницькій області	355
Шулейко О. Л.	
Финансовые инструменты поддержки туристской отрасли	361

РОЗДІЛ 1. ІННОВАЦІЙНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

УДК 339.56

Т. Л. Боднарчук, к. е. н.,
старший викладач кафедри економіки підприємства,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

ТЕНДЕНЦІ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ ЄВРОПИ В РАМКАХ УГОД ПРО ВІЛЬНУ ТОРГІВЛЮ

У статті акцентовано увагу на участі України в угодах про вільну торгівлю з країнами Європи. Проаналізовано результативність функціонування зон вільної торгівлі з Північною Македонією, країнами ЄАВТ, Чорногорією. Розкрито динаміку розвитку зовнішньоторговельної діяльності України та ЄС після укладення Угоди про асоціацію.

Ключові слова: зовнішньоторговельне співробітництво, торговельна лібералізація, угоди про вільну торгівлю, зона вільної торгівлі, експорт, імпорт.

Інтеграція України до світового торговельного простору здійснюється через участь як у міжнародних торговельних організаціях, так й угодах про вільну торгівлю. Зокрема, у 90-х рр. ХХ ст. було укладено двосторонні та багатосторонні угоди про вільну торгівлю з країнами СНД. Поступова переорієнтація зовнішньоторговельного курсу України у бік європейських держав з початку 2000-х рр. сприяла утворенню зон вільної торгівлі з країнами Європи, першою з яких стала Північна Македонія (2001 р.).

Загалом для України Північна Македонія не є одним із основних торговельних партнерів, про що свідчить досить низька питома вага країни у структурі вітчизняної зовнішньої торгівлі товарами (навіть не досягає 1%). Проте укладенню угоди сприяла зацікавленість обох сторін у ліквідації будь-яких бар'єрів на шляху активного зовнішньоторговельного співробітництва у товарній сфері. У перший рік після створення спільної зони вільної торгівлі спостерігається різке зниження обсягів як експорту (на 52,6%), так й імпорту (на 61,5%) товарів, надалі показники демонструють нестабільну динаміку: за 2001–2008 рр. експорт товарів до Північної Македонії зріс у 4,4 рази; у наступні роки показник скорочується (за 2008–2014 рр. на 78%), практично досягнувши значення 2001 р.; за 2014–2019 рр. обсяг вивозу зріс на 14,3%. Протилежна тенденція спостерігається щодо імпорту товарів: з 2001 р. до 2014 р. показник зріс у 16 разів, проте за 2014–2019 рр. знизився на 22,5%.

Товарна структура експортно-імпортних операцій між країнами є недостатньо диверсифікованою. Основу експорту складає продукція чорної металургії, незначна частка припадає на енергетичні матеріали, нафту та нафтопродукти, електричні машини й устаткування, мідь та мідні вироби. Щодо імпорту, то тут домінує тютюн, овочі, фармацевтична продукція. На разі українська влада планує перегляд угоди про вільну торгівлю з Північною Македонією [1].

Розвитку торговельного співробітництва з країнами Європи сприяло й створення у 2012 р. зони вільної торгівлі з країнами ЄАВТ (Ісландією, Ліхтенштейном, Норвегією, Швейцарією). Предметними сферами вільної торгівлі у даній угоді стали як торгівля товарами, так і послугами. У той же час, лівові частка експортно-імпортних операцій в межах даного договору припадає на Норвегію та Швейцарію. Динаміка зовнішньої торгівлі України товарами з країнами ЄАВТ свідчить про суперечливу тенденцію, а саме деяке скорочення експорту, проте зростання імпорту, а також стабільне негативне сальдо торговельного балансу, що загалом приводить до висновку про недостатні вигоди від укладеної угоди для України та дещо формальний характер самого договору. Зокрема, за 2012–2019 рр. експорт до країн ЄАВТ скоротився майже на 35%, а імпорт, навпаки, зріс на 59%. У товарній структурі зовнішньої торгівлі України та країн ЄАВТ переважає продукція важкої індустрії, сировина, продовольство.

Принципи вільної торгівлі в рамках угоди з країнами ЄАВТ поширюються й на сферу послуг, яка за масштабами експорту й імпорту не поступається товарній складовій. У той же час, аналіз зміни показників експорту й імпорту свідчить про суперечливий вплив угоди на інтенсифікацію взаємного співробітництва країн у сфері послуг. Зокрема, стрімке зростання експорту послуг з України до країн ЄАВТ помітне уже за рік дії зони вільної торгівлі. До 2019 р. порівняно з 2012 р. експорт послуг до країн ЄАВТ зріс на 36%. Щодо імпорту за той же період спостерігаємо спад на 8,5%. У структурі експорту послуг домінують транспортні та телекомунікаційні, у той час, як в імпорт – ділові та фінансові послуги.

Відсутність значного торговельного ефекту помітна щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та Чорногорією у 2013 р. За рік дії зони вільної торгівлі експорт товарів зріс на 28,6%, проте далі знизився на 61,1%. За 2014–2019 рр. вартісний обсяг експорту до Чорногорії зріс у чотири рази, а імпорту – майже у 9 разів. За роки дії угоди відбулася деяка реструктуризація вітчизняного експорту до даної країни, зокрема, якщо у 2015 році майже 50% вивозу складала електричні машини, 32% – меблі, 6% – цукор і кондитерські вироби з цукру, то за даними товарної структури експорту 2019 р. лівові частка припадала на продовольство. В імпорті продовжували домінувати порох і вибухові речовини.

Нестабільна тенденція спостерігається щодо динаміки зовнішньої торгівлі послугами між Україною та Чорногорією: за 2013–2019 рр. експорт послуг скоротився більш, ніж вдвічі, а імпорту зріс майже на 9%. У структурі експорту послуг домінують транспортні послуги, у той час, як в імпорті – послуги, пов’язані із подорожами.

У 2014 р. було підписано Угоду про асоціацію України та ЄС, що стало важливим кроком у напрямі європейської інтеграції країни. Одним із основних пунктів договору є створення «поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі» протягом 10 років [2]. Зрозуміло, що даний крок має на меті подальшу лібералізацію взаємної торгівлі та гармонізацію торговельного законодавства. За 2014–2019 рр. помітне зростання українського товарного експорту до країн ЄС на 22,3%, імпорту – на 18,5%. Сьогодні на країни ЄС припадає майже 40% вітчизняного товарного вивозу, в межах якого лівову частку займають такі групи товарів, як зернові культури, чорні метали, жири та олії, мінеральна продукція, машини та обладнання, руди, шлаки і зола. В імпорті домінують харчова, мінеральна, хімічна продукція, машини та обладнання, засоби наземного транспорту.

Попри дещо суперечливі наслідки функціонування уже створених наразі зон вільної торгівлі України та країн Європи, для розвитку зовнішньоторговельного потенціалу подальша участь країни в угодах про вільну торгівлю залишається пріоритетним механізмом розширення торговельного співробітництва, а відтак й регіональної інтеграції.

Список використаних джерел:

1. Утворено делегацію для перегляду угоди про ЗВТ з Північною Македонією // Європейська правда. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2020/08/10/7113044/> (дата звернення: 12.04.2021).

2. Зона вільної торгівлі між Україною та ЄС // Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciyu-mizh-ukrayinoyu-ta-yes/zona-vilnoyi-torgivli-mizh-ukrayinoyu-ta-yes> (14.04.2021).

In the article, attention is paid to Ukraine's participation in the free trade agreements with European countries. Results of the free trade areas with North Macedonia, EFTA countries, and Montenegro development are analyzed. The dynamic of foreign trade cooperation between Ukraine and the EU after the Association Agreement signing is highlighted.

Key words: foreign trade cooperation, trade liberalization, free trade agreement, free trade area, export, import.

Дата надходження: 04.05.2021

Л. Я. Бурима, старший научный сотрудник,
ГУ «Институт экономики Национальной академии наук Беларуси»,
г. Минск, Республика Беларусь

РАЗРАБОТКА БАЗОВЫХ ПАРАМЕТРОВ РЫНКА РАЗРЕШЕНИЙ НА ЭМИССИИ ПАРНИКОВЫХ ГАЗОВ

Інструментом екологічної політики, що дозволяє реалізувати у сфері охорони навколишнього середовища ринковий підхід і пов'язані з ним переваги, є ринок дозволів на емісію парникових газів. У даний час цей інструмент широко використовується в практиці екологічного регулювання багатьох країн і в майбутньому стане елементом реалізації національної політики регулювання емісій парникових газів Республіки Білорусь. Білорусь як держава, яка заявила про перехід до «зеленої економіки» та прийняла ряд відповідних стратегічних документів, орієнтована також на створення національного ринку дозволів на викиди парникових газів. Ефективність функціонування ринку дозволів залежить від параметрів, закладених при його проектуванні.

Ключові слова: парникові гази, вуглецевий ринок, система торгівлі викидами, Кіотський протокол, Паризька хартія.

Потребление углеводородных ресурсов активизирует формирование парниковых газов (ПГ), влияющих на изменение климата с его непредсказуемыми разрушительными последствиями.

Сегодня в Беларуси серьезное внимание уделяется экологическим аспектам хозяйствования и проблеме изменения климата, о чем говорит ее присоединение ко всем основным международным соглашениям в этой сфере. Республика Беларусь 11 июня 1992 года подписала Рамочную Конвенцию ООН об изменении климата, а 26 августа 2005 года страна – документ о присоединении к Киотскому протоколу, направленному на ограничение выбросов в атмосферу парниковых газов с целью противостоять изменению климата. Сущность и организация рыночных отношений в области регулирования объемов выбросов парниковых газов заключается в том, что институционально введен в практику регулирования выбросов вредных веществ в атмосферу, в том числе и на объемы выбросов CO₂, экономический инструмент – «углеродный рынок» (УР). Его основная функция – получение или покупка разрешений на выбросы, на которые правительства устанавливают ограничения на основе принципа «ограничение и торговля» [1; 2].

В 2015 г. Беларусь на 70-й сессии Генассамблеи ООН взяла на себя

обязательства по реализации Целей устойчивого развития, а в апреле 2016 г. подписала Парижское соглашение по климату, регулирующее меры по снижению углекислого газа в атмосфере с 2020 г. Присоединившись к этому соглашению, Беларусь взяла на себя обязательства сократить выбросы парниковых газов не менее чем на 28% к 2030 году по сравнению с 1990 г.

Известно, что УР как рыночный инструмент для снижения парниковых газов утвержден РКИК ООН еще в 1992 г. [3] и прописан в КП в 1997 г. статьей 17 [4], система торговли выбросами (СТВ) (разрешениями, квотами CO₂) для промышленных предприятий сложилась после ратификации КП в 2005 г. в Европейском экономическом сообществе (European Union Emissions Trading Scheme), который через десятилетие стал самым большим УР в мире [5,6].

Если в дальнейшем Беларусь планирует участвовать на международном углеродном рынке, то целесообразно создать национальный рынок разрешений на выбросы парниковых газов. Эффективность функционирования рынка разрешений будет зависеть от параметров, заложенных при его проектировании.

Разработка базовых параметров национального рынка разрешений на эмиссии парниковых газов основывается на ряде условий, которые обеспечат его экологическую и экономическую эффективность [7].

В первую очередь необходимо определить *цель экологической политики*. Регулирование эмиссий парниковых газов может осуществляться в целях их сокращения, стабилизации или ограничения роста. Чаще всего общее ограничение выбросов устанавливается на уровне, при котором социальные затраты на снижение загрязнений имеют приемлемый уровень. Необходимо также определить *регулируемые рынком загрязняющие вещества*. Для отработки правил и функционирования торговли квотами (разрешениями) на первоначальном этапе возможно регулирование только одного загрязняющего вещества, например, углекислого газа.

В контексте сокращения выбросов парниковых газов (в соответствии с Парижским соглашением) *общее ограничение на выбросы парниковых газов* на рынке разрешений должно соответствовать взятым страной обязательствам и установлено на уровне, не препятствующем росту производства, конкурентоспособности предприятий и возможности обновления основных фондов, особенно в ТЭК.

Секторальный охват рынка разрешений является одним из важнейших политических вопросов, решаемых при проектировании, поскольку определяет объем рынка. Необходимо определить приоритетные сектора экономики, которые будут участвовать в торговле разрешениями на эмиссии парниковых газов. Исходя из имеющегося зарубежного опыта, рынок должен

охватывать источники, ответственные минимум за 40 – 45 % общих эмиссий ПГ. Распределение по секторам экономики должно основываться на установленном законодательством классификаторе видов экономической деятельности.

Продолжительность базисного периода – периода, по которому определяется распределяемый объем квот (разрешений) на эмиссии парниковых газов – может быть в диапазоне от 3 до 5 лет. При распределении разрешений необходимо учитывать ранее проведенные сокращения эмиссий ПГ, то есть документально подтвержденные мероприятия, которые привели к их сокращению.

Продолжительность отчетного периода зависит от возможностей государства понести затраты на мониторинг и верификацию данных об уровне эмиссий ПГ за отчетный период. На существующих рынках разрешений (в том числе ЕС), продолжительность отчетного периода равна одному году. В целях гармонизации на белорусском рынке также можно принять продолжительность отчетного периода, равную одному году.

Выбор метода распределения разрешений на эмиссии парниковых газов является одним из наиболее трудных политических и экономических решений при проектировании рынка разрешений, что обусловлено различием интересов участников, заинтересованных в благоприятной для них конъюнктуре на рынке. Основным методом распределения разрешений являются аукцион (бесплатный) и на платной основе. Распределение разрешений с аукциона является наиболее справедливым и менее затратным для органа экологического регулирования.

Распределение разрешений на эмиссии ПГ возможно на основе двух альтернативных подходов: отраслевого или регионального.

Отраслевой подход основывается на опыте распределения разрешений в рамках Европейской системы торговли квотами на выбросы парниковых газов [8] и предполагает распределение квот на уровне республиканского центра, используя данные отраслевых прогнозов развития и динамики эмиссий регулируемых парниковых газов. Схема распределения разрешений представлена на рис. 1.

Определение общего объема квот, распределяемых в бюджетный период, основано на следующих данных:

- обязательства страны по Киотскому протоколу и Парижскому соглашению;
- планы национальной экологической/климатической политики;
- прогнозы эмиссий регулируемых парниковых газов по отраслям промышленности;
- данные национальной энергетической политики;

- данные о специфике развития отдельных отраслей;
- данные о секторальном охвате рынка разрешений на загрязнение.

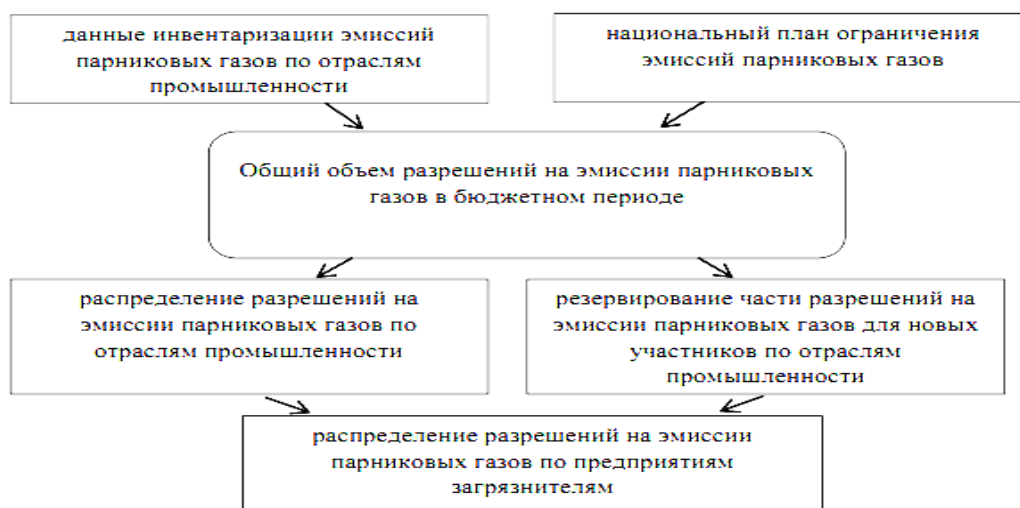

Рис. 1 Схема отраслевого подхода распределения разрешений на эмиссии загрязняющих веществ

Определение объема распределяемых квот по отраслям промышленности идет с учетом отраслевых прогнозов эмиссий регулируемых загрязняющих веществ (парниковых газов), которые основываются на прогнозах экономического развития отрасли и отраслевого потенциала применения мер энергосбережения и энергоэффективности. К преимуществам отраслевого подхода можно отнести единые и прозрачные правила распределения квот для всех хозяйствующих субъектов, обеспечивающие принципы справедливости и равенства для всех предприятий – эмитентов. К его недостаткам можно отнести недостаточный учет региональной специфики (по уровню социально-экономического развития, типам экологических проблем и т.д.).

Региональный подход применяется для учета региональной специфики развития. Он основывается на принципе предоставления самостоятельности при распределении квот – центральный орган экологического регулирования определяет объем квотирования для каждого региона, а каждый орган экологического регулирования на местном уровне разрабатывает свой план распределения, исходя из перечня источников эмиссий, охватываемых рынком разрешений. Принципы квотирования на региональном уровне аналогичны рассматриваемым отраслевым подходом, с той лишь разницей, что все процедуры осуществляются в региональном масштабе.

Учет экологических особенностей некоторых территорий путем введения ограничений на торговлю. Это достигается путем установления более строгих нормативов допустимой антропогенной нагрузки на окружающую среду на территориях, особенно уязвимых к эмиссиям загрязняющих веществ и обладающих небольшим ассимиляционным потенциалом.

Система учета эмиссий регулируемых парниковых газов, разрешений на эмиссии и торговых сделок необходима для:

– достижения целевого уровня качества окружающей среды посредством ведения непрерывного и достоверного количественного учета фактических эмиссий загрязняющих веществ, разрешений на эмиссии и торговых сделок, производимых с разрешениями;

– минимизации транзакционных издержек на рынке, обусловленных недостоверностью и неполнотой информации;

– минимизации рисков участников торговли, связанных с совершением недобросовестных сделок с разрешениями («двойная» покупка или продажа);

– сокращения административных затрат на ведение системы учета объемов эмиссий парниковых газов, разрешений на эмиссии и торговых сделок, производимых с разрешениями [9].

Система контроля за неисполнение обязательств должна быть создана для стимулирования участников к предоставлению достоверной информации и соблюдению обязательств по эмиссиям. При установлении фактов сознательного искажения данных об уровнях эмиссий на участника налагаются штрафные санкции.

Цена разрешения (квоты). Для установления индикатора максимальной рыночной цены разрешения предлагается использовать экологический налог, который должен в два раза превышать прогнозируемый уровень цены разрешения. Прогнозирование уровня цены разрешения осуществляется с помощью математических и инструментальных методов.

Для установления индикатора минимальной рыночной цены разрешения и, соответственно, поддержания инновационной активности на должном уровне, целесообразно введение субсидии, которая может выступать в виде существенной льготы предприятиям, которые обязались сократить эмиссии парниковых газов или потребление энергии ниже базового уровня [10].

Процесс проектирования рынка разрешений на эмиссии парниковых газов завершается созданием соответствующей нормативно-правовой базы. Важным моментом, обеспечивающим эффективную работу нормативно-правовой базы, является ее согласованность с существующими законодательными актами и наличие в ней механизмов, обеспечивающих возможность ее своевременной корректировки в случае необходимости.

Список использованных источников:

1. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2020 года. Минск : Юнипак, 2004.

2. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2030 года. *Экон. бюл. НИЭИ*

Министерства экономики Респ. Беларусь. 2015. № 4.

3. Киотский протокол к Рамочной конвенции ООН об изменении климата. URL: http://unfccc.int/key_documents/kyoto_protocol/items/6445.php (дата доступа: 30.08.2019).

4. Авдеева, Т.Г. Европейская схема торговли квотами на выбросы парниковых газов: полезный опыт и последствия для России. *Дипломатический ежегодник*. 2009. М.: «Восток-Запад», 2010. С. 88–110.

5. Юлкин, М.А. Климатическое регулирование. Лекция в Энергетическом центре Сколково. 2017. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=y7VWjHbAXA8> (дата доступа: 30.08.2019).

6. 7 аргументов в пользу торговли выбросами. 2015. №2. URL: http://ccgs.ru/system/system/archives/Novosti/ICAP_KratkooSTV2.pdf (дата доступа: 30.08.2019).

7. Альханакта, В.В. Опыт Польши по созданию системы торговли разрешениями на загрязнения. *Молодежь в науке – 2007: Приложение к журналу «Вести Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі»*. В 4-х ч. Ч. 2. Серия гуманитарных наук / редкол.: П.Г. Никитенко (гл.ред.), В.В. Гниломедов [и др.]. Минск: Белорус. наука, 2008. С.14–16.

8. EU emission trading scheme – calculating the free allocation for new entrants. 2004. URL: <http://www.berr.gov.uk/files/file27110.pdf> (date of access: 26.05.2019).

9. Бердин В. Х., Ленева М. Е. Разработка основ системы регистрации выбросов и стоков парниковых газов в Российской Федерации. М.: РРЭИ, 2002. 64 с.

10. Альханакта, В.В. Эффективность сочетания административных и рыночных инструментов экологической политики. *Белорусский экономический журнал*. 2007. № 4. С. 70–80.

The greenhouse gas permit market is an economic instrument of environmental policy that allows a market-based approach and associated benefits to be realized in environmental protection. Currently, this tool is widely used in the practice of environmental regulation in many countries, and in the future it will provide the most direct impact on the implementation of the national policy of regulating greenhouse gas emissions in the Republic of Belarus. Belarus, as a state that has announced the transition to a “green economy” and adopted a number of relevant strategic documents, is also focused on creating a national market for permits for greenhouse gas emissions. The efficiency of the permit market depends on the parameters laid down in its design.

Key words: *greenhouse gases, carbon market, emissions trading system, Kyoto Protocol, Paris Agreement.*

Дата надходження: 13.04.2021

Л. О. Жигальская, к. г. н., ведущий научный сотрудник,
ГУ «Институт экономики Национальной академии наук Беларуси»,
г. Минск, Республика Беларусь

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РОСТА ЭЛЕКТРОПОТРЕБЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

У статті розглядаються основні напрямки зростання електроспоживання в Республіці Білорусь в умовах розвитку атомної енергетики. Відзначено роль Білоруської атомної електростанції в забезпеченні економічного і науково-технологічного розвитку. Визначено умови, що впливають на ефективність і безпеку розвитку атомної енергетики в Білорусі.

Ключові слова: атомна енергетика, електроспоживання, економічне зростання, безпека.

Строительство БелАЭС (суммарная мощность – 2400 МВт) было инициировано Указом Президента Республики Беларусь «О сооружении Белорусской атомной электростанции» от 2 ноября 2013 г. № 499 [1], который дал старт строительству основных зданий и сооружений будущей станции. Спустя семь лет – 7 ноября 2020 г. – первый энергоблок Белорусской атомной электростанции официально был запущен. С этого момента Беларусь присоединилась к сообществу стран использующих энергию атома в мирных целях. По состоянию на 01.04.2021 на атомной электростанции было выработано 1780,49 млн кВт·ч электроэнергии.

Беларусь, как и любое государство, решившееся на существенные трансформации энергетического сектора посредством развития атомной энергетики, встала на путь открывающихся перспектив экономического роста и развития. Данный сектор является одним из наиболее сложных и наукоемких, сочетая в себе научные исследования, технологические новации, непосредственную выработку энергии, деятельность по обеспечению ядерной безопасности и т. д. и, в конечном счете, оказывает непосредственное влияние на динамические и структурные характеристики экономики.

Развитие атомной энергетики в Беларуси уже дало толчок развитию новых технологий в сфере транспорта, строительства, энергетики и т.д., продолжает их укреплять и открывает целый ряд перспективных направлений. Отметим, что на государственном уровне регламентируется развитие энергетического комплекса и ведется работа по наращиванию

электропотребления. Так, в настоящее время в республике действуют Комплексный план развития энергетической сферы до 2025 года с учетом ввода Белорусской атомной электростанции [2] и Межотраслевой комплекс мер по увеличению потребления электроэнергии до 2025 года [3].

Перспективными направлениями увеличения электропотребления в Беларуси являются:

– *Развитие энергоемких производств*, относящихся к пятому и шестому технологическим укладам и выпускающих продукцию с высокой добавленной стоимостью, а также способствующие технологическому развитию страны и повышению уровня жизни населения.

– *Стимулирование электропотребления в агропромышленном комплексе* – переход к использованию электродкотлов и электрических водонагревателей в сельских населенных пунктах, масштабной электрификации технологических процессов по производству и переработке продукции АПК.

– *Развитие электротранспорта и налаживание производства электромобилей*. В 2019 г. на долю городского электрического транспорта и метрополитена приходилось почти 15 % в общей структуре пассажирооборота. Согласно проекту Комплексной программы развития электротранспорта на 2021–2025 гг. предполагается, что к 2025 г. доля общественного электротранспорта будет увеличена до 30 %. Важнейшим аспектом в развитии общественного электротранспорта является тот факт, что непосредственно на территории страны производятся электробусы, троллейбусы, трамваи, электропоезда. Важным является увеличение доли электротранспорта, находящегося в личном пользовании граждан. Количество электромобилей в Беларуси составляет около 1,6 тыс. Согласно прогнозам аналитиков в 2025 г. в Беларуси будет насчитываться более 112 тыс. электромобилей, что будет способствовать росту электропотребления в 70 раз по сравнению с современным уровнем (около 7 млн кВт·ч) до 450 млн кВт·ч в год. Успешной реализации данного направления будет способствовать организация на территории страны собственного производства электромобилей.

– *Развитие электрических систем отопления, горячего водоснабжения и пищевого приготовления*. Для реализации данного направления на ближайшую пятилетку разработана Программа увеличения электропотребления для нужд отопления, горячего водоснабжения и пищевого приготовления на 2021–2025 годы [4]. Согласно данной программе достижение поставленной цели невозможно без опережающего строительства и реконструкции электрических сетей и подстанций всех классов напряжения, что предусмотрено вышеназванной программой в более чем 1500 населенных пунктах страны. Развитию данного направления также способствуют

мероприятия подпрограммы «Инфраструктура к жилью» Государственной программы «Строительство жилья» на 2021–2025 годы [5], которой предусматривается строительство необходимой энергетической инфраструктуры, а также ввод в эксплуатацию в ближайшие пять лет не менее 4,05 млн м² электрифицированных многоквартирных жилых домов.

– *Стимулирование электропотребления в тепловой энергетике* необходимо осуществлять посредством перевода нерентабельных и наиболее затратных котельных и мини-ТЭЦ на использование электрокотлов на основе принципа эколого-экономической целесообразности с целью оптимизации генерирующих источников энергосистемы.

– *Проработка рынков для экспорта электроэнергии.* Результаты анализа перспективных экспортных направлений для белорусской электроэнергетики демонстрируют общую тенденцию, присущую странам, граничащим с Беларусью, которая состоит в сокращении объемов импорта электроэнергии, вызванном переходом стран на самообеспечение (Россия, Украина, Эстония), а также по причине ухода от энергозависимости и стремления обеспечения внутренней энергетической безопасности по политическим и экономическим причинам (Литва, Латвия, Эстония, Украина) [6]. Важнейшим аспектом развития интеграционных отношений Беларуси и России в рамках Евразийского экономического союза выступает создание общих энергетических рынков к 2025 г. Согласно договоренностям между странами-членами ЕАЭС общий электроэнергетический рынок должен заработать к 2025 г. Его создание может позволить Беларуси экспортировать электроэнергию в данном направлении в рамках участия в межсоюзной торговле.

Таким образом, перспективы эффективности дальнейшего развития в Беларуси атомной энергетики будут зависеть от условий создания общих энергетических рынков в рамках ЕАЭС, конъюнктуры цен на энергоносители, степени реализации заложенной энергетической стратегии. Важнейшим приоритетом при развитии атомной энергетики в стране выступает обеспечение безопасности. Белорусская АЭС – стратегически важный объект для экономики страны. Вследствие чего, обеспечение его экономической безопасности – необходимое условие для обеспечения экономической безопасности всей страны. Проблемы обеспечения ядерной и радиационной безопасности в процессе эксплуатации Белорусской АЭС чрезвычайно актуальны и должны решаться в комплексе – как в техническом, так и экономическом и экологическом аспектах на основе контроля качества проектной документации, оборудования, квалификации кадров и выявления возможных рисков и последствий воздействия разных по природе факторов [7].

Отметим, что в стране ведутся работы по завершению строительства второго энергоблока Белорусской АЭС. Степень его готовности на 1 апреля 2021 г. по данным Министерства энергетики Республики Беларусь составляет 80 % [8]. Это означает, что в ближайшее время Беларусь будет дополнительно располагать крупным энергоисточником, способным изменить не только структуру топливно-энергетического баланса страны, но и развитие национальной экономики и вывести на новый уровень внешнеэкономические отношения, а это, в свою очередь, влечет за собой предстоящую комплексную оценку тех макроэкономических эффектов, которые дает развитие атомной энергетики в решении задач устойчивого экономического, энергетического, экологического и научно-технического развития.

Список использованных источников:

1. О сооружении Белорусской атомной станции. Указ Президента Респ. Беларусь, 2 нояб. 2013 г., № 499: в ред. Указа Президента Респ. Беларусь от 31.12.2016 г. № 515 // Официальный сайт Министерства энергетики Республики Беларусь. URL: <https://minenergo.gov.by/law/ukazy-prezidenta-respubliki-belarus/> (дата доступа: 26.03.2021).

2. Комплексный план развития электроэнергетической сферы до 2025 года с учетом ввода Белорусской атомной электростанции : постановление Совета Министров Республики Беларусь, 1 марта 2016 г., № 169 // Официальный сайт Министерства энергетики Республики Беларусь. URL: <https://minenergo.gov.by/law/kontseptsii-programmy-i-kompleksnye-planu/> (дата доступа: 26.03.2021).

3. Межотраслевой комплекс мер по увеличению потребления электроэнергии до 2025 года : постановление Совета Министров Республики Беларусь, 1 марта 2016 г. № 169 // Совет Министров Республики Беларусь. URL: <http://www.government.by/upload/docs/file0f02f1f6c4defed0> (дата доступа: 28.02.2019).

4. Программа увеличения электропотребления для нужд отопления, горячего водоснабжения и пищевого приготовления на 2021–2025 годы: утверждена зам. Министра энергетики Респ. Беларусь, 12.01.2021 // Официальный сайт Министерства энергетики Республики Беларусь. URL: <https://minenergo.gov.by/law/kontseptsii-programmy-i-kompleksnye-planu/> (дата доступа: 26.03.2021).

5. Государственная программа «Строительство жилья» на 2021–2025 годы : утверждена постановлением Совета Министров Респ. Беларусь, 28.01.2021, № 51 // Министерство архитектуры и строительства Республики Беларусь. URL: <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=C22100051&p1=1> (дата доступа: 01.04.2021).

6. Жигальская Л. О. Основные направления экспортных поставок

электроэнергии из Республики Беларусь: особенности, потенциал и перспективы. *Стратегия развития экономики Беларуси: вызовы, инструменты реализации и перспективы: сб. науч. статей*. В 2 т. Т. 2 / Национальная академия наук Беларуси, Институт экономики НАН Беларуси; редкол.: В.Л. Гурский [и др.]. Минск: Право и экономика, 2020. С. 96–102.

7. Цилибина В. М., Трубицына Е. В., Бурима Л. Я., Жигальская Л. О. Экономические инструменты увеличения электропотребления с учетом ввода в эксплуатацию Белорусской АЭС. *Экономика. Бизнес. Финансы*. 2019. № 5. С. 31–36.

8. О ходе строительства БелАЭС // Официальный сайт Министерства энергетики Республики Беларусь. URL: <https://minenergo.gov.by/#> (дата доступа: 01.04.2021).

The article is considered the main directions of the electricity consumption growth in the Republic of Belarus in the context of the nuclear energy development. The role of the Belarusian nuclear power plant in ensuring of economic, scientific and technological development is noted. The conditions affecting on efficiency and safety of the nuclear energy development in Belarus are identified.

Keywords: nuclear energy, electricity consumption, economic growth, safety.

Дата надходження: 22.04.2021

УДК 339.565

А. І. Землянкін, к. е. н., старший науковий співробітник,
Н. М. Хазанова, головний економіст,
Інститут економіки промисловості НАН України,
м. Київ, Україна

ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті розглянуто проблеми імпортозаміщення у високотехнологічних галузях, запропоновано шляхи вирішення цих проблем.

Ключові слова: високотехнологічні галузі, імпортозаміщення, машинобудування.

Постановка проблеми. Позиції України на світовому ринку високотехнологічної продукції машинобудування є досить слабкими та не відповідають значному науково-технологічному потенціалу країни, що свідчить про існування нереалізованих можливостей з боку українських виробників наукоємної продукції, а також недоліків інноваційної політики держави.

Віднесення галузі або виробництва до високотехнологічних визначається перевищенням деякого фіксованого рівня співвідношення витрат на НДДКР і обсяг продукції, що випускається, або відвантаженої, доданої вартості або ж величини основних чинників виробництва (виробничих фондів і праці).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні та практичні аспекти застосування політики імпортозаміщення знайшли відображення у наукових працях багатьох учених, зокрема, В. Гейця, Я. Жаліло, Ю. Кіндзерського, А. Мазаракі, В. Точиліна, М. Якубовського та інших.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Проведені дослідження, досвід та рекомендації вітчизняних та зарубіжних вчених є беззаперечними, однак недостатньо з'ясованими є питання щодо імпортозаміщення у високотехнологічних галузях економіки.

Мета статті – вирішення проблем імпортозаміщення у високотехнологічних галузях.

Виклад основного матеріалу. Імпортозаміщення – це організаційно- і техніко-економічне явище, що сприяє можливості вітчизняного виробництва зі створення кінцевої або проміжної (напівфабрикати, сировина, матеріали) продукції через заміщення імпорту.

Результатом імпортозаміщення у високотехнологічних галузях має бути підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції із стимулювання технологічної модернізації виробництва, його ефективності і освоєння нових конкурентоздатних видів високотехнологічної продукції з відносно високою доданою вартістю.

До високотехнологічних виробництв машинобудування належать: виробництво офісного устаткування і обчислювальної техніки; електронних компонентів, апаратури для радіо, телебачення і зв'язку; медичних виробів; засобів вимірювання, контролю, управління і випробувань; оптичних приладів, фото- і кіноустаткування; літальних апаратів, включаючи космічні.

Результатом імпортозаміщення у високотехнологічних галузях має бути підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції із стимулювання технологічної модернізації виробництва, його ефективності і освоєння нових конкурентоздатних видів високотехнологічної продукції з відносно високою доданою вартістю.

Імпортозаміщення – це взаємопов'язана цілями, завданнями, термінами реалізації, фінансовим забезпеченням і заходами державної підтримки сукупність цільових функцій, принципів і рішень, які мають бути реалізованими в державних, галузевих і регіональних програмах, інвестиційних проектах і комплексах позапрограмних заходів, здатних забезпечити динамічний перспективний розвиток економіки.

Імпортозаміщення є типом економічної стратегії і промислової політики

держави, спрямованої на захист внутрішнього виробника через заміщення імпортованих промислових товарів товарами національного виробництва.

Стратегія імпортозаміщення передбачає розвиток промислового виробництва, підвищення якості товару, що випускається, технологій, які впроваджуються на підприємствах, розвиток інновацій. Принаймі це має бути актуальним для високотехнологічних галузей машинобудування, рівень розвитку яких є нижчим, ніж рівень держав, з якими Україна співпрацює.

Національна економіка, що зазнає змін, передбачає доцільність імпортозаміщення, яке має бути найважливішим елементом економічної політики та інструментом досягнення головної мети – виходу на позитивне сальдо зовнішньої торгівлі продукцією високотехнологічних галузей машинобудування. Успішне вирішення цієї проблеми дозволить не лише зменшити імпорт, зберігаючи країні значний обсяг валютних коштів, але і здешевити високотехнологічну продукцію, підтримати вітчизняного виробника, створити робочі місця, сприяти удосконаленню вітчизняної інженерної освіти. Тому одним з центральних елементів промислової політики має бути саме імпортозаміщення.

Головним завданням в даний час є – істотно підвищити інвестиційну привабливість високотехнологічного машинобудування. Спроби держави створити умови для появи власних виробництв у високотехнологічній сфері не дискредитують іноземних виробників, а захищають національну економіку.

Цілями імпортозаміщення є:

1. Забезпечення національної та державної безпеки України.
2. Досягнення технологічної незалежності в критичних сферах.
3. Сприяння формуванню позитивного сальдо торгівельного балансу.
4. Наявність національних лідерів для завоювання глобального ринку.

При вирішенні проблеми імпортозаміщення доцільним є застосування комплексного підходу з врахуванням всіх чинників і особливостей країни. Основними критеріями процесу імпортозаміщення мають бути економічна, соціальна і стратегічна доцільності.

Полеміка відносно переваги і недоліків імпортозаміщення не може не стосуватися високотехнологічних галузей машинобудування, де Україна традиційно має серйозний науковий, технологічний, виробничий і кадровий потенціал.

Зараз мають місце факти, коли не враховуються можливості наявного потенціалу в розробці і виробництві високотехнологічної продукції.

Напрямами державної підтримки імпортозаміщення є:

заходи стимулюючого і обмежуючого характеру (державні і муніципальні закупівлі, контрактна система, обмеження або заборона на закупівлю імпорту);

заходи митно-тарифного регулювання (зміна ввізних митних зборів,

захисні антидемпінгові і компенсаційні заходи);

активізація інноваційної діяльності (державні субсидії на НДДКР і технічне переозброєння, підготовка кадрів, формування індустріальних парків, центрів колективного користування);

пільги і преференції, передбачені законодавством, для тих, хто реалізує стратегію імпортозаміщення (субсидування процентних ставок, пільги з оподаткування, венчурне фінансування, співпраця між державою і інвестором, що має зобов'язання зі створення державного співфінансування об'єктів інфраструктури);

створення Фонду розвитку промисловості (використання механізму зворотнього фінансування по більш низьким ставкам при реалізації інноваційних проектів);

вдосконалення технічного регулювання (протекціонізм і введення технічних обмежень на імпорту продукцію, стантартизація і уніфікація із забезпечення взаємозамінюваності окремих елементів, забезпечення норм безпеки і екологічних вимог).

Вважається, що заходи, перелічені вище, можуть активно використовуватися державними органами з реалізації політики імпортозаміщення у високотехнологічних галузях машинобудування.

Висновки. Таким чином на сучасному етапі економічного розвитку імпортозаміщення у високотехнологічних галузях машинобудування є об'єктивним процесом, що забезпечує у тому числі «експортоорієнтоване імпортозаміщення» через високу роль держави в економіці.

Пропозиції з розвитку імпортозаміщення у високотехнологічних галузях машинобудування:

державна підтримка в частині фінансування НДДКР;

створення ефективної системи доступу до фінансування, в тому числі підвищення доступності кредитних ресурсів для високотехнологічних підприємств машинобудування через створення спеціальних програм кредитування;

вдосконалення законодавчого та нормативно-правового забезпечення діяльності венчурних фондів;

забезпечення захисту об'єктів інтелектуальної власності;

спрощення патентування об'єктів інтелектуальної власності;

введення квот на закупівлі вітчизняної високотехнологічної продукції машинобудування в рамках державного замовлення;

спрощення валютного регулювання та валютного контролю для експортерів високотехнологічної продукції машинобудування;

введення обмежень з локалізації високотехнологічної продукції машинобудування (використання при монтажі комплексних систем моніторингу високотехнологічної продукції власного виробництва);

створення бізнес-мереж виробників і споживачів високотехнологічної продукції машинобудування (налагоджувати і відтворювати на довгостроковій основі різні види зв'язків між ланцюжками виробників і споживачів високотехнологічної продукції машинобудування);

створення потужних корпорацій з відповідними державними преференціями, які здатні реалізовувати державні програми стимулювання і підтримки діяльності підприємств машинобудування з підвищення технічного рівня виробництва, ефективні механізми залучення інвестицій, у тому числі іноземних, у виробництво і забезпечення гарантії їх захисту;

розробляти стимулюючі механізми з створення робочих місць, експорту високотехнологічної продукції та впровадження нетарифних методів захисту ринку;

розвиток субпідряду в іноземних компаніях: провідні європейські виробники охоче розміщують замовлення на виготовлення високотехнологічної продукції машинобудування підприємствами України;

гармонізація національних стандартів з європейськими та сприяння визнанню сертифікатів;

спрощення процедури сертифікації виробленої в Україні високотехнологічної продукції машинобудування;

укладення договорів про стратегічне партнерство органів державного управління, бізнес-структур і найбільших вузів в сферах наукового і кадрового забезпечення високотехнологічного і наукоємкого бізнесу.

Список використаних джерел:

1. Кабмин одобрил Стратегию развития высокотехнологичных индустрий для Украины до 2025 года. 2017. 7 апр. URL: <http://prompolit.info/2017/04/07/kabmin-odobril-strategiyu-razvitiya-vysokotehnologichnyh-industrij-dlya-ukrainy-do-2025-goda/>

2. Лупак Р.Л. Державна політика імпортозаміщення в системі забезпечення економічної безпеки України: пріоритети та інструменти реалізації: монографія. Львів: Вид-во ННВК «АТБ». 2018. 527 с.

3. Мельник Т., Пугачевська К. Перспективи імпортозаміщення в Україні // *Вісник КНТЕУ*. 2015. №2. С. 16-33.

4. Пріоритети політики імпортозаміщення у стратегії модернізації промисловості України. К.: НІСД, 2012. 71 с.

5. Мазаракі А.А., Мельник Т.М. Імпорт та перспективи імпортозаміщення в Україні. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2012. № 6. С. 5–16.

The article considers the problems of import substitution in high-tech industries, suggests ways to solve these problems.

Keywords: *high-tech industries, import substitution, mechanical engineering.*

Дата надходження: 29.04.2021

И. В. Колесникова, старший научный сотрудник,
ГУ «Институт экономики Национальной академии наук Беларуси»,
г. Минск, Республика Беларусь

МОНЕТАРНАЯ ПОЛИТИКА ДЛЯ СТИМУЛИРОВАНИЯ РОСТА: МИФ ИЛИ РЕАЛЬНОСТЬ?

У статті розглядаються можливості монетарної політики, що стимулює зростання в країнах з ринками, що формуються (на прикладі Білорусі). Визначено її обмеження, засновані на асиметричності actiondii на різних стадіях бізнес циклу. Виявлено основні принципи: антициклічність, асиметричність відповідей, диференціація в залежності від виду шоку.

Ключові слова: монетарна політика, стимулювання зростання, асиметричність, антициклічність.

В мандате Национального банка Республики Беларусь на сегодняшний день ценовая стабильность закреплена в качестве основной цели денежно-кредитной политики, однако таковой она должна быть только постольку, поскольку способствует стабильному экономическому росту, хотя вопрос о ее способности стимулировать экономику остается спорным среди экономистов.

Особенно остро вопрос формирования монетарной политики, способствующей экономическому росту, встал после финансового кризиса 2007–2008 годов, когда центральные банки возглавили антикризисные меры, направленные на стимулирование производства. Тем не менее, возможности центральных банков в стимулировании роста остаются достаточно ограниченными, и эта проблема обострилась с 2015 года. Центральные банки развитых стран обсуждают, следует ли им экспериментировать с новыми мерами, такими как отрицательные процентные ставки или прямое финансирование правительства, еще больше полагаясь на политиков, чтобы достичь наилучших результатов [1]. В то же время, страны с формирующимися рынками имеют ряд преимуществ в этой сфере, поскольку финансовый рынок здесь развит менее глубоко, а дефляционные процессы практически не наблюдаются, вследствие жесткости цен. При развитом банковском секторе результативность монетарной политики может быть более высокой в развивающихся, чем в развитых странах, так как фирмы имеют меньше доступа к небанковским источникам финансирования и полагаются в основном на банковские кредиты [2]. Тем не менее, при формировании монетарной политики в целях стимулирования

экономического роста необходимо придерживаться ряда основных принципов, изложенных ниже.

Важнейший вклад, который центральный банк может внести в экономический рост, - это низкая и стабильная инфляция, поскольку при высокой инфляции разрушаются денежные и финансовые рынки (так как подрывается доходность безрисковых активов, на которых и строится вся финансовая пирамида), происходит демонетизация экономики, падение уровня кредитования экономики, и, соответственно, инвестиций. Однако целью монетарных властей должен стать такой уровень инфляции, который обеспечивает максимальный рост ВВП при данной структуре экономики на данной стадии экономического цикла. Зависимость между темпами экономического роста и инфляцией в Беларуси носит отрицательный характер и очень четко видна на рисунке 1: именно поэтому поддержание ценовой стабильности особенно актуально для Беларуси.

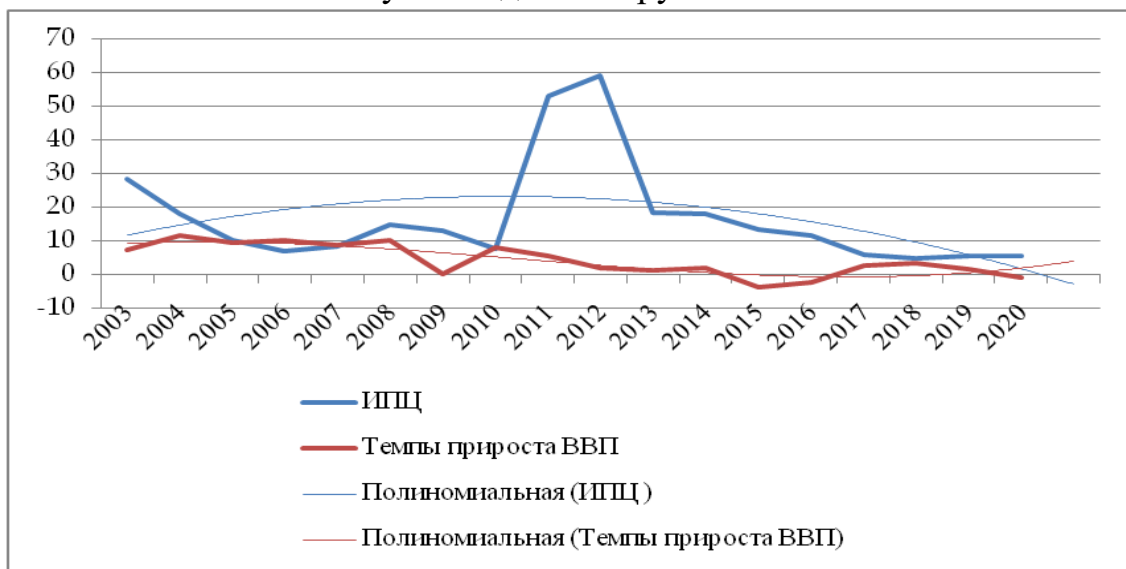

Рис 1. Темпы прироста ВВП и инфляция в Беларуси

Здесь встают сразу два вопроса: какой размер инфляции требует вмешательства центрального банка, и какими методами можно обеспечить этот контроль. Низкую или даже нулевую инфляцию можно обеспечить, автоматически увеличивая или уменьшая денежную массу в ответ на изменение цен, но это не всегда способствует экономическому росту. Кроме того, в современной экономике возможности контроля денежной массы в обращении ограничены, поскольку по мере усложнения экономики образуются новые виды ликвидности. Фактическая ликвидность системы является эндогенной. Из этого следует, что переменная в монетарной сфере, которую правительство в действительности может контролировать, — это процентные ставки. Однако такой инструмент, как контроль над денежной массой в экономике с небольшой глубиной развития финансовой сферы, остается достаточно актуальным, поскольку способности генерировать

дополнительные деньги в такой системе ограничены, и потому легче контролируются.

В Беларуси, как и в других странах, были периоды более и менее успешной монетарной политики. Успехом можно считать положение, когда рост денежной массы трансформируется не в рост цен, а в рост реального выпуска (ВВП) и монетизации (отношение денежной массы к ВВП). По сути, весь прирост денежной массы можно разделить на 3 части: часть идет на обслуживание растущего ВВП, вторая часть определяет рост показателя монетизации, который отражает насыщенность экономики ликвидными активами. Рост этих показателей является положительным фактом и, по сути, способствует экономическому росту. Излишняя же часть денежной массы порождает только рост цен.

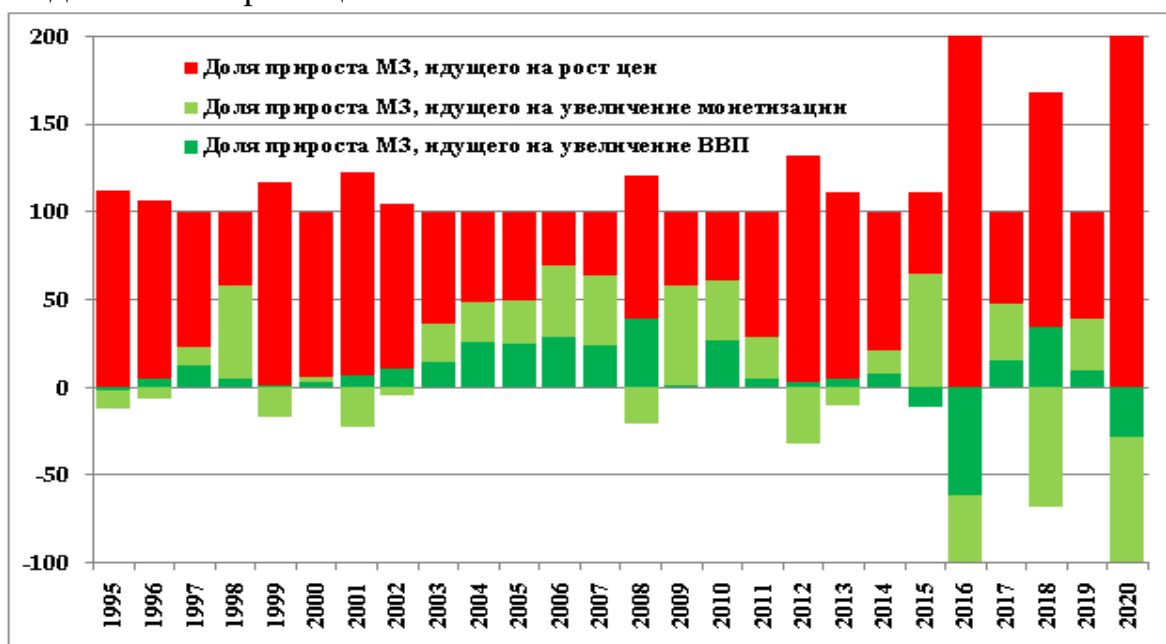

Рис. 2. Доля прироста МЗ, идущего на увеличение ВВП, прирост монетизации и повышение цен, в % к итогу

Источник: Собственные расчеты на основе данных Национального банка, Белстат и World Development Indicators database.

Рост реальной денежной массы, как правило, прямо пропорционален росту реального ВВП и обратно пропорционален темпам инфляции. Но вот, как обеспечить рост реальной денежной массы, вопрос нетривиальный. Одной «правильной» монетарной политики здесь недостаточно. Причины успеха и неуспеха монетарной политики кроются не только в самой монетарной политике, но в общих условиях экономического роста. И при идеальной монетарной политике экономический рост может быть слабым или даже отрицательным, если экономика подвержена неблагоприятным шокам и если политика в других областях – бюджетная, валютная, промышленная, инвестиционная и проч. – не создает нужных условий для экономического роста. Вплоть до 2010 года реальная денежная масса в Беларуси двигалась в

том же направлении, что и ВВП, несмотря на достаточно высокие темпы инфляции в этот же период. Однако после этого они начали двигаться почти в противоположных направлениях, что говорит о явных просчетах в монетарной политике. При падении ВВП или темпов роста ВВП снижение темпов роста номинальной денежной массы контр-продуктивно, так как это только усугубляет шок спроса или добавляет шок спроса к шоку предложения. Такая политика в 2014-2016 гг. и в 2019-2020г. усугубляла экономический кризис.

В то же время надо иметь в виду, что роль монетарной политики в обеспечении экономического роста состоит не столько в том, чтобы стимулировать рост, сколько в том, чтобы создать для роста благоприятные условия. Несмотря на то, что влияние денежно-кредитной политики на реальную экономическую деятельность носит ограниченный и временный характер (главным образом, в рамках потенциального ВВП), некорректная (проциклическая) политика может перманентно препятствовать экономическому росту. Монетарная политика должна быть кейнсианской, то есть антициклической – экспансионистской в периоды кризисов и ограничительной в периоды подъемов. В то же время значение ее на разных стадиях экономического цикла также разное.

Асимметричность действия монетарной политики выражается в том, что она более эффективна для ограничения перегретой экономики, чем для стимулирования экономики, находящейся в рецессии. И хотя монетарная политика не самый эффективный инструмент воздействия на хозяйственную активность, она не должна вредить экономическому росту. Так, рестриктивная политика в период рецессии может нанести значительный ущерб, как это было, например, в России во время кризисов 1998 года и 2008 годов. По сути, антициклическая монетарная политика - необходимое условие ее эффективности.

Чтобы оценить эффективность монетарной политики в качестве меры жесткости политики мы берем изменение в темпах роста денежного агрегата М3: в случае смягчения монетарной политики темпы роста увеличиваются, и, наоборот: об ужесточении монетарной политики свидетельствуют отрицательная разница в темпах прироста М3 настоящего и предыдущего периодов¹. В качестве показателя бизнес цикла экономики мы использовали разрыв ВВП, рассчитанный с использованием многомерного фильтра Ходрика-Прескотта (см. Рис. 3).

---

¹ Другим стандартным показателем экспансионистской/рестриктивной монетарной политики является реальная процентная ставка по предоставляемым кредитам. Однако в нашем случае эти показатели находятся в тесной отрицательной корреляционной связи (коэффициент корреляции -0,87), поэтому мы ограничимся этим одним показателем

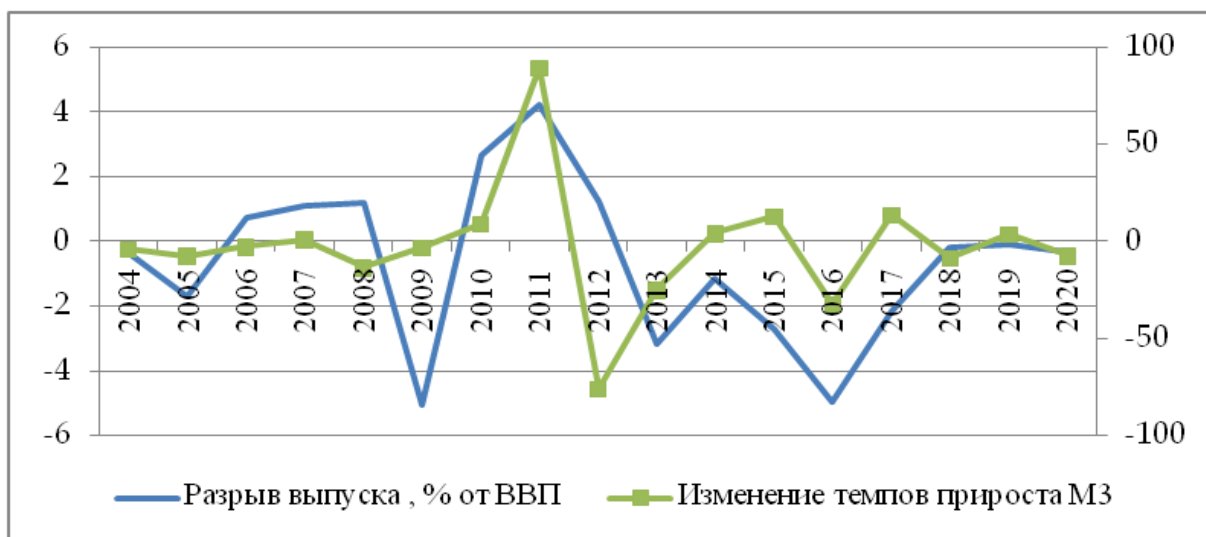

Рис. 3. Проциклическая монетарная политика в Беларуси: шоки монетарной политики и разрыв выпуска

Источник: собственные расчеты.

Проциклическая монетарная политика, проводимая в Беларуси до 2018 года не способствовала экономическому росту, а скорее тормозила его. Лишь в 2018-2019 г.г. проводилась антициклическая политика и именно ее следует придерживаться в дальнейшем для создания наилучших условий для экономического роста.

Очевидно, что монетарная политика в краткосрочном периоде должна носить антициклический характер, поскольку проведение проциклической политики неизбежно ведет к негативным экономическим последствиям.

В тоже время необходимо учитывать асимметричный характер влияния монетарной политики на экономику. Жесткая денежно-кредитная политика замедляет экономику больше, чем мягкая политика ускоряет ее. Преодоление этой асимметрии возможно асимметричной же монетарной политикой: более агрессивное смягчение монетарной политики в ответ на снижение темпов роста ВВП и менее резкое ужесточение при перегреве экономике или нейтральной ситуации (опыт монетарной политики Китая, направленной, прежде всего, на поддержание роста).

Кроме того, антициклическая монетарная политика должна быть различной, в зависимости от природы шока, который испытывает экономика. При неблагоприятном шоке спроса (например, снижение спроса на экспортные товары) монетарная экспансия может привести к стимулированию производства при минимальном росте цен. Однако при неблагоприятном шоке предложения (например, при запрете на путешествия и развлечения из-за пандемии) монетарная экспансия приведет в основном к росту цен, а не к росту выпуска, то есть здесь стимулирование спроса за счет мягкой денежно-кредитной политики может быть минимальным.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Howard Schneider H; Koranyi B. From heroes to bystanders? Central banks' growth challenge.– URL: <https://www.reuters.com/article/uk-global-centralbanks/from-heroes-to-bystanders-central-banks-growth-challenge-idUKKCN0RV3IA20151001> (дата обращения 19.09.2020).
2. Stiglitz J. A deficit of leadership.– URL: <https://www.theguardian.com>

The article examines the possibilities of monetary policy to stimulates growth in emerging markets (case study on Belarus). Its limitations are determined based on the asymmetry of action at different stages of the business cycle. The main principles of monetary policy are identified: countercyclicality, asymmetry of policy responses, differentiation of policy depending on the type of shock.

Key words: *monetary policy, stimulating growth, asymmetry, countercyclicality.*

Дата надходження: 25.04.2021

УДК 338.2 : 338.45] (447) : [330.88 : 330.341.1]

О. М. Кушніренко, к. е. н, доцент, старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
м. Київ, Україна

ІНДУСТРІЯ 4.0 ЯК КЛЮЧОВИЙ ФАКТОР МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

У статті ідентифіковано основні причини деіндустріалізації української промисловості та визначено можливості для модернізації виробничого потенціалу в умовах поширення Індустрії 4.0. На основі результатів досліджень запропоновано комплексні напрями вирішення структурних дисбалансів у промисловості України на основі ефективної системи державного стимулювання цифрового розвитку вітчизняної промисловості, яка б включала підтримку наукової та інноваційної сфери, створення сприятливих умов для вітчизняних виробників та зміцнення стратегічного партнерств.

Ключові слова: *Індустрія 4.0, промисловість, модернізація, інноваційні трансформації, 3D друк, науково-технічні розробки, державне стимулювання.*

Цифрові трансформації, обумовлені поширенням Індустрії 4.0 є актуальною темою для дискусій не тільки серед вузькопрофільних фахівців та керівників підприємств, а широко обговорюються в суспільстві на рівні міжнародних організацій, державних органів управління, освітніх установ, галузевих асоціацій, підприємств та інших зацікавлених учасників ринкових відносин. Пояснюється це тим, що цифрові трансформації, які несе Індустрія 4.0, змінюють життя кожної людини, сприяючи появі нових товарів і послуг, нових способів задоволення потреб, нових технологій обробки матеріалів та способів виробництва, нових форм доставки товарів та сервісного обслуговування та формують нові способи комунікації між людьми.

Індустрія 4.0 – вже не просто тренд, а головна умова економічного зростання і конкурентоспроможності, що підтверджує практика технологічно розвинених країн США, Німеччини, Великобританії, Китаю, Франції, Японії. Компанії, які здійснили цифрову трансформацію виробництва досягли таких конкурентних переваг як підвищення гнучкості виробництва за рахунок його швидкого переналаштування; зниження експлуатаційних витрат і підвищення енергоефективності; скорочення кількості і тривалості простоїв обладнання, підвищення рівня його завантаження; скорочення термінів підготовки виробництва та тривалості виробничого циклу; забезпечення інформаційної інтеграції етапів життєвого циклу продукції: від її розробки до утилізації. Все це сприяє зниженню трансакційних витрат та забезпечує високу ефективність виробництва. Тому, для українських виробників, можливості подальшого розвитку пов'язані з необхідністю адаптуватися до технологічних викликів Індустрії 4.0, адже процеси неоіндустріалізації в нашій країні проходять складніше, ніж в інших країнах, не обтяжених в процесі становлення України як незалежної держави. Це кризові явища з інтервалом 5-10 років, які безпосередньо вплинули на розвиток промисловості: розрив економічних зв'язків з підприємствами колишнього СРСР; трансформація командно-адміністративних функцій держави; гіперінфляція 1992-1994 рр., банкрутство та ліквідація підприємств, знецінення депозитів населення; фінансова криза, спричинена необґрунтованою борговою політикою через дефіцит державного бюджету; структурна криза 2003-2004 рр., яка охопила продовольчий ринок, фінансову, кредитну та енергетичну системи тощо; фінансова криза 2008 року, спричинена боргами та іншими зобов'язаннями, подібними до проблем 1998 року; агресивні дії, військова агресія та анексія Криму в 2014 році; обмежувальні карантинні заходи внаслідок COVID-2019.

Все це призвело до того, що українська промисловість нині знаходиться у складному становищі: падіння ВВП у промисловості за 2020 рік склало 6,0% порівняно із аналогічним періодом 2019 року, відбулось зниження індексу

промислової продукції в Україні з 99,5% у 2019р. до 95,5% у 2020р., відбулись негативні зрушення в товарній структурі експорту, а саме зростання частки сировини і продукції з низьким рівнем переробки (частка високотехнологічного експорту поступово зменшується з 8,52% у 2015 році до 5,41% у 2018 р.); зниження доданої вартості в промисловості з 26% у 2010 р. до 23% у 2018 р.; низький рівень відтворення основних засобів значної частки підприємств (понад 50%) тощо [1]. Модернізація переробної промисловості за останні роки здійснюється в основному на базі імпортованого технологічного обладнання, що створює додаткові ризики щодо розвитку галузей промисловості.

Однією з головних причин техніко-технологічної відсталості вітчизняної промисловості є уповільнення та неупорядкованість інвестиційних та інноваційних процесів. За даними Держстату, надходження/вкладення прямих інвестицій в Україну зменшились на 12 %, а капітальні інвестиції в Україні в 2020 році скоротилися на 38,2% у 2019 році порівняно з 2018 роком, найвищий відтік інвестицій був у сфері української промисловості – майже 1,6 млрд доларів. Враховуючи те, що від інвестиційної активності залежить модернізація українських підприємств та подолання технологічного розриву, таке скорочення інвестицій негативно впливає на ці процеси.

Водночас в Україні є передумови розвитку Індустрії 4.0, що підтверджує останній Звіт глобального інноваційного індексу, де Україна посідає 45 місце серед 131 країн світу у 2020 р., покращивши показник 2019 року на дві позиції. Поруч з Україною у глобальному рейтингу В'єтнам (42 місце), Греція (43), Таїланд (44), Румунія - 46, РФ - 47, Індія – 48 [2]. А за даними Всесвітнього економічного форуму, представленими у звіті «Оцінка готовності промисловості до викликів майбутнього, який дозволяє визначити поточні умови розвитку країн, щоб сформувати конкурентні переваги в майбутньому, ми бачимо відставання нашої країни від референтних країн та країн-сусідів. Україна наразі відстає як за рейтингом, так і за складовими інтегрального індексу від референтних країн (найближчих сусідів і конкурентів). За структурою виробництва Україна входить до першої половини (43-тє місце), а за драйверами промислового розвитку посідає лише 67-ме місце. В цілому ми маємо 74-те місце серед 100 оцінених країн у 2018 р. (остання група країн, що перебувають у процесі становлення [3].

Активного розвитку в Україні набули технології адитивного виробництва, 3Д принтинг. Відповідно даних Держстату за 2019 рік відбулось зростання кількості підприємств, що здійснювали 3Д друк на 22% (рис. 1).

Рис. 1. Використання 3D-друку за видами економічної діяльності та з розподілом за середньою кількістю працівників у 2018-2019 роках

Джерело: складено автором за даними Держстату України [1]

Хоч 3D-принтери вже з'явилися в українських інтернет-магазинах, де також реалізують матеріали для друку, надають послуги сканування, проте на вітчизняному ринку тільки формується попит. Причинами цього є: брак офіційних дилерів для більшості виробників 3D-принтерів, недостатність інформаційного забезпечення, а також дефіцит кваліфікованих кадрів [4, с. 62]. Еволюція цього ринку відрізнятиметься від шляху, яким пройшли ринки Азії, Європи та Америки, а найважчим завданням, яке необхідно вирішити нашій системі освіти – є розробка нових підходів до вивчення технологій і реформи в існуючій системі навчання.

Оскільки промисловий сектор України є високоглобалізованою сферою з широким співробітництвом і конкурентним ринком, і в його переробній ланці постійно відбуваються інноваційні трансформації, він є саме тим сектором, де технології 3D можуть бути досить ефективними. Враховуючи те, що впровадження і поширення 3D технологій має сильний вплив на прискорення промислового розвитку, як у виробничих, так і в сферах послуг, це створює додаткові можливості для зростання підприємницького потенціалу сектору малого та середнього бізнесу. Основними факторами успішної адаптації українських користувачів до даної технології є посилення спроможності збирати і використовувати дані, створення цифрових інтерфейсів клієнтів та усунення кіберзагроз.

Узагальнюючи вищенаведене, можна помітити наявність розривів між світовим рівнем впровадження технологій індустрії 4.0 та українськими реаліями в галузевому розрізі, що обумовлено послабленням зв'язків промислових виробників з науковими інституціями та низьким рівнем фінансування вітчизняних науково-технологічних розробок.

Аналіз динаміки валових внутрішніх витрат на дослідження і розробки в Україні показує, що нині результати наукових досліджень і науково-

технічних розробок практично не впливають на зростання ВВП України (0,5% в 2019 році), відбулось значне скорочення кількості наукових установ у 2018 році (п'ята частина за сім років), зниження кількості наукових працівників, задіяних у виконанні наукових робіт (скорочення становить більше половини за останні сім років), що підтверджує важливість пошуку довгострокових рішень для усунення виявлених вузьких місць (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники інноваційного розвитку України

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Наукоємність валового внутрішнього продукту, %	0,75	0,70	0,65	0,61	0,3	0,6	0,59	0,5
Загальна чисельність науково-дослідного персоналу на тисячу зайнятих в еквіваленті повного робочого дня*	6,6	6,2	5,8	5,6	5,5	5,4	5,2	5
Глобальний інноваційний індекс, місце	63	71	63	64	56	50	43	47

Джерело: складено за даними Світового банку та World Intellectual Property Organization (WIPO) [2]

* значення цього показника отримані за вітчизняною методикою Держстату, яка має відмінності від методики розрахунку чисельності науково-дослідного персоналу, що обґрунтована ЮНЕСКО

До того ж безпрецедентні умови, пов'язані з епідемією коронавірусу посилили запит бізнесу до підтримки та підвищили попит на технологічні рішення Індустрії 4.0 (безперебійний інтернет-зв'язок, інтелектуальні пристрої, що надають віддалений доступ до роботи, Інтернет речей та штучний інтелект, дрони) та довели їх важливість при адаптації до посиленних умов карантину.

Слід звернути увагу на те, що можливість адаптації до технологічних викликів для промисловості проявляється комплексно у взаємодії суспільних складових та втілюється на рівні держави як ключового агента змін в країні, активності громадськості та безпосередньої діяльності виробників. Для покращення можливостей виробників України пристосуватися до вимог Індустрії 4.0 необхідно зосередити увагу на створенні ефективної системи державного стимулювання цифрового розвитку вітчизняної промисловості, яка б включала підтримку наукової та інноваційної сфери, створення сприятливих умов для вітчизняних виробників та зміцнення стратегічного партнерств.

Наступним є визначення можливостей капіталізації наукових розробок в Україні, що може стати ключовим фактором інноваційності вітчизняних виробників, адже наукова школа України відкриває нові технології обробки матеріалів та генерує всесвітньо відомі розробки, що можуть стати каталізаторами наступних технологічних змін. До того ж, стимулювання

науково - технічної та інноваційної діяльності всередині країни може призвести до зниження технологічної залежності від інших держав. Пріоритетними напрямками науково-технічної діяльності повинні стати:

1) значне збільшення обсягів витрат на науку і освіту до тих параметрів, які відповідають потребам сучасної високотехнологічної економіки;

2) удосконалення механізму фінансування науково-технічної й інноваційної діяльності шляхом оптимального використання державних і недержавних коштів при створенні новітніх технологій, матеріальне стимулювання творчої праці наукових співробітників на рівні розвинених держав;

3) раціональне використання наукового потенціалу, створення сучасних умов для ведення ефективної наукової діяльності;

4) зменшення розриву між науковими розробками і впровадженням їх у виробництво шляхом формування інноваційних екосистем в різних галузях економіки;

5) створення і реалізація єдиної інноваційної політики держави, забезпечення взаємодії і співробітництва в питаннях інноваційного розвитку між владою, освітою і наукою;

6) популяризація наукової діяльності серед молодих фахівців і студентів.

Список використаних джерел:

1. Державна служба статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua

2. The Global Innovation Index (GII) 2020. WIPO. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/Home>

3. Readiness for the Future of Production Report. 2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/FOP_Readiness_Report_2018.pdf.

4. Кушніренко О.М. Проблеми і перспективи розвитку ринку 3D технологій в Україні. Інфраструктура ринку. № 39. 2020. С. 60–65. URL: <http://www.market-infr.od.ua/uk/release-dates>

The main reasons for the de-industrialization of Ukrainian manufacturing were determined and the opportunities for modernizing production potential in the context of the spread of Industry 4.0 were identified. The comprehensive approaches to the solving structural imbalances in the Ukrainian industry by the establishing state system of the digital development of the domestic industry, which would include support for the scientific and innovative spheres, creating favorable conditions for domestic manufacturers and strengthening strategic partnership has been developed.

Key words: Industry 4.0, manufacturing, modernization, innovative transformations, Research and development, Government incentives.

Дата надходження: 29.04.2021

А. А. Литвинчук, м. э. н., научный сотрудник,
ГУ «Институт экономики Национальной академии наук Беларуси»,
И. Л. Васильева,
Университет права и социально-информационных технологий,
г. Минск, Республика Беларусь

ФАКТОРЫ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ РЕГИОНА КАК ЦЕЛОСТНУЮ ЭКОНОМИКО-ЭКОЛОГО- СОЦИАЛЬНУЮ СИСТЕМУ

У статті розглядаються умови і чинники, що впливають на формування конкурентних переваг і конкурентоспроможність регіону в розрізі складових (економічна, екологічна, соціальна) сталого розвитку. Запропоновано угруповання факторів, що визначають конкурентні переваги регіону, яка може бути використана для оцінки конкурентоспроможності регіонів і прийняття відповідних управлінських рішень.

***Ключові слова:** фактори, напрямки, конкурентоспроможність регіону, компоненти, сталий розвиток.*

Глобализация постепенно превращает регионы в экономических агентов, субъектов мировой экономики, которые становятся составной частью мирового хозяйства, в них все в большей степени начинает доминировать новая стратегия развития, основанная на глобально ориентированной региональной политике и на глобальной конкуренции. Конкурентоспособные «местные» экономики становятся основой устойчивого развития не только регионов, но и страны в целом.

Вопросы конкурентоспособности, пути ее повышения занимают важное место в современной экономической науке. Главную роль при этом играет регион, как основной объект исследования экономико-эколого-социальных процессов и явлений.

Формирование конкурентоспособности региона обусловлено действием ряда факторов, оказывающих как позитивное, так и негативное влияние на этот процесс. Следует отметить, что конкурентоспособность территории обусловлена в первую очередь ее географическим положением и наличием ресурсов. Вместе с тем общепринято, что другие региональные преимущества являются производными от конкурентоспособности государственного (в том числе регионального) управления, а также от конкурентоспособности бизнеса (в том числе работающих в регионе предприятий и выпускаемой ими продукции).

Факт наличия у определенной территории тех или иных преимуществ в экономическом взаимодействии с иными регионами в настоящее время является общепризнанным и не нуждается в дополнительных доказательствах. Однако остается нерешенным вопрос о предметном содержании конкурентных преимуществ региона, которые нельзя сводить только к выгодному расположению и наличию полезных ископаемых.

При этом следует учесть, что в настоящее время с учетом постиндустриальных тенденций социально-экономического развития общества классические факторы (земля, капитал, природные ресурсы и рабочая сила) перестают играть исключительную роль в формировании конкурентоспособности регионов. Во все большей степени привлекательность территории региона определяется в настоящее время уровнем развития экономической инфраструктуры, квалификацией людей, информационными и управленческими технологиями.

Современные представления об источниках и факторах конкурентоспособности позволяют по-новому оценить образование, науку, медицину, телекоммуникации как те сферы общественной жизни, которые оказывают решающее влияние на темпы и направления экономического развития, на формирование конкурентоспособности регионов, так как трактовки понятий конкурентоспособности региона включали такие характеристики, как способность к повышению уровня и качества жизни населения региона, созданию полноценной среды жизнедеятельности, что согласовывалось с идеологией устойчивого развития, которая предполагает оптимальное сочетание интересов населения, бизнеса и благополучное состояние природной окружающей среды. Сущность данного подхода в триединстве: экономические, экологические и социальные проблемы взаимозависимы и поэтому неразрывны.

В связи с этим можно утверждать, что факторы конкурентоспособности региона должны быть сгруппированы тоже в трех направлениях: экономическом, экологическом и социальном. При этом экономическая конкурентоспособность региона определяется, прежде всего (рисунок 1):

- степенью экономического развития региона, степенью эффективности использования имеющихся ресурсов и инновационной активностью;

- социальная конкурентоспособность определяется степенью развитости человеческого потенциала, т.е. уровнем жизни населения региона и его обеспеченностью социальными услугами;

- экологическая конкурентоспособность предполагает возможности региона для создания благоприятной среды обитания.

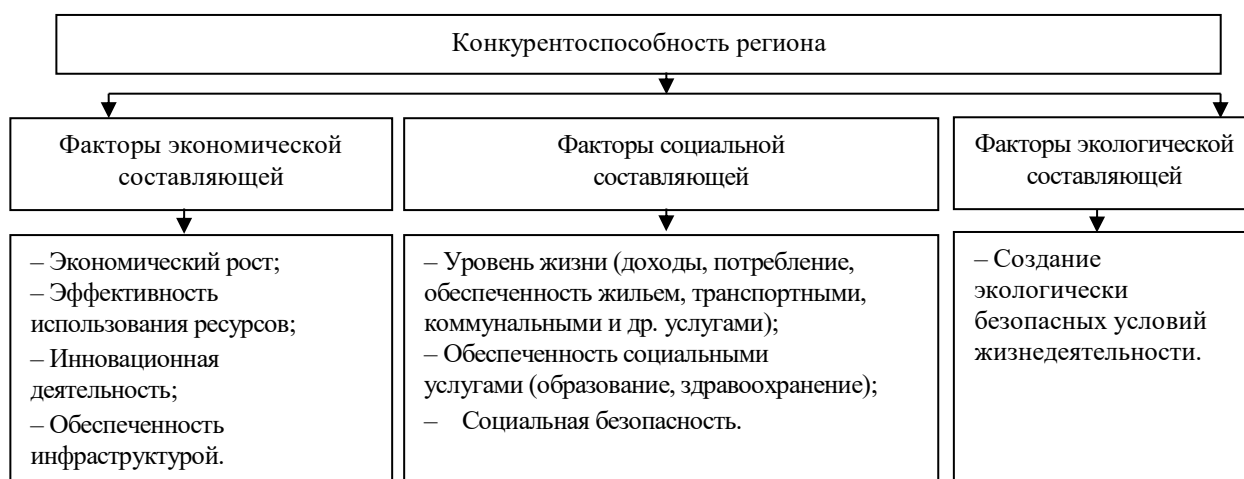

Рис. 1. Факторы конкурентоспособности региона

Источник: собственная разработка авторов

Исходя из вышеизложенного и учитывая мнения зарубежных и отечественных ученых по исследуемой тематике, можно заключить, что все вышеперечисленные факторы конкурентоспособности являются взаимозависимыми, усиливают друг друга, а слабое развитие одного из них зачастую негативно влияет на другие.

Поэтому в настоящее время в создавшихся условиях главным направлением социально-экономического развития любого государства, в том числе и Республики Беларусь, является разработка основных направлений повышения конкурентоспособности экономики для обеспечения достойного уровня благосостояния и качества жизни населения.

Фундаментальными составляющими устойчивого развития Республики Беларусь являются экономическая, экологическая и социальная сферы, основанные на общих принципах устойчивого развития, но имеющих свои специфические особенности, цели и направления взаимодействия.

При определении направлений экономического развития региона важная роль принадлежит *экономической компоненте* конкурентоспособности региона, которая должна быть эффективной, социально-ориентированной, ресурсо- и энергосберегающей и экологозащитной. Для определения уровня ее значимости необходимо разработать механизм, благодаря которому можно определять экономические возможности республики с учетом перспектив ее развития. Реализуя идеи устойчивого развития на уровне региона следует выделить критерии: приемлемости, результативности, стабильности.

Критерий приемлемости включает оценку достигнутых результатов в области материальных и финансовых ресурсов путем анализа и сравнения с аналогичными данными других регионов. При этом хотя и учитывается максимальный уровень, но скорректированный на специфику рассматриваемого региона.

Критерий результативности сравнивает экономический эффект с

произведенными затратами.

Критерий стабильности учитывает, прежде всего, критический уровень регионального социально-экономического развития республики по системе показателей для его сравнения с фактическими данными: состояние трудовых ресурсов, основных фондов, экономическое положение регионов и др., по которым определяются возможности и пути дальнейшего устойчивого развития.

Применение вышеназванных критериев через систему показателей позволит разработать ряд мероприятий, позволяющих повысить уровень регионального управления.

Экологическая компонента конкурентоспособности региона – это фундамент устойчивого развития, включающий следующие аспекты [1]: окружающую среду, природно-ресурсный потенциал; процесс взаимодействия человека и окружающей среды и экологическую политику.

Первый аспект – мониторинг состояния и динамики природного потенциала, с учетом предельно допустимых уровней антропогенного воздействия.

Второй аспект – разработка мероприятий для снижения антропогенного влияния на природную среду и создание условий для восстановления экологических систем до планируемого уровня.

Третий аспект – на основе двух вышеописанных аспектов анализируются полученные результаты по осуществлению экологической политики с учетом целей социально-экономического развития регионов.

Для экологической компоненты предусмотрены следующие требования: человек, как личность, имеет право на здоровую жизнь в единении с окружающей природной средой; обеспечение равных возможностей по развитию и сохранению природы для будущих поколений; охрана окружающей среды как основа социально-экономического развития; осуществление мер по экологизации народнохозяйственной деятельности для устранения негативного техногенного влияния; экологизация мировоззрения человека, его воспитания и образования.

Вышеприведенные требования отражают сущность экологической компоненты конкурентоспособности и ее связь с экономической и социальной слагаемыми.

Основой *социальной компоненты* является человек, имеющий возможность трудиться, получать определенную квалификацию, быть активным, мобильным, умело адаптироваться к сложившимся условиям и осуществлять в своей деятельности все задуманное, что способствует экономическому росту и повышению благосостояния общества за счет справедливого распределения результатов труда, сокращения неравенства в экономике и обществе.

Принципы единства и взаимосвязи социальной среды, экономики и

окружающей среды являются определяющими в системе управления социально-экономическим развитием государства.

Таким образом, конкурентоспособность экономико-эколого-социального ориентированного региона с учетом принципов «зеленой» экономики и устойчивого развития и направлена на повышение роли и ответственности региональных и местных органов управления за комплексное развитие социальной сферы, эффективного использования местных трудовых и природных ресурсов, инновационного развития, развития экологического туризма, малого и среднего предпринимательства и улучшения экологической ситуации территории.

Список использованных источников:

1. Литвинчук, А.А. Пути повышения конкурентоспособности регионов Республики Беларусь в условиях устойчивого развития : дис.... канд. экон. наук : 08.00.05. Минск. 2019. 155 л.

The article considers the conditions and factors influencing the formation of competitive advantages and competitiveness of the region in terms of components (economic, environmental, social) of sustainable development. A grouping of factors that determine the competitive advantages of the region, which can be used to assess the competitiveness of regions and make appropriate management decisions.

Key words: *factors, directions, competitiveness of the region, components, sustainable development.*

Дата надходження: 20.04.2021

УДК 336.76

М. В. Маркусенко, к. э. н., доцент,
УО «Белорусский государственный экономический университет»,
г. Минск, Республика Беларусь

НОВАЯ МОДЕЛЬ ВАЛЮТНОЙ ПОЛИТИКИ КАК ОРИЕНТИР СОВРЕМЕННОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

У статті запропоновано авторський теоретико-методологічний підхід до формування моделі валютної політики, в основі якої знаходиться механізм узгодження економічних інтересів при регулюванні курсу національної валюти. Розглянутий підхід передбачає доцільність збереження участі держави в регулюванні валютної сфери за допомогою спеціальних інструментів для впливу на рух грошових коштів в іноземній валюті і підтримки стійкого валютного курсу.

***Ключові слова:** валютна політика; інституційна система; економічні інтереси; учасники валютного ринку; валютний курс; стабільність; механізм; інструменти; регулювання; держава.*

Разработка направлений развития валютной политики, нацеленных на повышение ее эффективности, требует дополнительного комплекса мер с учетом изменения её целей, условий и приоритетов реализации. Такие изменения обусловлены необходимостью согласования экономических интересов участников валютного рынка при регулировании государством курса национальной валюты. Реализовывая валютную политику, государство формирует определенную институциональную среду для субъектов экономики. Через регулирование деятельности валютного рынка центральный банк оказывает воздействие на рынок капиталов, кредитный рынок и товарный рынки, что приводит к соответствующей корректировке цен на рынке капиталов, процентной ставки, обменного курса и другим изменениям, принимаемым субъектами экономики. Под влиянием изменения данных показателей различные субъекты экономики меняют свое поведение в сфере потребления и инвестирования, изменяется экспорт и импорт.

Рассматривая валютную политику государства как институциональную систему, мы понимаем ее как совокупность институтов, осуществляющих координацию деятельности участников валютного рынка при взаимоотношении с другими агентами экономики. Данный подход позволяет сформулировать цель валютной политики - это воздействие государства на экономические интересы участников валютного рынка при помощи специальных инструментов для влияния на валютные потоки и поддержания устойчивого валютного курса.

В данном случае субъектами валютной политики выступают группы участников валютного рынка. Государство с помощью инструментов валютной политики воздействует через интересы участников валютного рынка на объекты вышеназванной политики. Согласование интересов в валютной сфере в современных условиях возможно через совершенствование законодательства в отношении использования валютных ограничений, повышения гибкости курсообразования, а также путем сочетания мер косвенного и прямого воздействия на валютный курс и на участников рынка.

Вышеприведенный подход ориентирован на методологию институционально-эволюционной школы, и предполагает исследование социальных групп (участников валютного рынка) с их специфическими

разнонаправленными интересами, характерными субъектам рынка [1], что предопределяет необходимость комплементарности валютной политики в целях формирования эффективно функционирующего рынка². Применительно к валютной политике комплементарность означает необходимость соответствия, дополнения друг другом всех ее составляющих.

В основу оценки степени согласования экономических интересов при регулировании курса национальной валюты должно быть заложено условие - целенаправленность валютной политики на достижение компромисса интересов участников валютного рынка [2]. Это требует поддержания относительной стабильности валютного курса на протяжении длительного промежутка времени. Под стабильностью здесь следует понимать:

- соблюдение законодательно установленных количественных параметров при фиксированном обменном курсе;
- возможность незначительных колебаний (ревальвации или девальвации) в зависимости от соотношения темпов внутренней инфляции и инфляции в других странах – при плавающем обменном курсе, определяемом на основе рыночного спроса и предложения валют.

Вышеназванный подход позволил разработать авторскую структурную модель валютной политики (рис.1.), которая основывается на принципах ее формирования (системности, информативности, комплексности, комплементарности, аддитивности), а также определяет цель, задачи, виды, инструменты, сроки реализации.

Мы рассматриваем системность как последовательность, упорядоченность, структурированность содержания валютной политики, логическую обоснованность идей, концепций, органический синтез форм и методов ее исследования на эмпирическом и теоретическом уровнях.

Направление методологии научного познания, в основе которого лежит рассмотрение объекта как системы - целостного комплекса взаимосвязанных элементов - поддерживали ряд ученых [3; 4].

Принцип системности – основной, который находится в основе изучения сущности и взаимосвязей валютной политики. Принцип информативности можно трактовать в широком смысле как всё содержание валютной политики и в узком смысле — как новые ее изменения.

Комплексность предполагает полноту и взаимосвязанность взаимоувязанных требований к валютной политике и ее составляющим.

---

²Комплементарность – это взаимное соответствие, связь дополняющих друг друга структур, соответствие, составление с чем-то другим некоего нового объекта, имеющего новые свойства.

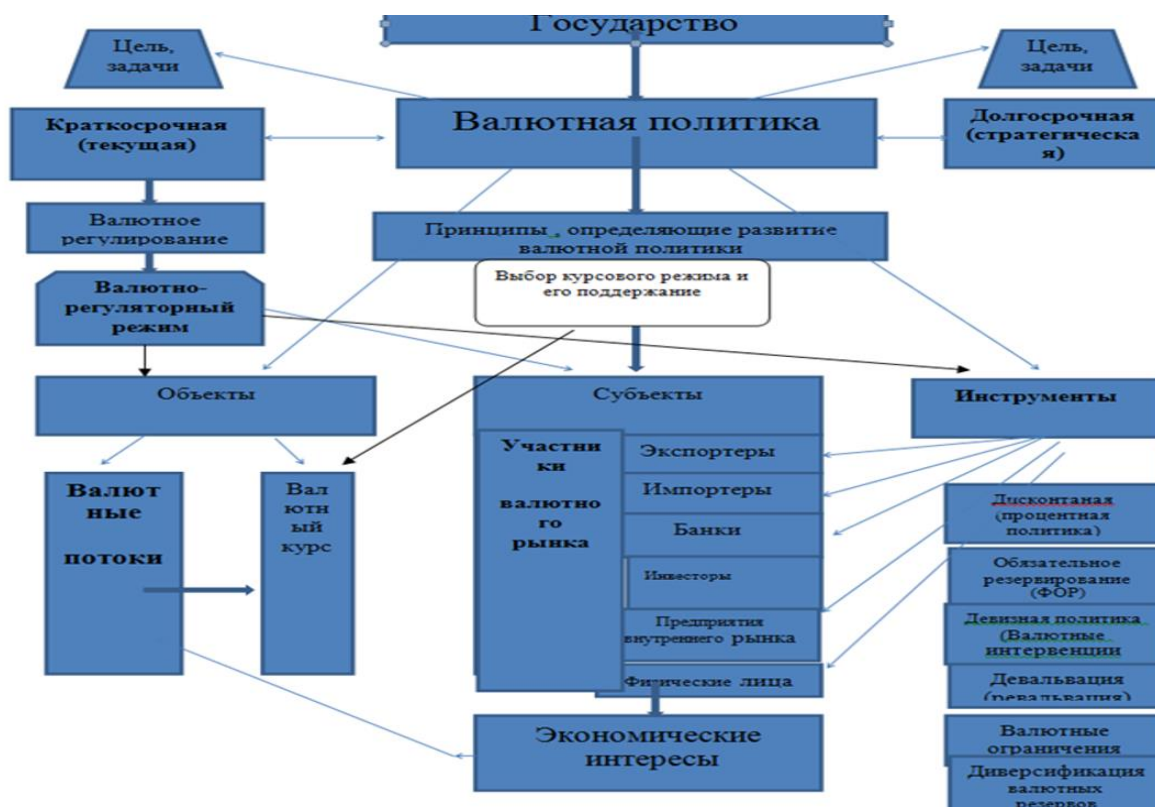

Рис. 1. Структурная модель валютной политики

Комплементарность – это взаимное соответствие, связь дополняющих друг друга структур, соответствие, составление с чем-то другим некоего нового объекта, имеющего новые свойства. Применительно к валютной политике комплементарность означает необходимость соответствия, дополнения друг другом всех ее составляющих.

Принцип аддитивности означает, что значение величины, соответствующее целому объекту, равно сумме значений величин, соответствующих его частям. Данный принцип в отношении валютной политики означает, что меры валютной политики, направленные на решение определенной задачи, должны иметь результат, который будет являться совокупным относительно объектов и субъектов валютной политики.

Принципы валютной политики должны выступать основополагающим элементом системы.

Долгосрочная валютная политика должна найти отражение в валютной Стратегии государства, где будут определены ее направления на перспективу. Краткосрочная (текущая) валютная политика реализуется путем валютного регулирования, в основе которого будет находиться формируемый государством валютно-регуляторный режим.

Валютно-регуляторный режим будет включать в себя такие составляющие, как: валютные стимулы, органы валютного регулирования, режим функционирования внутреннего валютного рынка, участники

валютного рынка и др.

Действие данного режима должно быть направлено на объекты регулирования – валютный курс и потоки движения средств в иностранной валюте на внутреннем валютном рынке.

Рассмотренная модель основывается на идее необходимости согласования экономических интересов при регулировании курса национальной валюты. Целью валютной политики является воздействие государства на экономические интересы участников валютного рынка при помощи специальных инструментов для влияния на валютные потоки и поддержания устойчивого валютного курса. Экономические интересы участников валютного рынка могут быть согласованы путем разработки следующих мер:

- установления и соблюдения государством критериев оптимизации способов регулирования валютного курса при решении противоречий в случае превышения спроса на иностранную валюту над ее предложением;

- формирования системы институтов, определяющих курсообразование, и унификацию институциональной среды в соответствии с принципами международного сотрудничества в рамках интеграционных образований Республики Беларусь;

- утверждение в качестве определяющего принципа построения системы валютных отношений идеи консенсуса рыночных позиций субъектов хозяйствования, что определит целенаправленность валютной политики на достижение компромисса интересов участников валютного рынка. Данная модель показывает, что валютная политика в Республике Беларусь будет выступать важнейшей составляющей денежно-кредитной политики, и сможет эффективно решать задачи по поддержанию стабильности валютного курса и наращиванию международных резервных активов.

Таким образом, в перспективе валютная политика должна формироваться исходя из общих целей экономической политики государства, развиваться с учетом необходимости решения стоящих перед ней задач и определять эффективность функционирования национальной валютной системы.

Следует рассматривать валютную политику как систему, во взаимосвязи отдельных элементов, к числу которых отнесены цель и задачи, принципы, субъекты и объекты. Субъектами валютной политики выступают группы участников валютного рынка. Государство с помощью инструментов валютной политики воздействует через интересы участников валютного рынка на объекты вышеназванной политики.

Валютная политика в Республике Беларусь должна определяться исходя из общих целей экономической и финансовой политики государства, развиваться с учетом необходимости решения стоящих перед ней задач и определять эффективность функционирования национальной валютной системы. Реализация валютной политики должна проводиться путем формирования государством и использования валютно-регуляторного режима. При помощи валютной политики достигается цель управления национальной валютной системой – получение максимального результата на микро-, мезо- и макроуровне от использования мер валютной политики. Согласование экономических интересов участников валютного рынка опосредуется экономическими отношениями хозяйствующих субъектов и государства через систему институтов, в частности, через регулирование курса национальной валюты.

Список использованных источников:

1 Исраилова Э.А. Проблемы институционализации экономических интересов хозяйствующих субъектов в условиях рыночных отношений. *Экономические науки*. 2008. № 6(43). С.142-145.

2 Маркусенко М.В. Согласование экономических интересов при регулировании валютного курса. *Современные проблемы соц.-эк. систем в условиях глобализации: материалы Международн. Научно-практ.конф.Белгород, 22 октября 2020г.* / Белгород. гос. ун-т ; редкол.: Камышанченко Е.Н.(гл. ред.) [и др.]. Белгород, 2020. С. 139–144.

3 Агошкова Е. Б., Ахлибининский Б. В. Эволюция понятия системы. *Вопросы философии*. 1998. № 7. С. 170–179.

4 Воскобойников А. Э. Системные исследования: базовые понятия, принципы и методология. *Знание. Понимание. Умение*. 2013. № 6 (ноябрь – декабрь).

The author's theoretical and methodological approach to the formation of a model of currency policy is proposed. The mechanism for coordinating economic interests in regulating the exchange rate of the national currency is at the heart of this approach. The expediency of maintaining the participation of the state in the regulation of the currency sphere has been proven. This implies the need to use special instruments to influence cash flows in foreign currency and maintain a stable exchange rate.

Keywords: *Currency policy, institutional system; economic interests; participants in the foreign exchange market; exchange rate; stability; mechanism; tools; regulation; the state.*

Дата надходження: 09.04.2021

В. В. Мякинська, к. э. н., доцент,
УО «БІП-Універсітэт права і
сацыяльна-інфармацыйных тэхналогій»,
А. Б. Аляксейчык, глaвнaя спецыяліст РUP «Белтэлеком»,
г. Могілев, Рэспубліка Беларусь

РЕГЛАМЕНТЫ АУДИТА КАК ИНСТРУМЕНТ КОНТРОЛЯ КАЧЕСТВА ПРОВЕРКИ

В статье обоснована необходимость и практическая ценность регламентов аудита, которые станут ориентиром при рассмотрении ценовых предложений и проведении тендеров, позволят стандартизировать процесс аудита, объективно оценивать уровень качества, оперативность и достоверность его результатов. Обобщая существующие современные разработки в области менеджмента, были разработаны положения, которые легли в основу предлагаемой системы контроля и управления качеством регламентов.

Ключевые слова: регламенты, аудит, информационная модель, система менеджмента качества.

Кодекс профессиональной этики аудитора определяет в качестве характерной черты независимого аудита принятие ответственности перед обществом. При этом ответственность касается не столько экономической сферы, сколько социальной. Общество требует от аудитора занимать активную профессиональную и морально-этическую позицию, своевременно реагировать на социально-экономические события, нести ответственность за выраженное мнение, которое обеспечивает базис принятия решений на разных уровнях управления. Соответственно актуализируются исследования проблем построения эффективных систем контроля качества услуг на уровне государства и аудиторских организаций.

Внешний контроль качества со стороны Министерства финансов Республики Беларусь (РБ) реализуется в форме аттестации аудиторов, а также проведения внешних проверок качества работы аудиторских организаций (ИП). Внутренний контроль качества работы аудиторов осуществляется аудиторской организацией (ИП) в соответствии с установленными ими внутренними правилами аудиторской деятельности (ПАД), разработанные на основании национальных правил. Следует констатировать, что внутренние правила позволяют сформировать общий подход к проведению аудита, без

регламентации действий аудитора, результатом которых является мнение, зафиксированное в аудиторском заключении (отчете). Однако аудитор, исходя из своих знаний и опыта, в условиях ограниченного времени зачастую принимает самостоятельные решения, что придает аудиторской проверке ярко выраженный субъективный характер. Процедуры его действий становятся непрозрачными для других участников проверки в силу отсутствия установленных правил, совокупности и последовательности действий, которые обеспечивают решение задач аудита. Таким образом, назрела необходимость в разработке современной системы управления качеством аудита, базирующейся на четкой регламентации и документации требований к проверке на всех этапах.

Целью исследования является теоретическое обоснование правовой и экономической природы регламентов аудита в современной системе управления качеством и разработка методических рекомендаций по их составлению, что позволит стандартизировать процесс аудита, объективно оценивать уровень качества, оперативности и достоверности его результатов.

Для того чтобы раскрыть правовую и экономическую природу регламентов аудита требуется определить сферу их действия, содержание, порядок утверждения и юридическую силу. Надо отметить, что в РБ до сих пор не создана целостная нормативно-правовая база для разработки регламентов, которая позволила бы установить порядок проведения экспертиз и размещения регламентов в электронном виде, определить критерии их эффективности. Помимо традиционных форм и методов административно-правового регулирования, в научной литературе в последнее время предлагаются для обсуждения такие формы как лицензирование, сертификация, стандартизация и контроль. В связи с отменой всеобщего лицензирования аудиторской деятельности в РБ актуальным видится разработка эффективного механизма административно-правового регулирования регламентов. По нашему мнению, официальное признание результатов аудита невозможно без разработки механизма оценки независимым государственным или уполномоченным органом способности и готовности аудиторской организации (ИП) обеспечить стабильное качество проверки.

Развитие рынка аудиторских услуг, обусловленное расширением международных экономических связей, углубление интеграционных процессов, предопределили необходимость повышения эффективности и качества аудита в целях расширения круга пользователей финансовой отчетности, а также проводить оценку компетентности и профессионализма аудиторских организаций. Профессия аудитора является общественно

значимой, что подразумевает признание своей ответственности перед обществом. Обязанности аудитора заключаются не только в удовлетворении потребностей отдельной аудируемой организации. Кредиторы, инвесторы, правительство, а также другие заинтересованные лица полагаются на объективность и честность аудиторов при выражении ими профессионального мнения по поставленным вопросам и предоставлении компетентных рекомендаций по различным аспектам финансового учета и отчетности, финансового менеджмента, права и налогообложения.

При безусловной видимости стремления государства создать стандартизированный подход к процедуре аудита с использованием международных стандартов, тем не менее приходится констатировать наличие уязвимых сторон аудиторской деятельности. В соответствии со статьей 18 Закона [1] аудиторские организации (ИП) обязаны разрабатывать внутренние ПАД, которые не должны противоречить национальным правилам.

По нашему мнению, технология процесса проведения аудита остается вне пределов диапазона отечественного законодательства, что не располагает к росту качества. Данная проблема обуславливает необходимость разработки и внедрения в практическую деятельность аудиторов регламентов, как значимого элемента системы менеджмента качества аудита. Нами предлагается разработка и внедрение регламентов аудита. По нашему мнению, регламенты аудита — это документы, которые служат для структурированного описания совокупности и последовательности обязательных действий аудитора при выполнении работ с указанием ответственных, входящих и исходящих документов, а также пояснений относительно выполнения процедур проверки. Разработчиками регламентов должны быть аудиторские организации (ИП). Особенность предлагаемых регламентов проявляется в том, что регламенты не только дублируют нормы нормативных актов, но и содержат собственные нормы процедурного характера, которыми устанавливаются сроки, последовательность и результаты действий аудитора, выполняемых в рамках внутриорганизационной деятельности аудиторской организации (ИП).

В настоящее время основными критериями выбора являются деловая репутация аудиторской организации и ее место на рынке услуг, стоимость услуги, сумма страхового покрытия и вид страховки, количество претензий со стороны клиентов, проверяющих органов, трудоемкость проверки. По нашему мнению, регламенты в дополнение к контрольной будут выполнять функцию ориентира при рассмотрении ценовых предложений и проведении тендеров.

Обобщая результаты исследования системы административно-правового регулирования аудиторской деятельности в РБ можно выделить ряд направлений развития действующей системы стандартизации и регламентации предметной области:

во-первых, принятие единого нормативного правового акта, закрепляющего понятие, структуру, порядок разработки, экспертизы, утверждения регламентов аудита, порядок их размещения в электронном виде;

во-вторых, развитие такого инструмента, как обязательная экспертиза проектов регламентов, которую должно проводить Министерство финансов РБ. Результаты экспертиз, а также ее участники должны быть указаны в отдельном разделе регламента. Следует определить круг экспертов, привлекаемых из числа представителей органов законодательной власти, профессиональных аудиторских ассоциаций, экономических учреждениях высшего образования. Необходим запрет использования регламента в практической деятельности аудиторских организаций (ИП) до проведения его экспертизы и утверждения органом исполнительной власти;

в-третьих, общественный и государственный мониторинг регламентов аудита, что позволит проверить «работоспособность» принятых регламентов, получить обратную связь с аудируемыми лицами и выявить проблемные положения регламентов;

в-четвертых, организация повышения квалификации разработчиков регламентов в рамках государственной программы развития системы дополнительного образования взрослых, что будет способствовать улучшению качества аудита, позволит решить проблему кадрового дефицита.

Для более эффективного административно-правового регулирования в сфере аудиторских услуг считаем необходимым развивать такую форму как саморегулирование, которая заключается в нормотворческой деятельности субъектов предпринимательской деятельности по установлению регламентов. Основную контрольную нагрузку по соблюдению регламентов также должны принять саморегулируемые организации (СРО), что значительно снизит степень административного давления и сократит расходы на содержание государственного регулятора. Отметим, что наличие СРО в аудиторской деятельности является распространенной международной практикой. В Беларуси в настоящее время на рынке аудиторских услуг созданы и осуществляют свою деятельность два общественных объединения: ассоциация аудиторских организаций и ассоциация профессиональных аудиторов. Однако саморегулирование как система в РБ пока не сформировалась, Министерством финансов РБ ведется работа по созданию

соответствующей нормативной базы.

Рекомендуемые нами регламенты аудита, в отличие от внутренних правил (стандартов) будут регламентировать деятельность только аудиторов, позволят стандартизировать процесс проверки, повысят его качество и повысят оперативность и достоверность аудита за счет обязательных процедур согласования и утверждения заказчиком регламента до заключения договора. Предварительное рассмотрение позволит обозначить ответственность аудитора не только за результат проверки, но и за выбранные средства достижения цели. Основными требованиями, предъявляемыми к регламентам аудита, являются целесообразность и эффективность, согласованность, логическая последовательность, полнота и детализация, единство применяемой в них терминологии. По нашему мнению, регламенты должны иметь стандартную структуру и состоять из следующих разделов:

1. Цель и сфера применения регламента аудита-описание необходимости разработки регламента, определение основных терминов и понятий, сфера пользования, описание объекта регламентации, цель и задачи регламента.

2. Нормативные акты, используемые при составлении регламента.

3. Методика аудита объекта регламента - общая схема проверки с выделением отдельных элементов.

4. Последовательность обязательных действий аудитора и соответствующие пояснения – описание аудиторских технологий с конкретизацией приемов и документационного обеспечения.

5. Классификатор нарушений объекта регламента – перечисление наиболее типичных нарушений сгруппированных по признаку значимости.

6. Приложения – принципиальные схемы, алгоритмы, таблицы, рисунки, графики для сокращения времени на методологическое изучение регламента и доступности прикладного использования.

Список использованных источников:

1. Об аудиторской деятельности: Закон Респ. Беларусь, 12 июля 2013 г., № 56-3 // Консультант плюс: Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2021.

In article need and practical value of regulations of audit which become a reference point by consideration of price offers and tendering process is proved, will allow to standardize audit process, objectively to estimate a level of quality, efficiency and reliability of its results. Generalizing existing modern development in the field of management, provisions which were cornerstone of an offered control and management system for quality of regulations were allocated.

Keywords: *regulations, audit, information model, quality management system.*

Дата надходження: 23.04.2021

В. В. Мякинская, к. э. н., доцент,
Е. А. Пресная, студентка,
УО «БИП-Университет права и
социально-информационных технологий»,
г. Могилев, Республика Беларусь

ОБОСНОВАНИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО РЕШЕНИЯ НА ОСНОВЕ КОМПЛЕКСНОГО АНАЛИЗА: OLAP-СИСТЕМЫ И DATA MINING

Одним из важнейших инструментов принятия научно обоснованных эффективных управленческих решений является финансовый анализ, который дает возможность оценить сложившуюся ситуацию, выявить причины ее динамики и отклонений от плана, а также выявить и мобилизовать имеющиеся резервы для улучшения сложившейся на предприятии ситуации, усиления конкурентоспособности, упрочения финансового состояния. В статье приведен авторский подход к технологии проведения такого анализа сочетающий традиционные и прогрессивные методики, возможные только при использовании современных достижений IT-прогресса.

Ключевые слова: *экономический анализ, финансовый анализ, управление предприятием, управленческие решения.*

В странах с развитой рыночной экономикой анализ является неотъемлемой частью управления предприятием и его подразделяют на два основных направления: управленческий и финансовый анализ. Однако такое деление несколько условно, так как финансовый анализ можно рассматривать как продолжение управленческого, и наоборот. Внешний финансовый анализ проводят по данным бухгалтерской отчетности, в результате анализируются показатели прибыли и рентабельности, платежеспособности и ликвидности, проводится диагностика вероятности банкротства. Внутрифирменный финансовый анализ проводят на основе таких источников информации, как бухгалтерская отчетность и прочие данные бухгалтерского учета, плановая информация, данные управленческого анализа [1].

При всем многообразии на рынке программных продуктов, осуществляющих экономический анализ, можно отметить, что существует ниша, то есть нет инструментального средства, которое могло бы проводить всесторонний комплексный анализ на различных уровнях сложности в зависимости от уровня управления. Результаты проведенного исследования

[2] показали, что большинство из существующих инструментальных средств поддерживают отдельные функции формирования аналитических отчетов и графиков, отражающих структуру и динамику изменения основных показателей финансово-хозяйственной деятельности предприятия в различных аналитических разрезах. Поэтому финансовый анализ, проведенный с использованием методов и алгоритмов, реализованных в существующих на национальном рынке программных средствах, будет поверхностным и не даст глубокой и детальной оценки сложившейся ситуации.

В каком же случае экономический анализ будет полным, детальным и всеобъемлющим и позволит принять обоснованное решение на основе полученных результатов? Для ответа на этот вопрос представим рисунок 1, изображающий процесс принятия управленческих решений.

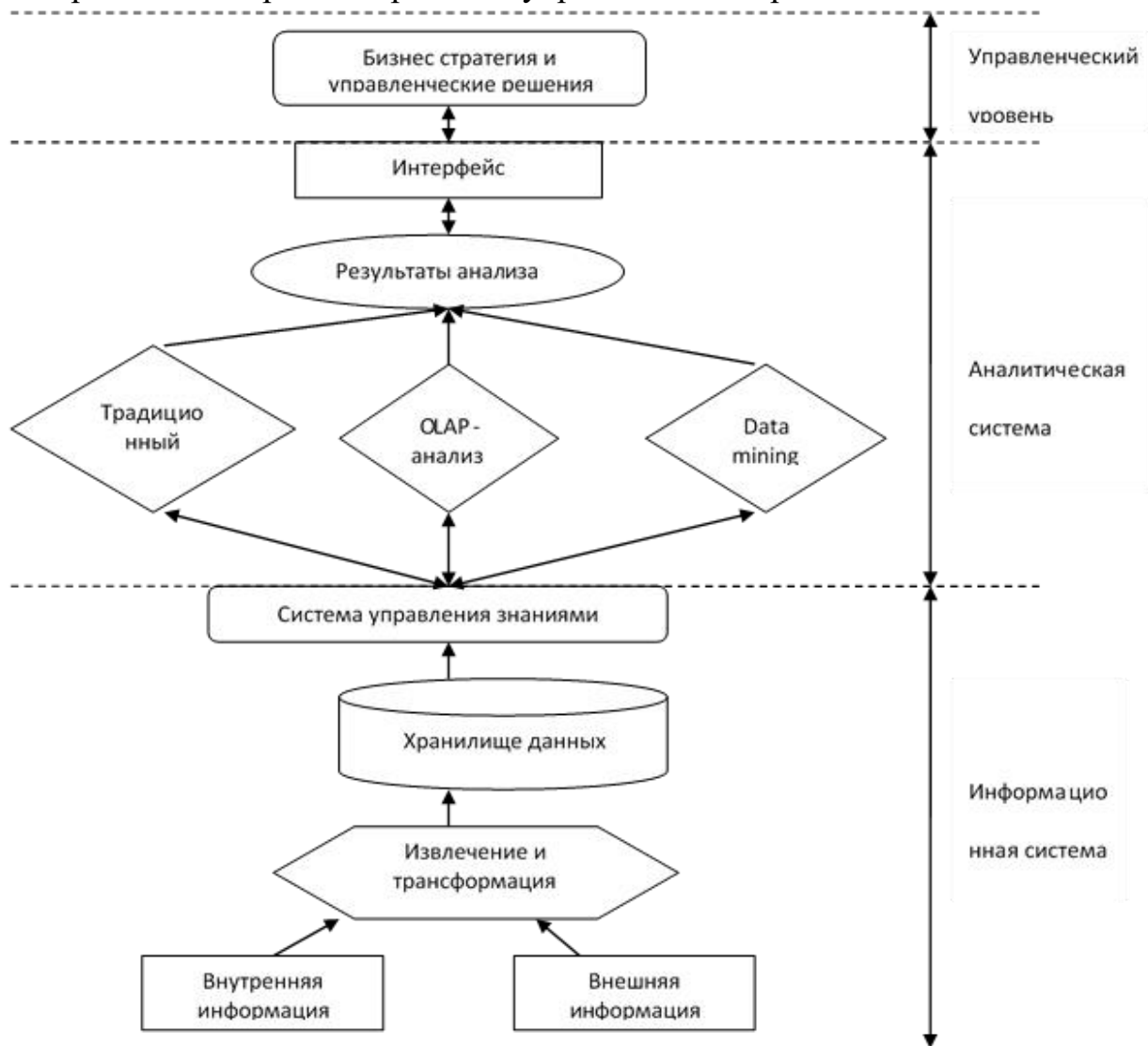

Рис. 1. Процесс принятия решения на основе анализа

Информация, поступающая из внутренних и внешних источников должна определённым образом «фильтроваться», структурироваться и помещаться в хранилище данных, в котором она храниться в неизменном виде. Используя

систему управления знаниями, информацию извлекают из хранилища данных и используют для последующего анализа. Основные компоненты аналитической системы должны проводить анализ традиционными методами, средствами OLAP-системы и Data mining. Результаты такого анализа позволяют наиболее полно отразить сложившуюся ситуацию, а также показывать выявленные закономерности, которые лицо, принимающее решение, не могло бы выявить самостоятельно. Тем самым полученные знания помогают принимать обоснованные управленческие решения и выработать оптимальную стратегию дальнейшего развития предприятия.

Еще одним «узким местом» существующих инструментальных средств является отсутствие гибкого подхода, заключающегося в реконфигурируемости систем в зависимости от видов деятельности, которые осуществляет предприятие. Пока такой подход используется только в программном продукте «1С: Предприятие». Этот подход следует применять не только к бухгалтерским комплексам, но и к комплексам, осуществляющим экономический анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия [3]. Предлагается решение поставленной задачи в разработке гибкого аналитического комплекса, который должен быть реализован в рамках системы поддержки принятия решений, интегрированной в корпоративную информационную систему, и являться по сути дела надстройкой системы бухгалтерского учета.

Список использованных источников:

1. Панков Д.А. Финансовый менеджмент. Минск: БГЭУ, 2005. 363 с.
2. Савицкая, Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. М.: ИНФРА-М, 2005. 425 с.
3. Мякиньякая В.В. Налоговый аудит: оценка состояния и перспективы развития на основе использования современных информационных технологий: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.12. Мн., 2016. 265 с.

One of the most important tools for making scientifically sound effective management decisions is financial analysis, which provides an opportunity to assess the current situation, identify the reasons for its dynamics and deviations from the plan, as well as identify and mobilize existing reserves to improve the situation at the enterprise, strengthen competitiveness, strengthen financial condition. The article presents the author's approach to the technology of conducting such analysis combining traditional and progressive methods, possible only with the use of modern achievements of IT-progress.

Keywords: *economic analysis, financial analysis, enterprise management, management decisions*

Дата надходження: 23.04.2021

Д. В. Пасиницкий, ассистент,
УО «Белорусский государственный экономический университет»,
г. Минск, Республика Беларусь

ИННОВАЦИОННЫЕ ОРИЕНТИРЫ УПРАВЛЕНИЯ ВНУТРЕННИМИ БАНКОВСКИМИ РИСКАМИ

Впровадження нововведень, що забезпечують підвищення ефективності процесів управління внутрішніми банківськими ризиками, є основою збереження конкурентоспроможності роботи банків. Автором запропоновані інноваційні орієнтири для цільового впливу на об'єкт.

Ключові слова: *інновації, внутрішній банківський ризик, раціональність, ефективність, управління.*

Более года мировая пандемия COVID-19 оказывает влияние на общество и экономики всех стран. В этой связи государства усилили суверенитет и верховенство национальной власти во внутренних делах. Внешняя торговля претерпела изменения как в объемах, так и в товарной номенклатуре. Однако изменения носят не устойчивый характер, поскольку текущие обстоятельства не могут тотчас переломить глобальные цепочки создания стоимости, которые формировались десятилетиями. Национальные антипандемические карантинные меры привели к социальному дистанцированию и способствовали интенсификации процессов перехода к новому технологическому укладу, характеризующему в том числе индивидуализацией производства и потребления.

В такой ситуации на первый план выходит потребность в модернизации теоретических основ банковского дела. В современной научной литературе, посвященной проблемам банковского дела, является дискуссионным вопрос развития понятийного аппарата системы классификации рисков. Встречаются самые разнообразные подходы с выделением различных критериев. На взгляд автора статьи ключевые процессы в банковской деятельности происходят не совсем так, как их описывают некоторые белорусские ученые [1, с. 173], [2, с. 535]. Подтверждением этому является очевидное отличие мнений этих ученых и мнений практиков, установленных в белорусских нормативных документах [3, с. 2], [4, с. 2]. Принципиальное несоответствие выявлено по следующему аспекту - риск присущ сущности банковской деятельности и влияет на возможности банка. Результат от влияния может иметь как нейтральные и отрицательные последствия, так и положительные.

Применительно к материалам конференции будет использована авторская

трактовка понятия: «Внутренние банковские риски – объективно существующая неопределенность о достижении рационального управления эффективностью персонала, технологиями и имуществом при лицензионных банковских операциях, в целях создания стоимости и ценности для выгодоприобретателей». Такое отношение к сути термина основано на следующем ряде положений. Рациональность – просчитанный эффект и разумность формирования процесса, соответствие установленным принципам. Эффективность – способность достигать желаемого результата с наименьшими затратами времени и производственных компонент банка.

В 2020 году товарооборот между Украиной и Республикой Беларусь составил 4,5 млрд. долларов США и сократился на 22,2% к январю-декабрю 2019 г. В 2020 году Украина по объему товарооборота и экспорта заняла второе место среди всех торговых партнеров Республики Беларусь, по импорту – четвертое место. Беларусь является шестым торговым партнером Украины после Китая, Польши, России, Германии и Турции. Экспорт белорусских товаров в Украину составил 3,1 млрд. долларов (падение на 24%). Основу белорусского экспорта в 2020 году составили: нефтепродукты, удобрения минеральные смешанные, кокс и битум нефтяные, газы нефтяные и углеводороды газообразные прочие, тракторы и седельные тягачи, автомобили грузовые, удобрения калийные, плиты ДВП, удобрения азотные, шины. [5, с. 1-2] Линейка экспортируемых в Украину белорусских товаров достаточно стабильна на протяжении длительного промежутка времени. 18 — 20 товарных позиций покрывают более 80% стоимостного объема экспорта. В Украине создано восемь совместных сборочных производств: тракторов МТЗ — два производства в г. Николаеве и одно г. Нежине, зерноуборочных комбайнов Гомсельмаш в г. Николаеве, лифтового оборудования в г. Вышгороде, троллейбусов МАЗ в г. Днепре, техники МАЗ в г. Черкассы, троллейбусов в г. Луцк. В Украине функционирует более 100 структур товаропроводящей сети (ТПС) белорусской продукции [6, с. 6]. Импорт украинских товаров — 1,4 млрд. долларов (снижение на 17,7%). Из Украины импортировались в Республику Беларусь сельскохозяйственная и продовольственная продукция, вагоны грузовые железнодорожные или трамвайные, части подвижного состава, прокат плоский из нелегированной стали горячекатаный, тара пластмассовая, тара из бумаги и картона, лекарственные средства. В Беларуси действует 324 предприятия с украинским капиталом, в том числе 129 совместных и 195 иностранных организаций [5, с. 5].

Исходя из приведенных статистических данных, национальные рынки обоих государств содержат спрос на следующие банковские продукты и услуги: международные переводы; кредиты; факторинг; форфейтинг; гарантии; лизинг; документарные аккредитивы; векселя; консультирование и

агентские услуги по выпуску облигаций и т.п.

Географические интересы субъектов хозяйствования Украины и Республики Беларусь стимулируют банки следовать за клиентами, что способствует развитию межнациональных корреспондентских отношений. Как правило, национальные схемы проведения банковских операций обусловлены сложившимися в данной стране экономическими и фискальными факторами, а также культурными традициями. Поэтому банки зачастую сталкиваются с принципиально новыми продуктами и схемами обслуживания потребностей клиентов. Отсутствие теоретических и практических навыков проведения специфических банковских операций приводит к повышению внутренних банковских рисков. Учитывая вышеизложенное целесообразно констатировать, что потребность в инновационном управлении внутренними банковскими рисками является актуальной проблемой для национальных банковских систем.

Базельский комитет по банковскому надзору рекомендует банкам концентрировать усилия на минимизации внутренних банковских рисков в части управления: кредитным риском, процентным риском и операционным риском. Иными словами банкам рекомендуется неустанно анализировать и контролировать: клиентскую платежеспособность и ликвидность; свое ценообразование и компетенции в обслуживании клиентов.

Сопоставление рекомендаций Базельского комитета по банковскому надзору и основ комплекса маркетинга свидетельствует о совпадении ключевых зон внимания при проведении банковских операций, а также позволяет выделить приоритетные направления в развитии: поиск эффективности; повышение уровня компетентности и вовлеченности; реализация гибких подходов в ценовой политике банка.

На современном этапе развития банковского дела классические составляющие комплекса маркетинга, так называемые четыре «П» (банковские услуги и продукты; ценовая политика; действия, которые делают услугу и продукт доступными для потребителя; действия, с помощью которых банк убеждает потребителя купить услугу или продукт), целесообразно дополнять следующими инновационными маркетинговыми ориентирами: ценность для потребителя; удобство в использовании и/или получении; коммуникация с банком; оптимизация процесса; материальное свидетельство качества банковской услуги и/или продукта; конкурентный размер издержек клиента банка; вовлеченность персонала банка.

Вышеизложенное дополним операционными инновационными ориентирами устойчивого развития банков для повышения их конкурентоспособности:

-внедрение новшеств в цепочки создания добавленной стоимости в

интересах выгодоприобретателей, налоговых отчислений и роста рыночной стоимости банка;

-формирование положительного имиджа и устойчивого долгосрочного доверия к банку со стороны общества для привлечения долгосрочных ресурсов и платежеспособных клиентов, формирующих стабильные денежные потоки в нише банка;

-рыночная мотивация к минимизации банковских затрат;

-инновационное развитие и цифровая трансформация для дифференциации на рынке по уникальному качеству банковского продукта и/или услуги;

-трансфертное ценообразование, КРІ, стимулы для инвестиций в человеческий капитал, модернизации материальных и моральных мотивов повышения эффективности банковской деятельности;

-социальная ответственность, стимулирование развития традиций трудового коллектива, межличностных отношений сотрудников.

Ценность поименованных инновационных ориентиров управления внутренними банковскими рисками заключается в преобразовании и воздействии на:

-рациональное распределение и эффективное использование капитала банка и привлеченных ресурсов клиентов по бизнес-линиям;

-привлечение долгосрочных ресурсов в пассивы банка;

-снижение внутренних банковских рисков до приемлемого банком размера риск-аппетита, при отсутствии возможности отказаться, компенсировать или передать его специализированным субъектам;

-внутренние драйверы роста банка;

-профилактику конфликта интересов, мотивацию наемного персонала к предпринимательству в пользу выгодоприобретателей банка и минимизацию когнитивных искажений на всех уровнях хозяйственной деятельности.

Список использованных источников:

1. Бичик С.В., Даморацкая А.С., Даморацкая И.В. Словарь экономических терминов. Минск: Высш. шк., 2009. С. 271.

2. Словарь современных экономических и правовых терминов // Авт.-сост. В.Н. Шимов, А.Н. Тур, Н.В. Стах и др.; Под. ред. В.Н. Шимова и В.С. Каменкова. Мн.: Амалфея, 2002. С. 816.

3. Банковский кодекс Республики Беларусь: Кодекс Респ. Беларусь, 25 октября 2000 г. № 441-З: в ред. Закона Респ. Беларусь от 08.07.2008 г., №372-З // Консультант Плюс: Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Наццентр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2002 (дата доступа: 25.02.2020).

4. Инструкция об организации системы управления рисками в банках, открытом акционерном обществе “Банк развития Республики Беларусь”, небанковских кредитно-финансовых организациях, банковских группах и

банковских холдингах: утв. Постановлением Правлением Национального банка Респ. Беларусь 29.10.12. №550// Эталон – Беларусь / Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. Минск, 2020.

5. Торгово-экономические отношения. URL: Режим доступа: https://ukraine.mfa.gov.by/ru/bilateral_relations/trade_economic/ (дата доступа: 10.04.2021).

6. Украина. URL: <https://export.by/ukraine> (дата доступа: 11.04.2021).

The introduction of innovations that improve the efficiency of internal banking risk management processes is the basis for maintaining the competitiveness of banks. The author proposes innovative guidelines for the targeted impact on the object.

Key words: *innovation, internal banking risk, rationality, efficiency, management.*

Дата надходження: 12.04.2021

УДК 338.433

О. Л. Попова, д. е. н., професор, головний науковий співробітник,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
м. Київ, Україна

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ НА АГРОПРОДОВОЛЬЧИЙ ЕКСПОРТ УКРАЇНИ

Обґрунтовано виклики впровадження вимог Європейського зеленого курсу (ЄЗК) для сільського господарства України, пов'язані зі скороченням використання виробничих ресурсів, відстеженням максимально допустимих рівнів залишків пестицидів і діючих речовин ветеринарних препаратів у агропродовольстві, високими рівнями викидів парникових газів при вирощуванні сільгоспкультур для виробництва біопалива.

Ключові слова: *ЄЗК, експорт агропродовольства, скорочення використання пестицидів і антимікробних препаратів, викиди парникових газів, сталість сільськогосподарських продуктів.*

Європейський зелений курс закладає основи глибинних трансформацій в усіх сферах життєдіяльності. Нинішня криза COVID-19, яка є у першу чергу екологічною (опустивши слово санітарно-), ще очевидніше викристалізувала назрілі проблеми та ствердила необхідність рішучих дій щодо забезпечення сталого розвитку агропродовольчої системи. Передбачені зміни у рамках ЄЗК великою мірою сприймаються як потрясіння для аграрної політики та

практики і очевидно, що вони будуть стосуватися значно ширшого кола країн, ніж суто країн-членів Євросоюзу, а через ланцюжки поставок агропродовольства у ЄС – й усіх країн. У Комюніке «Європейський зелений курс» підкреслюється, що ЄС використовуватиме «свій вплив, досвід і фінансові ресурси для мобілізації сусідніх країн і партнерів, щоб вони також ставали на шлях сталого розвитку» [1].

Законодавчу пропозицію щодо сталої продовольчої системи Єврокомісія сформує до кінця 2023 р. Наявні наразі документи з пакету ЄЗК, зокрема стратегії «Від ферми до виделки» і щодо біорізноманіття до 2030 року, дозволяють сформулювати деякі оцінки щодо впливу закладених норм на виробництво і експорт агропродовольства з України.

1. При скороченні використання виробничих вхідних ресурсів у вітчизняне сільське господарство у передбачених ЄЗК розмірах – хімічних пестицидів на 50% до 2030 р., добрив – на 20%, антимікробних препаратів для сільськогосподарських тварин – на 50% [2], а також сільгоспугідь щонайменше на 10% матимемо наслідком *зниження продуктивності*, а отже – й *скорочення обсягів виробництва у агропродовольчому секторі України*. Це очевидний причинно-наслідковий зв'язок «на поверхні»: при скороченні вхідних агровиробничих ресурсів відбувається відповідна зміна результуючих параметрів. Важче оцінити вигоди від цих сільськогосподарських обмежень для здоров'я населення і навколишнього середовища, які, безперечно, матимуть місце. Єврокомісія запевняє, що перехід до сталої продовольчої системи може принести екологічні, соціальні, економічні вигоди і гарантувати відновлення після кризи на сталій основі.

За дослідженнями фахівців із США щодо наслідків скорочення вхідних сільськогосподарських ресурсів згідно зі стратегіями ЄЗК з використанням математичних моделей виявлено (залежно від масштабу впровадження), що до 2030 р. відбудеться загалом зниження виробництва сільськогосподарської продукції; зростання цін на неї; скорочення торгівлі, зокрема, експорту, хоча деякі країни отримують вигоди від зміни попиту на імпорт у ЄС [3]. Зниження сільськогосподарського виробництва прогнозують і в Україні (з двозначним зниженням майже по кожній товарній позиції та з найбільшим відсотком по олійних культурах) за умови впровадження нею вимог стратегій ЄЗК як країною-торговим партнером ЄС. Ціни на сільськогосподарську продукцію у країні зростатимуть в основному у результаті змін у торгівлі з ЄС.

Разом з тим, для України можливе заповнення частки торгівлі Євросоюзу сільськогосподарською продукцією з іншими країнами, втраченої ним через впровадження ЄЗК і зменшення обсягів виробництва продукції.

2. Задеклароване у стратегії «Від ферми до виделки» скорочення наполовину використання у сільському господарстві хімічних пестицидів і

антимікробних препаратів до 2030 р. *може мати наслідком жорсткі норми ЄС щодо відстеження максимально допустимих рівнів залишків пестицидів і максимальних меж (рівнів) залишків антимікробних препаратів у агропродовольчій продукції при експорті у ЄС. У стратегії зазначається, що імпорتنі продукти харчування повинні й у подальшому відповідати нормам і стандартам ЄС, а продукція тваринного походження, що ввозиться, – жорстким вимогам щодо використання антибіотиків, згідно з нещодавно узгодженим Регламентом про ветеринарні препарати.*

Зменшення пестицидного навантаження в Україні є важливим як з позиції експортного потенціалу агропродовольства, так і зниження рівнів згубного впливу пестицидів на людей та довкілля. І хоча «середній рівень використання хімічних засобів захисту рослин на українських полях у кілька разів нижчий, ніж у ЄС» [4], однак близько третини використовуваних пестицидних препаратів містили особливо небезпечні пестициди (станом на кінець 2019 р.), на ринку засобів захисту рослин 20% становить нелегальний імпорт, 25% – несанкціоноване перепакування і 5% підробки [5, с. 25]. Має значення вчасність реагування на нові норми і перегляд максимально дозволених рівнів залишків пестицидів у ЄС (як це мало місце у 2020 р. щодо хлорпірифосу і хлорпірифос-метилу в зернових і олійних культурах). Експортери закликають виробників і постачальників обмежити або зовсім відмовитися від використання препаратів з діючою речовиною хлорпірифос (за оцінками, в Україні оброблялось 35-45% посівів).

Експерти констатують, що в Україні немає належного контролю тваринницької продукції на залишки антибіотиків, який має проводити Держпродспоживслужба. Ризик щодо залишків антибіотиків дещо менший у продукції, яку українські підприємства експортують до країн ЄС, оскільки «виробників-експортерів контролюють не лише українські фахівці, але й ревізори Євросоюзу» [6]. Технічну складність становить проведення аналізів по виконанню ряду вимог ЄС щодо максимально допустимих рівнів ветеринарних препаратів через відсутність розроблених і затверджених методик їх визначення.

3. Вимога ЄЗК щодо досягнення кліматичної нейтральності у Європі до 2050 р. (викидати у атмосферу стільки парникових газів, зокрема CO₂, скільки ж поглинати) може зумовити *скорочення експорту кукурудзи та олійних культур як сировини для виробництва біопалива з причини недотримання критеріїв сталості. Зокрема, через високі рівні викидів парникових газів (ПГ) протягом життєвого циклу цих сільгоспкультур. За оцінками експертів, ігнорування вирішення актуальних завдань щодо скорочення викидів ПГ може «зупинити майже весь експорт ріпаку та більше половини експорту кукурудзи на преміальний ринок ЄС» [7].*

Контроль фактичних викидів ПГ протягом життєвого циклу сільгоспкультур на біопаливо (вирощування, збирання, сушіння, зберігання, відвантаження) та надання встановленої звітності є вимогами до виробників і постачальників біопалива в ЄС згідно з чинною директивою та обмеження щодо викидів посилюються (нова директива ЄС набуде чинності з червня 2021 р.). В Україні лише з січня 2021 р. розпочалося впровадження системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів, якою буде охоплена діяльність усіх суб'єктів господарювання, зокрема й аграрних підприємств, у тому числі у рослинництві [8]. Проведені пілотні розрахунки на основі даних фермерських господарств України у 2017 р. показали, що викиди ПГ від виробництва насіння ріпаку дуже високі для виконання встановлених цілей з їх зниження. А від виробництва кукурудзи, хоча й можливе досягнення цілей зі скорочення викидів ПГ на 35% і 50% (було метою ЄС на 2017 р.), однак проблематичне – на рівні 60% (мета на 2018 р.) [9]. При цьому найбільші джерела викидів ПГ при вирощуванні цих культур – машини (дизель), застосування добрив (головним чином, азотовмісних) і пестицидів.

В Україні необхідно розробити стратегію зниження викидів ПГ при вирощуванні сільськогосподарських культур; готувати звіти щодо обсягів цих викидів протягом життєвого циклу різних сільгоспкультур; отримати визнання цих показників як індикативних Єврокомісією для сировини, яка використовується для виробництва біопалива, що надходить з України. Конкуренти працюють на випередження, зокрема, експортери ріпаку з Канади, Австралії уже два роки тому надали розрахунки по обсягах викидів ПГ при його вирощуванні й вони схвалені Єврокомісією.

4. Оскільки ЄС вимагатиме докази сталого виробництва сільськогосподарських продуктів, то Україна як країна–експортер має відповідати вимогам і *впровадити відповідну сертифікацію для продажу цих продуктів на європейському ринку*. У стратегії «Від ферми до виделки» зазначено, що будуть розроблені вимоги до сталих продовольчих систем і продуктів харчування, що у поєднанні з сертифікацією та маркуванням показників сталості продуктів дозволить підвищувати стандарти сталого розвитку, щоб стати нормою для усіх харчових продуктів, розміщених на ринку ЄС.

Країни уже працюють у цьому напрямі, зокрема щодо сої. У січні 2021 р. американська Об'єднана рада з соєвих бобів оголосила про пілотну програму «Стале вирощування сої у США». На етикетці продуктів із сої (напої, батончики, протеїнові порошки) розміщуватимуть відповідний знак, що засвідчує відповідність таким вимогам: вирощено у США, відповідає екологічним нормам, при вирощуванні захищено сильно еродовані ґрунти і

заболочені землі, вирощено на сімейних фермах з відповідальною трудовою практикою. Чинний «Протокол щодо сталості сої у США» включає сертифікацію і аудит господарств, що необхідно для продажу соєвих бобів на європейському ринку біопалива. Канада розпочинає програму сертифікації сталості виробництва сої для продажу її на корм до ЄС. Загалом зерновий сектор Канади розробляє добровільне зведення правил для фермерів «Відповідальне зерно», що застосовуватиметься загалом до ферми (а не лише до продукту).

В Україні ж в обробітку перебувають 6,5 млн га деградованих угідь (за даними ФАО), господарюючими суб'єктами масово не дотримуються сівозміни, поширена монокультура, має місце агресивне використання сільськогосподарських виробничих ресурсів, деформована структура виробництва зі значним переважанням рослинництва порівняно з тваринництвом – і це ознаки несталого ведення вітчизняного сільського господарства.

Викладені виклики і наслідки впровадження вимог ЄЗК засвідчують те, що Європейський зелений курс – на порядку денному розвитку агродовольчого сектору України. На це орієнтує торговельна політика ЄС, чітко спрямовуючи на шлях сталого розвитку.

Список використаних джерел:

1. Комюніке Європейської Комісії. Європейський зелений курс. Брюссель, 11 грудня 2019 року. COM (2019) 640 final. Неофіційний переклад. – URL: <https://www.rac.org.ua/uploads/content/600/files/edg-translation-ukr-final.pdf>

2. Communication from the Commission. A Farm to Fork Strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system. Brussels, 20.5.2020 COM(2020) 381 final. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0381>

3. *Beckman, Jayson, Maros Ivanic, Jeremy L. Jelliffe, Felix G. Baquedano, and Sara G. Scott.* Economic and Food Security Impacts of Agricultural Input Reduction Under the European Union Green Deal's Farm to Fork and Biodiversity Strategies, EB-30, U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service. November 2020.

4. *Тарас Качка* про Green Deal. Україна повинна говорити з ЄС про конкурентні переваги. 8 жовтня 2020. – URL: <http://agroportal.ua/ua/publishing/lichnyi-vzglyad/taras-kachka-o-green-deal-ukraina-dolzhna-govorit-s-es-o-konkurentnykh-preimushchestvakh/>

5. Введение европейского контроля за пестицидами в Украине. 13.12.2016. – URL: <https://propozitsiya.com/vvedenie-evropeyskogo-kontrolya-za-pestitsidami-v-ukraine>

6. Зловживання антибіотиками в тваринництві: смертельна загроза для людини. 11.12.2019. – URL: <https://www.dw.com/uk/>

7. Україна може втратити ринок ріпаку та кукурудзи в ЄС – експерт. – URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/ukraine-moze-vtratiti-rinok-ripaku-ta-kukurudzi-v-es-ekspert>

8. Закон України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» від 2019 р. № 377. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20#Text>

9. Викиди парникових газів від біопаливної сировини в Україні. Проект GIZ. – URL: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2011/1_Biomass/GHG_emissions_from_rapeseed_and_corn_ua.pdf

The challenges of implementing the requirements of the European Green Course (EGC) for agriculture of Ukraine associated with a reduction in the use of productive resources, and the elimination of the maximum allowable levels of pesticide residues and active substances of veterinary medicines, high levels of greenhouse gas emissions when growing crops for biofuel production.

Key words: EGC, agri-food exports, reduction of pesticides and antimicrobials use, greenhouse gas emissions, sustainability of agricultural products.

Дата надходження: 23.04. 2021

УДК 338.2:656.2

О. М. Стасюк, к. е. н., старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
м. Київ, Україна

ОРІЄНТИРИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЗАЛІЗНИЧНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ ТА ЄС

У статті розкрито орієнтири інноваційного розвитку вітчизняних залізниць, що визначені Угодою про асоціацію, та залізничного сектору ЄС, схвалені четвертим залізничним пакетом. Проаналізовано основні результати та перешкоди на шляху впровадження актів законодавства ЄС в національне залізничне законодавство. Акцентовано увагу на наявності розриву в орієнтирах інноваційного розвитку українського та європейського залізничного сектору.

Ключові слова: інновація, інноваційні орієнтири розвитку, залізничний сектор, Угода про асоціацію, четвертий залізничний пакет.

Підвищення ефективності діяльності вітчизняних залізниць безпосередньо пов'язане з інноваційним розвитком, який передбачає безперервні зміни, які базуються на впровадженні і реалізації інновацій, що обумовлюють покращання кількісних та якісних характеристик діяльності сектору, забезпечують зміцнення його ринкових позицій та створюють умови для подальшого розвитку. Орієнтири інноваційного розвитку для залізничного транспорту України наразі визначені Угодою про асоціацію (Угода), суть положень якої полягає в імплементації європейських директив та регламентів у національне законодавство в залізничній сфері та практичній їх реалізації через проведення структурної реформи, введення відповідних технічних норм та стандартів ЄС, модернізацію інфраструктури, сумісність залізничних систем, усунення бар'єрів, покращення перевезень, що створить передумови для взаємного доступу на ринок залізничних послуг. В довгостроковій перспективі це може не лише забезпечити високі економічні показники діяльності залізничного сектору, але й підвищити рівень його конкурентоспроможності, покращити якість перевезень, збільшити експортний потенціал залізничних послуг, сприяти надходженню інвестицій.

Акти європейського законодавства, які необхідно імплементувати в національне залізничне законодавство охоплюють такі напрями: доступ до ринку та інфраструктури, технічні умови та техніка безпеки, стандартизація рахунків та статистики, інтероперабельність, комбіновані перевезення, інші аспекти й окреслюють орієнтири інноваційного розвитку галузі в коротко- та довгостроковій перспективі.

Аналізуючи перебіг виконання Угоди в залізничній галузі, зауважимо, що процес імплементації в національне залізничне законодавство відбувається дуже повільними темпами й має часткові результати по кожному напрямку.

Основною перешкодою на шляху впровадження актів законодавства ЄС в залізничній сфері є досить тривалий процес щодо прийняття нового закону «Про залізничний транспорт». Зауважимо, що після підписання Угоди, було ініційовано шість різних законопроектів про залізничний транспорт, які більшою чи меншою мірою базувалися на актах законодавства ЄС в залізничній сфері та мають бути імplementовані в національне залізничне законодавство, зокрема: № 3650 від 14 грудня 2015 р., № 4593 від 5 травня 2016 р., № 7316 від 17 листопада 2017 р., № 9512 від 30 січня 2019 р., № 1196 від 29 серпня 2019 р. та № 1196–1 від 6 вересня 2019 р. Проте досі законопроект №1196-1 «Про залізничний транспорт» не прийнято.

Одним з основних результатів за напрямом – *Доступ до ринку та інфраструктури* (Директива Ради 91/440/ЄЕС, Директива Ради № 95/18/ЄС,

Директива 2001/14/ЄС, Регламент № 913/2010/ЄС) є завершення підготовчих заходів та утворення ПАТ «Укрзалізниця», що розпочало свою господарську діяльність 1 грудня 2015 р. та виконання, в такий спосіб, однієї з головних вимог актів законодавства ЄС щодо залізничного транспорту. Формування кінцевої структури ПАТ «Укрзалізниця», що передбачалося у 2020 р., поки не відбулося.

Разом з тим, зазначимо, що утворення ПАТ «Українська залізниця» передбачало передачу функцій державного управління до Національної комісії, що здійснюватиме державне регулювання у сфері транспорту, тоді як Укрзалізниця виконуватиме бізнес-функцію, реалізовуватиме функції господарського управління. Проте після створення ПАТ «Укрзалізниця» і формування нових органів управління, державні функції Державної адміністрації залізничного транспорту нікому не було передано, тоді як господарські перейшли до ПАТ «Укрзалізниця».

Неприйняття нового Закону «Про залізничний транспорт» стримує лібералізацію й гальмує процес відкриття конкурентних ринків вантажних та пасажирських перевезень та, паралельно з відсутністю інших законодавчих змін, унеможливує подальший процес виконання Угоди на залізничному транспорті й вповільнює інноваційний розвиток. При цьому, згідно звіту Європейської комісії по імплементації Угоди Україною, фінансовий стан неререформованого АТ «Українська залізниця» залишається критичним.

Ще одним результатом імплементації стала ухвалена в 2018 р. нова Національна транспортна стратегія на період до 2030 року, яка є основним програмним документом з розвитку транспортної галузі. Проте вона тривалий час залишалася без Плану дій щодо її реалізації, який був затверджений Урядом лише 7 квітня 2021 р. [1].

В 2018 р. Україна стала членом Транс'європейської транспортної мережі TEN-T, в результаті чого транспортні кордони ЄС продовжилися до східного кордону України. Здійснювалося більш тісне співробітництво в рамках транспортної панелі Східного партнерства. В рамках реалізації масштабних інфраструктурних проєктів, за підтримки фондів ЄС, відповідно до програми фінансування «Ukraine Indicative TEN-T Investment Action Plan Projects», серед 39 проєктів (загальною вартістю 4378,9 млн. євро [2]), по яких розпочато реалізацію у 2019 р., два проєкти щодо залізничного транспорту.

Важливим кроком на шляху імплементації стало затвердження Урядом у 2019 р. Стратегії розвитку АТ «Укрзалізниця» на 2019–2023 роки з метою створення середовища для технічного та економічного зростання АТ «Укрзалізниця» та виконання завдань із залізничних перевезень.

Технічні умови та техніка безпеки (Директива 2004/49/ЄС, Директива № 2007/59/ЄС, Директива № 2008/68/ЄС). На сьогодні вже є певні результати з імплементації положень Директиви 2008/57/ЄС. Зокрема, узгоджено вітчизняні залізничні стандарти із відповідними TSI (технічні специфікації експлуатаційної сумісності) залізниць ЄС за підсистемами «Вантажні вагони», «СЦБ та зв'язок», «Безпека у залізничних тунелях», «Телематичні додатки до вантажних перевезень», «Телематичні додатки для пасажирських перевезень», «Шум від рухомого складу», «Енергозабезпечення на залізничному транспорті». Зазначені стандарти схвалені й затверджені Єврокомісією та розміщені на офіційному вебсайті ERA в розділі «Технічні специфікації» [3].

Стандартизація рахунків та статистики (Регламент Ради № 1192/69/ЄЕС). Положення регламенту поки не імплементовані.

Інтероперабельність (Директива № 2008/57/ЄС). З метою формування ефективного механізму оцінки відповідності залізничних систем і підсистем технічним специфікаціям інтероперабельності було прийнято постанову КМУ від 03.10.2018 №797 «Про затвердження модулів оцінки відповідності у сфері залізничного транспорту».

Комбіновані перевезення (Директива Ради 92/106/ЄЕС). Імплементація положень директиви, що відповідає за даний напрям передбачена в законопроекті України «Про мультимодальні перевезення», який вдруге зареєстровано у ВРУ під номером 4258 від 23.10.2020 (перший – № 2685 від 27.12.2019 був відкликаний урядом) та підтримано ВРУ 5 березня 2021 р. шляхом прийняття у першому читанні.

Інші аспекти (Регламент № 1370/2007/ЄС, Регламент Ради № 1371/2007/ЄЕС) стосуються пасажирських перевезень. Зазначимо, що, наприклад, стосовно статей 13, 16 та 17 Регламенту ЄС № 1371/2007 щодо пасажирських перевезень залізничним транспортом Радою асоціації ще прийняте рішення щодо строку їх імплементації. Згадані статті стосуються відповідальності залізничних підприємств перед пасажирами та сплати відшкодування в різних випадках, так само як і в Конвенції про Міжнародні залізничні перевезення (COTIF), до якої Україна приєдналася ще в 2003 р., але залишила за собою право не застосовувати її положення до власних громадян. Це може знову бути застосоване до внутрішніх послуг перевезення пасажирів залізничним транспортом що свідчитиме про відсутність покращення якості послуг, яке задеклароване цим Регламентом, саме для внутрішніх споживачів.

Крім того, варто звернути увагу на розрив в орієнтирах інноваційного розвитку залізничного сектору України та ЄС. Визначені Угодою акти

європейського законодавства були імплементовані в законодавство країн ЄС та реалізовані протягом дії трьох залізничних пакетів, починаючи з 2001 р. та на період підписання Угоди були дійсними. Проте, через два роки після підписання Угоди – в 2016 р. в ЄС було впроваджено найбільшу і найскладнішу юридичну ініціативу – четвертий залізничний пакет, який спрямований на проведення суттєвих реформ для усунення решти бар'єрів на шляху створення єдиного європейського залізничного простору. Його метою є зробити залізничний сектор більш конкурентоспроможним порівняно з іншими видами транспорту, насамперед, автомобільним, а також досягнути зниження витрат, усунути адміністративні та технічні бар'єри, прискорити процеси авторизації та сертифікації безпеки, гармонізувати впровадження Європейської системи управління залізничним рухом (ERTMS) [4].

«Ринковий компонент» пакету, яким передбачається завершити процес поступового відкриття ринку, розпочатий з 1-го залізничного пакету, включає Директиву 2016/2370/ЄС, яка вносить поправки до Директиви 2012/34/ЄС, що стосується відкриття ринку внутрішніх послуг пасажирських перевезень на залізниці та управління залізничною інфраструктурою й не ввійшла до переліку європейських актів законодавства в сфері залізничного транспорту, які повинні бути імплементовані в національне залізничне законодавство. При цьому Директивою 2016/2370/ЄС передбачається скасування таких директив: 91/440/ЄС, 95/18/ЄС та 2001/14/ЄС, які Україна повинна імплементувати до 2022 р. Крім того, «Ринковий компонент» включає Регламент 2016/2338/ЄС, що вносить поправки до Регламенту 1370/2007/ЄС, який стосується укладення державних контрактів на надання послуг по внутрішньому пасажирському транспорту по залізниці, який Україні також потрібно імплементувати згідно Додатку XXXII Угоди.

«Технічний компонент» пакету спрямований на перехід до прийняття технічних норм та правил безпеки з національного на рівень ЄС шляхом видачі єдиних сертифікатів безпеки та дозволів на транспортні засоби, затвердження тендерних пропозицій ERTMS та призначений для підвищення конкурентоспроможності залізничного сектора [5]. Повна реалізація пакету усуне залишки технічних перешкод на шляху до єдиного європейського залізничного простору.

Треба зазначити, що директиви, які входять в технічну складову, зокрема, Директива 2016/797/ЄС про інтероперабельність залізничної системи в ЄС та Директива 2016/798/ЄС з безпеки на залізничному транспорті вносять зміни в директиву 2008/57/ЄС та 2004/49/ЄС, які мають бути імплементовані в

національне залізничне законодавство.

Беручи до уваги той факт, що імплементація директив і регламентів не має завершуватись лише впровадженням європейських норм та стандартів у вітчизняне залізничне законодавство, а має відбутися реалізація цих положень в практичній площині через комплексну і систему реформу в галузі залізничного транспорту, надзвичайно важливо узагальнити набутий досвід, визначити прогалини та виклики, зробити відповідні висновки й окреслити перспективи для вітчизняних залізниць в рамках здійснення всебічного огляду досягнення цілей Угоди, що має відбутися в поточному році відповідно до домовленостей та положень, передбачених самою Угодою.

Список використаних джерел:

1. Уряд затвердив план заходів з реалізації Національної транспортної стратегії України до 2030 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-plan-zahodiv-z-realizaciyi-nacionalnoyi-transportnoyi-strategiyi-ukrayini-do-2030-roku-vladislav-kriklij>
2. Транспорт. URL: <http://eu-ua.org/yevrointehratsiia/transport>.
3. Фесовець О.Р. Акти залізничного законодавства ЄС – аналіз імплементації відповідно до угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом // Державне управління: теорія та практика. – 2019. – № 2. URL: <http://www.e-patp.academy.gov.ua/pages/dop/26/files/7a43e771-8a74-45cf-8303-4b9e4c732a64.pdf>
4. The 4 th Railway Package. A guide for stakeholders. URL: <https://eimrail.org/wp-content/uploads/2020/03/2020-03-EIM-guide-on-the-4th-Railway-Package.pdf>
5. Rail. Fourth railway package of 2016. URL: https://ec.europa.eu/transport/modes/rail/packages/2013_en.

The article provides directions for the innovative development of domestic railways defined by the Association Agreement. The directions for innovative development of the EU rail sector according to the adopted 4th Railway Package are revealed. The main results and obstacles to the implementation of EU legislation into national railway legislation were analysed. Emphasis was placed on the existence of a gap in the orientation of innovative development of the Ukrainian and European railway sector.

Keywords: *innovation, directions for innovative development, railway sector, Association Agreement, the fourth railway package.*

Дата надходження: 21.04.2021

Е. В. Трубицына, старший научный сотрудник,
ГУ «Институт экономики Национальной академии наук Беларуси»,
г. Минск, Республика Беларусь

РОЛЬ СТИМУЛИРУЮЩИХ ИНСТРУМЕНТОВ РЕГУЛИРОВАНИЯ И ПЛАНИРОВАНИЯ РЫНКА ВОЗОБНОВЛЯЕМОЙ ЭНЕРГЕТИКИ

У статті розглянуті роль і значення стимулюючих інструментів регулювання і планування ринку відновлюваної енергетики, під якими розуміються набір засобів, наявний у центральних або місцевих органів влади, включаючи визначення цілей, принципи регулювання, стандарти і норми.

***Ключові слова:** поновлювані джерела енергії, державна енергетична політика, енергетичний баланс, інвестиції, вітрова енергетика, сонячна енергетика, традиційні джерела енергії.*

Энергетика является основой индустриального развития, связующим началом экономики, экологии и общества. В настоящее время в мировой энергетике происходят процессы, которые с большой долей вероятности на рубеже 30 – 40-х годов XXI века приведут к смене сформировавшегося в XX веке ресурсно-сырьевого и технологического уклада.

Согласно Прогнозу развития энергетики мира и России 2019, подготовленного Институтом энергетических исследований Российской академии наук и Московской школой управления СКОЛКОВО [1], основное направление развития мировой энергетики связано с широким использованием возобновляемых источников энергии и постепенным вытеснением ископаемых видов топлива. Быстрое развитие ВИЭ позволит к 2040 г. обеспечивать 35-50 % мирового производства электроэнергии и 19-25 % всего энергопотребления. Из ископаемых топлив только газ сможет нарастить свою долю в мировом энергобалансе с 22 % до 24-26 %. Уголь снизит свою долю с 28 % до 19-23 %. От 870 до 1800 млн т н.э. потенциального потребления потеряет нефтяной рынок из-за роста эффективности транспортных средств и распространения транспорта на альтернативных источниках энергии. Главной альтернативой становится электротранспорт. Электромобили дают новый импульс спросу на электроэнергию. Это открывает дополнительные возможности для источников ее производства.

В мире растет количество стран, проводимых политику популяризации возобновляемой энергетики в результате признания ее многочисленных преимуществ, которые включают: улучшение энергобезопасности,

уменьшение зависимости от импорта, сокращение выбросов парниковых газов, улучшение здоровья населения, создание рабочих мест, сельскохозяйственное развитие и расширение доступа к электроснабжению (рис. 1).

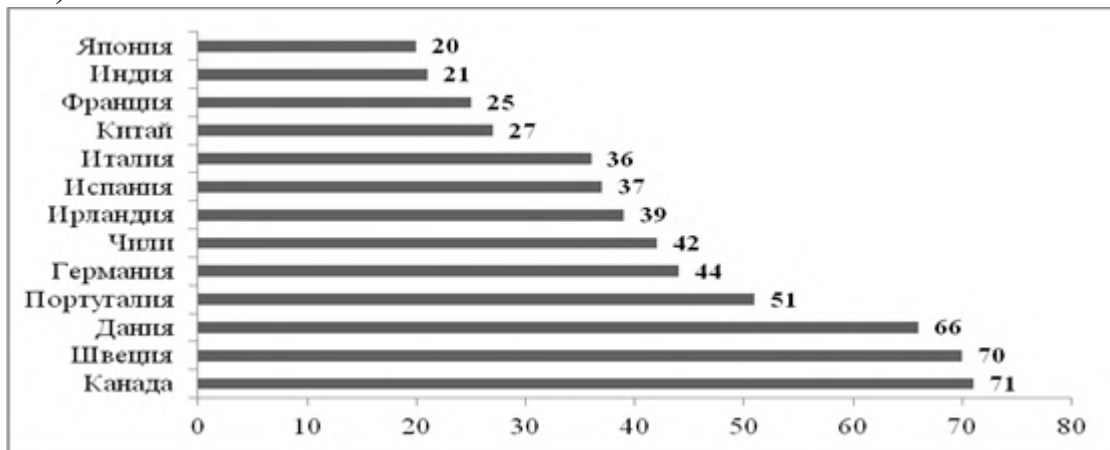

Рис. 1. Доля ВИЭ в потреблении электроэнергии, % 2019

Источник: [2]

Получение энергии из возобновляемых источников становится предпочтительнее для большого числа потребителей, включая *города, интегрирующие ВИЭ* в свои планы в рамках концепции «умный город»; *энергетические проекты местных сообществ*, призванные расширить доступ к преимуществам ВИЭ применительно к централизованным энергосетям и за их пределами; *развивающиеся рынки*, выходящие на лидирующие позиции по внедрению ВИЭ по мере своего роста, а также *корпорации*, расширяющие закупки возобновляемой энергии. Об этом свидетельствуют результаты ежегодных исследований, проводимых рядом международных агентств (МЭА, BNEF и т.д.), в том числе Международным агентством по возобновляемым источникам энергии (IRENA)[3].

Проводимая государственная энергетическая политика играет большую роль в экономической привлекательности ВИЭ путем введения стимулирующих инструментов регулирования и планирования рынка возобновляемой энергетики, под которыми понимаются набор средств, имеющийся у центральных или местных органов власти, включая определение целей, принципы регулирования, стандарты и нормы. Самые распространенные инструменты ВИЭ представлены в области определения целей и принципов регулирования рыночных операций, налоговых льгот и государственного финансирования. Конкретные примеры стимулирующих политик в области ВИЭ включают: льготные тарифы; обязательство энергопредприятия использовать энергию возобновляемых источников (стандартный портфель ВИЭ); система чистого измерения; переуступаемые сертификаты, подтверждающие выработку электроэнергии с использованием ВИЭ и т.д. Многим странам в процессе развития возобновляемой энергетики

приходится решать ряд важных и сложных задач, не последнее место среди которых занимает переход от системы «зеленых» тарифов к механизму продажи электроэнергии посредством аукционов (страны ЕС).

Политика в области ВИЭ существует на разных уровнях, способствуя реализации конкретных стимулов. Существуют примеры наднациональных стимулов, политических курсов на национальном, региональном, государственном уровне, на местном уровне или уровне компании.

Таким образом, проводимая правительствами многих стран мира политика по развитию возобновляемой энергетики дает возможность вкладывать инвестиции в возобновляемые технологии, благодаря чему возобновляемые источники энергии становятся все более конкурентоспособными и привлекательными для инвесторов. Это особенно заметно в секторе электроэнергетики (рис. 2).

Рис. 2. Доля ВИЭ в производстве электроэнергии в мире, 2019

Источник: [4]

В 2019 г. доля возобновляемых источников энергии, включая гидроэнергию в мировом энергетическом балансе выросла до 27 %, что соответствует тенденции, начавшейся в 2000-х гг. Соответствующий рост в основном обусловлен запуском новых ветровых и солнечных электростанций, так как с 2000 г. доля гидроэнергии в мировом энергетическом балансе в целом остается на уровне 15 %. Продолжающееся падение стоимости технологий в ветровой и солнечной энергетике, программы по борьбе с изменениями климата в ЕС, США, Китае, Индии, Японии и Австралии способствовали увеличению генерирующих мощностей и выработке электроэнергии из возобновляемых источников. Благоприятные гидрологические условия также привели к увеличению выработки электроэнергии из возобновляемых источников в Китае, Индии, Турции, России, Иране и Нигерии. На долю ВИЭ сегодня приходится 35 % энергетического баланса в ЕС, 27 % в Китае, 21 % в Индии и около 18 % в США, России и Японии. Возобновляемые источники все чаще становятся приоритетом при расширении, обновлении и модернизации энергетических систем по всему миру за счет роста инвестиций (рис.3).

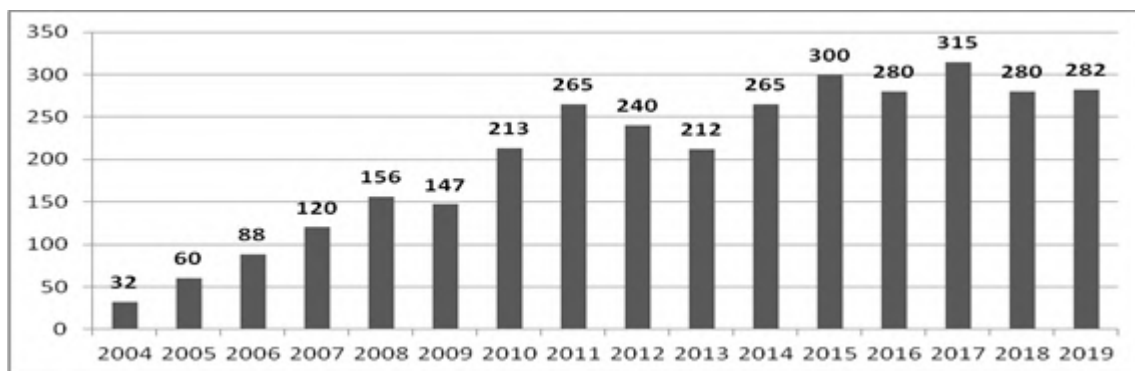

Рис. 3. Инвестиции в возобновляемую энергетику (без учета крупных ГЭС), млрд долларов США

Источник:[5]

Для привлечения инвестиций в «зеленые» технологии многие страны используют ряд мер финансового стимулирования, перечисленные выше. Использование технологий производства и распределения энергии на основе ВИЭ становится перспективным направлением для инвестирования, что способствует снижению стоимости энергии и гарантирует стабильность поставок. Темпы распространения инновационных решений, призванных обеспечить надежность поставок и удовлетворить растущий потребительский спрос, велик. Наибольшую активность в части ВИЭ инвесторы проявляют в Германии, что обусловлено стабильностью механизмов правового регулирования и наличием четкого плана действий по непрерывному развитию возобновляемой энергетики.

Согласно данным доклада «Мировые инвестиционные тенденции в сфере возобновляемой энергетики 2019» [6] за десятилетие инвестиций (2010-2019 гг.) мощности ВИЭ увеличились вчетверо – с 414 ГВт до 1650 ГВт, объем инвестиций достиг показателя в 2,6 триллионов долларов США, при этом количество гигаватт новых мощностей солнечной энергетики заметно опережает другие технологии выработки возобновляемой энергии. С 2009 года мощности солнечной энергетики выросли более чем в 26 раз – с 25 ГВт до приблизительно 663 ГВт. Этого достаточно для полного ежегодного обеспечения потребности в электроэнергии примерно 100 млн средних домохозяйств в США.

В целом, с учетом всех видов генерации, исходя из наблюдаемых тенденций, в период 2011-2020гг. создано более 2000 ГВт новых мощностей генерации энергии. Наибольшая доля (638 ГВт) приходится на мощности солнечной энергетики, вторая – на угольные (529 ГВт), а ветровые и газовые мощности занимают третью и четвертую позиции (487 ГВт и 438 ГВт соответственно).

Одним из основных движущих факторов, способствующих внедрению ВИЭ, являются *достижение паритета цены и производительности в сравнении с традиционными источниками энергии*. Во многих странах мира

несубсидированная нормированная стоимость электроэнергии (LCOE), получаемой с помощью наземных ВЭУ и СЭС, уже фактически сравнялась или стала ниже стоимости энергии, генерируемой посредством большинства других технологий. Наземные ветровые установки уже стали самыми дешевыми источниками электроэнергии в мире. Показатель несубсидированной нормированной стоимости ветровой и солнечной энергии составляет 30-60 долл. США за МВт ч, что ниже диапазона цен на самое дешевое ископаемое топливо – природный газ (42-78 долл. США за МВт ч). Одним из основных стимулов удешевления энергии являются конкурсные энергетические аукционы, которые помогают снижать цену внедрения ВИЭ, не прибегая к субсидиям. Модернизация и техническое перевооружение ВЭУ также приводит к снижению общемировой стоимости ветровой энергии за счет повышения КИУМ (коэффициент использования установленной мощности). Лидерами в данном направлении являются Китай, Япония, Германия, США, Италия, Индия и Великобритания.

Таким образом, быстрый рост возобновляемых источников энергии отражает стремление правительств развитых и развивающихся стран реагировать на новые возможности возобновляемой энергетики. Это находит отражение в принимаемых программах, инновационных, инвестиционных и технологических стратегиях в сфере ВИЭ. Каждая программа является практически уникальной, поскольку страны выбирают некоторые меры поддержки из большого числа различных схем и адаптируют их к своим условиям, возможностям, потребностям и целям.

Наиболее эффективным для поддержки развития ВИЭ считается применение сбалансированного комплекса мер, в который обычно входят государственные расходы на НИОКР в сфере возобновляемой энергетики, демонстрационные программы, а также льготные дифференцированные тарифы на возобновляемую электроэнергию. Данный комплекс мер позволяет повышать эффективность генерации возобновляемой электроэнергии, информировать население и потенциальных крупных инвесторов о возможностях ВИЭ, а также поддерживать спрос на ВИЭ в условиях, когда цены на традиционную энергетику являются более низкими по сравнению с ценами на инновационную возобновляемую энергетику. Особенно важным является дизайн этих программ, разработка которого является сложной задачей, требующей привлечения сильных экспертов в сфере ВИЭ и учета, а также прогнозирования широкого ряда факторов. Помимо этого, политика по стимулированию развития ВИЭ требует периодического пересмотра, необходимость в котором возникает при изменениях на энергетических рынках, а также по мере развития научно-технологического прогресса.

Список использованных источников:

1. Прогноз развития энергетики мира и России 2019 / под ред. А.А. Макарова, Т.А. Митровой, В.А. Кулагина; ИНЭИ РАН Московская школа управления СКОЛКОВО–Москва, 2019. 210 с.
2. Мировая статистика. URL: <https://www.renewable-ei.org/en/statistics/international/> (дата обращения: 26.11.2020).
3. Новый взгляд на энергетику. URL: https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2017/IRENA_REthinking_Energy_2017.pdf (дата обращения 25.11.2020).
4. Статистический Ежегодник мировой энергетики 2020, Enerdata. URL: <https://yearbook.enerdata.ru/renewables/renewable-in-electricity-production-share.html> (дата обращения 10.11.2020).
5. Десятилетие инвестиций в ВИЭ. URL: <https://www.unenvironment.org/ru/novosti-i-istorii/press-release/desyatiletie-investicij-v-vie-vo-glave-s-solnechnoy-energetikoju> (дата обращения 01.12.2020).

The article examines the role and importance of incentive instruments for regulation and planning of the renewable energy market, which are understood as a set of tools available to central or local authorities, including the definition of goals, principles of regulation, standards and norms.

Key words: *renewable energy sources, state energy policy, energy balance, investments, wind energy, solar energy, traditional energy sources.*

Дата надходження: 09.04.2021

УДК 620.9 (476+437)

В. М. Цилибина, к. т. н., заведующий сектором,
ГУ «Институт экономики Национальной академии наук Беларуси»,
г. Минск, Республика Беларусь

ВЛИЯНИЕ НОВОГО ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПЕРЕХОДА НА ЭНЕРГЕТИЧЕСКУЮ ПОЛИТИКУ УКРАИНЫ И БЕЛАРУСИ В КОНТЕКСТЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УГЛЕВОДОРОДОВ

Основними видами вуглеводневої сировини для енергетики в даний час є нафта, вугілля та природний газ. Світовий попит на вуглеводні ростуть, так як рівень розвитку країни безпосередньо пов'язаний з об'ємом споживання енергії. Згідно з експертними оцінками, вуглеводневу сировину на найближчі 20 - 30 років складе основу паливно-енергетичного комплексу, а значить підвищення енергоефективності нафти газу і вугілля залишається актуальною проблемою.

Ключові слова: паливно-енергетичні ресурси, енергоефективність, нафта, газ, вугілля, поновлювані джерела енергії, атомна енергетика, Білорусь, Україна.

Поддержание высоких темпов роста национальной экономики любого государства невозможно без роста потребления энергоресурсов. Глобальный спрос на энергию обусловлен ростом численности населения, а также ростом экономического благосостояния, который позволяет потребителям в развивающихся странах увеличивать потребление все более энергозатратных продуктов.

Мировая энергетика входит в новый энергетический переход, который заключается в широком использовании возобновляемых источников энергии (ВИЭ) и постепенном вытеснении углеводородного топлива.

В данном контексте глобальной задачей всех субъектов экономики является снижение выбросы парниковых газов. Переход на новый энергетический уклад, предусматривающий замену углеводородов на возобновляемые источники энергии, произойдет не так скоро – это задача не 1-2 лет. Производство возобновляемых источников энергии пока дорого. К тому же, далеко не везде применение ВИЭ эффективно [1]. По различным оценкам экспертов, углеводородное сырье на ближайшие 20 – 30 и более лет составит основу топливно-энергетического комплекса подавляющего большинства стран мира. Так, по мнению аналитиков ФСЭГ (Форум стран – экспортеров газа) ископаемые виды топлива будут по-прежнему доминировать в мировом энергетическом балансе и составят 71 % в 2050 году против 81% в 2018 году [2]. Нельзя не учитывать мнения высококлассных специалистов-энергетиков, которые полагают, что полностью отказаться от углеводородного топлива ни белорусская, ни украинская, ни мировая энергетика пока не могут. В настоящее время в оценке перспектив развития ВИЭ существуют две противоположные точки зрения. Первая заключается в том, что именно за ними будущее и возможности долгосрочного устойчивого экономического роста. Другая точка зрения не является прямо противоположной, но отличается намного большей умеренностью: перспектива возобновляемых источников энергии является функцией развития традиционных энерготехнологий, масштабов и структуры экономического роста, спроса на традиционные энергоносители, то есть является реальной функцией цены на нефть и на газ.

Выбросы CO₂ при использовании природного газа на 50% меньше, чем при использовании угля, и на 30% меньше, чем при использовании нефти, поэтому он считается привлекательным видом топлива на переходный период времени, пока не будет усовершенствовано производство

электроэнергии из возобновляемых источников энергии и оно не станет менее затратным. Природный газ станет единственным ископаемым видом топлива, использование которого возрастет с нынешних 23 % до 27 %.

В мировой экономике, по-прежнему, сохраняются мощные драйверы роста мирового потребления нефти – это авиационный, водный, грузовой автомобильный транспорт, а также нефтехимия, со стороны которой ожидается основной вклад в прирост мирового спроса на нефтепродукты в ближайшем будущем [3]. Нефть останется важным источником энергии, но ее доля, как ожидается, упадет с 32 % до 26 % по прогнозам ФСЭГ.

Несмотря на то, что уголь остается вторым по важности видом топлива для производства энергии в мире, его доля неуклонно снижается начиная с 2014 года, что связано с инициативами многих ведущих экономик мира, направленными на снижение выбросов парниковых газов. Прогноз экспертов по углю – снижение потребления до 18 % к 2050 г.

Это означает, что в мировом энергобалансе основная доля потребления энергоресурсов еще долго будет сохраняться за нефтью, газом и углем. Экономика не в одночасье откажется от использования углеродов. Это предопределило актуальность рассмотрения проблемы эффективности использования углеводородов.

На рис. 1 и 2 представлены тенденции мирового производства и потребления нефти, природного газа и угля.

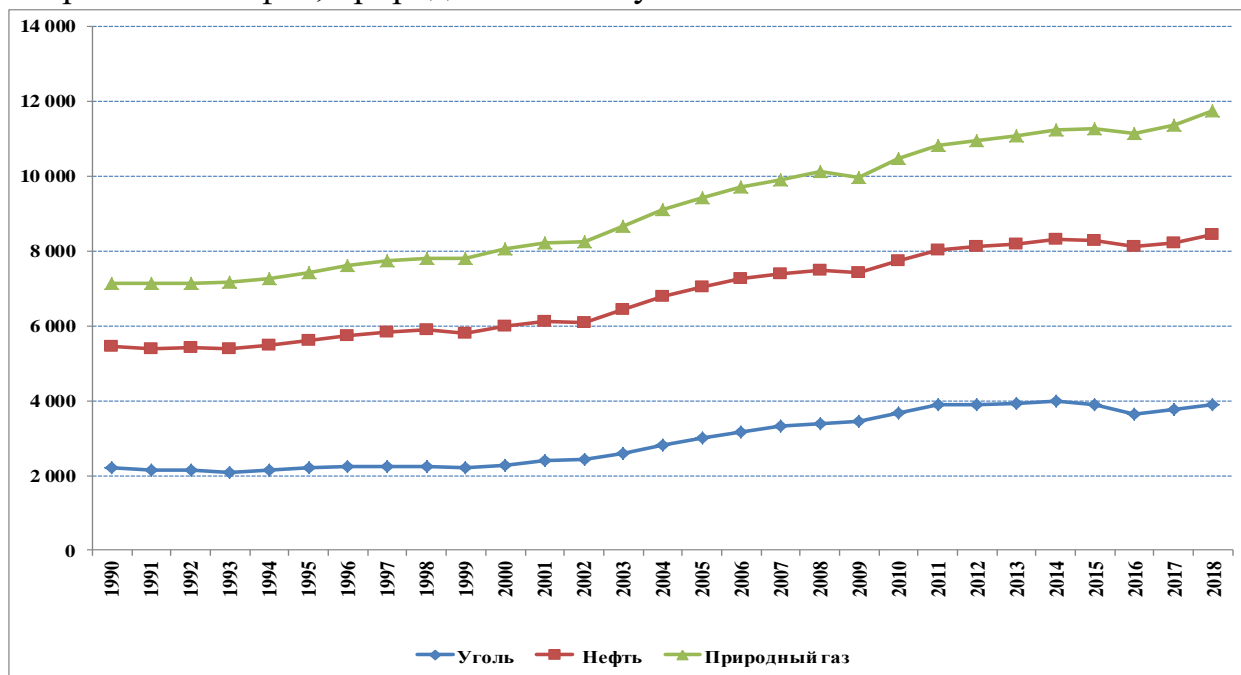

Рис. 1 Динамика мирового производства нефти, природного газа и угля, тыс. т н.э. [4]

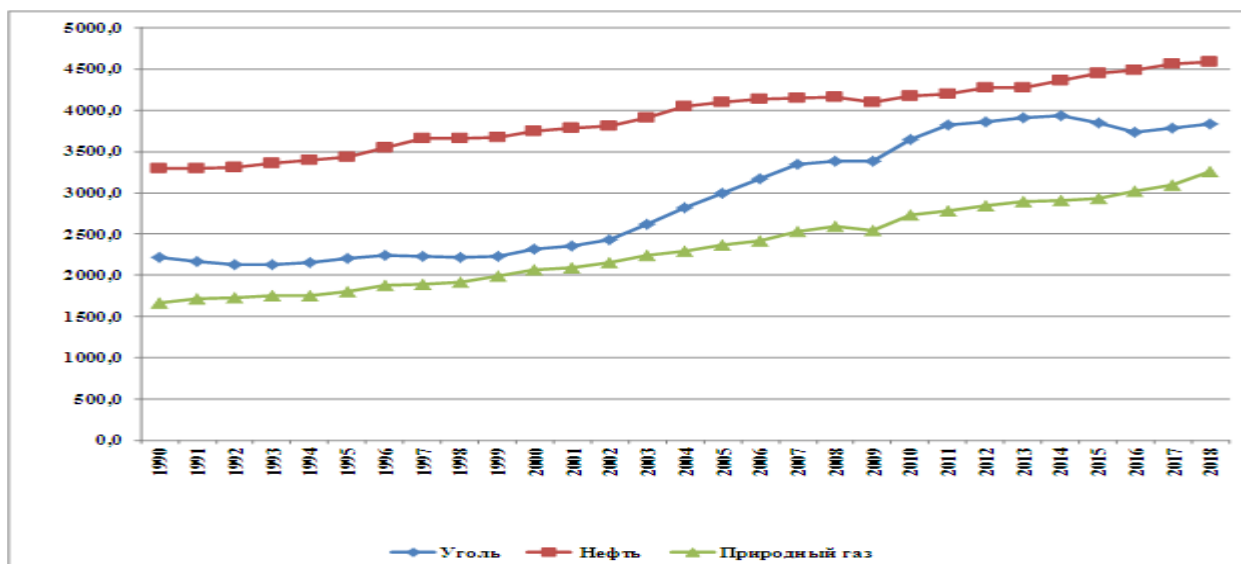

Рис. 2. Динамика мирового потребления нефти, природного газа и угля, тыс. т н.э. [3]

Производство и потребление углеводородов в мире до последнего времени с каждым годом увеличивались, несмотря на всевозможные прогнозы экспертов, что безальтернативность углеводородов закончилась. Как видно из рис. 1, производство нефти, угля и природного газа за период 1990 – 2018 гг. не только не снизилось, но и выросло: нефти – в 1,17 раза, угля – в 1,75 раза, природного газа – в 1,95 раза. Наблюдается рост мирового потребления углеводородов (рис.2): нефти использовано в 2018 г. в 1,4 раза больше, чем в 1990 г., угля – в 1,7 раза, природного газа – почти в 2 раза.

По данным Международного энергетического агентства (МЭА) нефть, газ и уголь по-прежнему занимают ведущее место в мировом топливно-энергетическом балансе: нефть – 32 % в общем потреблении энергоресурсов, уголь – 26 %, на газ приходится 23 %. Доля гидроэнергетики составляет 2,8 %, атомная энергетика – 4,9 %, биотопливо и отходы – 9,3 %, ВИЭ – на уровне 2 %.

Одновременно с увеличением производства и потребления углеводородов обостряется проблема выбросов углекислого газа (рис. 3).

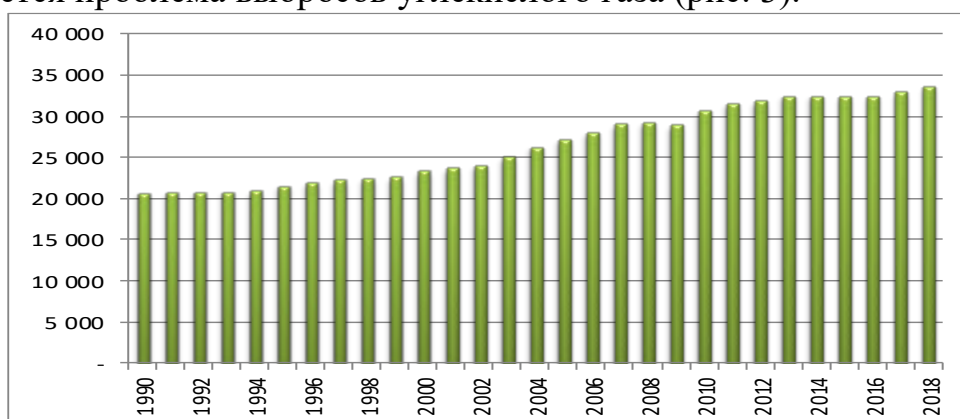

Рис. 3. Динамика выбросов углекислого газа от использования углеводородов, млн т CO₂-экв. [3]

По данным МЭА среди стран-лидеров по загрязнению углекислым газом в мире на первом месте Китай (28,4 % от общего объема выбросов CO₂), далее следуют США (14,7 %), страны ЕС (9,4 %), Индия (6,9 %), Россия (4,7). На этом фоне в Украине и Беларуси положение дел не столь критично – 0,54 % и 0,17 % соответственно (рис. 4).

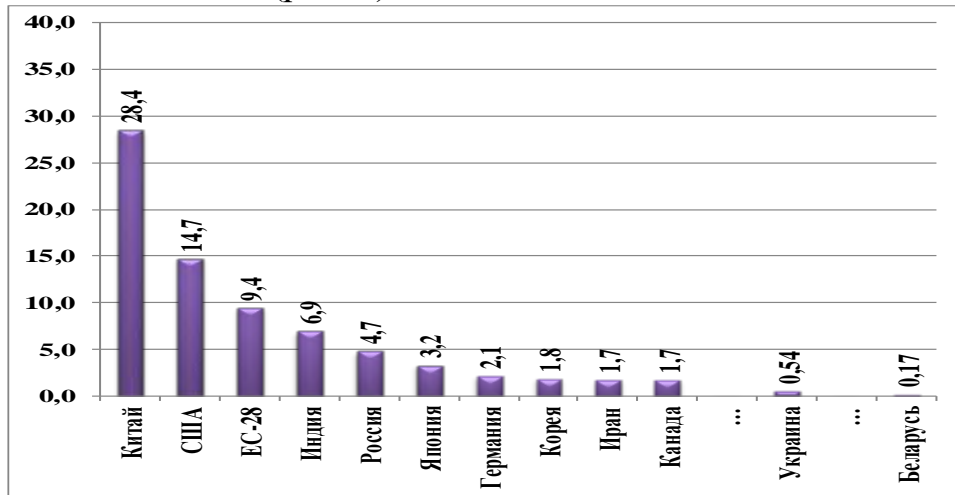

Рис. 4. Доля выбросов CO₂ в некоторых странах мира в процентах от общего объема выбросов

Из рис. 5 видно, что основным поставщиком парниковых газов является энергетика, на втором месте – транспорт.

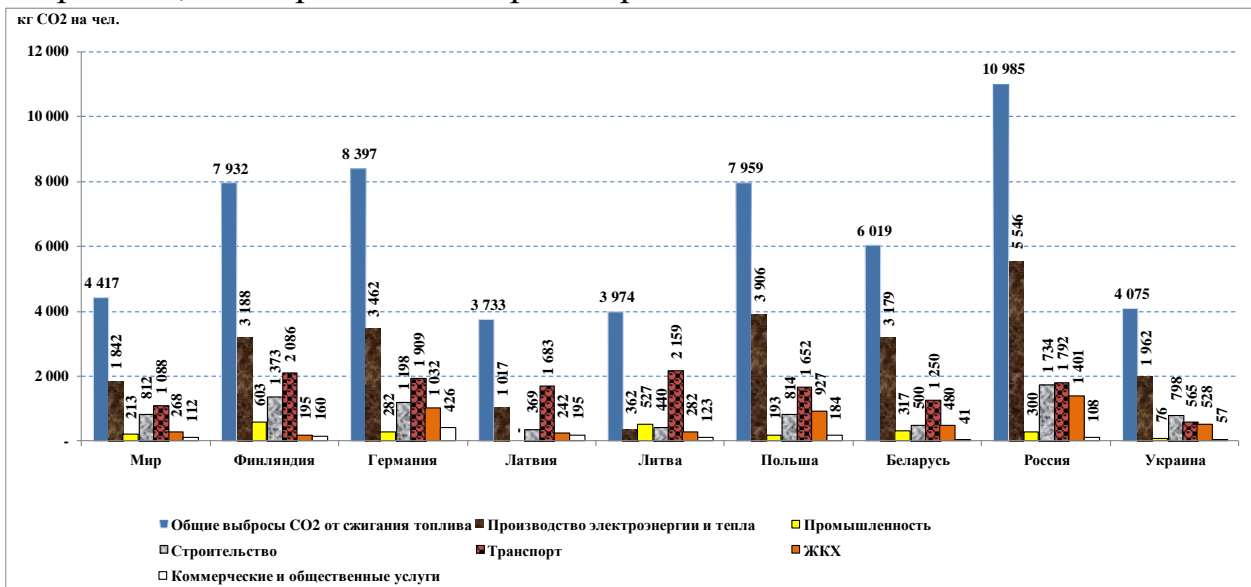

Рис. 5. Выбросы углекислого газа на душу населения по секторам экономики в Украине, Беларуси и некоторых странах мира, по данным [4]

Во всем мире все большее внимание уделяется поискам альтернатив замещения традиционных видов углеводородного сырья. Причин этому множество: исчерпаемость углеводородов, повышение уровня энергобезопасности, уменьшение зависимости от импорта, сокращение выбросов парниковых газов и многое другое. Многие отрасли экономики уже сегодня располагают технологиями, которые могут снизить уровень парниковых выбросов практически до нуля. В электроэнергетике это использование

возобновляемых источников энергии и использование атомных электростанций. На транспорте – переход с двигателей внутреннего сгорания и углеводородного топлива на использование электродвигателей, батарей и водородных источников. Активное энергосбережение зданий и отказ от обогрева газом могут обеспечить заметное снижение выбросов в секторе жилой и промышленной недвижимости.

Приоритетом энергетической политики государства является повышение энергоэффективности экономики, включающей экономический, социальный и экологический факторы. Традиционно достижение поставленных целей ассоциируется со снижением энергоемкости валового внутреннего продукта, со всё более интенсивным вовлечением в энергобаланс возобновляемых источников энергии, диверсификацией топливно-энергетических ресурсов и поставщиков ТЭР.

В целом для оценки эффективности использования топливно-энергетических ресурсов в мировой практике служит показатель энергоемкости валового внутреннего продукта, определяемый как отношение валового потребления ТЭР к объему ВВП за год:

$$\text{Эн}_{\text{ВВП}} = \frac{V_{\text{ТЭР}}}{Q_{\text{ВВП}}} \quad (1),$$

где: $\text{Эн}_{\text{ВВП}}$ – энергоемкость ВВП, кг н.э./долл. США;

$V_{\text{ТЭР}}$ – валовое потребление топливно-энергетических ресурсов, млн т н.э.;

$Q_{\text{ВВП}}$ – объем ВВП, млрд долл. США;

При этом, чем меньше величина энергоемкости, тем выше энергоэффективность экономики страны.

Если в формуле (1) объем потребляемых ТЭР представить как сумму всех потребляемых видов ресурсов, то получаем энергоемкость отдельных частных показателей энергоемкости ВВП: нефтеемкость, углеемкость, газоемкость ВВП, энергоемкость атомной энергии, энергоемкость возобновляемых источников энергии (2):

$$\text{Эн}_{\text{ВВП}} = \frac{V_{\text{ТЭР}}}{Q_{\text{ВВП}}} = \frac{V_{\text{Н}} + V_{\text{У}} + V_{\text{Г}} + V_{\text{АЭ}} + V_{\text{ВИЭ}}}{Q_{\text{ВВП}}} = \frac{V_{\text{Н}}}{Q_{\text{ВВП}}} + \frac{V_{\text{У}}}{Q_{\text{ВВП}}} + \frac{V_{\text{Г}}}{Q_{\text{ВВП}}} + \frac{V_{\text{АЭ}}}{Q_{\text{ВВП}}} + \frac{V_{\text{ВИЭ}}}{Q_{\text{ВВП}}}, \quad (2)$$

где: $V_{\text{Н}}$, $V_{\text{У}}$, $V_{\text{Г}}$, $V_{\text{АЭ}}$, $V_{\text{ВИЭ}}$ – потребление соответственно нефти, угля, газа, атомной энергии, энергия возобновляемых источников, млн т н.э.

$\frac{V_{\text{Н}}}{Q_{\text{ВВП}}}$, $\frac{V_{\text{У}}}{Q_{\text{ВВП}}}$, $\frac{V_{\text{Г}}}{Q_{\text{ВВП}}}$, $\frac{V_{\text{АЭ}}}{Q_{\text{ВВП}}}$, $\frac{V_{\text{ВИЭ}}}{Q_{\text{ВВП}}}$ – соответственно нефтеемкость, углеемкость, газоемкость ВВП, энергоемкость атомной энергии, энергоемкость возобновляемых источников энергии.

Такое представление (2) позволяет оценить энергоемкости ВВП по отдельным составляющим.

Кроме этого, автором предлагается использовать следующие показатели для каждого из углеводородов:

углеродоемкость валового внутреннего продукта (ВВП) – отношение потребления углеводорода на значение объемов ВВП, кг н.э./долл. США;

углеродная интенсивность углеводорода – отношение объема CO_2 к

потребляемому углеводороду, кг CO₂/ кг н.э.;

выбросы углекислого газа от использования углеводорода на душу населения – отношение объема CO₂ к численности населения, CO₂ / чел.

Предлагаемый набор показателей не является ни исчерпывающим, ни окончательным, и может дополняться при условии имеющихся в официальной статистике соответствующих данных.

Рассчитанные автором значения перечисленных выше показателей для Украины и Беларуси сведены в табл. 1 и 2.

Таблица 1

Показатели экологической эффективности использования нефти, газа и угля в Украине

Годы	Углеродоемкость ВВП, кг н.э./долл. США			Углеродная интенсивность, кг CO ₂ /кг н.э.			Выбросы CO ₂ на душу населения, т/чел.		
	Нефть	Газ	Уголь	Нефть	Газ	Уголь	Нефть	Газ	Уголь
1990	0,155	0,242	0,219	3,158	2,292	3,527	3,568	4,057	5,645
1991	0,152	0,260	0,205	3,339	2,292	3,475	3,502	4,109	4,926
1992	0,118	0,260	0,219	2,932	2,292	3,500	2,196	3,785	4,871
1993	0,083	0,276	0,222	3,539	2,292	3,458	1,631	3,533	4,283
1994	0,088	0,312	0,225	3,423	2,292	3,450	1,325	3,157	3,428
1995	0,085	0,333	0,248	4,149	2,292	3,263	1,407	3,047	3,230
1996	0,072	0,396	0,204	3,200	2,292	3,389	0,846	3,344	2,547
1997	0,071	0,357	0,202	3,805	2,292	3,305	0,990	3,005	2,446
1998	0,075	0,323	0,208	3,356	2,292	3,231	0,921	2,719	2,472
1999	0,063	0,346	0,203	2,836	2,292	3,212	0,672	2,977	2,454
2000	0,047	0,308	0,191	3,364	2,292	3,127	0,649	2,902	2,451
2001	0,076	0,276	0,167	1,945	2,292	3,246	0,689	2,933	2,503
2002	0,094	0,255	0,157	1,517	2,292	3,331	0,714	2,924	2,609
2003	0,095	0,236	0,144	1,353	2,348	3,684	0,721	3,121	2,990
2004	0,084	0,207	0,119	1,386	2,157	3,490	0,758	2,913	2,712
2005	0,060	0,200	0,113	1,808	2,073	3,181	0,760	2,890	2,519
2006	0,043	0,155	0,110	2,429	2,172	3,449	0,804	2,619	2,957
2007	0,037	0,138	0,106	2,671	2,080	3,523	0,857	2,487	3,234
2008	0,027	0,126	0,100	3,571	2,090	3,464	0,862	2,386	3,130
2009	0,032	0,113	0,100	3,410	2,110	3,480	0,843	1,870	2,709
2010	0,030	0,146	0,101	3,249	1,738	3,483	0,814	2,093	2,904
2011	0,022	0,115	0,102	4,113	2,082	3,487	0,819	2,134	3,165
2012	0,012	0,101	0,100	7,257	2,041	3,511	0,808	1,926	3,276
2013	0,008	0,081	0,086	9,021	2,085	3,533	0,789	1,808	3,233
2014	0,007	0,072	0,077	10,183	2,069	3,770	0,684	1,529	2,962
2015	0,007	0,060	0,069	9,937	2,096	3,474	0,627	1,211	2,316
2016	0,006	0,054	0,062	11,101	2,126	3,770	0,692	1,209	2,490
2017	0,007	0,049	0,051	8,645	2,170	3,456	0,646	1,189	1,986
2018	0,007	0,048	0,053	7,833	2,175	3,477	0,638	1,250	2,186

Источник: разработка автора по данным МЭА, Всемирного банка

Таблица 2

Показатели экологической эффективности использования нефти, газа и угля в Беларуси

Годы	Углеродоемкость ВВП, кг н.э./долл. США			Углеродная интенсивность, кг CO ₂ /кг н.э.			Выбросы CO ₂ на душу населения, т/чел.		
	Нефть	Газ	Уголь	Нефть	Газ	Уголь	Нефть	Газ	Уголь
1990	0,747	0,235	0,045	1,647	1,971	4,023	6,438	2,420	0,941
1991	0,682	0,200	0,043	1,705	2,162	4,003	6,209	2,307	0,925
1992	0,415	0,294	0,041	2,240	2,149	3,998	4,578	3,110	0,814
1993	0,303	0,295	0,038	2,632	2,137	4,031	3,707	2,935	0,720
1994	0,303	0,283	0,035	2,413	2,199	3,996	3,066	2,611	0,584
1995	0,341	0,292	0,035	2,069	2,068	4,001	2,718	2,325	0,544
1996	0,306	0,294	0,034	2,113	2,128	4,025	2,615	2,531	0,546
1997	0,255	0,295	0,025	1,967	2,190	4,026	2,315	2,976	0,462
1998	0,227	0,264	0,022	1,948	2,170	4,039	2,239	2,907	0,446
1999	0,216	0,260	0,018	1,736	2,174	3,964	2,001	3,022	0,371
2000	0,234	0,245	0,017	1,272	2,171	3,962	1,732	3,095	0,384
2001	0,217	0,233	0,014	1,209	2,169	3,854	1,636	3,151	0,327
2002	0,232	0,222	0,011	1,033	2,170	4,024	1,611	3,230	0,293
2003	0,220	0,212	0,009	0,960	2,172	4,010	1,559	3,390	0,278
2004	0,225	0,201	0,008	0,841	2,183	3,986	1,609	3,721	0,255
2005	0,215	0,182	0,007	0,784	2,175	3,992	1,622	3,806	0,252
2006	0,203	0,163	0,005	0,820	2,158	4,095	1,832	3,869	0,247
2007	0,183	0,147	0,005	0,733	2,172	3,905	1,651	3,935	0,228
2008	0,163	0,133	0,004	0,823	2,183	3,929	1,857	4,046	0,211
2009	0,163	0,110	0,004	0,996	2,146	3,789	2,287	3,309	0,204
2010	0,114	0,124	0,004	1,064	2,179	3,793	1,869	4,157	0,225
2011	0,132	0,109	0,004	0,812	2,167	3,906	1,772	3,922	0,238
2012	0,128	0,099	0,004	0,824	2,159	3,939	1,905	3,854	0,309
2013	0,119	0,095	0,005	0,817	2,157	3,908	1,843	3,887	0,334
2014	0,125	0,094	0,005	0,754	2,148	3,932	1,793	3,835	0,349
2015	0,139	0,092	0,004	0,662	2,136	3,857	1,656	3,563	0,309
2016	0,114	0,093	0,005	0,834	2,143	3,891	1,682	3,550	0,333
2017	0,109	0,093	0,005	0,848	2,147	3,897	1,691	3,641	0,343
2018	0,105	0,093	0,005	0,879	2,152	3,866	1,783	3,877	0,345

Источник: разработка автора по данным МЭА, Всемирного банка

Как показал анализ, показатели нефтеемкости, газоемкости и углеемкости ВВП в Украине и Беларуси характеризуются понижающей тенденцией. Значительно снизились углеродная интенсивность и удельные выбросы CO₂ на душу населения.

В тоже время при анализе этих показателей необходимо учитывать следующее. Снижение углеродоемкости в таких странах как Финляндия, Польша и некоторых других происходило на фоне более высокого темпа роста ВВП по сравнению с ростом потребления углеводородов. Что касается Украины и Беларуси, то здесь углеродоемкость понижалась из-за снижения потребления углеводородов.

Исходя из реалий сегодняшнего дня следует, что снижение углеродоемкости не должно достигаться не только за счет снижения их потребления. Речь идет о том, чтобы ее рациональное использование способствовало производству продукции с высокой добавленной стоимостью.

Выводы. Углеводородная экономика до 2040 года будет играть ключевую роль в энергопотреблении в мире, а значит повышение энергоэффективности углеводородов остается актуальной проблемой. В то же время, по мнению экспертов, углеводороды будут постепенно сдавать позиции атомной энергетике и возобновляемым энергоносителям.

В целом, исходя из сегодняшней картины мира, сложно делать предположения о том, что потребление углеводородов в ближайшее десятилетие начнет сокращаться, даже если развитие технологий возобновляемой энергетики пойдет быстрее, чем сейчас.

По мнению международных экспертов, идеальное соотношение между видами электрогенерации в энергосистеме должно быть в равных пропорциях, по 25 процентов на атомные станции, углеводороды, использование переработки отходов и возобновляемых источников энергии.

Список использованных источников:

1. Дюков. А.В. Борьба с выбросами парниковых газов – общая задача всех жителей Земли и всех отраслей экономики / Сибирская нефть №1/178 (январь-февраль 2021). URL: <https://www.gazprom-neft.ru/files/journal/SN178.pdf>.

2. ФСЭГ считает, что природный газ будет единственным углеводородным ресурсом, доля в мировом энергобалансе которого вырастет. URL: <https://oilcapital.ru/article/general/14-02-2020/gaz-2050-vse-budet-horoshu>.

3. Циблина, В.М. Нефтеемкость ВВП. Тенденции. *Вестник Белнефтехима*. №1, 2021 г. С. 58–64.

4. Key world energy statistics. IEA, 2019. URL: <http://www.iea.org> (date of access: 10.09.2020).

Дата надходження: 20.04.2021

В. Л. Шкригун, к. е. н., старший науковий співробітник,
Інститут економіки промисловості НАН України,
м. Київ, Україна

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Метою роботи є виявлення пріоритетних напрямків та перспектив інноваційного розвитку сучасного суспільства. Проаналізовано кластерні ініціативи розвинутих країн, та країн, що розвиваються за останні десять років та сформовано пріоритетні та перспективні напрямки інноваційного розвитку у сучасному суспільстві на підставі необхідності урахування соціальної складової інноваційного процесу. Перспективними напрямками інноваційного розвитку зможуть стати тільки ті, які спрямовані на урахування соціальної складової інноваційного процесу та будуть поєднувати в собі національний пріоритет і національні особливості.

Ключові слова: *інноваційна діяльність, світові моделі інноваційного розвитку, стратегія інноваційного розвитку.*

На сьогоднішня глобальних інноваційний ландшафт змінився і найбільш високі темпи прийняття інновацій у таких країнах, як Китай, В'єтнам, Індія [2]. Багато країн світу мають свою концепцію цифровізації: у КНР – це «Інтернет +», в Японії – програма «Суспільство 5.0», у ФРГ – «Індустрія 4.0». Ціллю цих програм, так само як і будь-якої інновації, є, по-перше, - прибуток, по-друге, - доля ринку, по-третє, - повернення інвестицій.

Українськими вченими (Геєць В.М., Амоша О.І., Ляшенко Л.І. та ін.) встановлено, що ефективність інноваційних процесів значною мірою залежить від інтенсивності та якості взаємозв'язків між учасниками інноваційних процесів з їх різними функціями і можливостями, а також державної політики по підтримці інноваційної діяльності [3;4].

Країни, які посідають перші сходинки за рейтингом Глобального інноваційного індексу (GII) впроваджували в свою інноваційну діяльність такі заходи: податкове стимулювання дослідницької діяльності, скасування обмежень на рух іноземного капіталу та робочої сили, активне залучення в країну кваліфікованих спеціалістів та інвестицій у підготовку наукових кадрів всередині країни, державне фінансування розвитку інфраструктури.

Найбільш продуктивною формою організації інноваційної діяльності зазначено кластери. Наприклад, у США у рамках кластера працюють більше, ніж половина підприємств, а частка внутрішнього валового продукту,

виробленого в них, перевищує 60%; в країнах Європейського Союзу налічується більше 2 000 кластерів, в яких зайнято 38 % робочої сили [5]; повністю охоплені кластерізацією датська, фінська, норвезька, шведська промисловість.

Найбільш ефективними є регіональні кластери, котрі, як правило, бувають факторно-орієнтованими і виникають при наявності певних переваг: кліматичні умови, природні ресурсу та ін.

Для ефективної роботи промислових та особливо інноваційних кластерів потрібні державні програми створення кластерів, для виконання яких необхідні структури, підготовлені спеціалісти, виявлені «ключові» з позицій споживчого ринку та інвестиційної привабливості галузі, конкретні сектори економіки, конкретні пропозиції, які б охоплювали законодавче та адміністративне управління. Ці заходи особливо важливі для країн, що розвиваються. Наприклад, Чилі за рахунок прийнятих державою заходів з розвитку виноробного сектору економіки: укрупнення і інтеграції галузі, створення кластерів, до складу яких увійшли наукові центри та інститути, державні організації, навчальні заклади, розроблені програми взаємодії, створенні асоціації – в країну прийшли іноземні інвестиції, передові технології, з'явився експорт та 5% світового споживання вина – чилійське [6].

Підвищення конкурентоспроможності на підставі кластерних ініціатив є базовим елементом стратегії розвитку сучасної економіки. Аналіз кластерних ініціатив, які були реалізовані у різних країнах протягом останніх десяти років дозволяє сказати, що конкурентоспроможність країни базується на сильних позиціях окремих кластерів, які поєднують в собі національний пріоритет та національні особливості [1].

В Україні найнижчий рівень інноваційності мають «Укрзалізниця», «Укренерго», «Укрнафтогаз», «Укрексімбанк». Ці компанії є лідерами ринку і визначають правила гри в економіці. Відсутність інновації в них стримує розвиток суміжних галузей і економіки в цілому.

Підсумовуючи, можна сказати, що країни – технологічні лідери роблять такі кроки в інноваційній діяльності:

- підтримка науки та дослідницької діяльності;
- податкові пільги;
- усвідомлення своєї ніші в технологіях та масштабна підтримка цих напрямків;
- утримання кадрів;
- підтримка підприємництва;
- створення інноваційних проектів, привабливих для іноземних інвесторів;
- створення проривних бізнес-моделей, які змінюють традиційний уклад

галузей і спосіб життя споживачів.

Такі кроки цілком доступні і Україні.

Облік та аналіз світових тенденцій інноваційного розвитку [8] дозволяє зробити наступні висновки:

1. Інноваційна політика – це відображення стратегії соціально-економічного розвитку країни.

2. Широка участь держави в інноваційному розвитку країни.

3. Інноваційна діяльність – це створення інноваційної еко-системи для людини.

4. Розвиток соціальних інновацій для зниження ескалуєчого конфлікту інтересів в суспільстві.

5. Перспективними і затребуваними напрямками інноваційної діяльності стануть медицина та здоров'я, екологія та здоров'я, мегаполіс та здоров'я.

6. Погоджений розвиток інтелектуальної логістики та соціальної сфери.

7. Глобальна вертикальна та горизонтальна інтеграція від ідеї до готового продукту.

8. Ефективні інноваційні кластери – це гнучкі мережеві структури з тісними зв'язками, які максимально використовують локальні конкурентні переваги.

9. Широка участь регіональних кластерів в програмах, які ініціює держава «зверху» і органи самоврядування та професійні спільноти «знизу».

Список використаних джерел:

1. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. К.: Лібра, 1999. 488 с.

2. Глобальний інноваційний індекс 2020. URL: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2020/

3. Геєць В.М., Гриценко А., 2012, Економіка і суспільство: непізнані грані взаємовпливу (роздуми над прочитаним), Економіка України, № 3. С. 4-24.

4. Зубченко Л. Лиссабонская стратегия Евросоюза: разочарования и надежды. *Перспективы*. 2007. URL: http://www.perspektivy.info/rus/ekob/lissabonskaja_strategija_jevrosojuza_razocharovaniya_i_nadezhdy_2007-09-26.htm

5. Мантаева Э.И., Куркудинова Е.В. Мировой опыт кластерной модели развития. *Управление экономическими системами*. 2011. № 4. URL: https://tourlib.net/statti_others/mantaeva.htm

6. Сравнительные аспекты инновационной политики развитых и развивающихся стран // *Zeszyty Naukowe. Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu* / red. Sławomir Jankiewicz. – Poznań, 2017. – Т. 76, no. 5. Kooperacja przedsiębiorstw i jej znaczenie dla konkurencyjności gospodarki lokalnej i krajowej. S. 127–147.

7. Сердобинцев Д.В., Матвеева О.В., Сорокина Л.В. Мировой и европейский опыт развития кластерной политики в агропромышленном комплексе. *Фундаментальные исследования*. 2014. № 9 (Часть 8). С. 1825-1830.

8. Technology and innovation report. 2021. Catching technological waves. Innovation with equity. UNCTAD. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/tir2020_en.pdf

The aim of the work is to identify priority areas and prospects for the innovative development of modern society. Cluster initiatives over the past ten years of developed and developing countries are analyzed and priority and perspective directions of innovative development in modern society are formed based on the need to consider the social component of the innovation process. Perspective directions of innovative development could be only those that are aimed at considering the social component of the innovation process and will combine national priority and national characteristics.

Key words: *innovative activity, world models of innovative development, strategy of innovative development.*

Дата надходження: 28.04.2021

РОЗДІЛ 2. ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ТА СУСПІЛЬСТВА

УДК 331.104:004

О. І. Амоша, д. е. н., професор, академік НАН України,
Л. Л. Шамілева, к. е. н., доцент,
Інститут економіки промисловості НАН України,
м. Київ, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

В статті представлено результати наукових досліджень, які визначають основні умови, причини та напрямки трансформації трудової сфери, зокрема в сфері зайнятості та в системі соціально-трудоких відносин за умови цифровізації економіки. Обґрунтовано та запропоновано змістовне визначення соціально-трудокого розвитку як результат позитивного спрямування трансформаційних процесів. Систематизовано основні вектори такого розвитку та розкрито їх змістовні складові.

Ключові слова: трудова сфера, трансформація, цифровізація, зайнятість, соціально-трудокі відносини, соціально-трудокий розвиток.

Соціально-трудокий розвиток внаслідок цифровізації економіки та втілення ІКТ є невід'ємною складовою дизруптивного ефекту позитивного спрямування [1, с. 32]. В узагальненому вигляді процеси трансформації в системі соціально-трудоких відносин та на ринку праці з визначеними наслідками та трендами їх зміни мають повні особливості (рис.1), а основні структурні елементи включають умови та чинники трансформації трудової сфери та соціально-трудокого розвитку, безпосередньо трансформацію трудової сфери та соціально-трудоких відносин, наслідками та результатами якої є соціально-трудокий розвиток та виникнення небезпек та ризиків трудової сфери.

Цифровізація економіки, втілення ІКТ формують основні причини та умови можливих перетворень трудової сфери. Перш за все, структурні зміни економіки, формування нової платформи соціально-трудокого розвитку. Унаслідок структурних змін знижується частка традиційних видів діяльності, які формують попит на стандартну зайнятість. Зростає сектор послуг, що функціонує в умовах гнучкого робочого часу, посилюється роль строкових трудових договорів. Технологічний прогрес, автоматизація низько - та середньокваліфікованої праці супроводжується трансформацією робіт з

надскладних (за змістом) у прості та перетворенням кількості і якості доступних робочих місць. Так, за оцінками провідних спеціалістів та експертів близько 47% робочих місць США з високою ймовірністю протягом двох наступних десятиліть можуть бути автоматизовані [1, с. 33-34]. На сьогодні уже формується тенденція до поглиблення поляризації на ринку праці за рахунок зростання зайнятості в високодоходних когнітивних та творчих професіях та суттєвим падінням в середньодоходних монотонних та стандартних.

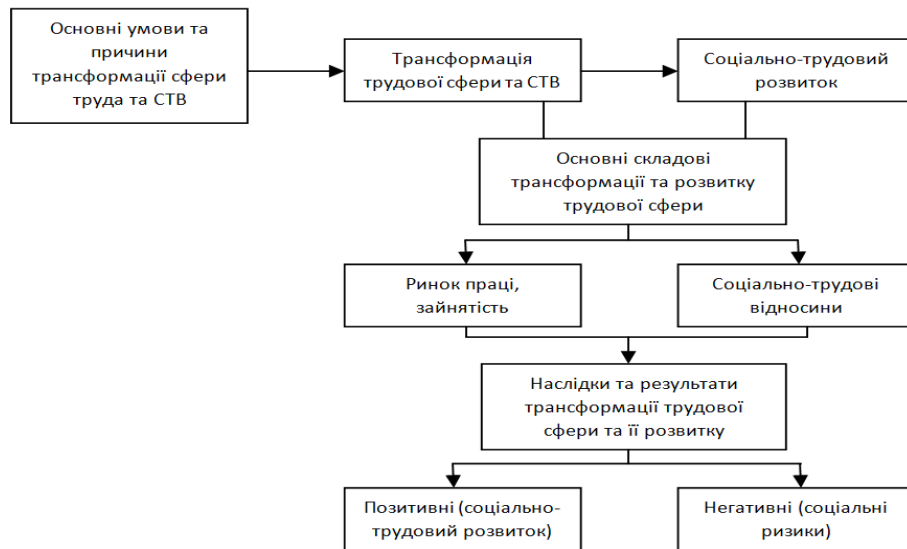

Рис. 1. Трансформація та розвиток трудової сфери за умови цифровізації економіки

Основні умови та причини, які призводять до трансформації форм зайнятості, появи та розвитку їх нетипових форм за умови цифровізації економіки, пов'язані в першу чергу зі структурними зрушеннями в економіці при переході до сучасного постіндустріального виробництва, значним розширенням сфери послуг та розвитком малого бізнесу, демографічними змінами у структурі робочої сили та виходом на ринок праці представників Z-покоління. Серед причин можна виокремити також збільшення масштабів застосування інформаційних і комунікативних технологій та розвиток сфер діяльності, де зайнятість має сезонний або проектний характер. Існує також низка причин, які одночасно виступають і умовами, і наслідками трансформаційних перетворень у сфері праці. Мова йде про наростання гнучкості ринку праці і виробництва, поширення конкуренції як у середовищі пропозиції робочої сили, так і серед компаній для оптимізації своїх витрат, появи нового типу кадрового ресурсу та формування нової філософії ставлення до праці як неосновного типу діяльності [2; 3].

Трансформація трудової сфери та можливості соціально-трудоого розвитку обумовлені також зміною ресурсів виробництва, зокрема перетворення інформації в оди з основних факторів економічного розвитку.

Одночасно зі зміною ресурсів виробництва змінюються і основні чинники економічного зростання, зокрема, людський капітал, цифровізація як процес та інформація як ресурс стають суттєвими важелями та факторами економічного зростання та суспільного розвитку.

Цифровізація економіки супроводжується трансформацією всіх сфер життєдіяльності в суспільстві, але найбільш суттєві та соціально значимі трансформаційні процеси притаманні трудовій сфері. Вони пов'язані зі зміною зайнятості та системи соціально-трудова відносин. Мова йде в першу чергу про формування компонент нової моделі, яку відомий український вчений – професор А.М. Колот визначає як «Праця 4,0». Вона представляє собою новий тип процесу праці, що змістовно визначається великомасштабними різновекторними та неоднозначними за наслідками перетвореннями [2; 3]. Трудовий вимір цифрової економіки формує суттєві виклики традиційним уявленням про робочі місця (їх систему, структуру, сегментацію та) та визначає основні напрями трансформації трудової сфери.

Соціально-трудова відносини перетворень включає зміни форм та видів зайнятості, організації праці, формування нового працівника, розподілу доходів та інше. Кардинальні зміни на ринку праці супроводжуються появою гіг-економіки, яка визначає перехід від наявності робочих місць з постійною зайнятістю в одного роботодавця до тимчасових проектів від різних компаній у одного незалежного працівника.

Багатовекторні зміни зайнятості, посилення диференціації та гнучкості сегментів ринку праці пов'язані з формуванням, розвитком та поширенням нестандартних форм організації праці. Основні переваги таких форм зайнятості визначаються радикальними змінами самої філософії трудової діяльності, яка вимагає змін фундаментальних підходів до навчання та виходу на ринок праці, формуванням самомотиваційної складової трудової діяльності в забезпеченні конкурентоспроможності.

Соціально-трудова відносини внаслідок цифровізації економіки зазнають радикальних змін у трьох основних сферах, які пов'язані з формуванням нових компетенцій, зміною трудових взаємовідносин між роботодавцями та працівниками та основного формату їх взаємодії, а також зміною вартості робочої сили, зростанням її диференціації та появою нових моделей ціноутворення на робочу силу.

В структурі соціально-трудова відносин основні перетворення обумовлені зміною ціннісних та мотиваційних настанов працівника, необхідністю формування та розвитку новітніх затребуваних компетенцій та забезпечення його конкурентоспроможності на ринку праці.

Трудові відносини переходять на проектні для реалізації конкретного бізнес-проекту ,а відношення між роботодавцями та працівниками стають

індивідуальними, колективно-трудова відносина переходять в громадсько-правову площину. Поява нових форм праці та її організації супроводжуються формуванням та розвитком контрактної форми зайнятості.

Соціально-трудова розвиток внаслідок цифровізації економіки та втілення ІКТ доцільно розглядати як наслідки позитивного спрямування трансформаційних перетворень, які відбуваються в трудовій сфері. В узагальненому вигляді соціально-трудова розвиток включає практично ті ж структурні елементи, які виокремлені при аналізі трансформаційних процесів. Нова платформа соціально-трудова розвитку включає розвиток соціально-трудова відносин, зайнятості, в тому числі і розвиток новітніх видів інноваційної зайнятості, зміни вимог до компетенцій працівника, розвиток мультикультурного середовища та інші напрямки та процеси. Необхідно розглядати соціально-трудова розвиток за критеріями сталого розвитку, де за аналогією з загальноприйнятою тривимірною концепцією такого розвитку (економічна, екологічна та соціальна складові), в структурі соціально-трудова розвитку визначаються такі агреговані вектори розвитку: ринок праці та зайнятість, розвиток людського капіталу, трудові та соціальні відносина.

За умови створення високотехнологічних робочих місць зростає попит на висококваліфікований креативний персонал, що обумовлює необхідність формування та розвитку нових компетенцій, знань та навичок, їх постійного оновлення для забезпечення конкурентоспроможності працівника.

Зміна форм та організації зайнятості потребує зміни фундаментальних підходів до навчання та виходу на ринок праці, що пов'язано з необхідністю безперервного навчання та підвищення кваліфікації, забезпечення доступності до якісної освіти. Трансформація зайнятості обумовлює розвиток самомотивації до трудової діяльності, формування навичок командної роботи на відстані та супроводжується зростанням мобільності робочої сили – географічної, територіальної, виробничої.

Оцінка роботи тільки за її результатами супроводжується зростанням продуктивності праці та конкурентоспроможності працівника на ринку праці. Необхідність адаптації до нових умов обумовлює формування такого кадрового потенціалу, який володіє новими компетенціями цифрової економіки.

Система соціально-трудова відносин у будь-якому разі, пов'язана з розвитком людського капіталу. Людина з його інтелектом, знаннями та навичками стає центром нової цифрової економіки, а основним чинником економічного зростання є розвиток здібностей та розвиток людського потенціалу. Усвідомлення першості людського капіталу у формуванні конкурентних переваг обумовлює необхідність вдосконалення форм, методів та напрямів управління персоналом, зміну вимог до компетенцій при

підготовці працівника.

Розвиток в системі соціально-трудових відносин в найбільшій мірі пов'язаний зі зміною колективних трудових відносин на громадсько-правові, їх індивідуалізовані, появою нових моделей ціноутворення на робочу силу, зростанням заробітних плат при зменшенні частки оплати праці в структурі ВВП. Змінюються межі традиційного поділу праці, виникають нові сфери діяльності, які будуть зорієнтовані на реалізацію творчого потенціалу людини, що супроводжується зміною і якості трудових відносин.

Основним соціально-економічним ефектом соціально-трудового розвитку поряд із забезпеченням економічного розвитку є підвищення ефективності економіки, створення умов для формування нового рівня продуктивності праці. Внаслідок цифровізації започатковане формування нової системи організаційно-економічних та соціально-економічних відносин як в цілому по економіці, так і в системі соціально-трудових відносин. Є сподівання, що система державного управління врахує в стратегіях розвитку країни потреби необхідних трансформацій у соціально-трудої сфері, які будуть спрямовані на попередження та мінімізацію ризиків, обумовлених цифровізацією економіки.

Список використаних джерел:

1. Шваб К. Четвертая промышленная революция «Эксмо», 2016 – (top business awards). С. 138.
2. Колот А. М., Герасименко О. О. Соціально-трудоий розвиток у ХХІ столітті: до природи глобальних змін, нових можливостей, обмежень і викликів. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. №1 (35). С. 97-125.
3. Колот А.М. Майбутнє світу праці та соціально-трудоого розвитку очима відомих економістів. *Соціально-трудої відносини: теорія і практика: Зб. наук. пр.* 2016. №1(11). С. 8-21.
4. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Київ. Центр Разумкова. Видавництво «Заповіт», 2020. С. 254.
5. Тренды формирования параллельного рынка труда в индустриально развитых странах. *Проблема современной экономики*. 2019. №3(71). С. 151-155.

The article considers the main conditions, causes and directions of transformation of the labor sphere, in particular in the sphere of employment and in the system of social and labor relations under the condition of digitalization of the economy. The social and labor development are determined as a consequence of the positive direction of transformation processes. The main vectors of such development are generalized and their content components are revealed.

Key words: *Labor sphere, transformation, digitalization, employment, social and labor relations, social and labor development.*

Дата надходження: 04.05.2021

В. Б. Буторіна, к. е. н.,
старший викладач кафедри економіки підприємства,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

АКАДЕМІЧНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО У РОЗРІЗІ SMART-ОСВІТИ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

У статті показано взаємозв'язок SMART-освіти та академічного підприємництва, за якого академічне підприємництво є складовою SMART-освіти. Виявлено спільні цілі побудови національної інноваційної системи країни та формування SMART-освіти.

Ключові слова: SMART-освіта, цифровізація, академічне підприємництво, економіка знань, національна інноваційна система (НІС).

Актуальність теми дослідження. Побудова «економіки знань» передбачає підготовку кадрів, здатних продуктивно працювати в умовах цифровізації економіки та необхідності комерціалізації знань. Вирішення цього завдання неможливе без переходу до SMART-освіти та впровадження академічного підприємництва.

Аналіз досліджень з даної теми. Вітчизняні вчені А.С. Гальчинський, С.В. Львовчкін, В.П. Семиноженко у своїх працях досліджують «економіку знань» [1]. С.В. Коляденко акцентує увагу на процесах цифровізації економіки [4]. Дослідження С.А. Жукова торкаються значення академічного підприємництва [2]. Специфіці SMART-освіти присвятили свої наукові пошуки О. Ліпов. Л.І. Федулова вивчає формування національної інноваційної системи в умовах цифровізації [7].

Постановка проблеми. Побудова національної інноваційної системи України відбувається не достатньо системно. У підсистемі генерування і розповсюдження знань міститься освітній компонент, який потребує модернізації. Підвищення цього компоненту можливе шляхом запровадження концепції SMART-освіти та впровадження академічного підприємництва. Тому доцільно встановити взаємозв'язок між вказаними поняттями.

Мета дослідження: визначити роль академічного підприємництва у системі SMART-освіти в умовах цифровізації економіки.

Виклад основного матеріалу. Інтелектуальний потенціал суспільства як сукупність спеціалізованих (наукових) і повсякденних (буденних) знань, котрі матеріалізуються в технологічних способах виробництва і акумулюються у свідомості людей, виступають фундаментом для успішної

економіки. Вимогам до такої економіки максимально відповідає так звана *економіка знань*. У сучасній науці під економікою знань (знаннєвмісною економікою) прийнято розуміти економіку, джерелом зростання у якій є спеціалізовані, а також повсякденні знання, в результаті поєднання яких з природними ресурсами, працею і капіталом, процеси акумуляції та використання знань стають домінуючим фактором. У результаті цього повинна постійно зростати конкурентоспроможність економіки [1, с. 44].

За показником «Індекс економіки знань» (Knowledge Economy Index), що визначає ефективність зовнішнього середовища щодо розповсюдження та використання знань з метою сприяння економічному розвитку держави, Україна з 140 країн посідала у 1995, 2000, 2009, 2012 рр. відповідно 52, 55, 51, 55 позиції, сам індекс дорівнював 5,97, 5,63, 6,00 та 5,73. У 2019 р. субіндекс освіти становив 7,97 (46 позиція серед 189 країн). За субіндексом інновацій Україна займала 47 місце серед 129 країн. За розвитком інформаційно-комунікаційних технологій Україна займала 79 місце серед 175 країн [3].

Особливістю економіки знань у XXI ст. є її цифровізація. *Цифрова економіка* (інтернет-економіка, нова економіка, веб-економіка) являє собою національну економіку, що базується на цифрових технологіях, за якої інформація та знання переносяться на комп'ютерну платформу [4, с. 106].

Система освіти, особливо вищої, покликана наділити трудовий потенціал країни необхідними компетентностями для подальшої комерціалізації ними набутих знань. Концепція SMART-освіти органічно включає в себе напрямок – академічне підприємництво. Академічне підприємництво сприяє підвищенню економічної ефективності на усіх рівнях завдяки консолідації зусиль держави, освіти, науки і підприємництва (реального сектору економіки).

У вересні 2020 р. Міністерство цифрової трансформації України спільно з Міністерством освіти і науки України, Українським фондом стартапів та YEP за підтримки Програми USAID «Конкурентоспроможна економіка України» запустили ініціативу «Підприємницький університет». Ця ініціатива має на меті створення підприємницьких університетів в Україні з потужною культурою підприємництва і стартап-інфраструктурою [6].

Взаємозв'язок SMART-освіти та академічного підприємництва показано у табл 1.

Академічне підприємництво є тією частиною SMART-освіти, яка сприяє не лише економічному зростанню й підвищенню конкурентоспроможності економіки країни, а й зміцнює кадровий та інноваційний потенціал регіонів. Воно стає платформою для розвитку високотехнологічних кластерів та інноваційного середовища.

Цілі академічного підприємництва у структурі SMART-освіти

Складові SMART-освіти	Характеристика	Можливості використання академічного підприємництва
Specific – конкретний	Чітке цілепокладання	Академічне підприємництво дозволяє сприяти підвищенню конкурентоспроможності економіки країни
Measurable – вимірюваний	Вимірюваність мети	Академічне підприємництво дозволяє забезпечити зростання реального ВВП країни; приток кадрів у регіони; підвищити фінансову самостійність закладів вищої освіти
Achievable – досяжний	Досягнення цілі з використанням інноваційних методів	Академічне підприємництво дозволяє розробити і впровадити методи, технології, прийоми інноваційного розвитку на усіх рівнях; генерувати та капіталізувати нові знання
Realistic – реалістичний	Врахування наявних ресурсів і знань	Академічне підприємництво дозволяє активізувати інноваційну діяльність вищих навчальних закладів; створювати при закладах вищої освіти малі підприємства, бізнес-інкубатори тощо
Timed – визначений у часі	Мета досягається у визначений термін	Академічне підприємництво дозволяє забезпечити двосторонній трансфер між наукою (освітою) та сектором малого і середнього підприємництва, що передбачає укладання угод про співпрацю з визначеними у часі термінами

Систематизовано автором з використанням [8]; [2].

До 2025 р. планується реалізувати Концепцію розвитку національної інноваційної системи, до складу якої входить підсистема генерування та розповсюдження знань, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. №680-р. [5].

У Концепції передбачається, що поєднання державного регулювання, сфери освіти, процесу генерації знань, інноваційної інфраструктури та виробництва закладають основу національної інноваційної системи. Метою реалізації даної Концепції є визначення основних засад формування і реалізації збалансованої державної політики з питань забезпечення розвитку національної інноваційної системи, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Завдання Концепції корелюють із цілями SMART-освіти, складовою якої є академічне підприємництво:

- Формування позитивного ставлення до інновацій у суспільстві.
- Розвиток кадрового потенціалу у сфері інноваційної діяльності.
- Забезпечення інноваційної спрямованості системи освіти.
- Забезпечення розвитку виробничо-технологічної інноваційної

інфраструктури.

– Забезпечення розвитку ефективної інформаційно-аналітичної та експертно-консалтингової інфраструктури інноваційної діяльності.

– Створення умов для трансферу технологій.

– Впровадження ефективного механізму державно-приватного партнерства, спрямованого на досягнення високого рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світовому ринку.

Висновки. Будувати «економіку знань» необхідно з дотриманням принципів цифровізації та із запровадженням SMART-освіти. Серед важливих напрямів розвитку України та її регіонів є саме SMART-спеціалізація. На регіональному рівні місцевим органам самоврядування потрібно перейняти міжнародний досвід вирішення соціально-економічних проблем за сприяння академічного підприємництва.

У статті показано взаємозв'язок SMART-освіти та академічного підприємництва, за якого академічне підприємництво є складовою SMART-освіти. Розвиток національної інноваційної системи України включає в себе ті ж цілі, які переслідує формування SMART-освіти. Це засвідчує ключове значення останньої у побудові НІС України. Для реалізації зазначених цілей ключовим є впровадження принципів цифровізації та академічне підприємництво.

Список використаних джерел:

1. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / За ред. А.С. Гальчинського, С.В. Львовчкіна, В.П. Семиноженка. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2004. 261 с.

2. Жуков С.А. Академічне підприємництво як фактор підвищення ефективності підприємств і формування інноваційного потенціалу економіки України. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. Серія: Економічні науки: зб. наук. праць. 2017. Вип.33. С.65–74. URL : <http://eir.pstu.edu/handle/123456789/4003>

3. Индекс глобальной конкурентоспособности. *Гуманитарный портал : Исследования*. Центр гуманитарных технологий, 2006–2021 (последняя редакция: 10.03.2021). URL: <https://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index>.

4. Коляденко С.В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 6. С. 105–112.

5. Концепція розвитку національної інноваційної системи. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-p#Text>

6. Міністерство цифрової трансформації України. URL : <https://thedigital.gov.ua/news/iniatsiava-mintsifri-ta-yep-pidpriemnitskiy->

universitet-stala-odnieyu-z-naykorisnishikh-u-vishakh.

7. Федулова Л.І. Національна інноваційна система в умовах цифровізації. *Економічна теорія та право*. № 4 (35). 2018. С. 44–64.

8. Lipov V. Smart-education in a smart-society: possible ways of adaptation. *Materials XVII annual. international. scientific.-practical. conference*. Kharkiv. February 14. 2019. P. 130-132 (272 p.).

The article shows the connection between SMART-education and academic entrepreneurship, in which academic entrepreneurship is a component of SMART-education. The common goals of formation the national innovation system of the country and the formation of SMART-education are revealed.

Key words. SMART-education, digitalization, academic entrepreneurship, knowledge economy, national innovation system (NIS).

Дата надходження: 04.05.2021

УДК 338.3 (476)

А. А. Голубицкая, м. э. н., старший преподаватель,
УО «БИП – Университет права и
социально-информационных технологий»,
г. Могилев, Республика Беларусь

О НЕОБХОДИМОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ МЕХАНИЗМА ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

В статье рассмотрены аспекты необходимости формирования организационно-экономического механизма цифровой трансформации обрабатывающих промышленных предприятий Республики Беларусь ввиду процессов, ставящих перед мировой общественностью новые задачи определения направления общественного развития и изучения сущности происходящих технико-технологических трансформаций и последствий воздействия на человека формирующейся глобальной цифровой экосистемы.

Ключевые слова: цифровая экономика, механизм, промышленность, бизнес-процессы, трансформация, управление.

Мировая экономика в своем развитии находится на новом этапе, ключевыми факторами которого становятся инновации: технико-технологические, организационные, маркетинговые и др.

Вопросы, касающиеся мировых тенденций технико-технологических промышленных сдвигов, процессов глобализации и интеграции, получили

широкий резонанс среди представителей мировой общественности. По мнению ведущих экономистов, принимавших участие во Всемирном экономическом форуме (Давос, 2016 г.), мировое сообщество находится на пороге четвертой промышленной революции, обусловленной становлением шестого технологического уклада. Так, Президент Всемирного экономического форума К.М. Шваб на основании отчетов глобальных научных исследований, а также проектов и инициатив последних собраний Всемирного экономического форума, заявил об очередной (четвертой) технико-технологической революционной ситуации, концепция которой нашла отражение в многочисленных научных публикациях, а также в средствах массовой информации по всему миру [1, с. 38]. Сегодня определены основные направления технико-технологического развития мирового сообщества и выделены следующие технико-технологические средства четвертой промышленной революции: искусственный интеллект во всех отраслях народного хозяйства, глобальные информационные сети, облачные технологии, интегрированные высокоскоростные транспортные системы, робототехнические промышленные системы и др.

Развивая концепцию четвертой промышленной революции, Всемирный экономический форум в 2018 году вносит вклад в глобальное мышление и формирование геополитики, интегрируя понятие четвертой промышленной революции в определение конкурентоспособности. В этом контексте Всемирный экономический форум вводит новый Глобальный индекс конкурентоспособности 4.0 как экономический ориентир на основании сорокалетнего опыта сравнительного анализа факторов конкурентоспособности в долгосрочном периоде, как объективный, ориентированный на эмпирические данные, анализ будущего рационального формирования стратегического развития экономик государств. Индекс интегрирует устоявшиеся аспекты с новыми механизмами развития общества, которые стимулируют производительность и рост. В нем отводится особая роль человеческому капиталу, инновациям, устойчивости и гибкости как движущим факторам, определяющим особенности экономического успеха в условиях четвертой промышленной революции [1, с. 40].

В 2019 году в своем отчете Всемирный экономический форум предусматривает эффективное использование технико-технологических средств для экономического прорыва и предупреждает о глобальных рисках, связанных с кибербезопасностью, развитием квантовых технологий, искусственного интеллекта и др.

Таким образом, происходящие сегодня глобальные процессы ставят перед мировой общественностью новые фактические подходы к определению направления вектора дальнейшего развития, реализация которых напрямую

связана с изучением сущности открывающихся возможностей для технико-технологического развития мирового хозяйства, но и рассмотрении возможных существующих и потенциальных угроз для мирового сообщества в связи с формирующейся глобальной цифровой экосистемы.

В связи с этим и для белорусских ученых становятся актуальными проблемы научного, социально-экономического, технико-технологического, общественно-политического характера, которые связаны с цифровой трансформацией отраслей народного хозяйства и характерны для нового мирового технологического сдвига.

В современных условиях развития мировой цифровой экономики, экономический рост Республики Беларусь также связан с глобальными тенденциями развития технико-технологических средств четвертой промышленной революции. На II съезде ученых Беларуси (2017 г.) была подчеркнута важность и острая необходимость эффективного объединения науки и производства с целью повышения инновационного, научно-технического потенциала страны, внедрения в реальный сектор экономики разработок ученых, развития высокотехнологичных производств, внедрения в традиционные производства передовых технологий с дальнейшей эффективной реализацией промышленной высокотехнологичной продукции. Перед промышленностью совместно с наукой и системой образования поставлены следующие основные задачи: определить направления диверсификации и модернизации производств – от экспертизы новых технологий и оборудования до участия в создании и вводе их в эксплуатацию; сконцентрировать усилия на повышении технологичности производства.

В целом можно выделить ключевые тенденции, обуславливающие актуальность исследования цифровой трансформации обрабатывающей промышленности Республики Беларусь.

Во-первых, увеличение экспорта промышленной продукции не менее чем на 65 процентов в соответствии с целевыми показателями Национальной программы поддержки и развития экспорта Республики Беларусь может быть достигнуто только за счет стремительного роста предложения на международном рынке белорусской высокотехнологичной и наукоемкой промышленной продукции прецизионного качества по конкурентоспособной цене. Такое развитие экспорта возможно посредством реализации научно-технического потенциала предприятий обрабатывающей промышленности Республики Беларусь, выпускающих высокотехнологичную и наукоемкую продукцию, производство которой основано на использовании технико-технологических средств четвертой промышленной революции (V-VI технологических укладов) [2].

Во-вторых, нетривиальность идентификации признаков наступления

четвертой промышленной революции, а также факторов и принципов цифровой трансформации промышленности в условиях глобализации предполагает наличие альтернативных подходов к разработке организационно-экономического механизма цифровой трансформации обрабатывающей промышленности Республики Беларусь с учетом промышленной кооперации и субконтрактации в цепочках создания стоимости промышленного продукта.

В-третьих, в связи с развитием технико-технологических средств и новых цифровых технологий теоретико-методологическая база и модели цифровой трансформации промышленности, сформированные относительно недавно, требуют конкретизации сущности новых явлений и их дефиниций, а также современных прикладных научных разработок методологических подходов к оценке цифровой трансформации обрабатывающей промышленности Республики Беларусь, которая выступает ключевым драйвером в развитии цифровой национальной экономики, эволюции социально-экономических и общественно политических процессов.

Также инициативами для научного исследования должны стать нормативные документы, регламентирующие развитие цифровой экономики. Так, 28 марта 2018 года вступил в силу Декрет Президента Республики Беларусь от 21 декабря 2017 г. № 8 «О развитии цифровой экономики», определяющий необходимость формирования в стране цифровой экономики, ориентированной на повышение эффективности всех отраслей народного хозяйства путем внедрения информационных технологий [3].

Таким образом, в настоящей статье ставится цель формирования организационно-экономического механизма цифровой трансформации обрабатывающей промышленности Республики Беларусь, реализация которого позволит:

- оптимизировать производственные процессы и сократить условно-постоянные и условно-переменные производственные издержки;
- удовлетворять индивидуальный спрос потребителя в рамках массового промышленного производства;
- увеличить рост экспорта высокотехнологичной и наукоемкой продукции обрабатывающей промышленности;
- повысить конкурентоспособность национальной экономики.

Реализация поставленной цели предполагает постановку ряда научно-исследовательских задач, последовательное решение которых проводится в настоящее время.

Сегодня на производственных предприятиях Республики Беларусь производится продукция, в отношении которой в мире, наблюдается перепроизводство, поэтому качество продукции и снижение

производственных издержек являются основными критериями конкурентоспособности традиционного сектора национальной экономики. С целью качественного преобразования производственных процессов в традиционных отраслях промышленности актуальны разработка и внедрение собственных инженерных информационно-коммуникационных технологий нового поколения, систем автоматизированного проектирования, которые совместно с технологиями цифрового маркетинга и технологического прогнозирования позволят перейти к интеллектуальному управлению жизненным циклом промышленной продукции. Вместе с тем, острую актуальность приобретает комплексный подход «наука – промышленность – образование – государство» и возможность удовлетворения индивидуального спроса промышленных предприятий как потребителей в рамках массового производства, а также своевременная адаптация белорусских промышленных предприятий к происходящими процессам глобализации и интеграции.

Таким образом, актуальность формирования организационно-экономического механизма цифровой трансформации промышленности обусловлена современными требованиями к национальной науке, как средства реализации актуальной повестки развития экономики Республики Беларусь в условиях глобализации и интеграции. При этом особую значимость приобретают также направления исследования алгоритма внедрения на промышленных предприятиях инженерных и информационно-коммуникационных технологий нового поколения Республики Беларусь, методологических разработок, обеспечивающих поддержку осуществления цифровой трансформации белорусской промышленности.

Список использованной литературы:

1. Зубрицкая, И. Концепция «Индустрия 4.0» и предпосылки ее применения в отечественной промышленности. *Наука и инновации*. 2018. № 7. С. 38–41.

2. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2030 года : одобр. Президиумом Совета Министров Респ. Беларусь, 2 мая 2017 г., № 10 // Министерство экономики Республики Беларусь. URL: <http://economy.gov.by/uploads/files/NSUR2030/Natsionalnaja-strategija-ustojchivogo-sotsialno-ekonomicheskogo-razvitija-Respubliki-Belarus-na-period-do-2030-goda.pdf>. (дата доступа: 12.04.2021).

3. О развитии цифровой экономики [Электронный ресурс] : Декрет Президента Респ. Беларусь, 21 дек. 2017 г., № 8 // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2019.

The article deals with the aspects of the need to form an organizational and economic mechanism for digital transformation of manufacturing enterprises of the Republic of Belarus in view of the processes that pose new challenges to the world community in determining the direction of social development and studying the essence of the ongoing technical and technological transformations and the consequences of the impact on people of the emerging global digital ecosystem.

Keywords: *digital economy, mechanism, industry, business processes, transformation, management.*

Дата надходження: 25.04.2021

УДК 330.47

О. К. Кушнір, к. е. н., доцент,
доцент кафедри економіки підприємства,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

Т. М. Фасолько, к. е. н., доцент,
Хмельницький університет управління та права імені Л. Юзькова,
м. Хмельницький, Україна

BIG DATA ЯК КЛЮЧОВИЙ АСПЕКТ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Проаналізовано сутність концепції «великих даних» як наслідку цифровізації соціально-економічних процесів. Визначено важливість і неминучість існування big data та перспективність впровадження у різних сферах. Подано основні принципи big data, що характеризують їх цінність та переваги над традиційними джерелами даних. Виявлено ключову особливість big data, як ресурсу – невичерпність. Це диктує необхідність великих інвестицій в big data для забезпечення конкурентоспроможності.

Ключові слова: *big data, великі дані, масив даних, цифрова економіка, діджиталізація, машинне навчання.*

Постановка проблеми. Діджиталізація економіки є вимогою часу та визначає цифрову трансформацію не лише економіки країни, але і світових економік, суспільства в цілому. Вона породжує економію часу, підвищення продуктивності за рахунок автоматизації процесів, оптимізацію та покращення комунікацій, вихід на новий рівень обслуговування, конкурентні переваги. Діджиталізація розвивається завдяки здатності збирати, використовувати та аналізувати величезні обсяги цифрових даних – big data. При чому, обсяг даних, що відносять до big data теж змінюється з розвитком

цифрових технологій. За прогнозом компанії IDC [1], обсяг даних у світовому масштабі щороку зростатиме приблизно на 61%. До 2024-го цей показник досягне 150 Збайт. Отже, інформація генерується дуже швидкими темпами, тому важливу роль відіграє її обробка та аналіз. Для вирішення цих завдань використовують технології big data.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню та аналізу великих даних присвячені праці Д. Бойда, М. Кауфмана, К. Кроуфорда, К. Кук'єра, В. Майєр-Шенбергера, К. О'Ніла, Е. Сігеля, Дж. Формана, Б. Френкса та інших. Серед вітчизняних слід відмітити праці О. Васечко, О. Журавльова, О. Корепанова, О. Осауленка, В. Саріогло. Українські вчені лише починають активно досліджувати дану тему, тому багато навіть теоретичних аспектів залишається відкритими.

Метою статті є визначення сутності та значення великих даних в епоху діджиталізації економічних процесів.

Виклад основного матеріалу. Під big data розуміють не просто великі та постійно зростаючі обсяги даних, а також методологію, операції, алгоритми, що дають можливість оперувати даними дуже великих масштабів та отримувати з них необхідну інформацію [2].

Великі дані або big data відповідають за зберігання та управління обсягом даних в сотні терабайт або петабайт. Там, де не справляються реляційні бази даних застосовується набір підходів і методів «великі дані». Вони можуть ефективно організувати роботу з важко структурованою інформацією, такою як: тексти, зображення, відео, і інше. З точки зору комп'ютерної обробки даних важливо те, що якщо їх обсяг дуже великий, то обробити їх традиційними алгоритмами не можливо. З великими даними потрібен інший підхід – машинне навчання (machine learning). У цьому випадку людина вводить дані в комп'ютер, визначає спосіб навчання машини (визначає алгоритми), але машина вчиться «сама» і в підсумку видає рішення. Для того, щоб машина могла щось «вирішувати» і чогось «вчитися» потрібні правильно підготовлені дані і правильно вибрані (в простих випадках) або створені математичні моделі. Отже, big data відповідає за організацію, структурування і зберігання великої кількості даних, а data mining обробляє масиви big data для отримання причинно-наслідкових зв'язків, інтерпретацій, класифікацій, висновків і прогнозів [3].

Основні принципи big data за Майєр-Шенбергером та Кук'єром:

1. Абсолютна точність неможлива і непотрібна. При наявності великого обсягу інформації, абсолютна точність майже неможлива і тому йде на другий план. Дана концепція використовується для аналізу великих обсягів даних, більшість яких постійно знаходиться в динаміці.

2. Невпорядкованість великих даних. Втрата даних, що відбувається через

неточності на мікрорівні, компенсується отриманою унікальною інформацією на макрорівні. Великі дані, що аналізуються, часто є різнорідними та не одної якості, можуть бути розкидані по незліченних серверах по всьому світу.

3. Відхід від традиційного пошуку причинності. Вирішуючи ту чи іншу задачу, нам не завжди потрібно знати причини тих чи інших подій. Використовуючи пошук кореляції між даними, відкриваються нові рішення тієї чи іншої проблеми. Наприклад, уявімо, що за допомогою кореляції між даними, ми проаналізували зміни цін на авіаквитки і кількість днів до вильоту. Знайшовши відповідь, коли краще купити авіаквиток найдешевше, можна заощадити кошти, при цьому не маючи абсолютного уявлення про те, що стоїть за їх ціноутворенням.

4. Більш ефективно управління даними. Час для пошуку, накопичення і розрахунку даних значно скоротився, на те, що йшли роки, зараз виконується за декілька днів, а то й швидше.

5. Використання концепції «датифікація». Датифікація розглядається як концепція про перетворення в формат даних всього, що є на планеті, навіть те, що на перший погляд не сприймається як інформація (наприклад, місце розташування людини, вібрації двигуна або навантаження на міст), шляхом кількісного аналізу.

6. Використання підходу « $N = все$ ». При дослідженні різних явищ суспільного життя часто доводиться зустрічатися з прикладами неможливості проведення суцільного спостереження, тобто вивчення всіх одиниць сукупності. З причин великої трудомісткості, тривалості проведення, високої вартості суцільне спостереження часто буває економічно недоцільним або практично неможливим. Тому, на практиці переважно застосовують несцільне спостереження, різновидом якого є вибіркоче. Завдяки «великим даним» дані труднощі усуваються і стає можливим здійснювати збір якомога більшої інформації, або і усієї, коли число елементів генеральної сукупності « $N = все$ » [4].

Першими компаніями, які зрозуміли приховану цінність великого обсягу інформації, були Google, Amazon, Yahoo, Facebook, де були розроблені інструменти для збору, аналізу та зберігання великих обсягів даних. Розроблення хмарних рішень призвело до збільшення кількості центрів обробки даних та зниження вартості їхніх послуг, що, своєю чергою, значно знизило витрати компаній на зберігання інформації [5].

Вклад в розвиток концепції big data внесла активна цифровізація документів, книг, фільмів. Ще одне гігантське джерело даних – пристрої і датчики IoT (Інтернету речей). IoT та машинне навчання – ключові драйвери зростання глобального ринку Big Data, який, згідно з прогнозом

Statista/Wikibon до 2027 року складе \$103 млрд (рис. 1).

Спроби оцінити темпи зростання обсягів даних робилися ще у 40-х роках минулого століття, проте в сучасному значенні поняття big Data (великі масиви даних і технології їх обробки) сформувалося наприкінці 1990-х.

Особливість великих масивів даних в тому, що цей ресурс є невичерпним. Він не прив'язаний до певного регіону, тому для нього має значення абсолютне число генерованого і спожитого цифрового трафіку, кількість активних інтернет-користувачів, якість і доступність цифрової інформації в тій чи іншій країні.

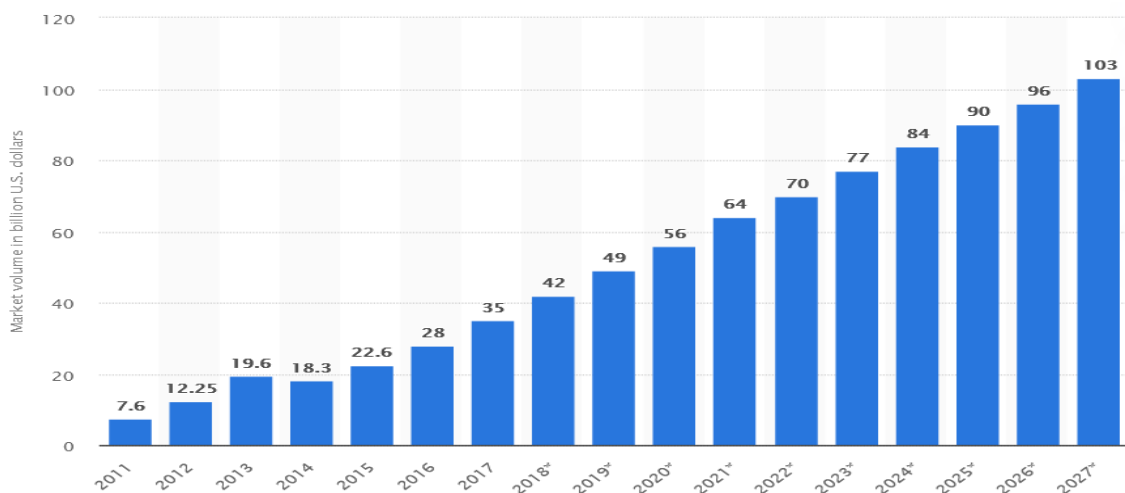

Рис. 1. Прогноз обсягу світового ринку big data 2011-2027 рік (у млрд. \$) [6]

Зрозуміло, що за таких умов виграють країни з розвинутою економікою, які інвестують у цифрову трансформацію (США, Великобританія, Китай, Швейцарія, Південна Корея). Для України цей напрямок досить новий, але успішні приклади також є. Відомий у всьому світі український стартап Grammarly використовує big data при розробці алгоритмів перевірки правопису. А міністерство цифрової трансформації аналізувало отримані дані, щоб проконтролювати, як люди, що прибувають з-за кордону, дотримуються режиму самоізоляції в період карантину [7].

Big data допомагають вирішувати різні завдання у багатьох сферах: ритейл, медицина, фінанси, промисловість, енергетика, туризм, екологія, розваги. Завдяки обробці та аналізу великого масиву даних представники влади, бізнесу, науки, розробники та інші зацікавлені особи покращують якість товарів і послуг, розвивають бізнес.

Висновки. Поширення концепції big data та використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій, формування глобального електронного середовища, відкрило нові підходи до організації і ведення бізнесу, відкрило нові можливості у різних сферах діяльності. Порівняно з традиційними джерелами даних, big data характеризуються такими перевагами, як відносна дешевизна, висока своєчасність та новизна, що

відкриває можливість оцінки характеристик та процесів, які неможливо було оцінити на основі звичайних джерел даних. Основними проблемами використання таких даних є труднощі у встановленні реального ступеня охоплення цільових сукупностей, можливість суттєвих зміщень оцінок показників на основі big data, доступність останніх, необхідність збереження й обробки дуже великих обсягів даних, ризику, пов'язані з можливістю маніпуляцій з даними та ін.

Список використаних джерел:

1. Carnelley P., Markiewicz W., Spinoni E. European Big Data and Analytics Software Forecast. URL: <https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=EUR145314420> (дата звернення 24.04.2021).

2. Саріогло В.Г. «Великі дані» як джерело інформації та інструментарій для офіційної статистики: потенціал, проблеми, перспективи. *Статистика України*. 2016. № 4. С. 12-19.

3. Застосування Data Science, BigData і Data Mining в бізнесі. URL: <https://evergreens.com.ua/ua/development-services/data-science.html> (дата звернення 20.04.2021).

4. Зибарева О.В., Кравчук І.П. Актуалізація концепції «великі дані» (англ. «big data») в умовах поширення інформаційного суспільства. *Економіка. Управління. Інновації*. Випуск № 1 (13). 2015. URL: file:///C:/Users/oksan/AppData/Local/Temp/eui_2015_1_15.pdf (дата звернення 20.04.2021).

5. Нікітенко К.С., Жосан Г.В. Визначення ролі великих даних у прийнятті рішень в економіці та фінансах. *Економічний простір*. № 161. 2020. С. 63-66.

6. Big data market size revenue forecast worldwide from 2011 to 2027. URL: <https://www.statista.com/statistics/254266/global-big-data-market-forecast/> (дата звернення 24.04.2021).

7. Хай живе епоха «Big Data» – час аналітики великих даних. URL: <https://new.minfin.com.ua/ua/kyivstar/bigdata> (дата звернення 21.04.2021).

The essence of the concept of «big data» as a consequence of digitalization of socio-economic processes was analyzed. The importance and inevitability of the existence of big data and the prospects of implementation in various fields were determined. The basic principles of big data were presented, which characterize their value and advantages over traditional data sources. The key feature of big data as a resource - inexhaustibility - was revealed. This dictates the need for large investments in big data to ensure competitiveness.

Keywords: big data, data set, digital economy, digitalization, machine learning.

Дата надходження: 25.04.2021

А. В. Латенкова, старший преподаватель,
УО «БІП - Университет права и
социально-информационных технологий»,
г. Могилев, Республика Беларусь

ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ИНСТРУМЕНТ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ

Тема цифрового сегмента економіки в Республіці Білорусь стала актомальною в силу відбулися якісних змін в економіці і суспільстві. Нові технології і платформи дозволяють скорочувати трансакційні витрати взаємодії у все більших масштабах і здійснювати більш тісний контакт з господарюючими суб'єктами і державними структурами. В результаті формується економіка, заснована на мережевих сервісах, тобто цифрова, або електронна.

Ключові слова: *цифрова економіка, ІКТ-технології, цифровизація.*

Современная экономика сопровождается бурным развитием коммуникационных и информационных технологий, которые активно влияют на изменение организационных устройств систем управления компанией и играют важную роль в экономике страны в целом. В результате меняются традиционные экономические модели ведения бизнеса: основными преобразованиями компаний становятся выравнивание деятельности, децентрализация, а также повышение гибкости. Предприятие становится более капиталоемким, наукоемкая продукция используется чаще, что в дальнейшем определяет состояние экономики и общества. Повсеместное внедрение информационно-коммуникационных технологий влияет на зарождение и развитие новых отраслей, стимулирует экономический рост во всех сферах деятельности. Увеличивается число и эффективность рабочих мест, повышается уровень жизни населения, улучшается имидж страны. При этом, как отмечено в решении высшего евразийского экономического совета, реализация цифровой повестки не ограничивается применением информационно-коммуникационных технологий, а предполагает использование новых бизнес-процессов, цифровых моделей и создание цифровых активов [2].

На сегодняшний день не существует единого понимания явления «цифровая экономика», но существует множество определений, при этом учеными выделяется два основных подхода. Первый – классический:

цифровая экономика – это экономика, основанная на цифровых технологиях, и при этом правильнее характеризовать исключительно область электронных товаров и услуг; второй – расширенный: цифровая экономика – это экономическое производство с использованием цифровых технологий.

Исследование различных определений цифровой экономики, сформулированных учеными разных стран, а также содержащихся в законодательных документах России и Республики Беларусь, позволило сделать вывод, что «цифровая экономика – это экономическая деятельность, основанная на цифровых технологиях с использованием интернет-ресурсов как дополнение к реальной экономике, способная обеспечить повышение производительности труда, конкурентоспособности, снижение издержек производства и обращения» [4, с. 125].

Одним из основных признаков цифровой экономики является увеличение объемов виртуальных операций, что требует преобразования аналоговых знаний и информации в цифровую форму, т.е. оцифровку, которая дает быстрый и легкий доступ к информации в режиме реального времени и позволяет обмениваться информацией между людьми с помощью подключения к цифровой технике. Неоспоримым достоинством цифровизации является дистанционная связь, которая делает работу более эффективной, гибкой и доступной. В связи с этим появляется необходимость создания автоматизированных систем сбора, обработки, хранения информации. Они должны облегчить процесс работы с информацией, циркулирующей на предприятии.

Информационная технология (ИТ) – это процесс, использующий совокупность методов и программно-технических средств, для сбора, обработки, хранения, передачи и представления информации с целью получения информации нового качества, снижения трудоемкости и повышения эффективности процессов использования информационных ресурсов. Когда же говорят об информационно-коммуникационных технологиях (ИКТ) акцент смещается на процессы и методы взаимодействия с информацией [1, с 38].

Информационно-коммуникационные технологии включают достаточно большую группу инструментов, разработанных и широко применяемых на рынке информационных технологий:

- технологии облачных вычислений;
- технологии больших данных, применяемые для обозначения способов обработки характерных для цифровой экономики «гиперобъемов» информации;

– мобильные технологии, основанные на создании сетей сотовой связи, обеспечивающих в т.ч. потребности облачных вычислений;

– технологии интернета вещей, которые позволяют собирать и обрабатывать информацию, применимую для управления как бытовыми приборами, так и целыми предприятиями;

– технология искусственного интеллекта, представляющая собой программное обеспечение, способное на решение задач, традиционно требующих использование когнитивных способностей человека;

– технология полупроводников как процесс создания скрытых от глаз компонентов (чипов, микросхем и т.д.);

– технология систем хранения данных, являющаяся комплексным программно-аппаратным решением по организации надежного хранения информации и предоставления доступа к ней;

– технология информационной безопасности, направленная на предотвращение несанкционированного доступа, использования, раскрытия, искажения, изменения, исследования, записи или уничтожения информации;

– технология блокчейн является построенной по определенным правилам непрерывной последовательной цепочкой блоков, содержащих информацию.

Таким образом, представленное множество современных информационно-коммуникационных технологий составляют основной инфраструктурный инструментарий цифровой экономики. Цифровизация экономической деятельности способна повысить эффективность деятельности как отдельных людей, предпринимателей, так и малых и больших компаний, и государства в целом. Активное внедрение цифровых инструментов происходит во всех отраслях по всему миру уже более двадцати лет. Но если раньше это происходило стихийно и бесконтрольно, то в настоящее время крупные компании и государства осознали необходимость структурированного подхода. Разработка и реализация стратегий цифровизации сегодня является приоритетом большинства крупных компаний независимо от отраслевой принадлежности, специфики бизнеса или законодательного регулирования.

С 2017 г. Беларусь взяла курс на активную цифровизацию: предполагается, что ИТ-технологии должны стать одной из главных составляющих новой экономической модели. Имеющиеся данные о развитии и внедрении компьютерной техники и цифровых технологий свидетельствуют о том, что на современном этапе процессы цифровизации становятся более масштабными, интенсивными, а степень вовлеченности

различных субъектов в процессы цифровой коммуникации продолжает возрастать.

ИКТ – одна из немногих отраслей белорусской экономики, которая дает рост экспортной выручки и имеет большое значение для экономики страны.

В процессе исследования анализировались данные о ВДС Республики Беларусь за 2011 – 2019 гг. и удельном весе экспорта услуг сферы ИКТ организаций-резидентов ПВТ в общем объеме экспорта услуг сферы ИКТ (таблица 1) [3].

Таблица 1

Статистические показатели развития цифровой экономики
Республике Беларусь

Показатели	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Объем производства продукции (работ, услуг) сектора ИКТ, млн. руб.	1532,8	2701,9	3245,5	3955,5	5272,3	5862,7	7233,4	8576,8	10878,1
Удельный вес экспорта услуг сферы ИКТ в общем объеме экспорта ИКТ, %	46,5	55	60,2	63,2	70	70,4	69,8	75,9	82,2
ВДС в текущих ценах, млн. руб.	875,2	1782,3	2070,7	2413,4	3162,2	4265,5	5539,6	6792,6	8743,2

Исходя из данных таблицы 1, отмечается положительная динамика развития показателя объема производства продукции (работ, услуг) организаций сектора ИКТ. Учитывая это, объем производства продукции (работ, услуг) организаций сектора ИКТ непосредственно влияет на экспорт услуг сферы ИКТ. Результат данного взаимодействия можно проследить на показателе ВДС. Исходя из динамики показателей, представленных в таблице 1, можно сделать вывод о существенной корреляции между показателями ВДС в текущих ценах и удельного веса экспорта услуг сферы ИКТ организаций-резидентов ПВТ в общем объеме экспорта услуг сферы ИКТ.

В Беларуси значение внедрения и использования цифровых технологий хорошо осознается на высшем политическом уровне - цифровая трансформация экономики признана одним из ключевых приоритетов развития государства.

Глубокая цифровизация должна затронуть такие традиционные секторы экономики, как промышленность, сельское хозяйство и строительство. Кроме того достаточно быстрых результатов цифровой

трансформации можно достичь с помощью развития цифровой торговли и доступа к цифровым финансовым услугам. Также необходимо завершить мероприятия по цифровизации налоговых процедур, отправки электронных квитанций и сдачи электронных отчетов. Цифровизация отраслей не может осуществляться без участия отечественных компаний, специализирующихся на ИКТ, которые демонстрируют конкурентоспособность и производительность не только внутри страны, но и на глобальных рынках.

Все вышеназванное предоставляет большие возможности для развития цифровых технологий в стране.

Список использованных источников:

1. Головенчик, Г.Г. Цифровизация белорусской экономики в современных условиях глобализации. Минск : Изд. центр БГУ, 2019. 257 с.

2. Об Основных направлениях реализации цифровой повестки Евразийского экономического союза до 2025 года: решение Высшего Евразийского экономического совета, 11 октября 2017 г., № 12 // Информационно-правовой портал. URL: <https://www.garant.ru/> (дата доступа: 18.04.2021).

3. Официальная статистика // Национальный статистический комитет Республики Беларусь. Минск, 2021. URL: <https://www.belstat.gov.by> (дата доступа: 18.04.2021).

4. Сушко Т.И. Сущность категории «цифровая экономика». *Правовые, экономические и социально-гуманитарные науки: Сборник научных трудов*. Могилевский государственный университет продовольствия; БИП-Институт правоведения; ФГБОУ ВО «Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ», Смоленский филиал; ред.кол. И.В. Божков, В.В. Мякинская, Ю.А. Матвейчев. Вып. 6. Могилев, 2020. 168 с.

The topic of the digital segment of the economy in the Republic of Belarus has become relevant due to the qualitative changes that have taken place in the economy and society. New technologies and platforms make it possible to reduce transaction costs of interaction on an ever larger scale and to maintain closer contact with business entities and government agencies. As a result, an economy based on network services, that is, digital, or electronic, is being formed.

Keywords: digital economy, ICT technologies, digitalization.

Дата надходження: 21.04.2021

Н. А. Мазур, д. е. н., професор,
завідувач кафедри економіки підприємства,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

АУТСОРСИНГ В УПРАВЛІННІ ІТ-ПОСЛУГАМИ ПІДПРИЄМСТВ

Висвітлено основні тенденції, виклики та перспективи розвитку аутсорсингу як одного з найбільш перспективних бізнес-інструментів світової та національної економіки, а також використання стратегії аутсорсингу в управлінні ІТ-послугами підприємств. Безпека, підтримка клієнтів та фінанси, бухгалтерія та бухгалтерський облік – одні з найбільш поширених видів робіт, які виконувалися на аутсорсингу протягом десятиліть. Вони, як і раніше, в основному «існують» поза організацією та підходять для компаній всіх розмірів.

Ключові слова: аутсорсинг, бізнес-процеси, ІТ-послуги, ІТ-сфера.

Глобалізація та інноваційні технології дозволяють компаніям економити ресурси і оптимізувати бізнес-процеси. Аутсорсинг – один з найпоширеніших методів такої оптимізації. Передача частини функцій іншим компаніям, з одного боку, знижує витрати, а з іншого – концентрується на розвитку основних напрямків бізнесу. Також це додатковий спосіб залучення зовнішніх ресурсів – знань, досвіду, використання свіжих кадрів без зайвих зобов'язань і ризиків.

Аутсорсинг з роками змінився. Все почалося з таких видів аутсорсингу, як: зустрічі, відповідь на дзвінок, бронювання та координація логістики, а також збирання меблів, здача в хімчистку та інші особисті завдання. Пізніші типи постачальників послуг аутсорсингу перейшли до досліджень, написання, графічного дизайну та підготовки цифрових презентацій. Ось уже кілька років такі серйозні сфери нашого життя, як адміністративні завдання, залучення потенційних клієнтів і обслуговування клієнтів, бухгалтерський облік та фінансові обов'язки, а також обов'язки з маркетингу та персоналу успішно передаються на аутсорсинг.

За оцінками фахівців, галузь українського ІТ-ринку також переважно працює на аутсорсі [1]. Тобто, надає послуги іноземним компаніям і не надто поспішає у створенні власних технологічних компаній. Аутсорскомпанії можуть існувати і активно розвиватися навіть без інституційної спроможності держави та належної інфраструктури.

Ринок аутсорсингових послуг в Україні розвивається надшвидкими

темпами. За різними експертними оцінками, зростання ринку відбувається в діапазоні 10-25% щорічно [2]. Найчастіше зустрічається аутсорсинг бізнес-процесів, що передбачає передачу стандартизованих поточних операцій (наприклад, обробка телефонних дзвінків клієнтів у спеціалізованих call-центрах, розміщених зазвичай у місцях із більш дешевою робочою силою).

Аутсорсинг є, здебільшого, особливістю іноземних компаній, розташованих в Україні – 55% з усіх підприємств з іноземним капіталом використовують аутсорсинг для скорочення витрат своєї діяльності [3].

Найактивнішими в залученні персоналу за такою схемою є інформаційно-технічна сфера. Згідно з проведеними дослідженнями в Україні частіше на аутсорсинг передають: ІТ-послуги (40,5%), логістику (35,1%), ресурсне забезпечення виробничих процесів (27%), маркетингові послуги (21,6%), рекрутмент (18,9%), бухгалтерський облік (13,5%), розрахунок заробітних плат (13,5%), обробку й систематизацію інформації (8,1%), аутсорсинг медичних представників (8,1%), облік кадрів та кадровий супровід (5,4%), адміністративні функції (2,7%).

Оцінити точну кількість українських компаній, що надають послуги аутсорсингу на зовнішні ринки, та число зайнятих у них фахівців доволі складно, внаслідок специфіки ведення такого роду бізнесу. Для того, щоб легально отримувати гроші з-за кордону, компанія може мати зареєстроване підприємство у вигляді приватного підприємства або ТОВ (товариства з обмеженою відповідальністю), проте зв'язок між підприємствами побачити складно. На початок 2014 р. в Україні нараховували 250 тис. ІТ-фахівців, 40 тис. з яких – сертифіковані фахівці високого рівня. Оцінювати чисельність можливо лише за великими компаніями, для яких вагомою складовою формування іміджу є публічність.

Усього в Україні, згідно з даними Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (ЄДР), виявлено 143 аутсорсингових підприємства [4].

Географічне розташування аутсорсингових підприємств – переважно в містах з мільйонним населенням. Найбільша кількість аутсорсингових підприємств зареєстровані в Києві (близько 59% у 2019 році) та Харкові (6% відповідно) [5]. У Києві, як правило, аутсорсингові підприємства прагнуть виходити на міжнародний та європейські ринки. І, як наслідок, головною вимогою до найманих працівників є вільне володіння іноземними мовами, у зв'язку з тим, що аутсорсингові послуги надаються вже винятково ними. Зрозуміло, що найвища заробітна плата у співробітників, які працюють на аутсорсингових підприємствах, у Києві.

Ключовими напрямками ІТ-послуг в Україні є наступні – рис. 1:

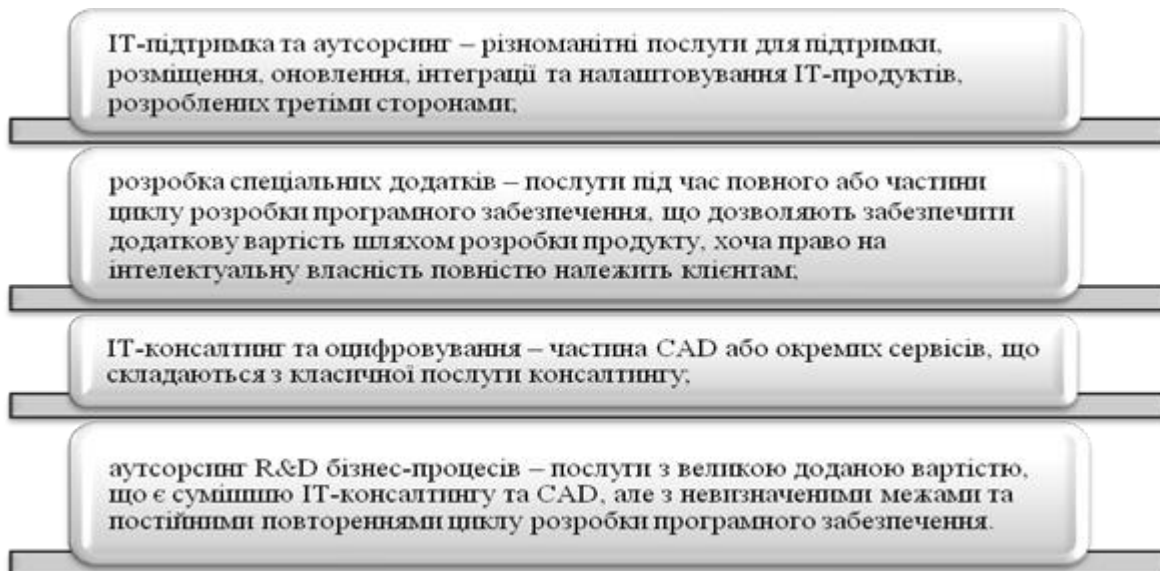

Рис. 1. Ключові напрями ІТ-послуг в Україні

Примітка: САД (computer aided design) – система автоматизованого проектування;
R&D (research and development) – науково-дослідні роботи

Виявляється, більше третини (37%) всього малого бізнесу передають на аутсорсинг як мінімум один бізнес-процес. Станом на 2019 рік понад половина з них (52%) планують передати на аутсорсинг один або кілька бізнес-процесів. Малий бізнес часто передає на аутсорсинг спеціалізовані роботи: копірайтинг, цифровий маркетинг та графічний дизайн [6].

Найм фрілансерів в якості основного джерела завдань і дій привів до того, що багато адвокатів пішли з юридичних фірм і залів судових засідань, щоб обслуговувати малий бізнес і фрілансерів в якості аутсорсингового юридичного відділу. Одним з найбільш поширених способів масштабування малого бізнесу є використання віртуальних помічників.

Ця статистика – важливий показник зростаючої залежності від аутсорсингу. До того ж, це - явна ознака того, що аутсорсинг продовжить справляти величезний вплив на світову економіку. Не тільки малий бізнес використовує аутсорсингову стратегію в якості ресурсу для зростання і економії коштів. До того, як малі компанії отримували вигоду з функції аутсорсингу, великі компанії вивчали його для вирішення різних завдань і виконання різних видів діяльності.

Як і багато роздрібних продавців, Nike передає на аутсорсинг своє виробництво, виграючи 47% ринкової частки серед своїх відомих конкурентів.

Ще один гігант, який не з чуток знає про переваги аутсорсингу, - це ІКЕА. У ІКЕА практично немає власного виробництва; замість цього він співпрацює з 2500 постачальниками, які перевірені роками. Логістичні функції ІКЕА також передані сторонній організації. Виходить, що всі ресурси ІКЕА направляє на організацію роздрібного бізнесу, а решта послуг і бізнес-інфраструктура передані на аутсорсинг [7].

Alibaba, GiftHub, Google, IBM, Lexmark, Microsoft, Slack, WhatsApp та інші гіганти віддають на аутсорсинг розробку програмного забезпечення. Безпека, підтримка клієнтів та фінанси, бухгалтерія та бухгалтерський облік – одні з найбільш поширених видів робіт, які виконувалися на аутсорсингу протягом десятиліть. Вони, як і раніше, в основному «існують» поза організацією та підходять для компаній всіх розмірів.

Отже, зважаючи на всі «за» та «проти», кожен суб'єкт господарювання має самостійно, виважено та обґрунтовано приймати рішення щодо використання ним такого бізнес-інструменту, як аутсорсинг. Але світова практика та дані останніх досліджень різних за розмірами та галузями діяльності суб'єктів засвідчують досить високу ефективність цієї стратегії та достатньо широкі перспективи.

Список використаних джерел:

1. Мартинюк К. Тренди 2020: Що очікує IT-індустрію України у цьому році? TechcarrotHUB. URL: <https://techcarrothub.com/blog/uk/trendy-2020-shcho-ochikuye-it-industriyu-ukrayiny-u-tsomu-rotsi>.
2. Каленюк І. Новітні тенденції у сфері зайнятості в Україні. *Чернігівський науковий часопис. Серія 1. Економіка і управління*. 2012. №1 (3). URL: http://www.chasopis.geci.cn.ua/nomer/2012/1/seriya_1/ua/168-172.pdf.
3. Красношарпа В.В. Аутсорсинг та його застосування на підприємствах України. *Ефективна економіка*. Дніпропетровський державний аграрний університет. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4097>.
4. Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Міністерство юстиції України. URL: https://usr.minjust.gov.ua/ua/publication_info.
5. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. К. : Центр Разумкова, 2020. 274 с.
6. Почему всё больше компаний выбирают аутсорсинг. Blog Imena.UA: офіц. сайт. URL: <https://www.imena.ua/blog/companies-choose-outsourcing/>
7. Что вы можете передать на аутсорсинг сегодня, чтобы добиться успеха? URL: <https://almamat.com>

The main trends, challenges and prospects of outsourcing as one of the most promising business tools of the global and national economy, as well as the use of outsourcing strategy in the management of IT services of enterprises. Security, customer support and finance, accounting and bookkeeping are some of the most common types of outsourced work for decades. They still mostly «exist» outside the organization and are suitable for companies of all sizes.

Key words: *outsourcing, business processes, IT services, IT sphere.*

Дата надходження: 04.05.2021

Т. В. Марусей, к. е. н., доцент,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

ТЕНДЕНЦІЇ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ

Статтю присвячено питанням цифрової трансформації в сфері туризму та гостинності, основним тенденціям і ключовим завданням в даній області. Туризм є однією з галузей, яка в найбільшій мірі залежить від цифрового розвитку. Для того щоб успішно працювати і вигідно виглядати на тлі інших суб'єктів туристичного ринку, гравці в індустрії туризму завжди шукають нові й кращі способи клієнтоорієнтованості для задоволення своєї цільової аудиторії. Цифровізація є одним із способів отримати ці конкурентні переваги.

Ключові слова: цифровізація, трансформація, туризм, індустрія туризму, гостинність, цифрові технології.

Повсюдний рівень поширення цифровізації тягне за собою істотні зміни в процесі організації бізнесу. Тренд сьогодення – цифрова трансформація, що зачіпає всі сфери, орієнтована на глобальне застосування цифрових технологій в діяльності економічних суб'єктів, формування інформаційного суспільства та цифрової економіки в цілому. Бізнес-процеси в туризмі все більше переходять в цифровий простір. А індустрія туризму знаходиться в центрі цифрових інновацій та продовжує стрімко трансформуватися по всьому світу. Особливо актуальними процеси цифровізації є для сфери обслуговування. Торгові та транспортні компанії, підприємства індустрії туризму та гостинності, громадського харчування отримали можливість розширити цільову аудиторію, поліпшити якість обслуговування, розвиватися прискореними темпами, беручи до уваги, що в глобальній цифровій економіці перемога буде здобута тим, в чиему арсеналі буде задіяна більша кількість і якість цифрових платформ.

Сьогодні туризм став особливим соціокультурним явищем, що об'єднує як історико-культурну спадщину держави, так і найсучасніші інформаційні технології в сфері територіального розвитку і комунікацій.

Розвиток цифрової економіки формує основні тенденції розвитку туристичного ринку в усьому світі, в тому числі, і в Україні. На думку експертів, найбільш важливими серед них є:

- «глобалізація туристичного бізнесу;
- активний розвиток транснаціональних Інтернет ресурсів;

- зближення постачальників туристичних послуг та споживачів;
- поява нових каналів дистрибуції;
- масовий вихід офлайн компаній в Інтернет;
- зміна моделі споживання: персоніфікація підходу в організації подорожі;
- використання мобільних додатків» [2].

Більшу частину використовуваних на даний момент засобів цифровізації сфери туризму займають додатки. Перші цифрові сервіси для туристів з'явилися на початку 2000-х і були орієнтовані на онлайн бронювання житла і покупку квитків: Booking.com – готельний агрегатор дав можливість потенційним клієнтам побачити невеликі готелі по всьому світу, забезпечив їм самий широкий доступ до клієнтської бази; AirB&B – повторив успіх Booking.com, сформувавши новий ринок оренди апартаментів; Uber, Gett – агрегатори таксі, залучили в малий бізнес величезна кількість людей, дали їм можливість заробляти, використовуючи власний автомобіль і, одночасно, зробили послуги таксі набагато більш доступними [1].

Потенціал цифровізації для розвитку малого та середнього бізнесу в індустрії туризму та гостинності залежить від фінансових і технологічних можливостей кожного конкретного суб'єкта та галузі в цілому.

Можна виділити кілька ключових технологічних можливостей.

1. Штучний інтелект – забезпечить максимально персоналізований результат при плануванні подорожі. Спираючись на інформацію про переваги клієнта, пропонуючи рішення, які використовуються іншими мандрівниками, дозволить значно спростити організацію відпустки або подорожі, допомогти заощадити.

2. Інтернет речей – ключовий елемент сервісу, що забезпечує «безшовну» подорож – переліт, трансферт, готель, замовлення машини. Обмінюючись даними, пристрої можуть скоротити до мінімуму будь-які очікування, запобігши різним проблемам – відсутність місця на парковці до втрати орієнтування в незнайомому місті.

3. Роботизація – технології ко-ботів, роботів, які вміють розуміти та працювати з людьми, стають все більш реальними. Збиральні роботи – вже самий звичайний предмет побутової техніки. Скорочуючи потребу в персоналі, така техніка може істотно спростити, наприклад, ведення сімейного готельного бізнесу.

4. Голосові технології – ефективно розпізнавання мови дає можливість оптимізувати багато процесів. Завдяки їм навіть невелика сімейний готель може забезпечити клієнтам цілодобовий сервіс та виключити мовні бар'єри.

5. Блокчейн – дозволяє значно підвищити надійність замовлень, бронювання та платежів, забезпечивши достовірність інформації та відгуків про послуги. Компанії, пов'язані з туризмом, під впливом нових трендів, так

чи інакше, намагаються збирати відомості про транзакції своїх клієнтів, щоб персоналізувати рекламні пропозиції. Дані про покупку квитків, бронювання номерів у готелях і роботі програм лояльності будуть існувати в одному цифровому просторі та допоможуть всім сторонам, задіяним в надання послуг в рамках однієї поїздки, орієнтуватися на фактичні відомості про клієнтів і передбачати їх бажання[4].

До числа факторів, що стримують розвиток цифрових технологій в індустрії гостинності можна віднести:

- фінансово-економічні (середньому та малому бізнесу сфери гостинності досить складно вкладати значні кошти в цифровізацію діяльності, а пільги та програми їх підтримки та стимулювання в цьому напрямку не передбачені);

- нормативно-правові (відсутність чіткого нормативно-правового поля, що регламентує взаємодію суб'єктів при переході в цифровому просторі, в тому числі захист персональних даних, контроль достовірності акаунтів та представленої інформації);

- загальна нестабільність (відмінності у фінансових та політичних можливостях для інтеграції в цифровому просторі країни);

- дефіцит інвестицій у високотехнологічні галузі, вплив санкцій – перш за все, обмежений доступ до трансферу технологій та імпорту готових рішень;

- низький рівень життя населення країни (відсутність можливості придбання сучасних максимально функціональних гаджетів, використання платного контенту та роумінгових послуг Інтернету в подорожах);

- цифрова безграмотність населення (деякі не знають про можливості цифрових технологій або знають дуже поверхнево).

До категорії факторів, що підтримують розвиток даної галузі та процесів цифровізації в ній, можна віднести:

- ізоляція від трансферу технологій, що вимушує бізнес до фінансування та впровадження вітчизняних розробок;

- ефект «низької бази», здатний різко оптимізувати бізнес-процеси за рахунок модернізації та впровадження інформаційних технологій;

- перспективи зміни бізнес-моделей, обумовлюють створення нових послуг.

Цифровізацію туризму можна поділити на зовнішню та внутрішню. У першому випадку мова йде про планомірне переведення комунікацій з клієнтом в цифрове середовище: у людей більше немає часу на особисті зустрічі з турагентами для обговорення варіантів відпочинку. Найчастіше країна і готель вже обрані – клієнти навчилися шукати інформацію в мережі самостійно. Тому залишається знайти точку дотику з туроператором, якої зазвичай стає його сайт. На сайті користувача теж не залишать наодинці з

питаннями: до спілкування відразу ж підключається співробітник в чаті або чат-бот. Визначальними моментами тут є оперативність реакції та ефективність вирішення питання клієнта. В європейських країнах до традиційних туроператорам звертаються все рідше – в офіс приходять не більше третини мандрівників. У туроператорів на онлайн-продажах робота з клієнтом не припиняється. Цифрові технології дають можливість займатися пост-підтримкою, тобто супроводом та отриманням зворотного зв'язку. Подорож клієнта відстежується на всіх етапах, по можливості отримуємо від нього оцінку сервісу по різних позиціях.

На рахунок цифровізації у середині компаній, то триває тенденція на розвиток CRM-систем, автоматичних інструментів для постановки завдань та планування. При правильному застосуванні їх впровадження стане фактором підвищення конкурентоспроможності організації. Автоматизуючий роботу інструментарій вивільняє для керівної ланки головний ресурс – вільний час. Він витрачається на вивчення нових технологій ведення бізнесу або освоєння паралельних ніш[5].

Світовий досвід розвитку регіонального туризму говорить про необхідність поєднувати кілька підходів, включаючи використання цифрових рішень, а цифрова революція породжує нові, раніше недоступні напрямки для подорожей, а багато традиційних туристичних напрямків переживають своє друге народження. У свою чергу, комплексний підхід до розвитку туризму дозволяє знизити загальні ризики та підвищити ефекти.

Отже, вплив глобальної цифровізації на туризм та гостинність показує, що кардинальні зміни вже зараз зазнає вся туристична та готельна індустрія. Причому трансформація відбувається досить стрімко, наприклад, створення цифрових платформ принципово змінює відносини між суб'єктами туристичного та готельного ринку, спрощуючи взаємодію між ними та відтісняючи посередників. Цифрова трансформація відкриває нові можливості для розвитку в туризмі та готельному бізнесі.

Список використаних джерел:

1. Лучшие мировые практики цифровой трансформации туристической деятельности. URL. <http://digitalbusinessmodel.ru/page7181064.html>
2. Марусей Т.В. Діджиталізація туристичного сектору як інструмент розвитку в сучасних умовах. URL. http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/8_2020/75.pdf
3. «Нові цифрові можливості з Google». URL. <https://grow.google/intl/ua>
4. Садова Н. В. Вплив цифровізації на розвиток туристичної індустрії. URL. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7267>
5. Цифрова трансформація в туризмі: тренди 2020. URL. <https://vc.ru/flood/85973-cifrovaya-transformaciya-v-turizme-trendy-2020>

Дата надходження: 04.05.2021

О. Ф. Новікова, д. е. н., професор, заступник директора,
О. В. Панькова, к. соц. н., доцент,
Інститут економіки промисловості НАН України,
м. Київ, Україна

СОЦІАЛЬНИЙ ДІАЛОГ ЯК ПРІОРИТЕТ ПОЛІТИКИ МОП У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПОСТПАНДЕМІЙНОГО ВІДНОВЛЕННЯ І СТІЙКОГО ЗРОСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК

Авторами розкрито базові засади політики МОП (Міжнародної організації праці) щодо забезпечення постпандемічного відновлення і стійкого зростання глобального ринку праці й національних економік. Розкрито основні умови реалізації мультисуб'єктної платформи соціального діалогу для забезпечення такого відновлення

Ключові слова: соціальний діалог, політика МОП, постпандемічне відновлення, стале зростання національних економік.

Для розв'язання проблем, надання гідних відповідей на виклики сучасності, що постали перед країнами світу через поширення пандемії COVID-19 та протидії їй негативним наслідкам, ПРООН, Міжнародна організація праці (МОП) [1] орієнтують національні уряди, організації роботодавців та працівників на мобілізацію ресурсів та ефективне їх поєднання для боротьби із довгостроковими негативними економічними та соціальними наслідками пандемії, на відновлення повноцінних робочих місць та максимальне забезпечення захисту працівників на робочому місці [2].

Для розв'язання проблем, надання гідних відповідей на виклики сучасності, що постали перед країнами світу, Міжнародна організація праці надала рекомендації щодо стратегічних пріоритетів. Основні з них включають:

➤ пошук правильного балансу та послідовності заходів в галузі охорони здоров'я та економічної й соціальної політики в світлі поширення пандемії COVID-19 і зростання кількості заражень у багатьох країнах;

➤ посилення ролі державних органів, забезпечення умов для прийняття узгоджених ефективних та дієвих рішень, політичних заходів, спрямованих на протидію поширенню пандемії;

➤ посилення міжнародної солідарності для підвищення ефективності заходів стимулювання економіки й підтримки країн, що розвиваються;

➤ широке застосування механізмів соціального діалогу як ефективного механізму політичного реагування на кризу.

Зважаючи на необхідність підтримки необхідного балансу між стимулюванням попиту, підтримкою підприємств і захистом працівників, МОП запропонувала модель мобілізації ресурсів для ефективної протидії ризикам та загрозам пандемії COVID-19 для глобального та національних ринків праці[3] на підґрунті дотримання міжнародних трудових норм. Така модель включає 4 сфери з конкретизацією показників їх забезпечення:

Сфера 1. СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ЗАЙНЯТОСТІ:

- Активна фінансова політика, зокрема фіскальна політика
- Ефективна монетарна політика
- Кредитування та фінансова підтримка окремих секторів, включаючи сферу охорони здоров'я

Сфера 2. ПІДТРИМКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ, ЗБЕРЕЖЕННЯ РОБОЧИХ МІСЦЬ ТА ДОХОДІВ:

- Розширення соціального захисту на всіх
- Запровадження заходів щодо збереження зайнятості, поширення форм нестандартної зайнятості
- Надання фінансових / податкових та інших пільг для підприємств (перш за все для мікро-, малого та середнього бізнесу), субсидій

Сфера 3. ПОСИЛЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ НА РОБОЧОМУ МІСЦІ:

- Посилення протиепідеміологічних заходів з безпеки, гігієни та охорони праці
- Зміни в процесах організації праці - поширення форм дистанційної зайнятості, запровадження режимів віддаленої роботи)
- Запобігання дискримінації та виключенню (ексклюзії)
- Забезпечення доступу до медичних послуг для всіх
- Розширення механізмів надання оплачуваних відпусток

Сфера 4. ОПОРА НА СОЦІАЛЬНИЙ ДІАЛОГ ДЛЯ ПРИЙНЯТТЯ УЗГОДЖЕНИХ РІШЕНЬ:

- Зміцнення спроможності та стійкості організацій роботодавців та працівників
- Зміцнення спроможності національних урядів
- Зміцнення інститутів соціального діалогу, механізмів його забезпечення через колективні переговори, домовленості та трудові відносини

Отже, опора на соціальний діалог є ключовим сегментом політики МОП щодо ефективної протидії ризикам та загрозам пандемії COVID-19. Як зазначено, Сфера 4 Моделі протипандемійної політики МОП будується на дієвому соціальному діалозі для прийняття узгоджених рішень та мобілізації ресурсів. Це означає, що соціальний діалог виступає базовим, засадничим інструментом, механізмом, платформою узгодженої та ефективної протидії

ризикам та загрозам пандемії COVID-19. Фахівці МОП обґрунтовують, що для розбудови ефективної і стійкої платформи соціального діалогу необхідні такі стартові умови:

- 1) розвиненість в державі демократичних основ, свобода асоціацій;
- 2) сильні та незалежні представництва (представницькі об'єднання організацій роботодавців, представницькі об'єднання організацій профспілок, спільні представницькі органи);
- 3) організовані соціальні партнерства (державно-приватне партнерство, спілка промисловців та підприємців);
- 4) політична воля уряду та інституційна підтримка забезпечення тристороннього соціального діалогу (державна – організації роботодавців – організації профспілок);
- 5) відхід від формальної позиції національних урядів відносно участі в соціальному діалозі на вищому рівні, перехід до вироблення та реалізації спільних узгоджених рішень, виконання домовленостей із забезпечення протидії ризикам та загрозам пандемії в сфері праці.

Запропонована МОП 4-х секторальна модель ще довго зберігатиме свою актуальність. У найновішому Моніторі МОП (січень 2021 р) висловлюється сподівання, що у другій половині 2021 року відбудеться значне відновлення, особливо з огляду на останні події щодо схвалення вакцин. Одночасно відзначається велика невизначеність разом із ризиками, які можуть зменшити або зірвати відновлення. Фактична швидкість та якість відновлення залежатимуть від широкого кола санітарно-епідеміологічних, політичних, економічних факторів, науково-дослідних результатів в медичній сфері, а також ступінь й ефективність вакцинації тощо. Тому прогнози на 2021 рік мають невисокий ступінь точності та надійності щодо розвитку пандемії, її наслідків та характеру політичних реакцій[4]. Відповідно – всі виклики та загрози, про які йшлося вище, зберігатимуть свою актуальність.

Соціальний діалог (далі – СД) є ефективним методом колективної взаємодії суб'єктів різного рівня – від глобального (наднаціонального) до місцевого, локального, адже забезпечує спільне прийняття рішень на засадах солідарної відповідальності для розв'язання гострих проблем. Ефективність діалогу залежить від рівня соціальної відповідальності учасників, від виконання взятих на себе зобов'язань, у тому числі спільних зобов'язань. При цьому ефективна, відповідальна взаємодія суб'єктів соціально-трудова відносин - роботодавців, профспілок, державних органів влади (спільних представницьких органів від кожної сторони соціального діалогу) може стати вагомим важелем протидії новітнім ризикам і загрозам коронакризи через пошук оптимальних рішень і збалансування інтересів партнерів заради спільного блага - безпеки життя і здоров'ю українських громадян. Міжнародна практика, досвід національних урядів свідчить, що дієва, стійка

система соціально-трудова відносин розбудовується на платформі ефективної партнерської взаємодії Сторін соціального діалогу, в основі якої – баланс їх інтересів, продуктивна співпраця і соціальна відповідальність з метою спільного розв'язання гострих проблем, що виникають, для забезпечення економічної стабільності, збалансованого розвитку, безпеки життєдіяльності. В свою чергу, збалансування соціальних інтересів суб'єктів СТВ потребує вдосконалення форм і механізмів партнерської взаємодії на засадах соціальної відповідальності.

Протидія негативним наслідкам коронакризи потребує якнайшвидшого досягнення балансу соціальних інтересів сторін соціального діалогу, впровадження як законодавчих, так і інституційних змін, а також змін у цінностях і світогляді не лише соціальних партнерів, але і політичного істеблiшменту країни та суспільства загалом.

ООН [5] і МОП [6] закликають пом'якшити вплив COVID-19 на глобальний і національні ринки праці через солідарність між працівниками і роботодавцями, яка важлива, як ніколи: «Колективні зусилля і солідарність організацій роботодавців і працівників - найважливіша умова ефективного протидії наслідкам пандемії COVID-19 для сфери праці, говорить в новій доповіді МОП. В умовах кризи взаємодія і діалог між організаціями роботодавців і підприємців, з одного боку, і працівників з іншого здатні надати нового імпульсу для соціально-економічної стабілізації і прискореного відновлення». Це є аргументом для того, щоб у складних умовах впливу ризиків і загроз пандемії коронавірусу застосовувати ефективні механізми протидії та профілактики, впроваджувати соціальні інновації в системі взаємодії Сторін СТВ для мінімізації негативних наслідків прояву коронакризи в сфері праці та зайнятості.

Забезпечує стійкість системи взаємодії суб'єктів СТВ в умовах новітніх ризиків та небезпек використання новітніх механізмів комунікаційної взаємодії між сторонами соціального діалогу – цифрових, електронних, інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ), перехід на он-лайн та оф-лайн комунікації. В її основі – розширення платформи публічних комунікацій для вироблення конструктивних узгоджених рішень суб'єктами соціального діалогу - традиційними Сторонами соціально-трудова відносин (СТВ), іншими соціальними партнерами для виходу з коронакризи з найменшими втратами та забезпечення постпандемійного відновлення України спільними зусиллями. Доцільно застосувати платформний підхід, який дозволяє значно підвищити кількість потенційних учасників соціального діалогу, залучити додаткові ресурси, забезпечити конкурентність, прозорість, оперативність взаємодії та співпраці учасників економічного та гуманітарного розвитку для протидії негативним наслідкам пандемії в сфері праці на усіх рівнях управління.

Отже, важливими стартовими умовами реалізації стійкої системи взаємодії суб'єктів СТВ на усіх рівнях управління є відповідне нормативно-правове, організаційно-управлінське, інституційне, інфраструктурне, кадрове забезпечення тощо.

Пандемія COVID-19 та коронакриза стимулюють перегляд суспільного договору на глобальному і національному рівнях, вимагають трансформації принципів взаємодії соціальних інституцій та соціальних партнерів, актуалізують цінності взаємодопомоги, солідарності і соціальної справедливості, потреби підтримки і першочергового захисту вразливих категорій населення(соціально, економічно та епідеміологічно). Спільною для національних економік вимогою для подолання наслідків пандемії стає забезпечення умов для розширеної мультисуб'єктної взаємодії, до складу якої можуть входити Сторони соціального діалогу, Суб'єкти СТВ, інститути громадянського суспільства (ОГС, НДО), влада та бізнес, наукові, освітні та медичні установи, місцеві органи влади, органи місцевого самоврядування, територіальні громади, міжнародні партнери, агенції, усі інші зацікавлені учасники. Алгоритм взаємодії такий:

1) готовність партнерів до конструктивного соціального діалогу для розв'язання найактуальніших проблемних питань;

2) реалізація процесу соціального діалогу із застосуванням ефективних комунікаційних стратегій та інструментів – он-лайн платформ, форумів, соціальних мереж, інформаційно-комунікативних порталів, он-лайн комунікацій, хакатонів, самітів тощо;

3) партнерська продуктивна співпраця Сторін соціального діалогу над виробленням та прийняттям спільних узгоджених рішень;

4) реалізація кожною Стороною соціального діалогу взятих на себе зобов'язань та виконання спільних домовленостей на засадах солідарної відповідальності для досягнення спільного позитивного результату;

5) реалізація прийнятих спільних рішень в антикризовій державній політиці, на макро-, мезо-, локальному рівнях, а також при виконанні положень угод і колдоговорів, трудових контрактів.

Список використаних джерел:

1. ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Sixth edition (23 September 2020). Updated estimates and analysis. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_755910.pdf

2. ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Fifth edition (30 June 2020). –URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_749399.pdf

3. COVID-19 и сфера труда: последствия и ответные меры Вестник МОТ - № 1, 2020 URL: <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro>

geneva/---sro-moscow/documents/briefingnote/wcms_746166.pdf

4. ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Seventh edition (25 January 2021). Updated estimates and analysis. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf

5. ООН призывает смягчить воздействие COVID-19 на рынок труда. Департамент глобальных коммуникаций URL: <https://www.un.org/ru/coronavirus/un-calls-measures-cushion-covid-19-shocks-labour-market>

6. Managing Conflicts and Disasters: Exploring Collaboration between Employer s' and Workers' Organizations. International Labour Organization 2020 URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_741421.pdf

Basing on principles of the ILO (International Labor Organization) policy to ensure post-pandemic recovery and sustainable growth of the global labor market and national economies, authors substantiate the main conditions for the implementation of a platform for ensuring sustainable social dialogue aimed to achieve such recovery.

Keywords: *social dialogue, ILO (International Labor Organization) policy; post-pandemic recovery and sustainable growth, national economy*

Дата надходження: 03.05.2021

УДК 336.76

С. С. Осмоловец, к. э. н., доцент,
УО «Белорусский государственный экономический университет»,
г. Минск, Республика Беларусь

ПРОБЛЕМЫ ОБОРОТА ДЕЦЕНТРАЛИЗОВАННЫХ ВИРТУАЛЬНЫХ АКТИВОВ

У статті розглянуто основні проблеми ринку децентралізованих віртуальних активів, запропоновано напрямки щодо формування інструментів фінансової політики у сфері обігу віртуальних активів.

Ключові слова: *віртуальний актив, біткоїн, криптовалюта, платіжний інструмент, оператор криптообміну, протидія відмиванню грошей і фінансуванню тероризму.*

Термин «виртуальный актив» возник на основе эволюции обращения криптовалют, токенов и иных цифровых сущностей, выпускаемых в системах распределенного реестра. Виртуальные активы – это цифровое выражение

ценности, которое может цифровым образом обращаться или переводиться, может быть использовано для целей платежа или инвестиций. Виртуальные активы не включают в себя цифровое выражение фиатных валют, ценных бумаг и других финансовых активов [1]. Виртуальный актив - новый тип актива, записанный в цифровой форме и доступный благодаря использованию криптографии, которая не является и не представляют собой финансовое требование или обязательство любого идентифицируемого лица [2]. Общим в приведенных определениях является то, что виртуальные активы создаются посредством технологии распределенного реестра, используются для инвестиций, может не быть стороны, обязанной по такому активу.

Таким образом, основу рынка виртуальных активов составляют криптовалюты, существующие в децентрализованных системах распределенного реестра (например, Bitcoin, Bitcoin Cash, Litecoin, Dash, Monero и другие) и связанная с этим рынком инфраструктура. Все системы криптовалют, обращающиеся на мировом рынке, либо управляются централизованно (имеют владельца), либо тем или иным способом подвержены влиянию со стороны группы пользователей (разработчиков), имеющих значительные запасы такой криптовалюты, способной воздействовать на ее цену. Так, по оценкам специалистов, около 40% запасов криптовалюты биткоин находятся в руках тысячи человек, которые знакомы друг с другом и способны координировать свою деятельность на рынке [3].

Анализ рынка криптовалют выявил, что он не соответствует сильной форме информационной эффективности, а значит инвесторы, располагающие непубличной информацией, могут получить аномально высокие уровни доходности [4, с. 138]. На цену криптовалют большое значение оказывают информационные новости и заявления регулирующих органов. Прямые запреты на обращение криптовалют, сведения о возможном их использовании в нелегальной сфере, оказывают влияние на понижение их курса, а новости об их легализации и первичных размещениях токенов (ICO) положительно сказываются на их доходности [5, с. 55].

Рынку децентрализованных виртуальных активов присуще свойство псевдопрозрачности, при котором видны все транзакции, но отсутствует персонализация в сделках, характерная для традиционных финансовых активов. Поэтому децентрализация имеет еще одну отрицательную сторону: отсутствует лицо, структура, ответственные за раскрытие достоверной информации об обороте виртуальных активов в системе, инвесторы вынуждены полагаться на открытые источники информации, методология сбора и анализа которой может вызывать сомнения, что делает курс криптовалют зависимым от новостей и событий.

Основу инфраструктуры рынка виртуальных активов составляют

криптовалютные биржи. На них возлагаются функции: организация торговли криптовалютами, ввод-вывод фиатных денег, соблюдение требований регулирующего органа. Криптовалютные биржи являются источником интенсивного перераспределения капитала на рынке криптовалют. По состоянию на 22.10.2020 г. в мире функционировало 349 криптобирж, 81% из которых были созданы в период с 2017 по 2020 гг. Крупнейшие регулируемые криптобиржи Huobi Global и Binance имеют суточный торговый оборот в размере 12,4 и 12,1 млрд. долл США соответственно [6].

Активно развивается техническая инфраструктура ввода-вывода средств из криптовалют в фиатные деньги. По состоянию на 22.10.2020 г. в мире было установлено 11214 устройств (криптоматов) для обмена криптовалюты на фиатные деньги, 99.9% из которых принимают к обмену биткоин. С 01.01.2019 по 22.10.2020 гг. количество криптовалютных банкоматов выросло в 2,7 раза [7]. Наиболее распространены устройства для обмена криптовалют на фиатные деньги в странах, где криптовалюты легализованы: США, Канада, страны Евросоюза.

В инфраструктуре рынка виртуальных активов формируются платформы децентрализованных финансов (DeFi), которые способствуют повышению спроса на криптовалюты. DeFi — это традиционные финансовые инструменты в форме сервисов и приложений, созданных на блокчейне. Наиболее популярными финансовыми услугами, предоставляемыми в экосистеме приложений DeFi, являются платформы кредитования и приема депозитов в криптовалютах, центры страхования, платежные сервисы [8].

Наблюдается тенденция использования виртуальных активов в нелегальных операциях, таких как уклонение от налогов, отмывание незаконно полученных доходов, в прочих финансовых операциях, совершаемых для обхода установленных национальным законодательством ограничений. Так, по данным отчета «О состоянии криптопреступности в 2020 г.» на криминальные и нелегальные сделки пришлось в 2019 г. всего 1,1% оборота криптовалют, однако все больше в такие операции вовлекаются биржи. В 2019 г. через криптовалютные биржи были отмыты 2,8 миллиарда долл. США в биткоинах. Количественный анализ транзакций на 20 ведущих криптовалютных биржах показал, что 97% прямых платежей биткоином были направлены в страны со слабо регулируемые нормы по предупреждению отмывания денег и финансирования терроризма (ПОД/ФТ) [9, с. 5-10].

Анализ зарубежного опыта свидетельствует о формировании наднационального рынка виртуальных активов с развитой инфраструктурой, способной к самоорганизации. Проблемой является отсутствие согласованных институциональных механизмов регулирования денежных

потоков в форме виртуальных активов на национальном и международном уровнях. Введенные отдельными странами регулирующие нормы в отношении виртуальных активов не достаточны для того, чтобы ограничить или полноценно регулировать финансовые потоки в данной сфере.

Для предупреждения рисков оборота виртуальных активов необходимо ограничивать их использование сферой финансовых инвестиций. Требуется признание операторов криптоплатформ, криптобирж, иных объектов инфраструктуры рынка виртуальных активов в качестве субъектов финансового рынка с распространением на них соответствующего законодательного регулирования.

Список использованных источников:

1. Внесение изменений в стандарты ФАТФ и заявление ФАТФ по виртуальным активам. 2020. URL: <http://www.fedsfm.ru/preparation-fatf-fourth-round/news/3508> (дата доступа: 23.10.2020).

2. Crypto-assets – trends and implications. European Central Bank. URL: https://www.ecb.europa.eu/paym/intro/mip-online/2019/html/1906_crypto_assets.en.html (date of access: 10.10.2020).

3. Kharif O. The Bitcoin Whales: 1,000 People Who Own 40 Percent of the Market. A few massive investors can rock it with a shrug. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-12-08/the-bitcoin-whales-1-000-people-who-own-40-percent-of-the-market> (date of access: 10.10.2020).

4. Столбов, М.И. К десятилетию рынка криптовалют: текущее состояние и перспективы. *Вопросы экономики*. 2019. № 5. С. 136-148.

5. Auer, R. and Claessens, S. Regulating Cryptocurrencies: Assessing Market Reactions. BIS Quarterly Review September 2018. URL: Режим доступа: <https://ssrn.com/abstract=3288097> (дата доступа: 25.10.2020).

6. Top Cryptocurrency Spot Exchanges. URL: <https://coinmarketcap.com/ru/rankings/exchanges/> (date of access: 10.10.2020).

7. Bitcoin ATM Installations Growth. URL: <https://coinatmradar.com/charts/growth> (date of access: 10.10.2020).

8. Разжать кулак. Что такое DeFi и как на них зарабатывать. URL: <https://www.rbc.ru/crypto/news/5e91a6d29a79473c6e4052c0> (дата доступа: 23.10.2020).

9. The 2020 state of crypto of crime. URL: <https://go.chainalysis.com/rs/503-FAP-074/images/2020-Crypto-Crime-Report.pdf> (date of access: 10.10.2020).

The article considers the main problems of the market of decentralized virtual assets, and suggests directions for the formation of financial policy instruments in the field of virtual asset turnover.

Keywords: *virtual asset, bitcoin, cryptocurrency, payment instrument, crypto-exchange operator, anti-money laundering and countering the financing of terrorism.*

Дата надходження: 23.04.2021

Н. С. Петренко, к. е. н., науковий співробітник,
ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки
імені Г. М. Доброва НАН України»,
м. Київ, Україна

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ПОПУЛЯРИЗАЦІЮ НАУКИ В УКРАЇНІ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРИ: СПЕЦИФІКА Й ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ

У даній роботі розглядається сучасний погляд на популяризацію науки в Україні через призму Інтернет-простора. Розкриваються питання специфіки й проблеми розуміння популяризації науки в Інтернеті, плюси і мінуси та пропонуються шляхи їх удосконалення. Актуальність дослідження зумовлена зростанням наукового інтересу до глобального комунікативного простору, характерними особливостями якого є неформальна електронна комунікація і самоорганізація вчених, та до спілкування в соціальних мережах загалом. Метою статті є обґрунтування напрямів використання сучасних соціальних медіа для популяризації науки в інформаційному суспільстві.

Ключові слова: популяризація науки, Інтернет, соціальна мережа, наукова комунікація.

Популяризація науки може торкатися як суспільство цілком, так і його частину, наприклад, молодь, духовний клімат якої визначає майбутнє будь-якої країни. Суб'єктів, зацікавлених в поширенні наукових знань, можна розділити на наступні групи.

1. Науковці, які прагнуть обґрунтувати соціальну значущість своєї професії (загальна популяризація); підтримати взаєморозуміння між колегами, що працюють в різних областях; залучити в науку нові кадри (спеціальна популяризація).

2. Держава, зацікавлена в збільшенні рівня адекватності прийняття рішення, як на відповідальних постах, так і при виявленні громадської думки.

3. Бізнес, зацікавлений в забезпеченні притоку кваліфікованих кадрів.

4. Суспільство, яке орієнтоване на задоволення фундаментальної потреби кожної людини в пізнанні навколишньої дійсності і сталого розвитку.

Виділяють наступні інструменти, що сприяють ефективному донесенню наукової інформації: ЗМІ, які характеризуються численною аудиторією і високим ступенем комунікативної результативності; науково-популярні лекції, що володіють двома істотними характеристиками інтерактивністю і роботою з інформацією безпосередньо в реальному часі; науково-популярна література, що включає в себе видання, присвячені наукам, спрямовані на

велике коло читачів і науково-популярні журнали, що містять наукові новини, статті, колонки цікавих даних, фоторепортажі. У такому журналі міститься багато ілюстрацій, таблиць, посилань, цікавих фактів; Інтернет - інструмент, здатний об'єднати в собі всі зазначені вище засоби, і, що особливо важливо, надати їм інтерактивності. Адже користувачі легко можуть коментувати і доповнювати інформацію.

Заходи, пов'язані з популяризацією науки, стали активно поширюватися в першій половині XIX століття. До них можна віднести виникнення наукових фестивалів (перший проведено в Великій Британії в 1831 році). Одним з масштабних світових проєктів є міжнародний фестиваль науки (День науки). З точки зору проєктної діяльності, цікавим форматом виступає Science Slam (битва вчених в форматі стендапа). На сцені (як правило клуби або кафе) протягом 10 хвилин виступають молоді вчені, розповідаючи про головні наукові досягнення сучасності і власні дослідження по конкретній темі. Завдання - дотепно, доступно, цікаво донести свою ідею, публіка голосує оплесками.

До найбільш прийнятних форм популяризації науки можна віднести сучасні інноваційні проєкти: наукові фестивалі, театри, усні випуски науково-популярних журналів, інтерактивні наукові музеї, наукові кафе, онлайн-інтерв'ю вчених, наукові автопробіги, і т.д. В сучасних умовах підтримку популяризації науки можна вважати різновидом соціальної реклами, яку може замовляти, в тому числі, і держава.

У XX столітті серед популяризаторів науки (вчені чи журналісти, які надають наукову інформацію в доступному і зручному для суспільства вигляді) можна виділити: Айзек Азімов (біологія, хімія, фізика, математика, астрономія), Брайан Грін (астрономія і фізика), Стівен Хокінг (фізика і космологія), Жак-Ів Кусто (географія, біологія), Митіо Каку (фізика і астрономія), Яків Перельман (математика, фізика), Йосип Шкловський (астрономія, астрофізика) і ін. Як зауважив Стівен Хокінг: «Мне сказали, что каждая включённая в книгу формула вдвое уменьшит число покупателей. Тогда я решил вообще обходиться без формул. Правда, в конце я всё-таки написал одно уравнение – знаменитое уравнение Эйнштейна $E = mc^2$ » [1].

Серед популяризаторів науки в Україні можна вважати Г.М. Добрава, так як його основна праця «Наука о науке» стало першим відкриттям обізнаності щодо поняття терміну «наука» і в свою чергу дало поштовх до розуміння та сприйняття науки суспільством [2].

Існує ряд організацій, основною метою яких є популяризація наукових знань. До них можна віднести: Американську асоціацію сприяння і розвитку науки, фонд Династія, фонд Річарда Докінза в підтримку розуму і науки та інші. Можна відзначити і ряд премій, що діють в цій сфері: премія Калінгі,

Майкла Фарадея «Просветитель».

Популяризація науки є, безумовно, дуже важливим завданням на сьогоднішній день. До напрямків її розвитку можна віднести наступні: матеріальна підтримка авторів, які пишуть науково-популярні книги і статті; соціальна реклама наукової популяризації в цілому і науково-популярних книг зокрема (можливе використання наукових образів у звичайній комерційній рекламі); система наукових прес-служб і інформагентств, включаючи курси основ журналістики та стажування в зарубіжних організаціях подібного профілю; незалежне рецензування науково-популярної літератури; служба наукового моніторингу ЗМІ.

Під науковою популяризацією (або – популяризацією науки) в даний час розуміється процес поширення наукових знань в сучасній і доступній формі для широкого кола людей, що мають певний рівень підготовленості для отримання інформації).³ Розвиток наукової популяризації в нашій країні було викликано гострою необхідністю поширення в суспільстві достовірних наукових знань. Саме наука як джерело достовірного знання про дійсність, як відомо, здійснюється досить вузьким колом людей, що володіють неординарними здібностями, що використовують широкий спектр наукових методів пізнання і відповідну матеріально-технічну базу. Одержувані в ході досліджень знання можуть бути виключно складними для сприйняття непідготовленої людини, доступними лише вченим. Зробити їх надбанням максимально широких мас населення дозволяє, у першу чергу їх популяризація, яка, будучи самостійним явищем, у той же час виступає і однією зі сторін освіти і просвітництва. Найважливіші функції цього виду творчої діяльності полягають у наступному: популяризація наукового підходу до навколишньої дійсності; поширення наукових знань в сучасній і доступній формі; формування образу науки як однієї з найбільш привабливих форм людської діяльності».

Важливу роль відіграє і широке впровадження Інтернету в країні. У даний час вже третина населення має доступ до глобальної Мережі. Використання Інтернету відкриває для наукової популяризації нові можливості, такі, наприклад, як: глобальність поширення інформації; можливість багатомовності; мультимедійність; інтерактивність; гіпертекстуальність; висока селективність; висока маневреність; висока оперативність; вибірковість впливу на аудиторію. Тому зростання в Мережі кількості науково-популярних сайтів – не випадковість. Абітурієнти, студенти і старшокласники навряд чи читають газети, а в соціальних мережах вони проводять дуже багато часу. Логічно працювати і просувати інформацію про

---

³Яковенко И. А. Рынок научно-популярных журналов (аналитический обзор). Режим доступа: <http://pressaudit.ra/rynok-nauchno-populyarnyx-zhurnalov-analicheskij-obzor/>

науку з цільовою аудиторією саме там, де щільність її присутності вже традиційно висока. Якісний піар науки в соціальних мережах дає змогу не тільки привернути увагу зацікавлених у тій чи іншій темі аудиторію (вчених, студентів, викладачів, представників бізнесу і т.д.), а заодно і створює позитивний імідж науки в цілому.

Соціальні мережі сьогодні стають одним із головних каналів популяризації науки, комунікації вчених. Особливо, в умовах, коли більшість людей перебуває на домашньому карантині, дотримуючись соціального дистанціювання, і мають обмеження в живому спілкуванні через пандемію COVID-19, соціальні медіа можуть стати джерелами отримання оперативної інформації щодо її перебігу, освітньої інформації для дітей в умовах дистанційного навчання, зручним засобом для організації та проведення різноманітних наукових і науково-популярних онлайн-заходів.

Одним з основних плюсів просування наукових відкриттів через соціальні мережі – це залучення, зацікавленість, ознайомлення, обмін інформацією з зарубіжною аудиторією. Ведення соціальних медіа доповнює публікації в ЗМІ, але важливо розуміти, що не можна порівнювати ефекти від цих способів. Так як соціальні мережі – це комунікаційна реальність, в якій ми живемо. На відміну від офіційних сайтів і публікацій у ЗМІ, у соціальних мережах користувач може в будь-який момент часу і в будь-якій формі висловити свою думку, залишити відгук або ж задати його питання. Оперативна і неформальна реакція на такого роду звернення допомагає сформуванню лояльної аудиторії, яка в майбутньому буде набагато охочіше ділитися новинами та досягненнями науки в своїх соціальних мережах. Крім цього, соціальні мережі - це той майданчик, де дослідники самих різних вікових категорій розповідають про свої роботи (безкоштовно).

Незважаючи на досягнення у просуванні популяризації науки, залишаються такі проблеми, які служать підтвердженням необхідності вивчення і подальшого розвитку популяризації наукових знань. Серед проблем, пов'язаних з поширенням наукових знань в Україні, можна відзначити наступні:

- Переважно столична локалізація заходів, практично не зачіпає регіону.
- Ескалація популяризації - акцентуація уваги до певної сфери науки або конкретним науковцям (або навколонукових) дослідженням і / або теоріям. У зв'язку з великою кількістю міфів про функціонування мозку (людина використовує лише близько 10% його можливостей), які розповсюджуються в ЗМІ, і в населення складається некоректне розуміння його роботи. Дана необізнаність створює зручний майданчик для виникнення і створення міфів і викривлених уявлень паралельно із здійсненням реальних відкриттів.

- Поширення наукових міфів. Під науковим міфом розуміється широко поширене, масова омана, підноситься як науковий факт. Причиною виникнення може служити некоректне поширення результатів наукових досліджень. Наприклад, спрощуючи вихідний матеріал, змінюються факти і дані. Далі, упаковуючи наукове знання в доступну форму, відбувається втрата первісного змісту.

- Наявність фрагментарних подій і заходів, відсутність само підтримуючої системи, яка активно продукує грошові кошти. Організаторів і відвідувачів можна розглядати як споживачів. Одні хочуть безкоштовно, в доступній формі і швидко отримати інформацію. Іншим, наприклад, держструктурам, необхідно відзвітувати за кошти. При цьому обидві групи орієнтуються на два положення: по-перше, вчений повинен займатися популяризацією своєї наукової сфери; по-друге, держава зобов'язана фінансувати популяризацію науки і сприяти зростанню освіченості населення.

Учені підкреслюють і негативні тенденції активного розвитку Інтернет-технологій, зокрема сучасних соціальних медіа. Так, О. Маховська вважає, що важливим наслідком поширення Інтернету в академічному середовищі стали індивідуалізація наукової праці, руйнування наукових колективів, які формувалися роками [3]. С. Єгерев і В. Юшин вказують на тривожну тенденцію, яка полягає в «атомізації» наукового пошуку, коли практично кожен учений рятується поодиночці, але при цьому може брати участь у декількох проєктах відразу. Вони зазначають, що така робота є не дуже ефективною, особливо для отримання нових масштабних результатів [4]. Поряд з активізацією використання соціальних медіа науковцями для співробітництва та висвітлення результатів нових досліджень існує також занепокоєння проблемами, пов'язаними із захистом інтелектуальної власності та недостатньою підготовкою науковців до ефективного використання таких засобів у своїй діяльності [5]. Вчені також висловлюють академічну стурбованість проблемами приватності та розмиттям меж між особистим і професійним життям науковця [6, 7].

Таким чином, для подальшого розвитку процесу популяризації науки в Україні необхідно наступне: програма популяризації науки повинна здійснюватися в достатньому обсязі в різних регіонах, необхідна зацікавленість як окремих громадян (створення попиту), так і корпорацій (фінансування); формат і зміст повинні бути цікавими і доступними, при цьому науково коректними, що може реалізувати, в тому числі, за рахунок взаємного навчання вчених і журналістів, пошуку нових можливостей; необхідна значна інформаційна підтримка, про даний напрям повинні знати і говорити, здійснення рекламної та PR-підтримки.

Список використаних джерел:

1. Хокинг С. Краткая история времени от большого взрыва до чёрных дыр. СПб.: Амфора, 2015. 224 с.
2. Добров Г.М. Наука о науке. Введение в общее науковедение. М.: Наука, 1966. 271 с.
3. Маховская О. Российские ученые и Интернет: flashback and look forward. Pro et Contra. 2000. Т. 5. № 4.
4. Егерев С.В., Юшин В.П. Будущее российской науки в работах перестроечных авторов – взгляд через 20 лет. Наука. Инновации. Образование: альманах НИО. М., 2007. Вып. 2.
5. Al-Aufi A., Fulton C. Impact of social networking tools on scholarly communication: a cross-institutional study. The Electronic Library. 2015. Vol. 33. Issue 2. P. 224-241.
6. Lupton D. Feeling better connected: Academics' use of social media, Canberra, University of Canberra. 2014.
7. Manca S. and Ranieri M. Yes for sharing, no for teaching!: Social Media in academic practices. The Internet and Higher Education. 2016. No 29. P. 63-74.
8. Популяризация науки в России и за рубежом URL: <http://old.mgimo.ru/news/inno/document267720.phtml> (дата обращения: 20.09.2016).

This paper considers a modern view on the popularization of science in Ukraine through the prism of the Internet space. Disclosed the specific issues and problems understanding the popularization of science online, the pros and cons and the ways to improve them. Relevance of research is caused by growing scientific interest to emergence of a global communicative space, distinctive features of which are informal electronic communication, self-organization of scientists, and communication in social networks generally. The purpose of the article is to substantiate an application of modern social media for science popularization in the information society.

Keyword: science popularization, Internet, social network, scientific communication.

Дата надходження: 02.04.2021

РОЗДІЛ 3. СТАЛИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ ТА РЕГІОНІВ: СОЦІАЛЬНИЙ, ЕКОНОМІЧНИЙ, ЕКОЛОГО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ТА ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ АСПЕКТИ

УДК 336.572

Д. П. Бондарь, м. э. н., научный сотрудник,
ГУ «Института экономики Национальной академии наук Беларуси»,
г. Минск, Республика Беларусь

СОВРЕМЕННАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА СТРАН ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В статье исследуется социальная политика, которая является наиболее значимой сферой интересов современного общества и важнейшей частью деятельности современного государства. В научной статье автор исследуют эволюцию социальной политики и механизм ее реализации. Сделан краткий анализ социальной политики стран Европейского Союза. Каждая европейская страна с учетом своей специфики формирует свою модель социальной политики и, естественно, эффективность социальной политики в европейских странах отличается. У любого государства есть свои особенности формирования и реализации социальной политики, отражающие национальные традиции и менталитет, исторический опыт, социально-экономический уровень экономического развития, финансовые возможности государства. Рассмотрены основные этапы формирования социальной политики и выявлены особенности каждого этапа. Автор приходит к выводу, что при разработке стандартов единой стратегии социальной политики необходимо учитывать особенности каждой страны.

Ключевые слова: социальная политика, стратегия, Европейский союз, экономика.

Социальная политика тесным образом связана с уровнем развития общества. Она изучает широкий спектр социальных и экономических явлений, связанных с благополучием человека, семьи или общества. Многие политические меры, которые якобы являются экономическими, такие как финансовая помощь бедным, подпадают под категорию мер социальной политики, потому что они оказывают прямое влияние на социальные условия, в которых живут люди, и направлены на повышение благосостояния людей и удовлетворение человеческих потребностей.

Социальная политика – это государственная политика, направленная на удовлетворение социальных потребностей населения, причем этот список включает политику, касающуюся социального обеспечения, здоровья, жилье, образование и др. [1].

Социальная политика состоит из указаний, принципов, законодательства и действий, которые влияют на условия жизни, способствующие благополучию человека, например, на качество жизни человека. Департамент социальной политики Лондонской школы экономики определяет социальную политику как «междисциплинарный и прикладной предмет, связанный с анализом реакции общества на социальные потребности». Центр социальной политики Малькольма Винера при Гарвардском университете описывает социальную политику как «государственную политику и практику в области здравоохранения, социальных услуг, уголовного правосудия, неравенства, образования и труда». Социальную политику можно также описать как действия, которые влияют на благосостояние членов общества через формирование распределения и доступа к товарам и ресурсам в этом обществе [2].

Практика проведения социальной политики в развитых странах выработала несколько направлений в ее реализации, такие как: социальное страхование, социальная защита граждан, регулирование занятости населения, политика государства в формировании доходов, пенсионная система, реформирование системы социальных услуг (образование, здравоохранение, жилищно-коммунальная сфера) и др.

Роль Европейского союза (далее – ЕС) в процессе разработки социальной политики заключается либо в обеспечении национальной политики, либо в инициировании мер, которые должны применяться в соответствии с методами, установленными каждым государством-членом.

Социальная политика Европы направлена на содействие занятости, улучшение условий жизни и труда, обеспечение адекватной социальной защиты и борьбу с социальной изоляцией.

Основные приоритеты социальной политики ЕС:

- высокий уровень занятости рабочей силы;
- лучшие вакансии;
- высокая заработная плата;
- высокая степень социальной защиты.

Социальная политика европейских стран менялась с течением времени от подхода, основанного на минимизации негативных социальных последствий, к подходу, который основан на качестве и направлен на модернизацию социальной системы и инвестирование в людей [3, с.120].

Так начиная с 1880-ми и 1920-ми гг. многие европейские страны учредили программы пенсионного и социального страхования для промышленных рабочих и малообеспеченных лиц. Эти программы стали всеобъемлющими системами социального обеспечения в 1950-1960-х годах.

После принятия Единого европейского закона в 1986 году европейская социальная политика впервые стала приобретать все большее значение для государства, когда были приняты конкретные правила, касающиеся минимальных стандартов здоровья и безопасности, запрета дискриминации в оплате труда и других социальных вопросов. Однако в целом особое внимание по-прежнему направлено на разработку (социального) законодательства, благоприятствующего конкуренции, в отношении четырех основных свобод (свободное передвижение услуг, товаров, капитала и людей). Занятость и социальная политика оставались в основном обязанностями государств-членов, а институты Евросоюза ограничивались определением нескольких общих положений, например, по борьбе с дискриминацией. В 2014 году Европейская комиссия создала Европейскую сеть социальной политики (ESPN) для предоставления независимой информации, анализа и экспертизы по социальной политике. В основе ESPN лежат страновые группы независимых экспертов по социальной политике. Их поддерживает и координирует центральная группа международных экспертов.

Текущая политика Евросоюза «Европа-2020» поставила цели по пяти ключевым результатам, которые успешно продвигаются в отношении занятости, но медленнее в борьбе с бедностью и социальной изоляцией. В нем предлагается ряд инициатив, призванных помочь в достижении этих целей в таких областях, как занятость молодежи, социальная защита, эффективное здравоохранение и долгосрочный уход, социальная интеграция и образование. «Европа - 2020» поставила себе цель вывести не менее 20 миллионов человек из бедности и социальной изоляции и повысить занятость населения в возрасте 20-64 лет до 75% [4].

Социальная политика ЕС активно развивается и совершенствуется. Однако при значительных достижениях и успехах существует ряд трудностей как при решении конкретных социальных проблем, так и в сфере поисков стратегии будущего развития социальной политики [5, с.43]. Эти проблемы можно решить вкладывая капитал в исследования и инновации, развитие человеческого капитала, стимулируя деловой потенциал (особенно малого и среднего бизнеса), соблюдая баланс гибкости и безопасности на рынке труда, на базе динамичного роста, основа которого – качественные и производительные рабочие места и высокие социальные стандарты.

Серьезность социальных и экономических проблем в ЕС требует превентивной социальной политики и реорганизации экономической и, в особенности, бюджетной политики. Достижение социальных и экономических сдвигов и социальной справедливости потребует новых стандартов расстановки приоритетов в экономике и обществе, с отказом от краткосрочных интересов в пользу долгосрочных жизненно важных интересов.

Список использованных источников:

1. Interventions, Social Policy // Encyclopedia. URL: <https://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/sociology-and-social-reform/sociology-general-terms-and-concepts/social-policy>. (date of access: 14.01.2021).

2. Social policy // Wiki2. URL: https://wiki2.org/en/Social_policy (date of access: 14.01.2021).

3. Люблинский В.В. Социальная политика в странах Запада: новые вызовы и характер трансформации. *Вестник Института социологии*. 2010. № 1. С. 120-121.

4. Social policies // Eurofound. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/topic/social-policies>. (date of access: 14.01.2021).

5. Мансуров П. М. Зарубежный опыт формирования и регулирования социальной политики. *Региональная экономика: теория и практика*. 2012. №11(242). С.43-44.

The article examines social policy, which is the most significant sphere of interests of modern society and the most important part of the activity of a modern state. In a scientific article, the author investigates the evolution of social policy and the mechanism of its implementation. A brief analysis of the social policy of the European Union countries is made. Each European country, taking into account its specifics, forms its own model of social policy and, naturally, the effectiveness of social policy in European countries is different. Any state has its own characteristics of the formation and implementation of social policy, reflecting national traditions and mentality, historical experience, socio-economic level of economic development, financial capabilities of the state. The main stages of the formation of social policy are considered and the features of each stage are revealed. The author comes to the conclusion that when developing standards for a unified strategy of social policy, it is necessary to take into account the characteristics of each country.

Key words: social policy, strategy, European Union, strategy, economy.

Дата надходження: 22.02.2021

В. В. Гарбар, к. г. н.,
старший викладач кафедри географії та методики її викладання,
Р. О. Адамчук, студент,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

СУЧАСНИЙ СТАН ҐРУНТОКОРИСТУВАННЯ В МЕЖАХ ПОДІЛЬСЬКИХ ТОВТР

З позиції господарського освоєння – Подільські Товтри належать до територій зі значною просторовою неоднорідністю та полікомпонентністю структури природокористування. Серед найпоширеніших видів природокористування цієї території виділяють сільськогосподарське, лісове, природно-заповідне, рекреаційне, селитебне, дорожньо-будівне, гірничодобувне та мілітарне, а основними ресурсами, що при цьому використовуються – ґрунти, мінеральну сировину та біоту [8]. Провідним видом є сільськогосподарське, на частку якого припадає більше половини території Подільських Товтр (табл. 1).

Таблиця 1
Структура земельних угідь геоморфологічних підрайонів Подільських Товтр
(за даними К. Л. Москалюк, з поправками автора)

Типи угідь	Збараський підрайон		Медоборський підрайон		Кам'янець-Подільський підрайон*		Загалом	
	км ²	%	км ²	%	км ²	%	км ²	%
Рілля	219,6	57,5	252,7	47,4	285,5	42,6	757,8	47,8
Пасовища і сіножаті	53,2	13,9	73,4	13,8	85,9	12,8	212,5	13,4
Ліси	56,5	14,8	149,1	28,0	183,5	27,4	389,1	24,6
Кар'єри	2,2	0,6	2,5	0,5	5,5	0,8	10,2	0,6
Забудова	42,4	11,1	43	8,1	97,8	14,6	183,2	11,6
Дороги	7,7	2,0	11,9	2,2	12,5	1,9	32,1	2,0

Примітка: * – повністю входить до НПП «Подільські Товтри»

Серед ґрунтів, в межах Подільських Товтр, значну частку території займають рендзини та парарендзини, які включаючи дрібні педокомбінації з сірими лісовими ґрунтами та чорноземами охоплюють близько 13,6% від загальної площі території. Проте зазначимо, що встановлення точної площі

са́ме рендзин та парарендзин наразі неможливе без проведення додаткових обстежень та картографування структури ґрунтового покриву досліджуваної території, оскільки на ґрунтових картах як сільських рад так і областей, складених за результатами великомасштабних ґрунтових обстежень 1957–1961 рр. їх частка є значно меншою, що зумовлено діагностуванням бурих (бруніфікованих) рендзин та парарендзин як сірих лісових ґрунтів або чорноземів. Більш інформативними є карти ґрунтів, складені для деяких сільськогосподарських підприємств у 1990–2000-х роках, проте їхнього просторового охоплення недостатньо для повноцінної характеристики ґрунтового покриву всієї території Подільських Товтр.

Сучасне ґрунтокористування рендзин здійснюється по декількох основних напрямках: рілля, пасовища, сіножаті та лісове господарство, а також як території, що зазнали перетворень внаслідок функціонування промислових кар'єрів, селитебної забудови та прокладання доріг.

Використання рендзин в якості орних земель зумовлює інтенсифікацію деградаційних процесів та формування агрорендзин із своїми специфічними властивостями. На горизонтному рівні деградація рендзин зводиться до зменшення вмісту гумусу, зміни структурно-агрегатного складу, деформації шпар, ущільнення, дезагрегації, формування тріщинувато-блокової структури, несприятливих змін гранулометричного складу та ін. В профільному відношенні зміни проявляються в інтенсифікації процесів вилугування та декарбонатизації, появі переущільнених горизонтів, перекриті ґрунтів іншими породами, тощо [2].

Особливо значної шкоди для збереження природних властивостей рендзин Подільських Товтр було завдано під час масового освоєння територій (часто малоприсадибних для ріллі) колгоспами в 50–60 рр. ХХ століття, коли застосовувався агротехнічний прийом, щодо поглиблення орного горизонту до глибини 30 см і більше для ведення буряківництва. Це зумовило підняття малогумусного сильнокарбонатного та сильнощепенуватого дрібнозему з нижніх горизонтів, який в подальшому перемішався із верхнім сильногумусним шаром, що в свою чергу зумовило вирівнювання їхніх фізичних та фізико-хімічних властивостей.

Окрім низької придатності рендзин для глибокої оранки, маловиправданним було і розорювання схилів товтр, оскільки їх значна крутизна зумовила розвиток лінійної та площинної водної ерозії, які значно пришвидшилися після руйнування задернованої лучно-степовою рослинністю поверхні цих ґрунтів. Найінтенсивнішого розорювання території зазнали схили крутизною 1–3°, що становить близько 40% від загальної площі ріллі Подільських Товтр, та схили крутизною 3–5°, що

становить понад 20% від загальної площі ріллі досліджуваної території (табл. 2).

Зазначимо, що розорювання ґрунтів Подільських Товтр є нерівномірним по території, і найбільша частка ріллі зосереджена в північно-західній частині досліджуваної території, де розораність площ становить понад 50%, тоді як в центральній частині – 16%, а в південно-східній – 13% [5].

Таблиця 2

Розподіл орних земель в межах Подільських Товтр залежно від крутизни схилів [5]

Крутизна поверхні,	Площа ріллі, км ²	% від загальної площі ріллі в межах Подільських Товтр
0–1	16,3	20,7
1–3	31,2	39,7
3–5	17,3	22,0
5–7	10,8	13,7
7–10	3,1	3,9
10–15	1,2	1,5

Такий розподіл ріллі зумовлений різним ступенем горизонтального та вертикального розчленування рельєфу, а також крутизною та формою схилів вищезазначених частин Подільських Товтр. При цьому, розорювання зазнали переважно міжпасмові долини, схиліві комплекси та вершинна поверхня головного пасма, тоді як бічні товтри зазвичай знаходяться «цілиними острівцями» серед орних земель.

Значна частина території Подільських Товтр покрита лісовою рослинністю, яка представлена грабово-дубовими, дубовими, дубово-буковими та буковими лісами. Сучасна лісистість території Подільських Товтр (включаючи прилеглі ділянки) складає близько 389 км² (24,6 % від загальної площі території), причому найбільша її частка зосереджена в межах Медоборського геоморфологічного підрайону, близько 149 км² (28%) [5].

Такий розподіл лісової рослинності зумовлює деякі особливості у формуванні та розвиткові рендзин, що проявляються у будові їхнього профілю та змінах в протіканні ґрунтових процесів. Зокрема у рендзинах, під лісовою рослинністю на поверхні ґрунту формується опадогенний горизонт (Но), потужністю 2–4 см, ферментативний розклад органічних часток, в якому відбувається при домінуванні грибного процесу, оскільки, як засвідчили дослідження І. М. Гоголева наявність у лісовому опаді дубильних речовин та смол створює токсичні для бактеріальної мікрофлори умови, що

пригнічує її розвиток [4].

Це значною мірою визначає загальний вміст та якісний склад гумусу рендзин, що в кінцевому результаті зумовлює відмінності у функціонуванні рендзин сформованих під лісовими та лучно-степовими фітоценозами при їх розорюванні. Окрім того, наявність лісової рослинності значно пришвидшує процеси вилуговування та декарбонатизації, змінює реакцію рН ґрунтового розчину та сприяє зміні деяких фізичних та фізико-хімічних властивостей рендзин.

Найсильнішого незворотнього впливу рендзини досліджуваної території зазнають, внаслідок гірничодобувних робіт для цукрової промисловості та будівництва. На території Подільських Товтр (як в межах головного пасма, так і на бічних товтрах) зосереджено понад 80 кар'єрів, більшість із яких є діючими, що становить близько 1% площі території.

Проте, гірничодобувна промисловість пов'язана із діяльністю техніки і транспортних засобів, що спричинює додаткове навантаження на прилеглі території. Окрім того, на товтрах поблизу всіх населених пунктів закладена низка дрібних вапнякових розробок, які використовує (чи використовувало) місцеве населення. Такі розробки не мають такого значного впливу на загальне збереження рифових масивів, як потужні промислові кар'єри, проте завдають значної шкоди саме ґрунтово-рослинному покриву, а їхні дрібні розміри (проте дуже велика кількість) не дозволяють точно встановити площі зруйнованого ґрунтового покриву.

Незворотність промислового впливу на рендзини при кар'єрній розробці вапняків, проявляється в повному руйнуванні цих ґрунтів разом із ґрунтотвірними породами, що унеможлиблює їхнє відновлення там, де вони раніше сформувалися. Площа таких кар'єрів в середньому становить 0,5–2 км².

Окрім безпосередньо кар'єрів, рендзини зазнають повного руйнування і в місцях накопичення відвалів із непридатних для промисловості вапняків, проте зазначимо, що це водночас створює нові можливості для проведення ґрунтознавчих досліджень із вивчення ініціального ґрунтотвірного процесу рендзин цієї території та встановлення особливостей їхнього онтогенезу.

На території Подільських Товтр, здебільшого в міжпасмових долинах розташовано багато сільських населених пунктів, для жителів яких рендзини є головними оброблювальними ґрунтами присадибних земельних ділянок. Для «домашнього» користування це не найкращі ґрунти, оскільки їхня значна щепенуватість та специфічні фізичні та фізико-хімічні властивості не дозволяють вирощувати широкий спектр сільськогосподарських культур і потребують додаткових агротехнічних заходів, щодо підвищення їх родючості. Проте, як свідчать наукові праці подільських краєзнавців початку

XX століття [3, 6], в селах розташованих на південних схилах товтр, на той час значного розвитку набуло виноградарство та кісточкове садівництво, яким також сприяв м'який місцевий мікроклімат. Сучасне виноградарство та садівництво тут занепало, а селитебні території здебільшого зорієнтовані на робочі місця в гірничодобувній промисловості та зручне транспортне сполучення.

Таким чином, використання рендзин Подільських Товтр відбувається по декількох господарських напрямках і включає різні рівні антропогенного навантаження на досліджувані ґрунти. Найпоширенішим є сільськогосподарське освоєння, яке зумовлює екологічно необмежене й нераціональне використання рендзин Подільських Товтр, що в свою чергу призводить до інтенсифікації деградаційних процесів та формування агрорендзин із своїми специфічними властивостями. На сьогодні в Україні ґрунти є недостатньо захищеним законодавством природнім компонентом, та потребують прийняття низки нормативних документів, для формування економічно вигідної та екологічно збалансованої системи ґрунтокористування.

Список використаних джерел:

1. Гавриш Н. С. Ґрунтові ресурси та ґрунтокористування: правові аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. № 15. Вип. 2. 2015. С. 76-80.
2. Гарбар В. В. Фізична деградація рендзин (Rendzic Leptosols) Подільських Товтр. *Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки*. Т. 20. Вип. 2. 2015. С. 74–83.
3. Геринович В. О. Кам'янецьчина. Ч. 1. Природа. Кам'янець-Подільський : Окружний краєзнавчий комітет, 1926. 68 с.
4. Гоголев И. Н. Темноцветные почвы (рендзины) Западных областей Украины : дис. канд. с.-х. наук / Гоголев И. Н. М. : Рукопись, 1951. 203 с.
5. Москалюк К. Л. Аналіз рельєфу Подільських Товтр для оптимізації природокористування: дис. канд. географ. наук : 11.00.04 / Москалюк Катерина Леонідівна. Львів, 2009. 256 с.
6. Набоких А. И. Краткие заметки о ґрунтах Подольской губернии и соседних местностей. *Записки общества подольских естествоиспытателей и любителей природы*. Каменец-Подольский, 1915. Т. 3. С. 113–116.
7. Паньків З. П. Ґрунтові ресурси: значення та функції. *Вісник ОНУ. Сер. : Географічні та геологічні науки*. Т. 20. Вип. 2. 2015. С. 84–95.
8. Стратегія збалансованого використання, відтворення і управління ґрунтовими ресурсами України / [за наук. ред. С. А. Балюка]. К. : Аграрна наука, 2012. 240 с.

Дата надходження: 04.05.2021

Н. Г. Гахович, к. е. н., старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
м. Київ, Україна

СУЧАСНІ ВИМІРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

На основі узагальнення найкращих світових практик у сфері екологічної політики обґрунтовано необхідність підтримки в Україні сталого розвитку, зеленого економічного зростання, поєднаного з активною соціальною політикою держави. Запропоновані заходи щодо адаптації національної економіки до вимог конкуренції, підвищення ефективності та наукоємності виробництва, актуалізації екологічних норм та впровадження екологічних стандартів, гармонізованих з міжнародними та європейськими.

Ключові слова: сталий розвиток, кліматичні зміни, Європейський зелений курс, декарбонізація, зменшення парникових газів.

Боротьба з кліматичними змінами останні роки стала головним пріоритетом внутрішньої і зовнішньої політики багатьох країн. Адже на кону стоїть виживання більшості екосистем на планеті, і як наслідок, умови для проживання наступних поколінь.

Майбутнє визначається нами. Те, в якому світі будемо жити ми, наші діти і наш бізнес через сто або тисячу років, створюється зараз нашими зусиллями. Концепція сталого розвитку (Sustainable Development) означає, що людство повинно розвиватися гармонійно, збалансовано, раціонально, стійко і екологічно, а бізнес - відповідально не тільки за себе, а і за світ навколо. Тільки в такому випадку розвиток можливий буде не лише сьогодні, але і в далекому майбутньому [1].

Саме тому багато компаній вже сьогодні починають працювати не з позиції «зароби більше, не дивлячись ні на що», а за принципами сталого розвитку і щоб подолати цю проблему, в грудні 2019 року Європейська Комісія представила амбіційну програму – Європейський зелений курс, метою якої є забезпечення стійкості економіки ЄС шляхом переходу до кліматично-нейтральної, циркулярної економіки до 2050 року.

Європейський зелений курс є проектом для трансформації, в основі якої завдання стати кліматично нейтральним континентом до 2050 року. Але ми повинні рухатися швидше. На цій основі Єврокомісія пропонує скоротити викиди парникових газів на 55 % до 2030 року. За словами Урсули фон дер Ляйен таке підвищення з 40 до 55 % є занадто високим для одних і недостатнім для інших, але європейська економіка і промисловість можуть з цим впоратися [2].

Китай озвучив ціль досягти кліматичної нейтральності до 2060 року, а до

2030 довести частку відновлюваної енергії в первинному постачанні до 30%. Аргентина, Японія, Канада, Південна Корея оголосили про нові цілі досягти кліматичної нейтральності до 2050 року. Деякі країни пішли далі і планують навіть більш амбітні строки досягнення кліматичної нейтральності: Фінляндія до 2035 р., Австрія – 2035 р., Швеція – 2045 р.

Низка країн оголосила про конкретні політики: Пакистан заявив про відмову від будівництва нових вугільних електростанцій, Ізраїль оголосив про відмову від вугілля, Вануату планує досягти цілі 100% відновлюваної енергетики, а Індія планує встановити 450 ГВт відновлюваної енергетики до 2030 року (для порівняння це рівносильно 4 блокам атомної енергетики).

Водночас, за ініціативою президента США Джо Байдена, 22 квітня відбувся Міжнародний саміт присвячений «Змінам клімату» (Leaders' summit on climate) метою якого є активізувати зусилля світової спільноти щоб стримати зростання температури на планеті на рівні не вище 1,5 градуса за Цельсієм. На ньому були онлайн-присутні 40 світових лідерів різних країн [3].

США на цьому саміті оголосила про план до 2030 року вдвічі скоротити викиди парникових газів в атмосферу у порівнянні з зафіксованим в 2005 році показником, до 2050 року Сполучені Штати мають намір вийти на нульовий рівень викидів. Це все незважаючи на те, що в даний момент США є другим після Китаю джерелом забруднення атмосфери діоксидом вуглецю, який вважають каталізатором глобального потепління. Тому кожна країна повинна ставити кліматичні цілі, які створять нові робочі місця, запровадять здорову економіку та пом'якшують вплив на клімат.

Прем'єр-міністр Великобританії Борис Джонсон закликав світових лідерів активніше використовувати технологічні переваги, щоб захищати клімат і реалізовувати ще більш амбітні зобов'язання в сфері охорони навколишнього середовища, виступаючи на організованому США віртуальному кліматичному саміті 22 квітня 2021 року [3]. Великобританія взяла на себе зобов'язання до 2035 року скоротити обсяги викидів діоксиду вуглецю та інших парникових газів на 78% у порівнянні з рівнем 1990 року і домогтися нульового показника до 2050 року. У так званий вуглецевий бюджет Великобританії на період з 2033 по 2037 роки будуть вперше включені викиди, які генерують авіаційна галузь і галузь морських вантажоперевезень.

Канада готова підвищити свої амбітні цілі щодо зміни клімату, знизивши обсяги викидів діоксиду вуглецю до 2030 року на 40-45% по відношенню до 2005 року, - у ході міжнародного саміту з питань клімату про це заявив канадський прем'єр-міністр Джастін Трюдо. Ці показники, намічені в зв'язку із зобов'язаннями Канади перед ООН щодо досягнення Цілей сталого розвитку в області боротьби зі зміною клімату до 2030 року.

Німеччина зробила в минулому році вже 46% енергії з відновлюваних джерел і має намір до 2038 року прибрати вугілля з електрифікації та перейти

на поновлювані джерела. Про це повідомила канцлер Німеччини Ангела Меркель, виступаючи на організованому США міжнародному саміті з питань клімату. Також канцлер нагадала, що Німеччина вже на 40% скоротила свої викиди в порівнянні з 1990-м роком і буде продовжувати роботу в цьому напрямку, що необхідно для розвитку економіки після пандемії.

Уряд Японії виділить у розмірі до 3 млрд дол в Зелений кліматичний фонд, створений для сприяння країнам, що розвиваються в досягненні цілей Паризької угоди. Про це японський прем'єр-міністр Есіхіде Суга заявив під час виступу на організованому США віртуальному кліматичному саміті [3]. Буде підтримувати перехід від викопного палива шляхом максимального застосування передових технологій в області розвитку енергоефективності, використання водню та утилізації вуглекислого газу. Раніше уряд Японії поставив завдання скоротити обсяги викидів парникових газів країни на 46% до 2030 року в порівнянні з 2013 роком.

Україна теж робить певні шаги. Саме 22 квітня 2021 року у Всесвітній день Землі Україна проводила діловий захід «Саміт сталого бізнесу». Головний акцент дискусії був зосереджений на стратегіях українського бізнесу на шляху до реалізації Green Deal. На цьому саміті підприємці разом з владою думали як Україні не відставати від цивілізованого світу, де екологічні проблеми стали пріоритетом публічних діалогів та механізмом політичної мобілізації. В першу чергу мова йшла як відповідати Європейському зеленому курсу за ухваленими новими нормативами, адже викиди парникових газів повинні скоротитися на 50 % порівняно з 1990 роком. А це значить що провідні сектори економіки, а саме, енергетика, сільське господарство, хімічна промисловість, будівництво, а також інші галузі промисловості мають суттєво переформуватися. Тобто виробництво, споживання, утилізація повинні стати безпечними та інноваційними і на це потрібно великі кошти.

В 2020 році Євросоюз наголосив програму відновлення економіки на 750 млн євро і пріоритет в ньому цифрові та зелені напрями, кошти будуть витратитися тільки на проекти які відповідають екостандартам. Також з 2021 року буде ведений СВМ, так званий механізм вуглецевого коригування імпорту ЄС, метою якого є запобігти витоку викидів парникових газів за межі ЄС (тобто збільшення їх викидів у країнах, які завозять товари в Європу).

Тому українським підприємствам в багатьох питаннях доведеться починати майже с нуля. Однак країна не стоїть на одному місці і вже робить перші кроки, а саме, на завершальній стадії доопрацювання законопроект про управління з відходами, який планується прийняти найближчим часом. Головна ідея цього проекту – ієрархія управління відходами. І на вершині стоїть саме запобігання утворенню з відходів, стійке споживання, стійке виробництво і тільки останнім кроком передбачається утилізація на полігонах.

Також на цьому саміті виступало багато підприємців, які вже вклали чи

готови вкласти власні кошти на екологічні проблеми. Наприклад:

– ДТЕК – найбільша приватна вертикально-інтегрована енергетична компанія України, яка створена в 2005 році для управління енергетичним бізнесом. За останні 3 роки компанія побудувала 1 ГВт потужностей сонця і вітру вклавши 1,2 млрд дол, всього в Україні зараз 8 кВт потужностей. Через 10 років ДТЕК планує, щоб не менше 33% її обсягу електроенергії здійснюватиметься сонцем і вітром;

– BASF України створюють хімію для сталого майбутнього, тобто працюють над виведенням нових сортів зерна, біологічної та хімічної захистом рослин з мінімальним впливом на екологію, а також розробкою електронного додатка для фермерів;

– Асоціація «Український клуб аграрного бізнесу», яка серед багатьох заходів намагається вирішити проблему неконтрольованого забою худоби в сільському господарстві і сільській місцевості, де виробляється більшість молока, яловичини і свинини;

– Фармак – лідер фармацевтичного ринку, який у 2016 році інвестував близько 40 млн євро, щоб вивезти хімічне виробництво з Києва, для цього спеціально збудували виробниче підприємство в м. Шостка. Сьогодні в Києві завершується модернізація очисних споруд, в які ще інвестували майже 500 тис дол. Тобто будь-який інвестиційне рішення проходить через призму відповідності принципам сталого розвитку, так за останній рік підприємство змогло скоротити викиди в атмосферу на 33%. Це дійсно велика робота, яка проводиться командою Фармак для того, щоб демонструвати, що принципи сталого розвитку функціонують;

– ІНТЕРПАЙП СТАЛЬ – є яскравим прикладом декарбонізації і виконання норм Green Deal, в результаті викиди заводу впали в 10 разів. Це була найбільша екологічна інвестиція в українську промисловість за роки незалежності, перший металургійний завод, побудований з нуля як найбільший електросталеплавильний комплекс з виробництва круглої сталевий заготовки у Східній Європі. Однак, директор заводу стурбований фінансуванням галузі. Україні знадобиться близько 100 млрд євро, щоб повністю декарбонізувати металургію. Фінансування сьогодні немає, а промисловці залишаються один на один з завданням декарбонізації.

Все вищевикладене доводить важливість фінансового забезпечення сталого розвитку в промисловості України. Саме пошук інвестицій, їх залучення, підготовка законодавчої бази для того, щоб зробити клімат більш привабливим для інвесторів є завданням для нашого уряду на найближчий час.

Список використаних джерел:

1. Спеціальний проєкт «Лідери сталого розвитку». URL: <https://delo.ua/special/sustainable-development/>

2. Экономика ЕС до 2030 года способна уменьшить объем выбросов до

55%. URL: www.ukrinform.ru/rubric-world/3100926-ekonomika-es-do-2030-goda-sposobna-umensit-obem-vybrosov-do-55-ursula-fon-der-lajen.html

3. Міжнародний саміт з питань клімату – 2021. 22.04.2021. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnyu-sammit-po-klimatu-2021>

4. Саміт сталого бізнесу: як пройшло обговорення проблем екології в Україні. Факти ICTV за 22.04.2021. URL: <https://ictv.ua/ru/novyny/samit-stalogo-biznesu-yak-projshlo-obgovorennya-problem-ekologiyi-v-ukrayini/>

Based on the results of the evaluation the best practices from the developed world countries in the area of environmental policy, the author substantiated the need to support sustainable development in Ukraine, green economic growth, combined with an active social policy of the state. Proposed measures to adapt the national economy to the requirements of competition, increase the efficiency and science intensity of production, update environmental standards and introduce environmental standards harmonized with international and European practices

Keywords: *sustainable development, climate change, European Green Deal, decarbonization, reduction of greenhouse gases.*

Дата надходження: 30.04.2021

УДК 574.34

В. А. Колодій, к. б. н.,
старший викладач кафедри біології та методики її викладання,
А. В. Норкіна, студентка,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

СТАН ПОПУЛЯЦІЇ *ANEMONE SYLVESTRIS* L. В УМОВАХ СМОТРИЦЬКОГО КАНЬЙОНУ (ОКОЛИЦІ С. СМОТРИЧ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ) ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ

*Наведено результати дослідження стану популяції *Anemone sylvestris* L. як виду із природоохоронним статусом із використанням популяційних параметрів. Також створено рекомендації для охорони та збереження виду в умовах Смотрицького каньйону та території Національного природного парку «Подільські Товтри».*

Ключові слова: *параметри популяції, лікарські рослини, декоративні рослини, рідкісні види, охорона видів.*

Сфера заготівлі лікарських рослин є одним із елементів, що забезпечують національну безпеку і державні інтереси. Майже усі лікарські рослини

зростають на ділянках з природним рослинним покривом, тому запаси сировини і пов'язані з ними можливості промислових заготовок більші там, де збереглися значні площі природних лісів, лук, боліт, степових схилів [6, с. 223]. За ресурсами лікарських рослин Україна є однією з провідних держав. Понад 200 видів рослин природної флори використовується у народній медицині, з яких тільки четверта частина культивується. Багаторічний досвід заготівлі лікарських рослин без урахування правил збору призвів до того, що запаси дикорослих рослин на Україні значно зменшилися [9, с. 317]. Чимало рослин не включено до державного реєстру, оскільки вони ще недостатньо досліджені фармакологічно або ж їх запаси в природних місцезростаннях невеликі [5, с. 6]. Виявлення рослин із лікувальними властивостями для застосування у медицині нерідко відбувається на основі досвіду народної медицини [5, с. 7].

Багато рослин роду *Anemone* L. – перспективні декоративні і лікарські рослини [10, с. 5]. *Anemone sylvestris* L. – рослина неофіціальна, в основному використовують надземну частину. Лікувальна дія пов'язана майже виключно зі специфічними хімічними речовинами: у надземній частині рослини виявлено сапоніни, протоанемонін, аскорбінову кислоту, флавоноїди, органічні кислоти, сліди алкалоїдів; у коренях є сапоніни і протоанемонін. Препарати з *A. sylvestris* виявляють антисептичні, протизапальні, болетамувальні, потогінні та сечогінні властивості. В народній медицині відвар трави вживали при погіршенні зору і слуху, головному й зубному болях, коклюші, хворобах горла, простудних захворюваннях, пропасниці, захворюваннях шлунково-кишкового тракту, затримці менструацій, гонорей, білях, імпотенції, паралічі тощо. Зовнішньо траву *A. sylvestris* використовували при сверблячці, захворюваннях шкіри й сифілісі та при ревматизмі. Квітки прикладали до наривів для прискорення їхнього визрівання. Рослина отруйна, тому використання потребує обережності [7, с. 41].

Внаслідок великих і частих заготовок окремих видів цінних лікарських рослин, будівництва водосховищ, висушування боліт, випасання худоби, зменшення площ природних лісів, лук і схилів, запаси лікарських рослин зменшуються. В різних зонах і регіонах України не тільки неоднакове їх багатство, але й різні причини зменшення чисельності, тому повинні бути різні шляхи і способи їх охорони [6, с. 225; 7, с. 115-116]. В умовах Полісся та Лісостепу України представники роду *Anemone* здатні до стабільного плодоношення, характеризуються високими або задовільними показниками продуктивності та якості насінного матеріалу, що робить їх перспективними для насінництва і озеленення в цих зонах [8, с. 57].

A. sylvestris є багаторічною кореневищною трав'янистою рослиною родини жовтецевих (Ranunculaceae), для якої характерні наступні ознаки: опушення дозволяє переживати низькі температури повітря і разом із невибагливістю до ґрунту та режиму зволоження, є сприятливим для

розширення ареалу в різних кліматичних поясах. Наявність кореневища збільшує шанси на виживання популяції за рахунок вегетативного розмноження. *A. sylvestris* віддає перевагу степовим угрупованням, тому створюється ризик для її поширення, через їхнє скорочення [2, с. 25-30; 3, с. 5; 9, с. 106-111]. Також лікувальні властивості створюють ризик для зривання квітів і ускладнюють розширення популяції.

A. sylvestris перебуває під охороною у Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Одеській, Полтавській, Сумській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Чернігівській обл. і в м. Київ. Потребує охорони в Київській, Миколаївській, Черкаській обл. [3, с. 14]. На території Хмельниччини *A. sylvestris* перебуває у статусі «регіонально рідкісний вид» [1, с. 114; 7, с. 115-116]. Зважаючи на нестабільне становище виду в екосистемі, популяції *A. sylvestris* потребують моніторингу та заходів для збереження. Важливе місце посідають дослідницькі способи охорони: підрахунок видового складу, визначення запасів сировини, картування основних заростей і масивів лікарських рослин, в першу чергу рідкісних [6, с. 225].

Досліджена популяція *A. sylvestris* заходиться у Хмельницькій області Кам'янець-Подільського району в умовах Смотрицького каньйону на території НПП «Подільські Товтри». Варто відмітити близьке розміщення особин біля дорожньої магістралі та до людських помешкань. При проведенню дослідженні був використаний метод суцільного картування від базису, проведено визначення чисельності і щільності. Було виділено ділянку 10x10 м² на території, де росте досліджуваний вид, здійснено облік усіх наявних особин із визначенням вікових станів (у 2020-2021 рр.).

Під час дослідження було встановлено, що чисельність популяції складає 439 особин, щільність популяції – 24,4 особин/м². Відповідно до індекса Одума особини в популяції розміщені контагіозно. Подібна агрегованість є наслідком того, що *A. sylvestris* розмножується як насінням, що висипається біля від материнської рослини, так і вегетативно. Агреговане розміщення рослин також обумовлено неоднорідністю екотопу, і слабким приживання конкуруючих видів всередині скупчення.

Якщо враховувати, що відсутність проростків у рослин з виявленим вегетативним розмноженням не є ознакою регресивності популяції (проте є ознакою низького поновлення популяції насінням), то можна зробити висновки, що популяція нормальна, молода. Для дослідженої популяції характерний лівобічний віковий спектр, абсолютний максимум на віргінільних особинах. Наявність віргінільних особин дозволяє компенсувати нестачу генеративних особин, їх передчасне відмирання чи механічне ушкодження. В умовах помірного навантаження відбувається зміщення співвідношення вікових станів у бік прегенеративних особин, а домінуючим

типом самопідтримання популяцій стає вегетативне розмноження [4, с. 161].

Таким чином дослідження популяція *A. sylvestris* знаходиться в стабільному стані. Кардинального втручання у популяцію на даному етапі не потребується. Проте, з огляду на низьку ефективність її насінневого поновлення, популяція потребує постійного моніторингу. Відповідно до встановленого стану популяції *A. sylvestris* можна рекомендувати наступні необхідні способи підтримки її стабільності: обмежити господарську діяльність людей в місцях зростання виду, заборонити пали та випасання худоби, також обмежити рекреацію для уникнення витоптування. Виправдала б себе просвітня діяльність серед населення. Використання виду в декоративних цілях та для озеленення сприятиме для охоронних заходів і для збільшення екологічної свідомості населення. Також варто створення генних банків, мікророзмноження *in vitro* та створення колекцій живих рослин у випадку виникнення непередбачуваних екстремальних впливів на популяцію чи її знищення, що є особливо зручним, так як вона знаходиться на території НПП «Подільські Товтри».

Збереження *A. sylvestris* із використанням запропонованих заходів, дозволить покращити із екологічної та естетичної точки зору стан біоценозу. Крім того, популяція може служити резервом лікувальних рослин для країни.

Список використаних джерел:

1. Андрієнко Т. Л., Перегрим М. М. Офіційні переліки регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України (довідкове видання). Київ: Альтерпрес, 2012. 148 с.

2. Горнов А. В. Панасенко Н. Н., Комарова М. В., Тарасенко А. В. Некоторые особенности популяционной биологии *Anemone sylvestris* L. (Ranunculaceae) в Брянской области. *Бюллетень Брянского отделения РБО*. 2013. №1. С. 25–30.

3. Гриценко В. В. Рідкісні види рослин у степовому культурфітоценозі: систематичний склад, соціологічна характеристика, історичні аспекти інтродукції та сучасний стан. *Інтродукція рослин*. 2012. №2. С. 13–21.

4. Данилик І. М., Сосновська С. В. Структурно-функціональні та адаптаційні перетворення в популяціях видів роду *Carex* L. У Карпатському, Подільському та Західнополіському регіонах України в умовах антропопресії. *Наукові основи збереження біотичної різноманітності*. 2016. №1. С.157-180.

5. Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник / Відп. ред. А. М. Гродзінський. Київ: В-во «Українська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, Український виробничо-комерційний центр «Олімп», 1992. 544 с.

6. Ліновіченко В. В. Охорона і інтродукція дикорослих лікарських рослин Кіровоградщини. *Наукові записки КНТУ*. 2011. №11. С. 223–226.

7. Любінська Л. Г., Юлічек Л. С. Флора Хмельниччини. Хмельницький:

ТЗОВ «Поліграфіст», 2017. С. 115-116.

8. Перебойчук О. П., Музичук Г. М. Репродуктивна здатність деяких видів роду *Anemone* L. в умовах культури. *Інтродукція рослин*. 2015. №2. С. 52–60.

9. Скибіцька М. І. Лікарські рослини Українських Карпат. *Екологічні проблеми карпатського регіону*: екол. збірник, 2003. Т.12. С. 316–323.

10. Стародубцев В. Н. Ветреницы: Систематика и эволюция. Л: Наука, 1990. 200 с.

*The article focuses on the study of population of *Anemone sylvestris* L. as a species with the conservation status. The result of the study is an integral assessment of the status of population of the studied species with the use of different population parameters and recommendations for its protection on the territory of National Nature Park «Podolsk Tovtry».*

Key words: *population parameters, medicinal plants, ornamental plants, rare species, species protection.*

Дата надходження: 04.05.2021

УДК 502.33:331.52

О. Ю. Кононенко, к. е. н., доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ В КОНТЕКСТІ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: АНАЛІЗ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ

Створення зелених робочих місць є невід'ємною частиною перетворень, пов'язаних з переходом країни на принципи сталого розвитку. Зелена зайнятість в Україні не знаходиться в фокусі уваги органів влади, а її індикатори наразі не включені до Цілей сталого розвитку. В статті проаналізовано динаміку зайнятості в управлінні відходами як одному з ключових секторів зеленої економіки. Оцінено проблеми і перспективи створення зелених робочих місць.

Ключові слова: *ринок праці, сталий розвиток, Україна, зелена економіка.*

Курс України в напрямі досягнення Цілей сталого розвитку затверджений відповідним Указом Президента України № 722 від 2919 р. та знаходить відображення у програмних документах та нормативно-правовій базі. Концепція сталого розвитку передбачає докорінну зміну моделі економіки, системи соціального забезпечення, екологічних нормативів та ін. сфер життя.

Значних трансформаційних змін зазнає і ринок праці. Серед сімнадцяти Цілей сталого розвитку питання зайнятості відображені у цілі 8 «Гідна праця та економічне зростання», але окремі аспекти трансформації ринку праці.

Згідно бачення напрямів суспільного розвитку у 2030 році, структура зайнятості та вимоги до працівників суттєво зміняться, перш за все в напрямі подальшого скорочення фізичної та розширення інтелектуальної праці. Інновації, підтримка з боку державної та місцевої влади, вдосконалення нормативно-правової бази, фінансове забезпечення створення зелених робочих місць та інші фактори визначають швидкість та особливості запровадження зеленої зайнятості [3].

Найбільш помітними трансформаціями будуть зміни у пропозиції на ринку праці, що пов'язані з розвитком зеленої економіки. Сектори і галузі зеленої економіки характеризуються різним рівнем працемісткості, але в цілому озеленення економіки має збільшити пропозицію на ринку праці. Наприклад, зростання частки відновлювальної енергетики до 30% у США призведе до створення додаткових 2 млн. робочих місць [4, с.15]. Досвід України показав, що за 2014-2019 рр. сонячна та вітрова енергетика країни разом забезпечили зайнятість 45 тисяч працівників, включаючи прямі, непрямі та індуковані робочі місця [2].

Основними перешкодами на шляху зеленого зростання і, відповідно, зайнятості для країн середнього рівня розвитку з низьким інвестиційним потенціалом є те, що фінансування проектів і програм зеленого зростання може поставити під загрозу вирішення проблеми бідності [5]. Це необхідно враховувати, адже досягнення економічних, соціальних та екологічних цілей вимагає встановлення певних пріоритетів і при цьому іноді слід шукати компромісне рішення.

Зелені робочі місця як наукова категорія. Зелені робочі місця є категорією, що не має чітко визначених критеріїв, оскільки зелені сектори включають в себе як види діяльності, що повністю відповідають критеріям сталості та не спричиняють викидів парникових газів (або спричиняють у мінімальному обсязі), так і види діяльності, що є потенційно зеленими, тобто за умови запровадження енерго- і ресурсоефективних технологій.

Підхід ОЕСР та Євростат передбачає виділення в господарстві екологічної економіки (environmental economy), що включає в себе дві категорії видів діяльності: 1) захист навколишнього середовища; 2) управління природними ресурсами [6]. За період 2000-2017 рр. зайнятість в екологічній економіці ЄС зростала швидше, ніж по економіці в цілому, а загальна кількість робочих місць зросла з 3,1 до 4,2 млн. відповідно при відносно невисокій частці у загальній кількості зайнятих (1,7%). Найбільший приріст робочих місць припав на відновлювальну енергетику, менеджмент у галузі енергоефективності та управління відходами.

Міжнародна організація праці (МОП), порівнюючи країни світу за динамікою і особливостями зеленої зайнятості, визначає зелені робочі місця ширше, включаючи до них також будівництво, транспорт, органічне сільське господарство та ін. сектори, що визначені ЮНЕП ще у 2008 році [1]. За такого підходу, частка зелених робочих місць, наприклад, у Німеччині у 2012 році складала 5,2% [7, с. 87].

Кількість зелених робочих місць в Україні не оцінюється офіційною статистикою. Для виявлення тенденцій на ринку праці було обрано види діяльності, що представляють один із зелених секторів – управління відходами. Виділені види діяльності згруповані відповідно ієрархії поводження з відходами:

1. Підготовка продуктів до повторного використання.

33.1 – Ремонт і технічне обслуговування готових металевих виробів, машин і устаткування.

38.31 – Демонтаж (розбирання) машин і устаткування.

45.20 – Технічне обслуговування та ремонт автотранспортних засобів.

2. Збирання відходів

38.11 – Збирання безпечних відходів.

38.12 – Збирання небезпечних відходів.

3. Відновлення відходів

38.32 – Відновлення відсортованих відходів.

4. Видалення відходів

37.00 – Каналізація, відведення й очищення стічних вод.

38.21 – Оброблення та видалення безпечних відходів.

38.22 – Оброблення та видалення небезпечних відходів.

Найбільше зайнятих у видах діяльності, пов'язаних підготовкою продуктів до повторного використання, але даний сектор є неоднозначним щодо своєї екологічності. З одного боку, ремонт та повернення товарів у сферу споживання потенційно зменшує обсяг відходів, що є одним із завдань циркулярної економіки. Але з іншого – значна частина відремонтованих машин і обладнання є не енергоефективними, що може впливати на загальний обсяг викидів. Особливо це стосується парку автомобілів, що по європейських мірках є фізично та морально застарілим і, як наслідок, значна частка зайнятих у ремонті автомобілів є індикатором як позитивних рис економічного розвитку, так і несе в собі певні негативні ознаки.

Щодо збирання, відновлення, утилізації та видалення відходів, то дані види діяльності за аналізований період зменшили пропозицію на ринку праці (рис. 1). Якщо оцінювати динаміку у відносних показниках, то можна виявити стійку тенденцію до зменшення рівня зайнятості, пов'язаної зі збиранням відходів (з 4,2% від загальної кількості зайнятих в Україні у 2012 році до 2,0% у 2019 році) та відновленням матеріалів із зібраних відходів (відповідно з 1,7% до 0,6%).

Порівняння рівнів зайнятості в середньому по Україні та у місті Києві за відповідний період свідчить про загалом подібність тенденцій щодо зниження рівня зайнятості у збиранні, обробленні, утилізації та видаленні відходів. В усіх видах діяльності даної сфери в місті Києві рівень зайнятості є нижчим порівняно з середньо українськими значеннями, що пояснюється розміщенням відповідних підприємств переважно за межами міста. Найкраща динаміка в місті Києві зафіксована для видів діяльності, що займаються відновленням матеріалів з відходів, але частка зайнятих на цих підприємствах залишається вкрай низькою (0,5%).

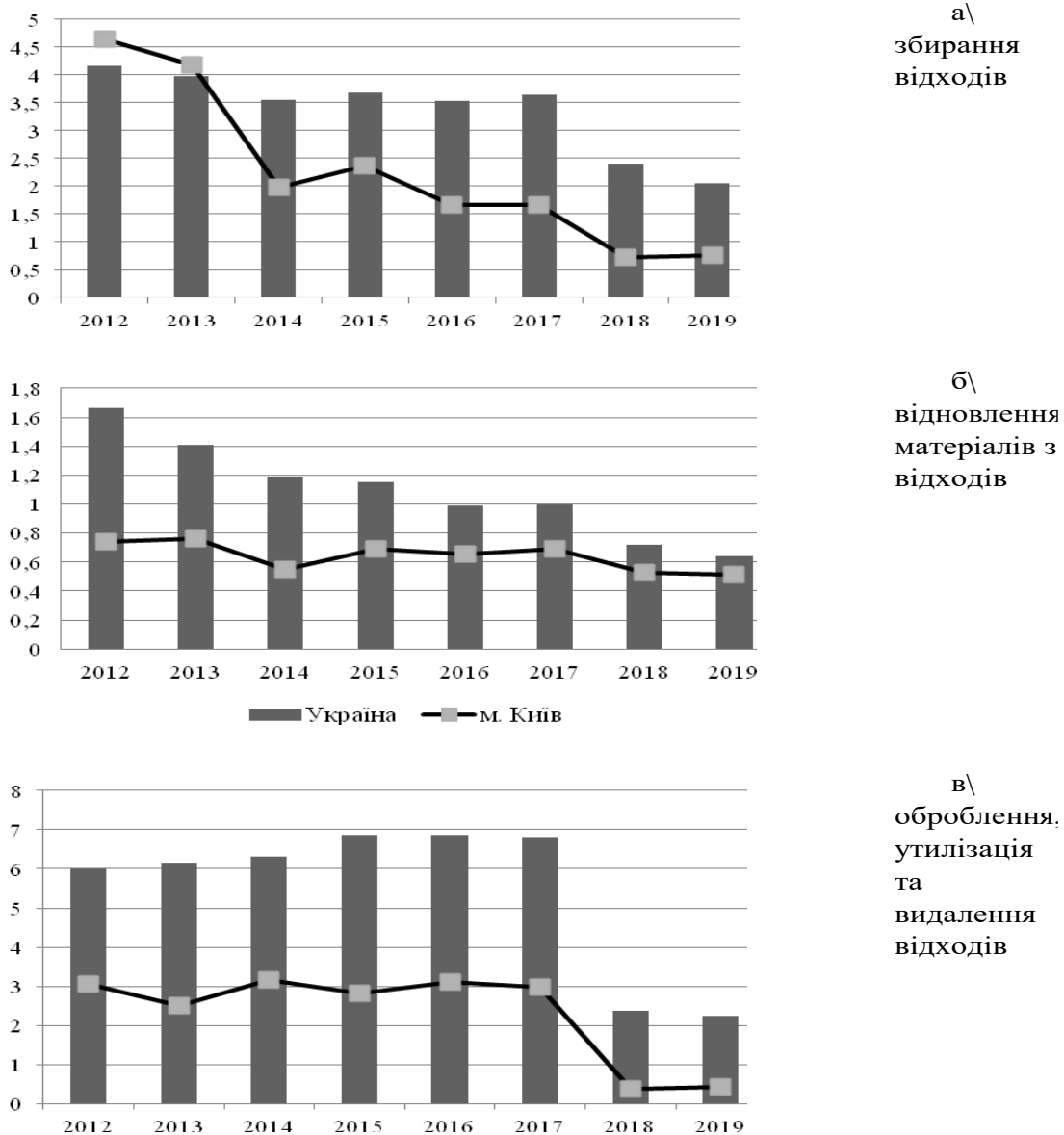

Рис. 1 Рівень зайнятості населення у видах діяльності, пов'язаних з поводженням з відходами, по Україні та місту Києву, %

В цілому, показники зайнятості у сфері поводження з відходами в Україні вказують на тенденції, протилежні до тих, що мають країни зі стабільним ростом зеленої економіки. Розвитку потребують види діяльності, пов'язані зі збиранням, сортуванням, переробкою та утилізацією відходів. Потенціал

даної сфери щодо створення робочих місць наразі не використано, що свідчить про повільні темпи модернізації галузі та низький рівень залучення інвестицій. Обмежуючим чинником розвитку сфери поводження з відходами є низький рівень соціально-економічного розвитку країни, ознаками чого є: 1) зростання зайнятості населення у видах діяльності пов'язаних з ремонтом, технічним обслуговуванням, демонтажем машин, обладнання, побутових та ін. товарів; 2) критично низькою кількістю робочих місць на підприємствах з відновлення матеріалів із зібраних і відсортованих відходів. За цих умов важливим є запровадження механізму стимулювання інвестування у дану сферу, що потребує як запровадження економічних механізмів, так і завершення формування нормативно-правової бази щодо управління відходами.

Список використаних джерел:

1. Глобальний новий зелений курс. Доповідь ЮНЕП. Березень 2009. URL: https://www.un.org/ru/events/chemistry2011/annual_report_2009.pdf.
2. Гуменюк О., Новак І. Дослідження створення робочих місць у сферах енергоефективності та відновлюваної енергетики в Україні. URL: <http://reform.energy/media/1463/b46d83bca4c4d68ed98f1807262d702c.pdf>
3. Zornitsa Stoyanova, Hristina Harizanova Analysis of the External Environment of Green Jobs in Bulgaria Economic Alternatives, 2017, Issue 1, pp. 122-136.
4. Bowen, A., Kuralbayeva, K., 2015. Looking for green jobs: the impact of green growth on employment. Global green growth institute. Policy brief March 2015. Seoul.
5. Dercon, S., 2012. Is green growth good for the poor? Policy Research Working Paper No. 6231. Washington DC: World Bank.
6. Environmental economy - statistics on employment and growth - <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/41606.pdf>
7. Skills for a greener future: A global view based on 32 country studies - International Labour Office – Geneva: ILO, 2019 https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_732214.pdf

Creating green jobs is an integral part of the transformation associated with the country's transition to sustainable development. Green employment is not monitored by the Ukrainian authorities, and its indicators are not currently included in the Sustainable Development Goals. The article analyzes the dynamics of employment in waste management as one of the key sectors of the green economy. Problems and prospects of creating green jobs have been identified.

Key words: labor market, sustainable development, Ukraine, green economy.

Дата надходження: 17.04.2021

А. А. Литвинчук, м. э. н., научный сотрудник,
ГУ «Институт экономики Национальной академии наук Беларуси»,
г. Минск, Республика Беларусь

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНОВ БЕЛАРУСИ: УСЛОВИЯ И ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ

У статті розглянуті умови і чинники забезпечення сталого розвитку регіонів з урахуванням їх особливостей. Залежно від направленості сталого розвитку регіону будь-якої держави, в тому числі і Республіки Білорусь, виділені основні його складові: економічна, екологічна, соціальна. На підставі наведених умов, факторів і напрямків сталого розвитку регіонів Республіки Білорусь запропоновані етапи до його переходу..

Ключові слова: умови, чинники, сталий розвиток, регіон, особливості, складові, етапи.

Переход к устойчивому развитию требует скоординированных действий во всех сферах жизни общества, адекватной переориентации социальных, экономических, экологических институтов государства, регулирующая роль которого в таких преобразованиях является основополагающей. При этом особая роль в создании методологической и технологической основы этих преобразований будет принадлежать науке.

В соответствии с принципами устойчивого развития, выработанными на Конференции ООН по окружающей среде и развитию и последующих международных форумах, должна предусматриваться реализация комплекса мер, направленных на сохранение жизни и здоровья человека, решение демографических проблем, борьбу с преступностью, искоренение бедности, изменение структуры потребления и уменьшение дифференциации в доходах населения.

Одним из основных условий перехода к устойчивому развитию является обеспечение прав и свобод граждан. Движение к этой цели предполагает формирование открытого общества, включающего в качестве системных элементов правовое государство, рыночное хозяйство и гражданское общество. Важным фактором обеспечения устойчивого развития является усиление роли основных социальных групп населения в осуществлении социально-экономических преобразований. Особое место здесь принадлежит молодежи, которой должно быть гарантировано безопасное будущее и возможность участия в принятии решений.

В создании условий, обеспечивающих заинтересованность граждан,

юридических лиц и социальных групп в решении задач устойчивого развития, ведущая роль отводится государству. Прежде всего, оно должно гарантировать безопасность в политической, экономической, социальной, экологической сферах. Государственное управление процессом перехода к устойчивому развитию предполагает разработку системы программных и прогнозных документов: государственной стратегии действий долгосрочного характера; долгосрочных и среднесрочных прогнозов, включающих в качестве составного компонента прогнозы изменений окружающей среды и отдельных экосистем в результате хозяйственной деятельности; краткосрочные прогнозы и программы отраслевого, регионального и республиканского уровней. При этом одним из важнейших условий является создание отлаженной системы взаимодействия «центр-регион».

Переход к устойчивому развитию предполагает строгое соблюдение ряда ограничений, в частности, осуществление хозяйственных мероприятий преимущественно на уже освоенных территориях и отказ от реализации любых проектов, которые наносят невосполнимый ущерб окружающей среде или экологические последствия, которые недостаточно изучены.

Устойчивое развитие любого государства в целом возможно при условии обеспечения устойчивого развития его регионов. Это предполагает формирование эффективной пространственной структуры экономики страны при соблюдении баланса интересов всех субъектов страны, что предопределяет необходимость разработки и реализации программ перехода к устойчивому развитию для каждого региона, а также дальнейшей интеграции этих программ при разработке государственной политики в области устойчивого развития.

Проблемы, решаемые в каждом регионе, в значительной степени должны соответствовать республиканским задачам, но при этом необходим учет местных особенностей, предусматривающих следующее [1]: формирование регионального хозяйственного механизма, регулирующего социально-экономическое развитие, в том числе природопользование и антропогенное воздействие на окружающую среду; выполнение природоохранных мероприятий на селитебных и незастроенных территориях городов, других населенных пунктов и в пригородных зонах, включая их санитарную очистку, рекультивацию земель, озеленение и благоустройство; осуществление мер по оздоровлению населения, развитию социальной инфраструктуры, обеспечению санитарно-эпидемиологического благополучия; развитие сельского хозяйства на основе экологически прогрессивных агротехнологий, адаптированных к местным условиям, реализация мер по повышению плодородия почв и их охране от эрозии и загрязнения, а также создание системы социальной защиты сельского населения; реконструкцию

региональной промышленной системы с учетом хозяйственной емкости локальных экосистем.

Так, разработка комплексных межрегиональных схем, охватывающих территории страны, а также программных и прогнозных документов республиканского уровня должны служить ориентиром при определении региональных программ перехода к устойчивому развитию и вместе с соответствующими правовыми актами и нормативами выявлять экономические условия их реализации.

На современном этапе перехода к устойчивому развитию создаются рамочные условия, обеспечивающие возможность сопряженного, внутренне сбалансированного функционирования триады: природа – население – хозяйство.

При этом механизм разработки и принятия решений должны быть ориентированы на соответствующие приоритеты, учитывать последствия реализации этих решений в экономической, экологической, социальной сферах и предусматривать наиболее полную оценку затрат, выгод и рисков с соблюдением следующих условий: любая хозяйственная деятельность не может быть оправдана, если выгода от нее не превышает вызываемого ущерба; ущерб окружающей среде должен быть на столь низком уровне, какой только может быть достигнут с учетом экономических и социальных факторов.

В зависимости от направленности устойчивого развития региона любого государства, в том числе и Республики Беларусь, можно выделить следующие основные его слагаемые: экономическая, социальная, экологическая в триаде «человек–окружающая среда–экономика», реализующие сбалансированное социально ориентированное, экономически эффективное и природозащитное развитие страны в интересах роста благосостояния и качества жизни настоящих и будущих поколений (рис. 1).

Рис. 1. Модель единства и взаимосвязи основных слагаемых устойчивого развития

Примечание – Источник: собственная разработка на основе [1].

Каждое слагаемое реализуется на общих условиях устойчивого развития, но в то же время имеет свои специфические особенности, цели и способы

формирования и функционирования в рамках единой политики устойчивого развития региона. Среди условий, влияющих на отдельные слагаемые устойчивого развития региона, можно выделить следующие (таблица 1).

Таблица 1

Условия формирования устойчивого развития региона

Наименование слагаемых	Устойчивое развитие
Экономическая	производственно-экономические
	структурные
	инвестиционные
	научно-технический потенциал
	бюджетно-финансовое состояние
	внешнеэкономическая деятельность
	поддержка эффективных, конкурентоспособных отраслей
	совершенствование таможенно-тарифной политики в отношении конкурентоспособной продукции
	эффективность общественных институтов
Социальная	демографические
	уровень жизни
	здоровье населения
	состояние трудовых ресурсов
	криминогенная ситуация
	социальная сфера и инфраструктура
	образовательные услуги
	услуги жилищно-коммунального хозяйства
Экологическая	состояние природной среды
	антропогенное воздействие
	использование природных ресурсов
	ресурсосбережение в регионе
	энергосбережение
	региональные программы развития рециклинга
	региональная система квотирования загрязнений окружающей среды
	экономическое стимулирование снижения уровня загрязнений окружающей среды

Примечание – Источник: собственная разработка на основе [1].

Такой порядок расстановки слагаемых может быть применен при оценке устойчивого развития регионов. Рассматриваемые слагаемые региона (экономическая, экологическая, социальная) обеспечивают эффективность и конкурентоспособность региона не только в настоящий период времени, но и создают потенциал его устойчивого развития в будущем. Но при этом следует учесть, что в практической деятельности регионального развития не всегда и не в полной мере учитывается направление экологической слагаемой, это и влечет за собой истощение природных ресурсов и снижение качества жизни

населения.

Особо следует отметить, что процесс устойчивого развития является весьма сложным и длительным, так как требует решений беспрецедентных по масштабу социальных, экономических, экологических задач. По мере продвижения к устойчивому развитию само представление о нем будет меняться и уточняться, потребности людей – рационализироваться в соответствии с экологическими ограничениями, а средства удовлетворения этих потребностей – совершенствоваться. Поэтому реализация принципов устойчивого развития должна рассматриваться поэтапно. Причем только для относительно ранних этапов могут быть разработаны соответствующие программные и прогнозныe документы.

Исходя из вышеизложенного, можно выделить следующие этапы перехода к устойчивому развитию. Предполагается, что *первый этап* перехода к устойчивому развитию предопределен необходимостью решения острых экономических проблем, но поскольку именно они формируют главные целевые ориентиры данного этапа, особенно важно строго соблюдать в этот период обоснованные экологические ограничения на хозяйственную деятельность. Одновременно следует разработать программы оздоровления окружающей среды в зонах экологического кризиса и начать их планомерное выполнение, определить комплексные меры по нормализации обстановки на экологически неблагополучных территориях и подготовить организационную основу реализации этих мер.

На втором этапе должны осуществляться основные структурные преобразования в экономике, технологическое обновление, экологизация процесса социально-экономического развития. На этом этапе экологическое благополучие территории страны обеспечивается, прежде всего, за счет рационализации использования богатого природного потенциала страны и снижение его относительных затрат на душу населения.

На третьем этапе постепенно должна решаться проблема гармонизации взаимодействия с природой всего мирового сообщества. Процесс устойчивого развития страны на данном этапе будет осуществляться в соответствии с мероприятиями, предусмотренными для двух предыдущих этапов.

Список использованных источников:

1. Литвинчук, А.А. Пути повышения конкурентоспособности регионов Республики Беларусь в условиях устойчивого развития : дис.... канд. экон. наук : 08.00.05 / А.А. Литвинчук. Минск. 2019. 155 л.

The article examines the conditions and factors for ensuring sustainable development of regions, taking into account their characteristics. Depending on the

direction of sustainable development of the region of any state, including the Republic of Belarus, its main components are highlighted: economic, environmental, social. On the basis of the given conditions, factors and directions of sustainable development of the regions of the Republic of Belarus, stages for its transition are proposed.

Key words: *conditions, officials, development steel, region, specialties, warehouses, stages.*

Дата надходження: 20.04.2021

УДК 911.5.53.

В. О. Логінов, студент магістратури,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна,
Г. В. Чернюк, к. г. н.,
доцент кафедри географії та методики її викладання,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

ОЦІНКА ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ У ГЕОСИСТЕМАХ ЗАРІЧНЕНСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В межах Зарічненського району виділено 5 типів ландшафтних місцевостей. Оцінка для сільськогосподарського використання виявила, що ґрунти району несприятливі або обмежено та малосприятливі для вирощування зернових і технічних культур і помірно сприятливі під картоплю, проте більшість з них зайняті лісами (43%), луками. З врахуванням радіоактивного забруднення та заболоченості землі району майже не придатні для землеробства.

Ключові слова: *ландшафтні місцевості, використання, ґрунти, бонітет, Зарічне, Полісся.*

За результатами польових спостережень та аналізу опублікованих та фондових матеріалів було виявлено та складено схему ландшафтних місцевостей Зарічненського району [2,3,4]. На схемі виділено 5 типів місцевостей: 1) терасові помірно дреновані рівнини з дерновими та дерново-підзолистими глейовими ґрунтами, з неглибоким заляганням мергелів і крейди під лісовою і лучною рослинністю та орними землями; 2) низько-терасові погано дреновані рівнини з комплексом дернових. дерново-

підзолистих та до 20% болотних ґрунтів, переважно під лучною та болотною рослинністю, частково під лісом тагородами; 3) борові місцевості двох підтипів: 3а- кучугурних піщаних терас частково розораних і 3б- дюнних пісків, на 60-70% зайнятих сосновими лісами; 4) заплавні періодично перезволожені рівнини з дерновими, лучними та лучно-болотними ґрунтами під лучною та чагарниковою рослинністю, частково заболочені; 5) заплавні та терасові торфовища і болота.

Для оцінки природних комплексів Зарічненського району, які опинилися в зоні радіоактивного забруднення, визначено використання земель в межах геосистем кожного типу місцевостей (табл.1) [2,3,4].

Таблиця 1

Використання земель в ландшафтних місцевостях
Зарічненського району (в %)

Типи місцевостей	Ліси	Рілля		Сіножаті				Пасовища			
		всього	осушені	всього	сухо доли	за лівні	осушені	всього	сухо доли	заболочені	осушені
1.Терасові помірно-дреновані рівнини з дерновими та дерново-підзолистими глейовими ґрунтами.	15	60	4,5	10	4	0,8	0,7	24	0,5	0,02	1,9
2.Низькотерасові погано-дреновані рівнини з комплексом дернових, лучних, дерново-підзолистих оглеєних і болотних (20%) ґрунтів.	4	0,7	0,12	13	0,4	0,8	0,2	9,4	0,6	0,4	0,7
3.Борові місцевості: а) кучугурні, б) дюнних пісків з сосновими лісами.	55	32,3 0,8	- -	0,3 0,3	0,1 0,3	- -	- -	1,6 1,4	0,2 1,35	- -	- -
4.Заплавні періодично перезволожені рівнини з дерновими, лучними та лучно-болотними ґрунтами.	8	6	0,08	16,4	5,6	1,8	1,5	22,6	1,05	0,46	1,3
5.Заплавні і терасові болота і торфовища.	18	0,2	0,2	60	1,4	7,0	3,2	41	1,7	2,12	6,1

В цілому по району (144343 га), ліси займають 61343 га (42%); орні землі- 10083 га (8%), в тому числі 495 га осушені; сіножаті- 12782 га (9%); пасовища- 9670 га (7%); водосховища- 1895 га (1%); населені пункти і дороги- 12000 га (9%); сади- 7066 га (5%). На площі 32960 га (23%) проводяться меліоративні заходи. Більша частина цих земель використовується під сіножаті і пасовища. Загальна площа орних земель (з городами) біля 15%. Врожайність сільськогосподарських культур в середньому по району невисока: льон- 2,9 ц/га; просо- 15,2 ц/га; озима пшениця- 15,8 ц/га; озиме жито- 9,8 ц/га; ячмінь- 6,9 ц/га; картопля- 75 ц/га; кормові коренеплоди- 154 ц/га. Врожайність сіна на сіножатях 20-25 ц/га. Одночасно з осушуванням продовжується тенденція заболочування, особливо на заплавах і низьких терасах з ділянками пасовищ, сіножатей і орних земель (в окремі роки біля 200 га). На кучугурних місцевостях з орними землями і піщаними кар'єрами спостерігається ерозія, причому на площі біля 11 га проводиться рекультивація. Для оцінки геосистем для сільськогосподарського використання за основу взято бонітети ґрунтів за врожайністю зернових і технічних культур в зернових еквівалентах, за врожайністю озимого жита та за врожайністю картоплі за даними атласу ґрунтів України. Практично на території району домінують малосприятливі і несприятливі для землеробства ґрунти. Для певних ґрунтових відмін введено поправочні коефіцієнти на механічний склад і ступінь оглеєння. При поєднанні ґрунтових відмін визначено середньозважені бонітети. В більшість поєднань входять болотні відміни ґрунтів, непридатні для сільського господарства без осушення. Класифікація ландшафтних геоєкологічних систем (ЛГЕС) побудована на виділенні ґрунтових угруповань за ступенем сприятливості для вирощування озимого жита, картоплі та зернових і технічних культур в цілому. Це наступні угруповання: I- сприятливі під озиме жито з бонітетом 51-65 (дерново-середньо-підзолисті глейові глинисті, дернові глейові супіщані і дернові глейові піщано-легкосуглинкові ґрунти) та сприятливі під картоплю з бонітетом 51-75 (крім перерахованих, дернові середньо-підзолисті піщані, глеюваті і глеюваті глинисто-піщані, дерново-слабопідзолисті піщані та глеювато-глинисто-піщані, підзолисто-дернові глейові глинисто-піщані ґрунти); II- помірно-сприятливі (бонітет 36-50) під озиме жито (дерново-середньо-підзолисті піщані; дерново-слабопідзолисті піщані, глеюваті піщані, глеюваті та глейові глинисто-піщані; дерново-середньо-підзолисті глейові глинисті, підзолисто-дернові глейові і дернові сильно глейові супіщані) та під картоплю (дернові слабо-підзолисті глеюваті та глейові піщані і глинисто-піщані, дернові середньо-підзолисті глейові глинисті, дерново-підзолисті сильно-глейові, підзолисто-дернові глейові, лучні глейові

та дернові сильно-глейові супіщані); III- мало сприятливі або обмежено придатні (бонітет 15-35): а- під озиме жито (дерново-середньо-підзолисті глеюваті, дерново-підзолисті і слабopідзолисті сильно-глейові; дернові глейові і сильно глейові глинисто-піщані, супіщані і карбонатні в поєднанні з болотними); б- під картоплю (дернові глейові і сильно-глейові глинисто-піщані, супіщані і карбонатні в поєднанні з болотними; лучні глейові суглинкові з низинними торфовищами); в- під зернові і технічні культури в цілому (всі ґрунтові відміни, крім несприятливих); IV- несприятливі ЛГЕС (лучно-болотні, торфово-болотні, торфовища низинні, перехідні і поховані, мулуватоболотні, піски рівнинні та хвилясті і горбисті з кар'єрами та сосновими лісами). До несприятливих можна віднести також поєднання дернових та лучних глейових і сильно-глейових ґрунтів з болотними (20-50%), тому що вони несприятливі для зернових і технічних культур. Слід відмітити, що найбільш сприятливі ґрунти для вирощування картоплі (бонітет 66-75) використовують під посіви зернових культур (бонітет 37-65). Класифікація показала, що ЛГЕС району несприятливі або обмежено і малосприятливі для вирощування зернових культур. Тільки сім ґрунтових відмін сприятливі для вирощування озимого жита. Більшість незаболочених ґрунтів помірно-сприятливі і сприятливі для вирощування картоплі. Серед малосприятливих і помірно-сприятливих ґрунтів більшість зайняті лісом і луками. З врахуванням лісистості місцевості дюнных пісків (60%) і кучугур (18 %) несприятливі для сільського господарства (1,7-5 балів). Терасові дреновані місцевості заліснені на 13% і мають обмежену придатність для сільського господарства ($100:13=8$ балів). Найвищу оцінку (16 балів) мають слабо-заліснені погано-дреновані низькі тераси, але вони періодично підтоплюються, мають значну площу заболочених ділянок (20%), що знижує їх придатність до 5 балів ($100:20=5$). З врахуванням заболоченості землі району в цілому майже не придатні для землеробства. Осушені болота використовують в основному під пасовища, частково під картоплю і багаторічні трави. Майже 43% території району- це землі лісового господарства з можливістю рекреаційного використання, причому третину з них складають заболочені вільхові ліси [2,4].

За просторовими закономірностями радіоактивного забруднення та міграції нуклідів виділяються три типи геосистем (ГС): I- природно-незахищені місцевості помірно-дренованих терасових рівнин з фільтрацією нуклідів; II- місцевості заплав, боліт і погано дренованої низької тераси з акумуляцією нуклідів; III- місцевості піщаних кучугур і дюнных пісків з врівноваженою міграцією та акумуляцією і переважанням транспорту нуклідів. Найбільш небезпечні в екологічному відношенні ГС I-го типу, які

найбільш інтенсивно використовуються під орні землі. Найбільш забруднені місцевості з акумуляцією радіонуклідів у ГС II-го типу, які є основною кормовою базою для тваринництва і рибальства. Менш небезпечні місцевості ГС III типу, зайняті переважно сосновими лісонасадженнями [4].

Таким чином, в межах Зарічненського району визначено 5 типів ландшафтних місцевостей та встановлені їх угруповання за господарським освоєнням та природокористуванням: 1)землеробські; 2)лісогосподарські; 3)лісо-пасовищно-землеробські; 4)землеробсько-лісові; 5)пасовищні; 6)лісо-пасовищні. Класифікація за оцінкою геосистем для сільськогосподарського використання виявила, що ґрунти району несприятливі або обмежено та малосприятливі для вирощування зернових і технічних культур і помірно сприятливі під картоплю. Більшість з них зайняті лісами (43%) і луками.

В результаті розвитку заболоченості землі району в цілому майже не придатні для землеробства без меліоративних заходів.

Після аварії на ЧАЕС досліджена територія опинилася в зоні радіоактивного забруднення. За екологічним станом виділено три типи ЛГЕС, з яких тільки один тип (борові піщані) можна вважати відносно небезпечними. Найкращим варіантом було б залишити всю територію під природними луками, лісами, болотами. У прикордонних смугах шириною 10-20 км і більш на межах України і Білорусі в зв'язку з припиненням господарської діяльності та поновленням натуральної рослинності і фауни стихійно сформувався суцільний екологічний коридор.

Список використаних джерел:

1. Балабанов Г.В. та ін. Дослідження проблем Чорнобильської катастрофи в Інституті Географії НАН України. *Український географічний журнал*. 1993. №2. С. 21-29.

2. Логінова Г.М., Чернюк Г.В. Класифікації природних комплексів та ландшафтно-геоекологічних систем Рівненського Полісся. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія*. № 1. Тернопіль: ТНПУ, 2006. С. 34-40.

3. Логінова Г.М., Чернюк Г.В. Ландшафтні екотони Рівненського Полісся. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія*. Тернопіль: ТНПУ. №2. Ч.1. 2004. С. 152-157.

4. Чернюк Г.В., Царик Л.П., Логінов В.О. Стан ландшафтних геосистем на території Зарічненського району Рівненської області. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія*. №1. Вип.46. Тернопіль: СНП «Тайп», 2019. С. 210-215.

5. FAOSTAT, 2003.(www.fao.org/ag/agl).

Within the Zarichne district, 5 types of localities are allocated. An assessment for agricultural use found that the area's soils are unfavorable or limited and unsuitable for the cultivation of grain and technical crops and are moderately favorable for potatoes, but most of them are occupied by forests (43%), meadows. Taking into account radioactive contamination and swampiness of the region's land are almost unsuitable for agriculture.

Key words: *landscape areas, use, soils, bonitet, Zarichne, Polesye.*

Дата надходження: 23.04.2021

УДК 332.3:502.35(477):339.9

В. В. Мірошниченко, к. е. н., доцент,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»,

В. О. Тьорло, к. е. н., доцент,
Міжрегіональна академія управління персоналом,
м. Київ, Україна

ВПЛИВ АГРАРНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ НА ПЕРСПЕКТИВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В ХХІ СТОЛІТТІ

У статті досліджено вплив аграрного землекористування на перспективи сталого розвитку України, окреслено існуючі проблеми, висвітлено місце нашої країни у світовому експорті окремих видів продовольства та екологічні наслідки сільськогосподарського виробництва. Розкрито можливі шляхи та першочергові заходи щодо його удосконалення. Обґрунтовано необхідність зростання вартості сільгоспугідь в сучасних умовах через вплив ринкових механізмів.

Ключові слова: *сталий розвиток, аграрне землекористування, екологія, ґрунтовий покрив, родючість, ерозія, ринок землі.*

Аграрне землекористування (АЗ) є виробничою базою для розвитку АПК країни, а отже, впливає на забезпечення населення продуктами харчування, харчової та легкої промисловості – сировиною і на обсяги експорту. Проте сільське господарство за використовуваних в наш час технологій та існуючій організації виробництва призводить до деградації природного середовища і обумовлює виникнення екологічних, соціальних та економічних проблем, від розв'язання яких значною мірою залежать перспективи сталого розвитку нашої країни.

На території України розташовані великі масиви чорноземів, що відзначаються серед ґрунтових відмін найвищою в світі природною родючістю. Ця обставина сприяла надзвичайно високому рівню аграрної освоєності земельного фонду: питома вага сільгоспугідь в його структурі становить 68,5%, а розораність – 54,2%, проти пересічного по країнах Європи показника на рівні 35% [1, с. 3]. Але для земельного фонду України характерні значні регіональні відміни аграрного використання. Так, у Запорізькій, Кіровоградській та Миколаївській областях частка сільгоспугідь в загальній земельній площі перевищує 81%, а розораність становить понад 69. Ще в 13 областях розораність складає більше 60%. Найнижчі значення розглядуваних показників були в Закарпатській (відповідно 35,2 і 15,6%), Івано-Франківській (44,6 і 28,8%), Рівненській (45,8 і 32,8%) та Волинській (52,0 і 30,1%) областях [1, с. 6], що значною мірою обумовлено орографічними особливостями, значною лісистістю та заболоченістю території.

За даними Держгеокадастру в Україні є 45,3 тис. фермерських господарств, в користуванні яких знаходяться 3,8 млн.га сільгоспугідь. Але з площею землекористування понад 500 га було всього 11 господарств. Значного поширення в Україні набули агрохолдинги, ТОП – 117 з яких мають в своєму землекористуванні 6,45 млн.га сільгоспугідь. Площа землекористування десяти найбільших агрохолдингів була в межах 116,5 – 550 тис.га [1, с. 12]. Господарствам державної форми власності останнім часом не надається належної уваги, хоча у вирощуванні окремих важливих видів продукції вони можуть займати провідні позиції. В країні доцільно розвивати різні за рівнем організації та власністю форми землекористування. Державою повинні бути створені рівні можливості для їх успішного функціонування, але за існуючих умов пріоритет має бути наданий фермерським господарствам.

Місце України у світовому експорті продовольства з окремих видів продукції в 2018/2019 МР було таке: перше – соняшникові олія та шрот, друге – ріпак, четверте – кукурудза, ячмінь, жито, мед, сорго, п'яте – пшениця [2, с. 4]. При цьому ефективність використання земельного фонду України за показником доданої вартості продукції АПК у сталих цінах 2010р. на 1 гектар сільгоспугідь була \$ 0,4 тис. як і в США, але це в 4 рази менше, ніж у Франції, в 5,5 разів порівняно з Туреччиною, але на \$ 0,1 тис. більше, ніж в Росії [2, с. 5].

В Україні посівні площі сільгоспкультур в господарствах усіх категорій становлять 27,8 млн.га. В їх структурі домінуюче становище займають пшениця – 24,4%, соняшник - 20,7, кукурудза на зерно – 14,7%. Проте

пересічна урожайність сільгоспкультур значно нижча, ніж в розвинених країнах світу [3, с. 1-9]. Так, у високоурожайному для нашої країни 2019р. порівняно із Францією урожайність соняшнику була меншою на 6,2%, пшениці – на 37%, цукрового буряку – на 48% [4, с. 1-5]. Тому в нашій країні необхідно мобілізувати резерви підвищення агропродуктивності сільгоспугідь. В цьому відношенні важливе значення має своєчасне удобрення ґрунтового покриву та підживлення посівів. Проте внесення добрив має відбуватися за науково обґрунтованими нормами. Зараз в Україні пересічно на один гектар удобреної площі вноситься в перерахунку на поживні речовини 281 кг органічних та 56,5кг мінеральних добрив [2, с. 36], що вкрай недостатньо як за співвідношенням, так і за обсягами. Особливо це стосується органічних добрив. Але враховуючи стан тваринництва в Україні в наш час, то стає очевидною складність вирішення проблеми поповнення втрат гумусу. Особливо виваженим повинно бути використання у землеробстві засобів захисту рослин. Площа застосування пестицидів в Україні складає 17,8 млн.га. При цьому найбільше їх було внесено під посіви соняшнику – 7,8тис.т у активній речовині, кукурудзи – 4,8тис.т, пшениці – 4,1тис.т [2, с. 37].

Вплив сільськогосподарського виробництва на екологічний стан ґрунтового покриву України вкрай негативний. Зокрема, 1060 тис.га угідь засолені, а 1633тис.га – солонцюваті, 1569тис.га – перезволожені, 964 тис.га – заболочені, а 9136 тис.га – кислі. Понад 1,1 млн.га деградованих, техногенно забруднених і малопродуктивних угідь підлягають консервації[5, с. 4]. Для навколишнього середовища та здоров'я населення небезпечним є не тільки використання, але й наявність земель, що забруднені радіонуклідами, пестицидами, солями важких металів. Ці інградієнти з поверхневими та підземними водами можуть переноситися на значні відстані та завдавати шкоди флорі і фауні, а через харчові ланцюги викликати захворювання у населення.

Слід зазначити, що на значних територіях в Україні поширені водна ерозія. Площа змитих угідь за різними даними сягає від 13,3 [5, с. 4] до 16 [6, с. 1] млн.га. Втрати гумусу на еродованих землях складають 30 – 70% [6, с. 2], а на 68тис.га в ґрунтах гумусовий горизонт повністю втрачений[5, с.4]. Вказаний процес і далі поширюється. Тому запровадження заходів щодо його припинення є вкрай необхідним.

Значно впливає на відтворення родючості ґрунтових відмін структура посівів сільськогосподарських культур. На відміну від традиційних груп (зернові та зернобобові, технічні, кормові) їх доцільно поділити залежно від впливу на ґрунотвірні процеси на ґрунтовідновлювані (багаторічні та за

певних умов однорічні трави, зернобобові, сидерати) та ґрунтовиснажливі, до яких належить решта районованих культур. При розміщенні посівів просапних культур, враховуючи їх високу ерозійну небезпечність, особливу увагу необхідно звертати на ухил земельної ділянки.

Екологічний стан в землеробстві України та зростання світового попиту на високоякісні продукти харчування, обумовлюють необхідність розвитку органічного виробництва рослинницької продукції. За останні 10 років площа органічного землеробства зросла в 1,5рази і становить 422 тис. га. Максимальні площі органічних посівів були під пшеницею – 54,9тис.га; олійними культурами – 52,0; кукурудзою – 23,1тис.га [1, с. 6; 2, с. 9]. Це не достатньо, проте цей напрям є надзвичайно перспективним.

За існуючих в наш час в Україні економічних умов першочерговими заходами щодо простого відтворення родючості ґрунтового покриву повинні бути ті з них, що не вимагають значних капіталовкладень. До таких можна віднести зменшення розораності територій за рахунок малопродуктивних земель, припинення розміщення просапних культур на угіддях з ухилом понад 3°, збільшення площ під багаторічними травами, запровадження технологій поверхневого обробітку ґрунту.

Особливістю цих препаратів є те, що їх негативний вплив не має нижнього допустимого порогу накопичення і при внесенні одразу пригнічує природні механізми стримування розповсюдження та знешкодження шкідливих комах, грибів, бур'янів, а також негативно впливає на здоров'я людей.

В Україні гостро стоїть питання щодо становлення ринку земель сільськогосподарського призначення. Але оренда угідь за існуючих в Україні умов дає можливість за відсутності належного контролю вирощувати найбільш прибуткові культури з порушенням агротехнічних норм. Це призводить до виснаження та деградації ґрунтів та забруднення природного середовища. Крім того через занижений розмір орендної плати за сільгоспугіддя бюджети різних рівнів не доотримують близько 1млрд. грн. на рік [5, с. 7].

Середній показник вартості ріллі в Україні нижчий порівняно із східно-європейськими країнами в 3,75 (Болгарія) – 10,83(Сербія)рази, а відносно його рівня у високорозвинутих країнах Європи – від 13,3 (Іспанія) до 35 (Австрія) разів [5, с. 13]. Тому для встановлення в Україні ринку земель сільськогосподарського призначення нагальним є зростання вартості всіх видів сільгоспугідь, що можливо лише за умови збільшення на них попиту.

Головним завданням у вирішенні проблем аграрного землекористування в Україні є пошук ефективного власника та землекористувача сільгоспугідь.

Для того, щоб такий власник з'явився, в країні має бути створений ефективний механізм державного регулювання аграрного землекористування, який на основі поєднання правових, адміністративних і економічних важелів сприяв би раціональному використанню і відтворенню природного середовища і дозволяв би вирощувати сільськогосподарську продукцію в необхідному асортименті, обсягах та якості. При цьому повинні бути обгрунтовані та затверджені державою поетапні програми вирішення проблем АЗ із визначенням реальних джерел фінансування. Успішне вирішення вказаних питань є необхідною умовою сталого розвитку України.

Список використаних джерел:

1. Земельний довідник України 2020 / Інфографічний довідник. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/705-zemelny-dovidnik-ukrayini--baza-danih-pro-zemelny-fond-krayini>.

2. Агробізнес у 2018/2019 МР / Агробізнес України: Інфографічний довідник. URL: [the-infographics-report-ukrainian-agribusiness-2019.pdf](https://www.infographics-report-ukrainian-agribusiness-2019.pdf).

3. Агробізнес сьогодні 2010 - 2020 / Агробізнес. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/13811-hlobalni-lidery-ahroproduktivnosti.html>

4. Урожайність сільськогосподарських культур на 01 листопада 2019 року / Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

5. Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними : Постанова КМ від 7 червня 2017р. N413/ Кабінет міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2017-%D0%BF>.

6. Еродованість ґрунтів України : Карта еродованості ґрунтів. URL: <https://superagronom.com/karty/erodovanist-gruntiv-ukrainy>.

The article examines the impact of agricultural land use on the prospects of sustainable development of Ukraine, outlines the existing problems, highlights the place of our country in world exports of certain foods and the environmental consequences of agricultural production. Possible ways and priority measures for its improvement are revealed. The necessity of increasing the value of agricultural lands in modern conditions due to the influence of market mechanisms is substantiated.

Key words: *sustainable development, agricultural land use, ecology, soil cover, fertility, erosion, land market.*

Дата надходження: 24.04.2020

Л. В. Молдаван, д. е. н., професор, Заслужений економіст України,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
м. Київ, Україна

ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСТВ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

Розкрито сутність методів оцінювання сталого розвитку фермерських господарств у ряді країн ЄС та сформульовано завдання, що стоять перед вітчизняною аграрною наукою в даному контексті.

Ключові слова: сталий розвиток, сільськогосподарське підприємство (ферма), метод оцінювання, модулі критеріїв, індикатори.

Сталий (економіко-соціо-екологічно збалансований) розвиток сільського господарства як основної для суспільства життєзабезпечуючої галузі залежить від того, наскільки такий розвиток будуть у сукупності забезпечувати сільськогосподарські підприємства (ферми) як суб'єкти економічної діяльності в аграрному секторі. Сталий розвиток передбачає необхідність поєднувати економічне зростання підприємства з одночасним збереженням природних ресурсів, які у сільськогосподарському виробництві відіграють вирішальну роль, та врахування соціальних інтересів своїх робітників і суспільства в цілому (інтерес останнього – забезпечення продовольчої безпеки і продовольчої незалежності країни).

Дотримання норм сталого розвитку у практичній діяльності підприємств обумовило необхідність пошуку методик оцінювання рівня еколого-соціо-економічно збалансованого їх функціонування, які сьогодні успішно практикуються у європейських країнах. Зокрема, у Франції – це методика (метод) IDEA (Indicateurs de durabilite des exploitations agricoles) [1], в Німеччині – система KSNL [2]. Ознайомлення з ними дає змогу виявити концептуальні засади оцінювання моделі розвитку екологічно здорового, соціально орієнтованого і економічно життєздатного сільського господарства в межах підприємства (ферми).

Метод IDEA екологічне здоров'я галузі оцінює системою індикаторів, які відображають збереження ресурсів ґрунту, води, повітря, біорізноманітності, ландшафтів. У цю систему, зокрема, включаються: різноманітність однорічних і багаторічних культур; різноманітність тварин; збереження генофонду; сівозміна; повернення органіки, винесеної з урожаєм; внесення мінеральних добрив; збереження природних біоресурсів; збереження

кормових угідь; застосування пестицидів і ветпрепаратів; рівень техногенного перевантаження; стан тварин; використання водних ресурсів; енергетична залежність.

Соціальна орієнтація сільського господарства в межах ферми включає систему індикаторів, які характеризують соціальні блага, призначені для суспільства в цілому, та соціальні цінності для людей, що виробляють та споживають сільськогосподарську продукцію. До них відносяться: структура товарної продукції, зорієнтована на сприяння національному харчовому балансу; якість кормів, що виробляються для власного тваринництва; якість сільськогосподарської продукції, призначеної для продажу у сирому чи переробленому вигляді; диверсифікація діяльності; збереження діючих та створення нових робочих місць; колективна робота зайнятих виробництвом сільськогосподарської продукції; стабільність колективу ферми; освіта сільськогосподарських виробників; інтенсивність праці; якість життя працюючих; охорона здоров'я, гігієна, безпека.

Економічну життєздатність сільського господарства формують індикатори, які пов'язані з підприємницькою діяльністю суб'єктів господарювання та характеризують її ефективність: чистий прибуток на одиницю площі; чистий прибуток на одну тварину; рівень економічної спеціалізації; операційні витрати у вартості продукту; фінансова автономія; частка державної допомоги в прибутку; рентабельність виробництва.

Щоб досягти збалансованості трьох функцій – екологічної, соціальної і економічної, індикатори у сумі кожної з них оцінюються однаковою кількістю балів. Бальне оцінювання кожного індикатора окремо здійснюється спеціалістами (агрономами, ґрунтознавцями, екологами, соціологами) відповідно до тієї ролі, яку він відіграє у системі індикаторів, що відображають виконання сільським господарством тієї чи іншої функції, або, інакше, відповідно до рівня впливу на досягнення визначеного ефекту. Наприклад, в екологічній орієнтації сільського господарства індикатор «різноманітність однорічних і багаторічних культур», від якого залежить нагромадження органіки в ґрунті і його фізичний стан, відіграватиме в рази більшу роль порівняно з внесенням мінеральних добрив; у забезпеченні економічної життєздатності галузі значно більша роль належить чистому прибутку порівняно, наприклад, з роллю прямої державної підтримки. Для правильної оцінки кожного індикатора необхідно опиратися на такі науки, як ґрунтознавство, фізіологія рослин і тварин та інші, а також на соціально-економічні та агрокліматичні умови кожної природної зони окремо.

Результати аналізу, представлені у вигляді різних варіантів графічного зображення бальних оцінок за групами індикаторів, дають можливість

оцінити рівень урівноваженості агроекологічної, соціальної і економічної складових сільського господарства та визначити шляхи їх збалансування, що виступає основою забезпечення довгострокового розвитку галузі.

Для того, щоб сприяти підтримці фермером економіко-соціо-екологічної збалансованості сільськогосподарської діяльності, законодавством Франції унормовано уведення фермерського земельного контракту (СТЕ) [3], який укладається між владою і фермерськими господарствами і містить три блоки зобов'язань:

- зобов'язання виробника щодо посівних площ виробництва сільськогосподарської продукції та її ефективності;

- зобов'язання фермера щодо зайнятості членів його сімей і найманих працівників, створення додаткових робочих місць, зокрема шляхом диверсифікації сільськогосподарської діяльності та розвитку інтегрованих продовольчих ланцюжків;

- зобов'язання у сфері покращення екологічного середовища, збереження родючості земель і якості води, охорони природи і пейзажу [4].

З метою підтримки заходів за зобов'язаннями створено Фонд фінансування СТЕ, операції якого вписуються в бюджет Міністерства сільського господарства Франції.

З *економічних* заходів державою оплачуються заходи, спрямовані на: зменшення собівартості виробництва; диверсифікацію сільськогосподарської діяльності; структурну переорієнтацію виробництва;

Щодо *екологічних* заходів передбачена державна допомога, яка компенсує витрати або втрати, що несе фермер у процесі їх здійснення. До заходів, які оплачуються, відносяться: збереження навколишнього середовища; збереження біорізноманіття; належне утримання худоби і птиці; перехід на біологічне сільське господарство; заліснення виведених з обробітку деградованих сільськогосподарських угідь; реконструкція польових лісозахисних насаджень.

Фермер може одержати підтримку держави у здійсненні заходів *соціального* призначення, як то: підвищення якості продукції; виробництво продукції малорентабельної але необхідної для потреб і здоров'я людей; участь в організації об'єднань для колективного збуту продукції; підвищення професійної кваліфікації.

Винагорода (компенсація) встановлюється для господарств узагалі в сумі, що становить 30% витрат для господарств, розміщених у несприятливих умовах – 40% від суми витрат (втрат), для молодих фермерів – відповідно 45 і 55%.

Середня сума на всі заходи на 5 років не може перевищувати від 20900 до 25000 € на господарство.

Німецький метод KSNL включає екологічний, економічний та соціальний модулі: KUL включає критерії екологічного чистого сільського господарства, KCL – критерії соціально прийняттого сільського господарства та KWL – критерії економічно прийняттого сільського господарства: Система передбачає 34 індикатори, 15 з яких оцінюють баланс поживних речовин, захист ґрунту, ландшафт і біорізноманітність, енергетичний баланс і викиди парникових газів (модуль KUL), 9 – зайнятість, умови найму, участь у капіталі і соціальну активність (модуль KCL), 10 – прибутковість, ліквідність, стабільність і створення доданої вартості підприємством (фермою) (модуль KWL).

Дана методика базується на бальній системі виміру, де 1 бал – максимально можливий та бажаний результат, 11 балів – найменш бажаний та найгірший результат. Зона від 1 до 5 балів показує значення критеріїв, за яких сільськогосподарське підприємство (ферма) може стабільно розвиватися. Зона від 6 до 7 балів вважається ризиковою щодо сталого розвитку. Зона від 8 до 11 балів відображає небажані значення показників, за яких неможливий сталий розвиток підприємства [5; 6].

Зазначені й інші методи у країнах ЄС використовуються у практиці під патронатом спеціалістів Міністерств сільського господарства та спеціалістів – науковців.

Вітчизняна агроекономічна наука робить перші кроки у зазначеному вище напрямі. Так, рядом вчених запропонована система комплексної оцінки сталого землекористування [7, с. 13-21; 8, с.83-94]. Однак методики оцінювання сталого розвитку аграрного підприємства в цілому ще не розроблено. З огляду на важливість даної проблеми, а також у зв'язку із західноєвропейською орієнтацією України розроблення такого документу для вітчизняного аграрного сектора з урахуванням місцевих особливостей і набутої зарубіжної практики уявляється актуальним завданням для сільськогосподарської науки і урядових структур.

Список використаних джерел:

1. La metode IDEA. Educagri editions. Dijon. 2002. P. 184.
2. Kriteriensystem Nachhaltige Landwirtschaft (KSNL). URL: <https://docplayer.org/26737538-Kriteriensystem-nachhaltige-landwirtschaft-ksnl.html>.
3. Contrat territorial d'exploitation (CTE). Dictionnaire Permanent Entreprise Agricola. – Fenillets 130. – mars 2002.
4. Code rural. Art. R 311-1. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000039145503/
5. Bewertung der Nachhaltigkeit landwirtschaftlicher Betriebe. URL: https://www.researchgate.net/publication/311739836_Bewertung_der_Nachhaltig

keit_landwirtschaftlicher_Betriebe

6. Kriterien - System Nachhaltige Landwirtschaft URL: <http://www.tll.de/ainfo/pdf/ksnl0712.pdf>

7. Тихонов А.Г., Гребенюк Н.В, та ін. Наукові засади сталого розвитку землекористування: принципи, індексація, показники. *Землевпорядкування*. 2002. №2. С. 13-21.

8. Добряк Д., Будзяк В., Будзяк О. Ефективність екологічного використання земель України у ринкових умовах. *Економіка України*. 2013. №7. С. 83-94.

The essence of methods for assessing the sustainable development of farms in EU countries is revealed and the tasks that national agricultural science is facing are formulated.

Key words: *sustainable development, agricultural enterprise (farm), evaluation method, criteria modules, indicators.*

Дата надходження: 30.04.2021

УДК 330.34 : 338 (477)

В. В. Небрат, д. е. н., завідувач відділу,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
м. Київ, Україна

СОЦІАЛЬНО-ВІДПОВІДАЛЬНІ ІНВЕСТИЦІЇ В ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННІ: ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР⁴

Представлено історико-економічне обґрунтування соціально-відповідального інвестування в сільському господарстві. Надано докази негативних екстерналій концентрації земельної власності та експортоорієнтованого низько технологічного землеробства.

Ключові слова: *історія землекористування, товаризація сільського господарства, капіталізація землі, експортоорієнтоване землеробство, соціально-відповідальне інвестування.*

За сучасних умов актуальність постановки та розроблення питань соціально відповідального інвестування, зокрема в сільському господарстві, обумовлена двома групами чинників. До першої групи належать ендогенні – посилення негативного впливу господарської діяльності на довкілля, стан земельних ресурсів, якість продукції тощо. Друга група чинників –

---

⁴ Публікація здійснюється в межах виконання науково-дослідного проекту «Просторова справедливість у землекористуванні для сталого розвитку сільських територій» (№ держреєстрації 0121U108142).

екзогенних – пов’язана з інтеграційними процесами, вимогами ЄС щодо стандартів якості та поширенням практик соціальної відповідальності бізнесу як механізму зміцнення конкурентних позицій окремих компаній та національного господарства загалом. Обидві групи чинників об’єднує загальний імператив переходу до сталого розвитку, що передбачає орієнтацію інвесторів на комплексне вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем.

За своїм змістом, попри істотні відмінності в трактуванні [1–4], соціально-відповідальне інвестування передбачає досягнення позитивного соціального ефекту, що може виявлятися у відмові від вкладень у шкідливі виробництва, або, навпаки, пріоритетному фінансуванні екологічних проєктів, ресурсовідновлюючих інновацій, інвестиціях у розвиток територій (соціальна та транспортна інфраструктура тощо); забезпечує справедливість у трудових відносинах, зокрема відсутність дискримінації за будь-якими ознаками, гідні умови праці та її оплати. Соціально-відповідальне інвестування сприяє вирівнюванню наявних економічних та соціальних диспропорцій, у тому числі територіальних; створенню партнерських взаємовідносин між бізнесом, суспільством і державою; покращенню екосередовища інвестиційного бізнесу та досягненню позитивної соціальної динаміки та економічної ефективності в довгостроковому періоді. Особливе значення має покращення екосередовища, тобто формування простору та умов, сприятливих для збалансованого суспільного розвитку. В умовах пандемії COVID-19 серед параметрів соціально-відповідального інвестування у світі на перші позиції вийшли здоров’я та безпека. Загалом, як вказано у «Звіті про тенденції інвестування США у сталий розвиток 2020 р.», «стале інвестування – це розумне інвестування. Це шлях до інвестиційних показників, спосіб відобразити свої цінності та можливість вплинути на світ» [5].

Щодо інвестицій у землекористуванні, то тут специфічні риси виявляються в особливій увазі до всіх чинників, що впливають на здоров’я та благополуччя (безпечність продукції, характер використання земельних ресурсів, зокрема, виснаження ґрунтів, знеліснення та зневоднення земель тощо). Відповідальні інвестиції мають забезпечувати не лише стійкий фінансовий результат, а й позитивні соціальні зміни, а також збереження і відтворення навколишнього середовища. Хоча сьогодні у всьому світі набуває сили рух за соціально-відповідальне інвестування як особливий вид реалізації соціальних проєктів, на нашу думку, соціальні наслідки економічної діяльності є важливим виміром суспільної ефективності бізнес-інвестицій загалом.

Тому метою публікації є стислий розгляд соціальних ефектів інвестування в землекористування на різних етапах суспільних трансформацій у сільському господарстві. Приступаючи до викладу результатів, варто наголосити на термінологічному розмежуванні корпоративної благодійності,

соціальних інвестицій та соціально-відповідального інвестування. У цій публікації мова йде про соціальні ефекти господарювання, а не діяльність, спеціально спрямовану на вирішення соціальних чи екологічних проблем.

Процеси форсованої товаризації сільськогосподарського виробництва в історії України розпочалися у XVII ст., коли значний попит на збіжжя в Західній Європі став чинником становлення експортоорієнтованого монокультурного фільваркового господарства. Концентрація земельної власності, експлуатація селян на основі позаекономічного примусу, структурні перекося аграрного виробництва свідчать про порушення відповідності між фінансово-господарськими результатами і соціальними наслідками такої діяльності. Крім того в умовах прискореної товаризації сільського господарства розпочалося нещадне використання накопичених століттями ресурсів природної родючості ґрунтів заради грошового прибутку. Саме у цей час розпочалося виснажування земель у екстенсивному зерновому господарстві [6].

Наступна сторінка розвитку ринкових відносин у сільському господарстві пов'язана з проведенням селянських реформ 1848–1861 рр., коли на українських теренах утверджувалися капіталістичні засади землекористування. Впродовж другої половини XIX ст. збільшувалася товарність сільського господарства, зростали обсяги зернового експорту. При цьому відбувалося поступове збільшення в експорті частки більш дешевих кормових культур, зокрема ячменю, до якості яких споживачі були менш вимогливими, ніж до хлібного зерна, та падіння частки продовольчих культур в російському зерновому експорті, особливо жита. На межі XIX–XX ст. проявилися негативні наслідки концентрації земельної власності та розвитку експортоорієнтованого землеробства: «Попри формальне відкриття ринку землі, її декларативну доступність для всіх верств населення, умови землекористування для селян погіршилися. Інтеграція селянських господарств у ринкову систему функціонування економіки супроводжувалося їхнім відчуженням від землі» [7, с. 78]. Експропріація дрібних власників, пролетаризація та зубожіння селянства були супутниками розвитку ринку землі. Вирощування фуражних і технічних культур на експорт знижувало родючість ґрунтів, а продуктивність землеробства була вкрай низькою порівняно з іншими провідними експортерами збіжжя [8, с. 98–99]. Зростаюча залежність зерно експорту від іноземного капіталу, зокрема грецького, німецького, єврейського та британського, також посилювала екстрактивний характер землекористування.

З початком т. зв. «соціалістичних перетворень» на селі характер аграрного виробництва зазнав істотних змін: колективізація та індустріалізація призвели до руйнування традиційної культури землекористування, втрати відповідальності селянина перед землею. У 1930-х роках експорт зерна

служив основним джерелом фінансування форсованої індустріалізації, тому розвиток сільського господарства супроводжувався не лише зuboжінням селян, а й масовим голодом. Намагання радянської держави забезпечити впровадження досягнень НТП в економіку втілювалося в створення МТС, масштабні кампанії щодо механізації та хімізації сільського господарства. Зокрема, в ході реалізації третього п'ятирічного плану розвитку народного господарства (1938–1942) під гаслом загальної хімізації було заподіяно значної шкоди довкіллю та здоров'ю населення. У повоєнні роки курс на нарощування інвестицій у меліоративні роботи, застосування мінеральних добрив та біоцидів було продовжено. Основні потужності союзна хімічної промисловості були збудовані на території України [9, с. 405], що призвело до забруднення її водойм і земель. Окрім того централізоване управління сільським господарством обумовило безпрецедентні масштаби внесення хімікатів у земельні угіддя. Бездумна експлуатація земель призвела до ерозії переважної частини чорнозему. Запаси води в Україні також вичерпувалися: на початку 1980-х років на кожного мешканця УРСР її було вдсятеро разів менше, ніж у середньому по Радянському Союзу. Тобто ті заходи, які держава проводила з метою забезпечення економічного зростання та підвищення добробуту своїх громадян, у кінцевому підсумку призводили до негативних соціальних та екологічних результатів. Щоправда і суто економічні результати інвестицій у сільське господарство, як свідчать останні дослідження, були неоднозначними: «Політика радянської держави щодо надмірного укрупнення колгоспів і утискання особистих підсобних господарств значною мірою зумовила наростання кризових явищ в агросекторі та продовольчому забезпеченні населення, що виявило величезну небезпеку недооцінки економічної ролі дрібних товаровиробників» [10, с. 251]. Зокрема, необхідність імпорту продовольства, починаючи з 1960-х років, підтверджує негативні результати суспільної ефективності інвестицій у землекористування у всіх трьох основних вимірах – економічному, соціальному та екологічному.

У незалежній Україні в умовах ринкових перетворень економіки відбулося формування корпоративного сектора, що характеризується концентрацією земельних угідь в руках потужних монокультурних агрохолдингів, орієнтацією на експорт аграрної сировини та продуктів низького рівня переробки. Територіальні громади втрачають доступ до земельних ресурсів та контроль за їх використанням.

Таким чином, можна підсумувати, що на різних історичних етапах розвитку українського господарства концентрація земельної власності та інвестиції в сільське господарство з метою нарощування експорту аграрної сировини та продукції з малою часткою доданої вартості призводили до негативних соціальних, екологічних та економічних ефектів. Ці уроки є

підтвердженням необхідності державної політики землекористування, спрямованої на формування інституційного середовища соціально відповідального інвестування.

Список використаних джерел:

1. Майстеренко О.В. (2015) Соціально-відповідальне інвестування: західний досвід. *Ефективна економіка*. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4393>

2. Vasilik S. Maistrenko O. (2013) Relations with the personnel as priority sphere of social responsibility. Modern problems of the economy development in the context of the world transformational changes : Monograph. Opole : The Academy of Management and Administration in Opole. P. 49–61.

3. Сардак С.Е., Єгорова І.І. (2017) Зміст і спрямування соціально-відповідального інвестування. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Вип. 19. С. 236–240.

4. Вигівська І.М., Хоменко Г.Ю., Шумило К.В. (2017) Соціально-відповідальне інвестування: сутність, ризики та перспективи розвитку. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. Вип.3 (38). С. 3–7.

5. Trends Report 2020 Executive Summary. URL: <https://www.ussif.org/files/Trends%20Report%202020%20Executive%20Summary.pdf>

6. Ткач О.В. (2016) Дослідження розвитку системи сільського господарства України. *Ефективна економіка*. №5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_5_47.

7. Небрат В.В., Гордіца К.А., Горін Н.О. (2020) Структурні та фінансові ризики капіталізації землі: уроки вітчизняної історії. *Економіка і прогнозування*. № 3. С. 75–96. URL: <https://doi.org/10.15407/eip2020.03.075>

8. Реєнт О.П., Сердюк О.В. (2011) Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.). Київ: Ін-т історії України НАН України.

9. Історія УРСР / АН УРСР. Інститут історії. Київ, «Наукова Думка», 1981.

10. Гордіца К.А. (2019) Структурні реформи в агровиробництві і зовнішня торгівля продовольством: український досвід 1950–1960-х років. *Історія народного господарства та економічної думки України*. Вип. 52. С. 235–254.

The historical and economic substantiation of socially responsible investments in agriculture is presented. Evidence of negative external factors of land ownership concentration and export-oriented low-tech agriculture is provided.

Key words: *history of land use, commodification of agriculture, capitalization of land, export-oriented agriculture, socially responsible investing.*

Дата надходження: 28.04.2021

В. М. Недведцкий, м. э. н., старший научный сотрудник,
ГУ «Институт экономики Национальной академии наук Беларуси»,
г. Минск, Республика Беларусь

ОБ ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ МОНОПОЛИЙ

Актуальність державного регулювання природних монополій очевидна у зв'язку зі скороченням бюджетного фінансування, зростанням тарифів, зниженням якості обслуговування і надання послуг, високим рівнем зносу, знижується внеском природно-монопольних секторів в забезпеченні темпів економічного зростання.

Ключові слова: природна монополія, державне регулювання, ефективність, послуги.

Традиционно вопрос государственного регулирования естественных монополий (ЕМ) для большинства стран является актуальным, при этом особое внимание необходимо обращать на повышение его эффективности.

Государственное регулирование деятельности ЕМ – это достаточно сложный и длительный процесс, ориентированный на обеспечение выполнения ЕМ обязательств в соответствии с социальной политикой государства, ограничение получения ими сверхприбыли, а также направлен на повышение благосостояния общества.

Существует достаточно много публикаций, которые детально описывают особенности государственного регулирования ЕМ по странам, включая детализацию по отраслям, отражают разрабатываемые и реализуемые концепции реформирования монопольных структур, при осуществлении которых достаточно часто возникают трудности, во-первых, из-за оппортунистического поведения в виде завышения издержек и предоставления недостаточной информации от регулятора до непосредственных потребителей, во-вторых, эффективность регулирования снижается в связи с координацией большого количества трансакций между контрагентами в сфере ЕМ, что отражается на величине трансакционных издержек.

В белорусской экономике деятельность ЕМ подвергалась влиянию различных факторов и только в начале 2000-х сформировались механизмы регулирования монополистической деятельности.

Сегодня сложившаяся система национального государственного регулирования деятельности ЕМ требует более глубокого теоретического осмысления, упорядочивания, а также определения эффективности. Еще и за счет того, что в деятельности данных субъектов традиционно может

присутствовать один из видов неэффективности: аллокационная, эффективность поведения (*directly unproductive profit-seeking*) и X-неэффективность. Первая связана с определением в условиях ограниченности ресурсов цен и объемов производства (оказания услуг), которые должны быть оптимальными для заинтересованных сторон, так как искусственный дефицит услуги (продукции) инфраструктурных отраслей сказывается на общественном благосостоянии. Второй тип базируется на тех стратегических целях, которые преследует ЕМ. Так неправильный выбор целей будет сопровождаться растратой ограниченных ресурсов. Неэффективность выражается в поддержке монопольного положения, субсидировании неконкурентоспособных видов деятельности внутри фирмы, осуществлении заведомо убыточных видов деятельности, лоббировании изменений регуляторной практики государственной политики и др. X-неэффективность связана с процессом производства, т.е. отсутствие конкуренции снижает заинтересованность субъектов ЕМ в сокращении издержек, поэтому эффективность относительно невелика.

Говорить об эффективности регулирования можно только тогда, когда этот процесс учитывает интересы регулятора – достижение поставленных целей, поставщика услуг – получение максимальной прибыли и потребителя – получение услуг соответствующего качества.

Сегодня предлагается большое количество самостоятельных показателей как качественных, так и количественных по оценке результатов государственного регулирования деятельности ЕМ. На уровне государства определяется эффективность данного процесса по-разному, критерии оценки которой разнятся в зависимости от направлений (сфер) деятельности ЕМ. При этом не предложено единого подхода. Оценивать эффективность государственного регулирования необходимо на основе системы взаимосвязанных индикаторов, отражающих *результативность деятельности государственных органов*, регулирующих ЕМ-рынки, включая целевое расходование бюджетных средств, достижение поставленных целей и задач предусмотренных государственными программами; учитывающих *эффективность хозяйственной деятельности регулируемых ими субъектов (ЕМ)* во всем многообразии их связей и взаимоотношений и *ориентированность на потребителя*.

При оценке эффективности регулирования ЕМ должны соблюдаться следующие условия:

- эффективность необходимо рассматривать на различных уровнях национальной экономики (макро-, мезо-, микроуровнях);
- в целом эффективность регулирования следует понимать в разрезе функциональной, бюджетной, социально-экономической, производственной эффективности, обеспечения экономической безопасности и др.;

- способность регулятора реагировать на обратную связь от регулируемого рынка до потребителей.

С позиции государственного регулирования экономическая эффективность деятельности ЕМ определяется формальными правилами, неформальными нормами и системой принуждения к соблюдению установленных правил. Государство, взаимодействуя с ЕМ, работает на основании формальных экономических правил, которые юридически закреплены [1]. Поэтому достаточно часто возникают проблемы в виде не достижения поставленных целей при применении в отечественной практике правил и норм, характерных другим странам.

Поэтому в данном контексте оценку эффективности государственной политики в отношении ЕМ можно представить в виде трех составляющих, описываемых определенным набором показателей:

1. оценка деятельности регулятора относительно регулирования как формы, как процесса и непосредственно полученного результата (затраты на содержание государственных регулирующих органов в расчете на одного потребителя услуг, производительность государственных регулирующих органов, частота пересмотра НПА, коэффициент государственного участия в финансировании деятельности ЕМ, соотношение фактического и необходимого уровня государственных инвестиций в сферу ЕМ, соотношение $ИПЦ_{ЕМ}$ и $ИПЦ$, соотношение $ИПЦ_{ЕМ}$ и $ИПЦ$ в промышленности и др.);

2. организационно-экономический аспект функционирования ЕМ (доля продукции (услуг) ЕМ в ВВП страны, доля организаций-ЕМ в рассматриваемой сфере по отношению к общему количеству организаций-ЕМ по стране в соответствии с Государственным реестром ЕМ, уровень потерь и неучтенных расходов ресурсов, уровень использования производственных мощностей, доля прибыльных предприятий в общем количестве предприятий отрасли, затратаемость услуг, уровень износа основных фондов и др.);

3 степень удовлетворения потребностей потребителей (доля потребителей, пользующихся услугами ЕМ, доля затрат на приобретение товаров (работ, услуг) ЕМ в расходах потребителей, уровень обеспеченности услугами ЕМ соответствующего качества, доля семей, получающих жилищные субсидии на оплату ЖКУ, в общем количестве семей по стране, уровень собираемости платежей, уровень возмещения потребителями затрат за предоставляемые услуги по установленным тарифам, соотношение тарифов для населения и прочих потребителей услуг и др.).

Таким образом, предлагаемый методологический подход позволит:

1. оценить эффективность государственной поддержки монополистических образований;

2. учесть не только бюджетное финансирование, но и ценовые факторы и

их последствия для экономики;

3. оценить эффективность государственного регулирования в целом – с позиции деятельности регулятора, производителей услуг (продукции) и их потребителей с учетом сложившихся условий;

4. оценить эффективность функционирования отрасли-ЕМ;

5. будет способствовать повышению качества предоставляемых потребителям благ с одновременным относительным снижением затрат на их оказание и может служить основой для оценки эффективности в иных сферах функционирования ЕМ.

Список использованных источников:

1. Щербак А.А. Проблема обеспечения эффективности функционирования естественных монополий. *Экономика и управление*. 2015. № 4 (114). С. 70-73.

The relevance of state regulation of natural monopolies is obvious in connection with a reduction in budget funding, an increase in tariffs, a decrease in the quality of service and provision of services, a high level of depreciation, and a decreasing contribution of natural monopoly sectors to ensuring economic growth.

Key words: *natural monopoly, government regulation, efficiency, services.*

Дата надходження: 25.04.2021

УДК 332.021.8:332.72

М. П. Панковець, к. е. н., доцент,
Інститут економічних і соціальних відносин,
Університет банківської справи,
м. Львів, Україна

РОЛЬ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ В НАБЛИЖЕННІ ДО ГАЛУЗЕВИХ СТАНДАРТІВ ЄС ТА ПРОДОВЖЕННІ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті досліджуються основні проблеми запровадження вільного обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні в контексті продовження ринкової трансформації економіки держави та її перспектив щодо членства в Європейському Союзі. Основна увага зосереджується на компаративному аналізі досвіду проведення земельних реформ у державах ЄС з точки зору можливості його використання в українських умовах.

Ключові слова: *земельні ресурси, ринок землі, земельна реформа в Україні, ціна землі, ефективність використання землі.*

Постановка проблеми. Сьогодні одним із найбільш актуальних питань розвитку ринкових відносин в Україні є реформа у сфері землеволодіння з метою створення прозорого й ефективного ринку землі. Останні десятиліття демонструють низьку ефективність та нераціональність використання землі, а також споживацьке ставлення до неї, що йде всупереч погодженій світовою спільнотою стратегії сталого розвитку, підтриманій також і Україною. Така ситуація є наслідком незавершених реформ у галузі, першочергово – відсутності земельного ринку. Вона стоїть на заваді подальшому успішному ринковому трансформуванню економіки України та її руху до євроінтеграції.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Досліджувана тематика порушується в наукових працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених та експертів-практиків, як: О. Грицай, З. Паньків, П. Гайдучий, Н. Шпик, А. Гальчинський, Д. Гнаткович, А. Даниленко, Б. Косович, Л. Романова, А. Сохнич, Н. Стойко, А. Третяк, М. Федоров, Г. Черевко, В. Юрчишин, Віскузі В., Вернон Дж., Джозеф Е. та інших.

Метою статті є дослідження еволюції та особливостей ринку землі в Україні після 1991 року, а також проведення компаративного аналізу специфіки функціонування ринків землі інших європейських країн.

Результати дослідження. Земля є головним національним багатством і в усіх країнах світу завжди перебуває під особливим захистом держави, адже цілісність території та непорушність державних кордонів є безумовними пріоритетами стратегії національної безпеки. Земля також є першоджерелом речових благ і тим ресурсом, цінність якого у світі невпинно зростає. В Україні особливий статус землі гарантують Конституція України (ст. 14), Земельний кодекс України (ст. 1) та Цивільний кодекс України (ст. 373). В умовах ринкової економіки формується ринок землі. Його головними завданнями, насамперед, є забезпечення раціонального та ефективного використання землі, поліпшення інвестиційного клімату в економіці через забезпечення безперешкодної реалізації суб'єктами підприємницької діяльності прав володіння, розпорядження і користування землею, розвиток інституту приватної власності як засадничої умови функціонування ринкової економічної системи.

В Україні розвиток земельних відносин, зокрема запровадження вільного ринку землі, є сьогодні однією з найбільш чутливих та суперечливих тем для суспільства. Частка земельних ресурсів у складі продуктивних сил країни складає близько 40%, а землі під ріллею становлять майже 54% площі території країни [1]. Проте, відкритим залишається головне питання – можливість вільного обігу земель сільськогосподарського призначення, оскільки в державі від 1991 року діяв Мораторій на приватизацію таких

земель. Ринок землі в Україні фактично існує, але в тіньовій, спотвореній формі, адже є багато способів обійти Мораторій на продаж сільськогосподарських угідь. Така ситуація є причиною значних збитків для селян, держави, легальних інвесторів. Західні партнери України, в тому числі головний кредитор українського уряду – МВФ – наполягають на необхідності завершити земельну реформу, що триває рекордний час – майже 30 років (до прикладу, 23 роки тривала одна із найбільш затяжних земельних реформ – у Мексиці), з метою створення відкритого лібералізованого ринку землі і висувають цю умову в числі ключових для продовження майбутнього співробітництва.

31 березня 2020 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» № 552-ІХ, який має набути чинності 1 липня 2021 року. Цим законом регулюється процес створення організаційно-правових, економічних та інших засад для здійснення різних форм господарювання, в результаті якого формується земельний устрій країни, прийнятний для ефективної господарської діяльності на землі. Він є базою української земельної реформи. Завданням цієї реформи є перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам, установам і організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі. В Україні планується до продажу понад 40 млн. га земель сільськогосподарського призначення, і має врешті в повну силу запрацювати вільний ринок землі [2].

Згідно Закону «в одні руки» можна буде купити не більше 10 тис. га, однак у перші три роки це обмеження складатиме 100 га. З 2021 до 2024 року право на купівлю землі буде тільки у фізичних осіб. Юридичні особи зможуть купувати її лише з 2024 року. Норма про відсоток концентрації землі «в одні руки» в межах області, району та однієї територіальної громади відсутня. Передбачене також переважне право орендаря на купівлю землі, яку він орендував і обробляв. Іноземні громадяни та компанії не зможуть купувати землю в Україні, доки це питання не вирішиться на всенародному референдумі. Іноземним громадянам, незалежно від рішення референдуму, також забороняється купівля земельних ділянок у 50-кілометровій зоні від державного кордону України. Не зможуть купувати українську землю компанії, власниками яких є громадяни Російської Федерації, акціонерами або кінцевими бенефіціарами яких є іноземні держави, а також у випадку, якщо неможливо встановити бенефіціарного власника компанії. Не матимуть права на купівлю української землі й компанії, бенефіціарні власники яких

zareestrovani v ofshornih zonaх, a takozh kompanii z kraїн, yakі ne spivpracojuť u sferі protidії відмивannю doхodіv, otrimaniх zloчинним шляхом, ta kompanii pid sankcіями [3]. Чи vidpovіdajuť perelічені normи європейським практикам, і чи враховують вони особливості українського інституційного середовища та чутливість українців до питань земельної реформи? Адже в українського суспільства залишається багато сумнівів і пересторог щодо того, чи не відбудеться приватизація землі в Україні так само непрозоро, як свого часу відбулася приватизація промислових об'єктів, внаслідок якої в Україні склалася та олігархічна система, що міцно підтримує в країні, зокрема в системі органів державного управління, корупційне середовище і стоїть сьогодні на заваді руху країни в цивілізовану Європу.

Усі європейські країни пройшли свій шлях розвитку та формування ринку сільськогосподарської землі, а земельні реформи в них проводилися в різні періоди і в різних умовах. Основними принципами їхньої політики стосовно власності на землю сільськогосподарського призначення стали забезпечення права на вільний рух капіталу, відкриття та ведення приватного аграрного бізнесу та відсутність дискримінації. Більшість із них зіштовхувалися з проблемами неефективного аграрного виробництва, обмеженістю земельних ресурсів, високою інтенсивністю використання земель та значною фрагментацією ділянок. Саме тому основною метою земельних реформ у державах Європи було підвищення продуктивності праці в галузі, розвиток сільської місцевості, стабілізація доходів фермерів та підвищення рентабельності агросектора. Також у країнах ЄС особлива увага приділяється екологічним стандартам, модернізації управління станом природного середовища (зокрема, в Швейцарії, Швеції, Данії, Нідерландах, Франції та Фінляндії встановлено ряд суворих екологічних вимог та принципів ведення сільського господарства). Варто зазначити, що в усьому Євросоюзі найдорожчими є орні землі, розташовані в регіоні італійської Лігурії – 108 тис. євро за 1 га, а найдешевші у південно-західному регіоні Болгарії – 1,2 тис. євро за 1 га. У державах-членах Євросоюзу, як і в Україні, фермерам належать не всі землі, задіяні в аграрному виробництві. Значні обсяги сільськогосподарських земель знаходяться у короткостроковій або довгостроковій оренді. Найдорожчою оренда землі сільськогосподарського призначення є в Нідерландах – 791 євро за 1 га, найдешевшою – у Латвії – 46 євро за 1 га.

Для України найбільш цікавим, на наш погляд, може бути досвід проведення земельної реформи у Польщі. Тут, на відміну від більшості інших країн Східної Європи, 75% сільськогосподарських земель

перебували в приватній власності і в часи соціалізму, що значно полегшило процес ринкових перетворень. Проте саме в Польщі мав місце найдовший перехідний період після вступу до ЄС щодо відкриття ринку для іноземців – 12 років. У той час, коли в інших «нових» країнах-членах ЄС ринок сільськогосподарських земель відразу було відкрито для резидентів ЄС, Польща це зробила лише в травні 2016 року. Таке відтермінування стримувало надходження інвестицій у галузь і зростання цін. Польща витратила на підтримку сільськогосподарського сектора найбільше коштів серед усіх країн-членів ЄС (максимально – 18,4 млрд. дол. у 2013 році). Сьогодні у сільськогосподарському секторі країни домінують приватні сімейні ферми, яким належить 80% орних земель. Їх число сягає понад 3 млн., при цьому площа кожного з них у середньому становить менше 7 га. Максимальна площа землі «в одні руки» обмежується в Польщі 500 га [4]. Порівнюючи конкретні норми щодо функціонування ринку землі в Україні та Польщі, можна дійти висновку, що напруга українського суспільства в питаннях проведення земельної реформи не є безпідставною. Політика держави у випадку, коли об'єктом приватизації є такий стратегічний ресурс, як земля, має бути особливо виваженою, обережною. У світі є приклади проведення земельних реформ, зокрема в деяких країнах Центральної Америки, що призвели до катастрофічних наслідків не лише для економік цих країн, але й стали причиною глибоких соціальних криз через зубожіння значної частини населення внаслідок заволодіння землею великими іноземними компаніями. Економічно активне сільське населення в Україні нині становить 5,6 млн. осіб (приблизно 13% населення країни). Частка зайнятих в особистому селянському господарстві становить 79,5% від кількості населення, зайнятого у сільському господарстві. У валовій продукції сільського господарства частка особистих селянських господарств становить 67%, а 82,6% селян вважають доходи, отримані від особистого підсобного господарства дуже важливим джерелом своїх доходів [5]. Ці показники свідчать про дуже тісний зв'язок між рівнем добробуту українських селян і їх можливістю бути залученими до аграрного виробництва. Тобто запланована реформа в жодному разі не має стати причиною відчуження маси особистих селянських господарств від землі, що може трапитися, враховуючи обмеження для продажу землі «в одні руки» – 10 тис. га, зорієнтований скоріше на великі агрохолдинги, ніж на дрібні фермерські господарства. Таким чином, на наш погляд, не всі важливі особливості ситуації із переходом в Україні до вільного ринку земель сільськогосподарського призначення враховані. Рішення щодо

питань земельної реформи в державі тривалий час відтермінувалося, але врешті приймалися поспіхом.

Висновки. Жодна країна не може зберігати стабільність і підтримувати економічний розвиток, якщо в ній не проводиться виважена земельна політика. Ефективне управління земельними ресурсами, приватна власність на землю і захищеність цієї власності є основою стійкого соціально-економічного розвитку держави. Основним напрямом вдосконалення земельних відносин є впровадження земельного ринку. Ринок землі є невід'ємною частиною економіки будь-якої розвинутої держави. В Україні визріли умови для створення повноцінно функціонуючого ринку землі, проте земельна реформа, яка пропонується сьогодні українським урядом, ставить під ризик виконання основної функції ринку землі у ринковій економіці – сприяння переходу землі від неефективних виробників до ефективних – та може підірвати становище головних зацікавлених у результатах цієї реформи суб'єктів – особистих селянських господарств.

Список використаних джерел:

1. Земельні ресурси як складова економічного потенціалу аграрних підприємств. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197264206.pdf>
2. Журнал «Головбух»- Земельна реформа 2020. URL: <https://www.golovbukh.ua/article/7877-zemelna-reforma-2020>
3. Урядовий портал. Земельна реформа URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/ekonomichne-zrostannya/zemelna-reforma>.
4. Досвід впровадження земельних реформ на прикладі сусідніх з Україною держав. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-04/land-reform.pdf>
5. Оцінка зайнятості в сільському господарстві України. URL: http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/1_75_2_2020_ukr/9.pdf

The article examines the main problems of the implementation of the agricultural land free circulation in Ukraine in the context of the continuing market economy transformation of the state and its prospects for membership in the European Union. The main focus is on a comparative analysis of the experience of land reforms in the states of EU in terms of the possibilities of its use in Ukraine.

Keywords: *land resources, land market, the land reform in Ukraine, land price, land use efficiency.*

Дата надходження: 20.04.2021

Д. М. Пармакли, д. хаб. э. н., профессор,
Л. П. Тодорич, д. э. н., конференциар,
Комратский государственный университет,
г. Комрат, Республика Молдова

ПРОБЛЕМЫ СТАБИЛЬНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА ПРОДУКЦИИ РАСТЕНИЕВОДСТВА В ЗОНАХ НЕУСТОЙЧИВОГО ЗЕМЛЕДЕЛИЯ

Отмечается наличие неблагоприятных погодно-климатических условий в сельскохозяйственном производстве Республики Молдова, которые отрицательно влияют на результаты возделывания культур. В подтверждении приводятся динамика урожайности зерновых культур в АТО Гагаузия, расположенная в эпицентре неустойчивого земледелия, за 2000-2019 годы и дана оценка нестабильности производства. Проведен анализ сложившейся тенденции роста продуктивности полей по анализируемым культурам за первый (2000-2009 гг) и второй (2010-2019 годы) периоды. Подчеркивается, что увеличение урожайности приводит к росту стабильности производства.

***Ключевые слова:** неблагоприятные погодные условия, урожайность, стабильность, тенденция, тренд, зерновые культуры.*

Производство продукции в сельском хозяйстве подчинено циклическому развитию экономических систем. Стабильность и устойчивость следует рассматривать как сложную экономическую категорию воспроизводственного процесса развития отрасли. Они имеют свои отличительные признаки, к которым относятся почвенно-климатические, биологические, экологические и другие факторы. Обеспечение фазы стабильного и устойчивого развития растениеводства становятся определяющей основой эффективного функционирования сельскохозяйственного производства в целом. Серьезную проблему обеспечения экономической устойчивости оказывают климатические условия хозяйствования. Зачастую неблагоприятные погодные условия влияют не только на качество, но и не дают возможности произвести запланированный объем продукции, и как следствие получить необходимую прибыль [1, с.68].

Южная зона Республики Молдова и находятся в зоне неустойчивого земледелия. Автономно-территориальное образование Гагаузия (АТО Гагаузия) расположено в эпицентре этой зоны. Сложные погодные условия, такие как жара и продолжительные периоды отсутствия осадков часто приводят к потерям урожая сельскохозяйственных культур [2, с.151-152].

Прямая зависимость сельского хозяйства от климатических условий обуславливает необходимость предохранять себя от возможных рисков и повышать устойчивость своего хозяйствования. Это особенно актуально в условиях неустойчивости рыночных цен и недостаточного развития инфраструктуры производства.

В условиях рискованного (неустойчивого) земледелия использование земельных ресурсов во времени имеет неустойчивый, циклический характер, которое отображают особенность потенциала природных ресурсов. В связи с этим, валовые сборы и урожайность сельскохозяйственных культур носят циклический характер с характерными спадами и подъемами. Учитывая определяющее значение зернопроизводства, рассмотрим динамику производства пшеницы, ячменя, гороха и кукурузы в АТО Гагаузия за последние 20 лет (табл.1).

Таблица 1

Показатели производства пшеницы и ячменя в хозяйствах всех категорий АТО Гагаузия за 2000 - 2019 гг.

Год	Пшеница			Ячмень		
	площадь уборки, га	валовой сбор, т	урожайность, ц/га	площадь уборки, га	валовой сбор, т	урожайность, ц/га
2000	26769	65221	24,4	5335	8329	15,6
2001	35153	130138	37,0	6141	20037	32,6
2002	36267	82919	22,9	8411	17410	20,7
2003	15014	8620	5,7	4760	5149	10,8
2004	22330	75187	33,7	10465	28646	27,4
2005	31129	76844	24,7	10591	19321	18,2
2006	22722	59126	26	9674	22590	23,4
2007	26377	39541	15	13174	13098	9,9
2008	31241	105950	33,9	13654	42814	31,4
2009	27431	43358	15,8	15478	23513	15,2
2010	25276	51851	20,5	13085	19146	14,6
2011	21247	57800	27,2	10981	23004	20,9
2012	23018	26987	11,7	10349	11356	11
2013	28121	85110	30,3	13113	29030	22,1
2014	28550	89628	31,4	12272	26761	21,8
2015	30613	83549	27,3	509	749	14,7
2016	34973	123232	35,2	706	1921	27,2
2017	32384	120592	37,2	1304	3076	23,6
2018	35795	110401	30,8	1558	2310	14,8
2019	38624	103446	26,8	7635	20213	26,5
В среднем	28652	76975	26,9	8460	16924	20,0
Среднегод. отклонения	6030	33239	8,6	4745	11110	6,8
Размах вариации	23610	114612	31,5	14969	28281	22,7
Кэфф. вариации, %	21,0	43,2	32,1	56,1	65,6	33,8

Источник: данные управления сельского хозяйства АТО Гагаузия

Как показывают данные таблиц 1 и 2, производство гороха и кукурузы характеризуется очень низкой стабильностью. Коэффициент вариации данных культур приближается к 50 %. Если размах вариации (разница между максимальным и минимальным значениями) при производстве пшеницы и ячменя превышает среднее значение соответственно в 1,17 и 1,14 раза, то при возделывании гороха и кукурузы – соответственно почти 1,6 и 1,8 раза.

Таблица 2

Показатели производства гороха и кукурузы в хозяйствах всех категорий АТО Гагаузия за 2000 - 2019 гг.

Год	Горох			Кукуруза		
	площадь уборки, га	валовой сбор, т	урожайность, ц/га	площадь уборки, га	валовой сбор, т	урожайность, ц/га
2000	6393	3723	5,8	10938	9503	8,7
2001	4200	8028	19,1	13983	22030	15,8
2002	4177	3771	9	11943	12503	10,5
2003	3209	1737	5,4	17826	30546	17,1
2004	2394	6681	27,9	21894	64321	29,4
2005	4109	7470	18,2	16150	41963	26
2006	3244	6627	20,4	14793	20730	14
2007	2032	1404	6,9	6845	2874	4,2
2008	1590	2660	16,7	12618	29455	23,3
2009	1862	2022	10,9	8541	16483	19,3
2010	1492	1718	11,5	12293	31608	25,7
2011	1242	1264	10,2	12229	26976	22,1
2012	496	553	11,1	11038	6187	5,6
2013	573	802	14,0	11452	38632	33,7
2014	690	1310	19,0	12534	33946	27,1
2015	509	749	14,7	13345	28641	21,5
2016	706	1921	27,2	11969	35815	30,0
2017	1304	3076	23,6	13786	54967	39,9
2018	1558	2310	14,8	14155	64530	45,6
2019	1505	2493	16,6	14471	43873	30,3
В среднем	2164	3016	13,9	13140	30779	23,4
Среднегод. отклонения	1586	2335	6,5	3181	17496	11,0
Размах вариации	5897	7475	21,8	15049	61656	41,4
Коэфф. вариации, %	73,3	77,4	46,9	24,2	56,8	46,8

Источник: данные управления сельского хозяйства АТО Гагаузия

Для большей иллюстрации нестабильности производства представим на графике динамику урожайности двух ведущих зерновых культур автономии – пшеницы и кукурузы (рис.1).

Нельзя не отметить наметившуюся тенденцию роста продуктивности полей за последние годы. Так, если в первый период – 2000-2009 годы – урожайность пшеницы составила 25,0 ц/га, то в последующие 10 лет

выход зерна с гектара посевов возрос до 28,6 ц или более чем на 1/7. За указанные годы урожайность гороха и кукурузы увеличилась соответственно более чем на 1/5 и почти в 1,6 раза. Данная тенденция наглядно представлена в таблице 3.

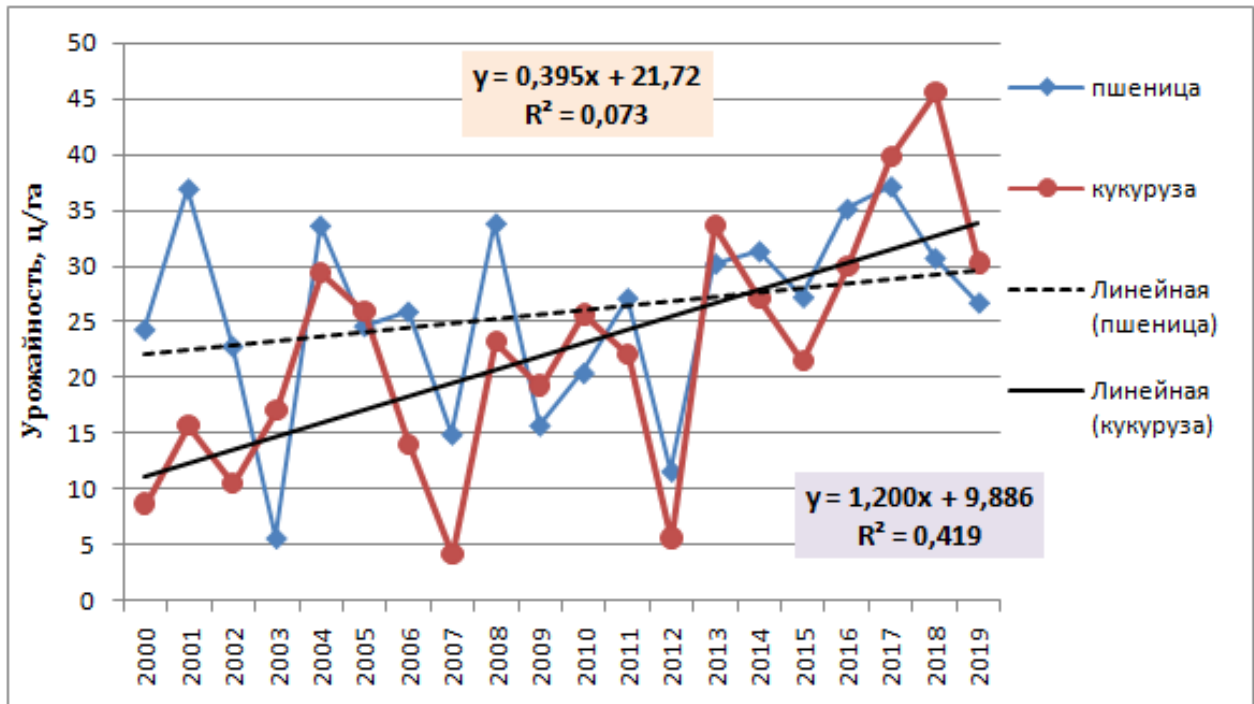

Рис. 1. Динамика урожайности пшеницы и кукурузы в АТО Гагаузия за 2000-2019 годы

Источник: выполнено по данным таблиц 1 и 2

Таблица 3

Среднегодовые показатели стабильности урожайности зерновых культур в АТО Гагаузия за 2000-2009 и 2010-2019 годы

Наименование культур	Среднегодовой прирост урожайности, ц/га		Среднегодовая урожайность, ц/га		Коэффициент вариации, %	
	2000-2009гг	2010-2019гг	2000-2009гг	2010-2019гг	2000-2009гг	2010-2019гг
Пшеница	- 0,525	+ 1,333	25,0	28,6	38,8	25,5
Ячмень	- 0,226	+ 0,821	20,6	19,2	39,3	29,2
Горох	+ 0,326	+ 1,066	13,3	16,1	56,4	34,2
Кукуруза	+ 0,628	+ 2,186	18,5	28,7	42,7	38,0

Источник: расчеты авторов

Представим также на графике сравнительные показатели коэффициентов вариации анализируемых культур за первый и второй периоды (рис.2). Из таблицы 3 и рисунка 2 видим, что по мере роста продуктивности полей стабильность возрастает.

Вышеизложенное подтверждает положительное влияние роста

урожайности возделываемых культур на стабильность производства продукции растениеводства.

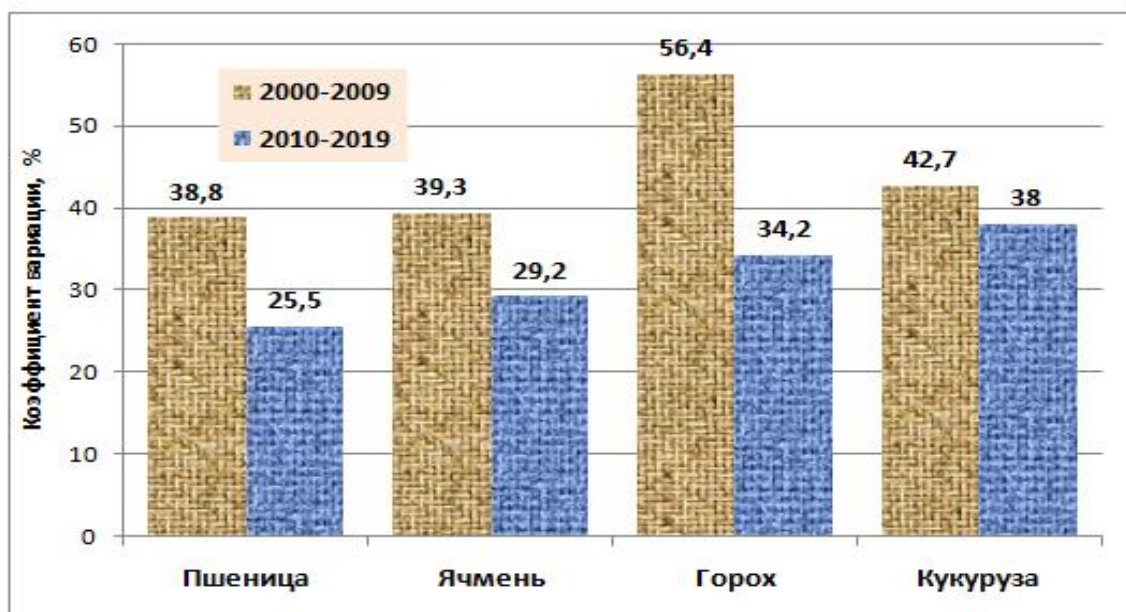

Рис. 2. Среднегодовые показатели коэффициента вариации урожайности зерновых культур в АТО Гагаузия за 2000-2009 и 2010-2019 годы

Источник: выполнено по данным таблицы 3

Список использованных источников:

1. Вронских М.Д. Изменение климата и риски сельскохозяйственного производства Молдовы. К.: «Grafema Libris» SRL, 2011. 560р.
2. Пармакли Д.М., Дудогло Т.Д., Кураксина С.С., Тодорич Л.П Яниогло А.И. Продуктивность земли в сельском хозяйстве (экономическая теория и хозяйственная практика): монография. Комрат. НИЦ «Прогресс», 2017 (Tipogr. «Centrografic»). 242 с.

The presence of unfavorable weather and climatic conditions in the agricultural production of the Republic of Moldova, which negatively affect the results of crop cultivation, is noted. The confirmation shows the dynamics of grain crop yields in the Gagauzia autonomous region, located in the epicenter of unstable agriculture, for 2000-2019, and assesses the instability of production. The analysis of the current trend of field productivity growth for the analyzed crops for the first (2000-2009) and second (2010-2019) periods is carried out. It is emphasized that an increase in yield leads to an increase in the stability of production.

Keywords: unfavorable weather conditions, yield, stability, trend, trend, grain crops.

Дата надходження: 10.03.2021

I.M. Semenenko, Professor, Doctor of Economic Sciences,
Head of Department of Economics and Entrepreneurship,
O. O. Khandii, Associate Professor, Doctor of Economic Sciences,
Professor of Department of Economics and Entrepreneurship,
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University,
Severodonetsk, Ukraine

CONSEQUENCES OF THE COVID-19-CRISIS FOR ATTAINMENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOAL 8 IN UKRAINE

The main consequences of the COVID-19 crisis for attainment of SDG 8 in Ukraine were examined in the article. Sectoral features of the dynamics of supply and demand in the labour market were highlighted. The emphasis was placed on the new challenges for the social and labour sphere, due to the simultaneous action of quarantine restrictions and the development of digitalization of the economy and society.

Key words: *social and labour sphere, quarantine restrictions, employment, hidden unemployment, SDG 8.*

Today in Ukraine we observe the transformation of social and labour relations, caused by the global economic crisis, modified by the military conflict and intensified by the COVID-19-crisis. This transformation makes significant impact on attainment of SDG8 in Ukraine, which reveals in decrease in social security, increase in social risks in the labour sphere, mass layoffs of formally and informally employed labour force. This situation, on the one hand, has weakened the national economy and the civil society, and on the other hand, has opened up new windows for the existence of the "world without borders" through the digital economy.

The purpose of this article is to identify the consequences of the COVID-19-crisis for attainment of SDG8 in Ukraine. *The methods*, used in the article include, first of all, the analysis of available official statistical data of the State Statistics Service of Ukraine, the State Employment Service, and other state institutions. However, an important role in the analysis of data belongs to independent thinktanks and NGOs that conduct independent research and surveys on the state of social and labour relations in Ukraine.

The article identifies the main trends in social and labour relations in Ukraine in the aftermath of the COVID-19-crisis. In particular, during 2020 in Ukraine the planned dismissal of employees by employers increased by 52% compared to 2019 [1]. The mass layoffs in 2020 took place in various areas, among which the leading

areas are public administration and defence, compulsory social insurance and health care, and social assistance. As of January 1, 2021, the number of people who applied for assistance to the State Employment Service increased by 36% compared to last year, and the number of vacancies submitted by employers decreased by 27%. The largest number of the registered unemployed people was previously employed in trade, processing industries, agriculture, forestry and fisheries. There was a further increase in the imbalance between supply and demand in the labour market to 11 unemployed per one vacancy, which is almost twice as much as last year. Among the least in-demand workers in the modern labour market are skilled agricultural workers, officials and managers, trade and service workers, and technical staff.

Demand for such professions as an economist, accountant, lawyer, manager, computer operator has significantly decreased. This was influenced by a number of factors, including quarantine restrictions on the work of economic entities during the COVID-19 pandemic, the reduction in their financial capacity to retain labour, and as a result, the reduction in the labour and working hours of workers, and increased outsourcing; intensification of digitalization of workplaces and business processes, as a necessary condition for the resumption of work in remote employment. Thus, the predictions of many experts [2-4] about the annual decline in the demand for professions, which among the first, compared to others, can be automated and robotized due to modern technology and the development of artificial intelligence, are beginning to come true.

According to official data of the State Employment Service of Ukraine, the unemployment rate rose from 8.1% to 9.5% of the labour force, reaching 1.6 million people [1]. However, according to the research of the Centre for Economic Strategy [5], the number of unemployed during the quarantine reached 4.4 million people (24% of the workforce), about 2.8 million people (16% of the workforce) lost their jobs because of the quarantine, the hidden unemployment affected 3.1 million people (17% of the workforce) (which included decrease of working hours and days, unpaid leave, etc.). The number of vacancies on the key Ukrainian job search websites "Robota.ua" and "Work.ua" has almost halved during the strict quarantine restrictions, but after their weakening has been restored to the pre-quarantine level. Job search activity through employment sites and the State Employment Service resumed after the start of adaptive quarantine.

We can observe the significant difference between the statistical data and the results of the research of the independent thinktanks, which is due to the disregard of the shadow employment of the population of Ukraine. This

discrepancy leads to wrong estimates of the level of SDG8 attainment in Ukraine. According to the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine, in 2019, 3.5 million Ukrainians (19.3% of the labour force) worked informally, and 13.1 million people were officially employed [6]. However, according to the State Employment Service, the number of informally employed citizens also decreased by more than 218 thousand people. Under quarantine restrictions, informal sector workers were the first to lose their jobs, as their employers were not restricted by the labour law on dismissal in compliance with the law. Calculations of the hidden unemployment indicate the total loss of 287.81 million working hours for the period of strict quarantine restrictions, which equals to 8.0% of the regular working time fund for full-time employees. For the same period of time, the loss of working time of the employed population reached 1524.0 million hours, or 20.8% of the total working hours fund of the employees [7].

The main consequence of the labour layoff was the reduction of income of Ukrainian population and its further impoverishment. The restrictive quarantine measures of the Government of Ukraine affected the activities of both large and small businesses. Thus, 33% of registered individual entrepreneurs reported a decrease in income by 50-75% and a significant increase in debtors. 36% of enterprises – representatives of large and medium-sized businesses – suffered up to 20% of income losses only during the strict quarantine [8].

At the same time the consequences of the COVID-19-crisis for various sectors of Ukraine's economy are ambiguous. The transition to remote form of work was accompanied by digitalization of jobs, search for new forms of employment, changes in working conditions and pay systems, significant changes in human resources and methods of communication in organizations, transformation of business processes, search for new markets, business diversification. This may require to revise the activities that contribute to the achievement of SDG8 national targets, which might include:

- changing labour legislation to regulate the new forms of employment and dismissal in quarantine conditions,
- dealing with the rising unemployment and falling demand for labour,
- changing the requirements for staff related to using digital skills and a wide range of soft skills,
- settling the growing number of violations of labour rights,
- considering the complexity of social dialogue in the crisis of the whole world.

Thus, the ways out of the crisis should be addressed through the lens of complex measures, such as active state support of small and medium business, job creation,

promotion of the rapid development of digitalization of the economy and society, use of crisis management tools and social responsibility of the state, business, society and every person.

References:

1. Ситуація на ринку праці та діяльність державної служби зайнятості у 2020 році. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67>
2. Україна 2030e — країна з розвинутою цифровою економікою. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoju.html#6-2-10>.
3. A future that works: automation, employment, and productivity. – McKinsey Global Institute, January 2017. URL: <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/featured%20insights/Digital%20Disruption/Harnessing%20automation%20for%20a%20future%20that%20works/MGI-A-future-that-works-Executive-summary.ashx>.
4. Fagan D. New analysis says more jobs safer from automation than previously believed. – Phys.org, 1 Nov 2017. URL: <https://phys.org/news/2017-11-analysis-jobs-safer-automation-previously.html>.
5. Михайлишина Д. Якою була ситуація на ринку праці під час карантину та чи відбувається відновлення? URL: <https://ces.org.ua/labor-market-during-quarantine-ukraine/>
6. Огляд ринку праці в Україні (IV квартал 2019 року) / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=ec35ad2c-c1d3-4e64-806d-341566bdfb68&tag=OgliadRinkuPratsi>
7. Хандій О.О., Шамілева Л.Л. Досвід роботи вітчизняних підприємств в умовах карантинних обмежень: соціально-трудова сфера. *Вісник економічної науки України*. 2020. №2. С.89-94.
8. Дерев'янка А. Що чекає бізнес у посткоронавірусну епоху. *Європейська Бізнес Асоціація*. URL: <https://eba.com.ua/shho-chekaye-biznes-u-postkoronavirusnu-epohu/>

В роботі досліджено основні наслідки кризи COVID-19 для досягнення ЦСР 8 в Україні. Висвітлено галузеві особливості динаміки попиту та пропозиції на ринку праці. Акцентована увага на нових викликах для соціально-трудова сфера, обумовлених одночасною дією карантинних обмежень та розвитком цифровізації економіки та суспільства.

Ключові слова: соціально-трудова сфера, карантинні обмеження, зайнятість, приховане безробіття, ЦСР 8.

Дата надходження: 03.04.2021

І. В. Семенець, к. е. н., доцент,
декан природничо-економічного факультету,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

ОСОБЛИВОСТІ СПРАВЛЯННЯ ТА ОБЛІКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ПОДАТКУ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню питань екологічного оподаткування в Україні та перспективам його розвитку. Висвітлено питання відображення екологічного податку в системі рахунків бухгалтерського обліку.

Ключові слова: екологічне оподаткування, екологічні податки та збори, облік розрахунків за податками.

Актуальність теми. Екологічний податок є одним із тих податків метою справляння якого перш за все є не наповнення бюджету відповідного рівня, а регуляторна функція спрямована на стимулювання зменшення шкідливих викидів в навколишнє середовище.

При цьому постає резонне питання ефективного управління виробничими процесами на підприємствах з метою забезпечення скорочення таких платежів в наслідок покращення природоохоронної діяльності в рамках підприємств і не останню роль в отриманні якісної інформації для прийняття управлінських рішень відводиться при цьому бухгалтерському обліку.

Аналіз останніх досліджень. Питаннями екологічного оподаткування займалися багато дослідників, серед них: О. Веклич, В. Вишневецький, Л. Грановська, О. Лега, В. Мельник, В. Опарін, Т. Прийдак, Д. Серебрянський, А. Соколовська, В. Степанова, Л. Яловега та інші. У більшості праць розкриваються окремі питання екологічного оподаткування та відображення нарахування даного податку в обліку і не є до кінця вирішеними так як постають все нові та нові проблеми, а відтак необхідність подальшого дослідження даної проблеми на викликає сумнівів.

Постановка завдання. Метою дослідження є критичний аналіз та висвітлення можливих напрямків подальшого вдосконалення екологічного податку і порядку відображення його в обліку.

Результати досліджень. Щоб повноцінно виконувати свою місію екологічне податкове навантаження повинно бути досить високим і повинно створювати такі умови, за яких нераціональне та неефективне використання природних ресурсів, а ще в більшій мірі нанесення шкоди в результаті господарської діяльності навколишньому середовищу стане вкрай

невигідним суб'єктам господарювання. Такими економічними умовами є перевищення розмірів платежів екологічного податку над можливими витратами підприємства по забезпеченню природоохоронних заходів та недопущення шкідливих викидів у навколишнє середовище. Лише в цьому випадку суб'єктам господарювання буде вигідним запровадження «зелених» технологій виробництва.

Нажаль вітчизняне екологічне оподаткування досить таки ліберальне від моменту свого започаткування в 1991 р. і до сьогоднішнього часу.

Згідно Податкового кодексу України [1] екологічний податок трактується як загальнодержавний обов'язковий платіж, який справляється за фактичні обсяги викидів забруднюючих речовин чи фактичних обсягів розміщених відходів з врахуванням встановлених лімітів. При цьому розрізняють платежі за обсяги: викидів у атмосферне повітря; скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин; розміщення відходів; фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками; фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів; фактичного обсягу радіоактивних відходів, накопичених до 1 квітня 2009 року

В Україні суми сплати екологічного податку з кожним роком зростають (табл.1).

Таблиця 1

Динаміка надходження екологічного податку в Україні млн грн.

Рік	Надходження всього	В т.ч.	
		до Державного бюджету	до місцевих бюджетів
2015 р.	2691,0	1105,4	1585,6
2016 р.	4987,5	1619,2	3368,3
2017 р.	4698,4	1720,8	2977,6
2018 р.	4921,5	2779,6	2141,9
2019 р.	6020,6	3854,4	2166,2
2020 р.	5397,6	3307,2	2090,4
Абсолютне відхилення	2706,6	2201,8	504,8
2020 р. в % до 2015 р.	200,6	299,2	131,8

Складено автором на основі даних [2, 3]

За аналізований період з 2015 р. по 2020 р. суми сплаченого екологічного податку зросли загалом на 2706,6 млн.грн. При цьому розподіл надходжень від даного податку між Державним бюджетом та місцевими бюджетами зазнав досить суттєвих змін. В сторону збільшення надходжень до Державного бюджету, що з одного боку дозволяє на загальнодержавному рівні акумулювати кошти для проведення природоохоронних заходів, проте з іншого не достатньо компенсує витрат на проведення таких заходів на

місцевому рівні обмежуючи можливості місцевих громад. Це сприяє низькому рівню зацікавленості місцевої влади в регулюванні даної сфери, оскільки низькі ставки та мала частка розподілу не приносять значних доходів до бюджетів, що не дає їм змоги ефективно проводити природоохоронні заходи на своїх територіях які страдають від діяльності недобросовісних господарюючих суб'єктів.

Окремо слід наголосити і на тому факту, що у продовж усього аналізованого періоду не прослідковується систематичне виконання плану по надходженнях від даного податку до Зведеного бюджету України (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка виконання плану по надходженню екологічного податку до Зведеного бюджету України млн грн.

Рік	План надходжень	Фактичні надходження	Відхилення абсолютне	Виконання плану, %
2015 р.	3136,0	2691,0	-445,0	85,8
2016 р.	3017,5	4987,5	1970,0	165,3
2017 р.	4254,2	4698,4	444,2	110,4
2018 р.	4972,4	4921,5	-50,9	99,0
2019 р.	6209,3	6020,6	-188,7	97,0
2020 р.	5363,5	5397,6	34,1	100,6
Абсолютне відхилення	2227,5	2706,6	X	X
2020 р. в % до 2015 р.	171,03	200,6	X	X

Складено автором на основі даних [3]

Як свідчать наведені дані план податкових надходжень в 2015 р., 2018 р. та 2019 р. був недовиконаним, що може свідчити про зменшення викидів в наслідок скорочення виробництва так і про їх скорочення в результаті запровадження природоохоронних заходів.

Важливим моментом у забезпеченні інформацією про стан екологічних витрат підприємства дає бухгалтерський облік.

Згідно з положеннями Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій сума податків, зборів (обов'язкових платежів), в тому числі і екологічного податку, відображається по дебету рахунку 92 «Адміністративні витрати» і кредиту рахунку 64 «Розрахунки за податками та платежами» [4].

Такий підхід вважаємо надто узагальненим, який не дозволяє проаналізувати ситуацію із витратами на забруднення навколишнього середовища за видами виробництва чи видами діяльності, а відтак зробити

правильні висновки.

Тому пропонуємо відображати нарахування даного податку в межах встановленого ліміту викидів за дебетом рахунків: 23 «Виробництво» (за видами виробництв якщо їх можна встановити), 91 «Загальновиробничі витрати» (якщо віднести екологічні витрати на конкретний вид продукції неможливо), 92 «Адміністративні витрати» (якщо податок нараховано за позиціями які відносяться до підприємства в цілому) та кредитом рахунку 64 «Розрахунки за податками та платежами».

Крім того, якщо підприємство допускає викиди шкідливих речовин понад встановлені ліміти, то такі платежі, на нашу думку, повинні виключатися як з виробничої так і з повної собівартості продукції яку виготовляє підприємство і вповні логічним є покриття витрат на справляння такого податку за рахунок використання прибутку, який залишається в розпорядженні підприємства. І таким чином виникнення податкових зобов'язань з екологічного податку за викиди понад встановлені ліміти доречно відображати кореспонденцією: дебет 443 «Прибуток використаний в звітному періоді» кредит 64 «Розрахунки за податками та платежами».

Висновки. Підводячи підсумок сказаного можна зазначити, що в Україні екологічний податок не виконує в повній мірі своїх функцій, не зважаючи на закріплення його як обов'язкового платежу у Податковому кодексі. Він має компенсаційний характер, що позбавляє даного податку стимулюючої функції. Сучасний стан екологічного оподаткування в Україні потребує негайного його підпорядкування та адаптації до дійсних фінансових потреб сфери охорони навколишнього природного середовища.

Запропонований варіант відображення податкових зобов'язань з екологічного податку в системі рахунків бухгалтерського обліку, на нашу думку, дозволить відійти від компенсаційного характеру даного податку та дозволить підприємствам відчувати його стримуючу функцію.

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 04.05.2021)

2. Державний бюджет. Міністерство фінансів України : веб-сайт. URL: <https://old.tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/nahodjennya-podatkov-i-zboriv--obovyaz/nahodjennya-podatkov-i-zboriv/>, вільний. (дата звернення 04.504.2021)

3. Надходження податків і зборів. Державна податкова служба України : веб-сайт. URL: <https://mof.gov.ua/uk/current-year-budget-information>, вільний. (дата звернення 04.504.2021)

4. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і

організацій, затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 № 291 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text>, вільний (дата звернення 04.04.2021).

The article is devoted to the study of environmental taxation in Ukraine and prospects for its development. The issue of reflection of the ecological tax in the system of accounting accounts is covered.

Key words: *ecological taxation, environmental taxes and fees, accounting for tax calculations.*

Дата надходження: 02.05.2021

УДК 330.34; 332.14; 338.2; 620.9

А. О. Семенюк, аспірант, молодший науковий співробітник,
ДУ «Інститут економіки і прогнозування НАН України»,
м. Київ, Україна

ВИКОНАННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНСЬКИХ МІСТАХ ТА ОТГ

У статті аналізуються цілі сталого розвитку (ЦСР), які підтримуються завдяки енергетичному переходу міст і громад та досліджується застосовність до локального рівня національних індикаторів прогресу з ЦСР №7.

Ключові слова. *Цілі сталого розвитку, енергетичний перехід, сталі енергетичні трансформації, зміна клімату, відновлювані джерела енергії, низьковуглецевий соціально-економічний розвиток.*

Постановка проблеми. Місцеві органи самоврядування ініціюють проведення сталих енергетичних трансформацій у своїх громадах, завдяки чому виникають позитивні зрушення в напрямку досягнення багатьох ЦСР, зокрема Цілі №7.

Мета роботи – дослідити позитивний вплив сталих енергетичних трансформацій в містах і об'єднаних територіальних громадах на досягнення ЦСР та оцінити застосовність національних індикаторів ЦСР №7 до локального рівня.

Виклад основного матеріалу. Ми живемо в час, коли керівники органів влади всіх рівнів починають повною мірою усвідомлювати невідворотність наслідків антропогенної зміни клімату та вживати заходи, спрямовані на їх пом'якшення. Паризька угода Рамкової конвенції ООН про зміну клімату

замінює собою Кіотський протокол і передбачає суттєве скорочення викидів парникових газів (ПГ) країнами-підписантами, зокрема трансформуванням енергетичного сектору, який відповідає за більшу частину викидів внаслідок спалювання викопного палива [1 с. 11] шляхом переходу на використання відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) та впровадження заходів з енергоефективності у секторі кінцевого споживання енергії. Європейський зелений курс (ЄЗК) має на меті більш амбітну ціль – скоротити викиди до такого рівня, щоб Європа стала кліматично нейтральною до 2050 року.

На локальному рівні найбільш поширеною у світі програмою підтримки локальної декарбонізації є Угода мерів [2]. Згідно з її положеннями, місцеві та регіональні органи влади брали на себе добровільні зобов'язання зменшити власні викиди CO₂ щонайменше на 20% до 2020 року, та на 40% до 2030, впроваджуючи заходи з енергоефективності та енергозбереження, розширюючи використання відновлюваних джерел енергії (ВДЕ), сприяючи таким чином низьковуглецевому економічному розвитку, іншими словами, енергетичному переходу, та підвищенню якості життя. Натомість, багато міст та громад прагнуть більшої амбітності у своїх цілях зі скорочення викидів, як у випадку з ЄЗК, і ставлять за мету повну трансформацію своїх енергетичних систем⁵. В Україні такими є міста Житомир, Львів, Кам'янець-Подільський, Чортків, Тростянець, Баранівська об'єднана територіальна громада (ОТГ) та Асоціація Малих Міст України (АММУ) що задекларували мету перейти на споживання всієї енергії з відновлюваних джерел до 2050 року [3]. Такі прагнення є якнайкраще обґрунтованими, оскільки в містах споживається 70-80% всієї енергії і на них же лежить відповідальність за більш ніж 60% всіх викидів ПГ [4]. З іншого боку, міста також розглядаються як драйвери сталого розвитку [5; 6] завдяки ресурсам та можливостям, якими вони володіють.

В 2016-2017 роках в Україні тривав широкомасштабний та всеосяжний процес адаптації 17-ти Цілей сталого розвитку ООН з урахуванням українського контексту. Кожна глобальна ціль була переглянута, беручи до уваги специфіку національного розвитку. Результатом стала національна система, яка складається із 86 завдань національного розвитку [7].

В контексті ЦСР здійснення енергетичних трансформацій в містах та громадах може суттєво сприяти прогресу з їх досягнення:

- ЦСР №1 (Подолання бідності) – інвестиції у ВДЕ забезпечують створення нових робочих місць і, відповідно, збільшенню доходів громадян.
- ЦСР №3 (Здоров'я і благополуччя) – відсутність шкідливих викидів від спалювання викопного палива покращує стан повітря, зникають ризики

---

⁵ За аналогією із англійською літературою, під терміном «енергетична система» будемо розуміти весь комплекс економіко-господарських відносин, пов'язаних з оборотом енергоносіїв, тож цей термін є ширшим від загальноживаних «енергетична галузь» або «паливно-енергетичний комплекс».

хвороб дихальної та кровоносної системи, зменшується вразливість до респіраторних вірусних інфекцій. Економія коштів на паливі дозволить перенаправити їх на покращення надання медичних послуг.

- ЦСР №8 (Гідна праця та економічне зростання) – інвестиції у ВДЕ та нову інфраструктуру створюють нові робочі місця, стимулюють економічну активність у місті. З нових робочих місць надходять податки у місцевий бюджет. Працівники, які більше заробляють, мають змогу більше витратити, що теж підвищує загальну економічну активність.
- ЦСР №9 (Промисловість, інновації та інфраструктура) – здійснення енергоефективних заходів на підприємствах дозволить зменшити собівартість продукції. Будівництво нових великих потужностей ВДЕ і мережі зарядних станцій зумовлює потребу вдосконалювати існуючі або будувати нові ділянки електричних та теплових мереж, внаслідок чого зросте ефективність використання енергії. З'являться стимули для інвесторів будувати в місті підприємства з виробництва комплектуючих для сонячних, вітрових, біоенергетичних електростанцій та котелень, зарядних станцій для електромобілів тощо.
- ЦСР №10 (Зменшення нерівності) – аналогічно до ЦСР №1 і №8, встановлення розподіленої генерації дозволяє мешканцям, які нею володіють, збільшити власні доходи за рахунок прибутку від продажу електроенергії та економії на її покупці з мережі, що зменшить нерівність у доходах.
- ЦСР №11 (Сталий розвиток міст та спільнот) – включає все зазначене з описаних ЦСР.
- ЦСР №12 (Відповідальне споживання та виробництво) – проведення енергоефективних заходів зменшує загальну потребу в енергоресурсах.
- ЦСР №13 (Пом'якшення наслідків зміни клімату) - прямий вплив на пом'якшення наслідків зміни клімату через суттєве скорочення викидів парникових газів.

ЦСР №7 (Чиста і доступна енергія) – ціль, завдання якої найкраще забезпечуються здійсненням енергетичного переходу на 100% ВДЕ. Так, завдання 7.3: «Збільшити частку енергії з відновлюваних джерел у національному енергетичному балансі, зокрема за рахунок уведення додаткових потужностей об'єктів, що виробляють енергію з відновлюваних джерел» - безпосередньо виконується в процесі енергетичних трансформацій. Виконання інших завдань, таких як:

- 7.1. «Розширити інфраструктуру та модернізувати мережі для забезпечення надійного та сталого енергопостачання на основі впровадження інноваційних технологій»;
- 7.2. «Забезпечити диверсифікацію постачання первинних енергетичних

ресурсів»;

- 7.4. «Підвищити енергоефективність економіки», також може бути забезпечене в процесі трансформацій.

З іншого боку постає питання відповідності індикаторів досягнення завдань ЦСР, що прийняті на національному рівні до оцінки прогресу в розрізі міст та громад. Деякі індикатори в нинішньому вигляді не є цілком релевантними для місцевого рівня, оскільки їх кількісні показники самі по собі не дають можливість оцінити прогрес по досягненню ЦСР №7. В загальному вигляді національні індикатори виглядають так:

7.1.1 Виробництво електроенергії, млрд. кВт год

7.1.2 Технологічні витрати електричної енергії в розподільчих електромережах, %

7.1.3. Втрати тепла в тепломережах, %

7.2.1 Максимальна частка імпорту первинних енергоресурсів з однієї країни (компанії) в загальному обсязі їх постачання, %

7.2.2 Частка одного постачальника на ринку ядерного палива, %

7.3.1 Частка енергії, виробленої з відновлюваних джерел, %

7.4.1 Енергоємність ВВП, кг н.е. на міжнародний долар за ПКС 2011

Індикатор 7.1.1 сам по собі не відображає ніякого прогресу. Виробництво електроенергії завжди відповідає її споживанню, при цьому можливе як регулювання виробництва, так і споживання. Встановлений на національному рівні орієнтир для 2030 року в 182 млрд. кВт·год говорить про прагнення збільшити виробництво і, як наслідок, споживання електроенергії, так як у 2019 році було вироблено 154 млрд. кВт·год. Проте явно не зазначено, чому в час, коли пріоритетом є зменшення споживання енергії, Україна планує збільшувати її виробництво. Це може бути пов'язано: з прагненням посиленої електрифікації і зменшення часток викопних ресурсів у секторі кінцевого споживання енергії (КСЕ); з необхідністю зменшити залежність від імпорту електроенергії, обсяги якого є й так дуже малими; зі зростанням промислового виробництва, яке споживає електроенергію; з бажанням підвищувати коефіцієнт використання встановлених потужностей в об'єднаній енергосистемі України (ОЕС). Так чи інакше, напевно не зрозуміло і для місцевого рівня цей індикатор доцільно замінити. Індикатор 7.3.1 доповнити таким чином, щоб разом з новими індикаторами 7.3.2-7.3.4 і 7.2.1 відобразити прогрес у самодостатності постачання енергетичних ресурсів. Індикатор 7.2.2 для місцевого рівня необхідно відкинути.

Перелік більш доцільних індикаторів та водночас таких, по яким можна отримати чи організувати збір статистичної інформації на місцевому рівні:

7.1.1 Частка електроенергії у кінцевому споживанні енергоресурсів, %

7.1.2 Технологічні витрати електричної енергії в розподільчих мережах, %

- 7.1.3 Технологічні витрати теплової енергії в розподільчих мережах, %
- 7.2.1 Максимальна частка імпорту первинних енергоресурсів з однієї компанії в загальному обсязі їх постачання, % (менше - краще)
- 7.3.1 Виробництво електроенергії з відновлюваних джерел, що знаходяться на території міста/ОТГ, % у кінцевому споживанні електроенергії
- 7.3.2 Імпорт електроенергії з-за меж міста/ОТГ у виробників з ВДЕ
- 7.3.3 Виробництво теплоенергії з відновлюваних джерел на території міста/ОТГ, % у кінцевому споживанні теплоенергії
- 7.3.4 Споживання палива виробленого з ВДЕ на території міста/ОТГ у КСЕ, %
- 7.4.1 Енергоємність регіонального ВВП, кг н. е. на міжнародний долар за ПКС 2011.
- 7.4.2 Частка будинків у яких проведено повну термомодернізацію, %

Висновки. Здійснення сталих енергетичних трансформацій в містах і ОТГ може спричинити суттєвий позитивний вплив на досягнення ЦСР. Однак, для коректної оцінки прогресу по завданням цілей на локальному рівні, національні індикатори повинні бути переглянуті з урахуванням можливості отримання статистичних даних.

Список використаних джерел:

1. IPCC. Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Intergovernmental Panel on Climate Change. 2013 р. URL: http://www.climatechange2013.org/images/report/WG1AR5_ALL_FINAL.pdf.
2. The Covenant of Mayors. Covenant initiative. URL: <https://www.eumayors.eu/about/covenant-initiative/origins-and-development.html>.
3. 350.org Україна. Кампанія 100% ВДЕ в Україні. URL: <http://ukraine.350.org/projects/kampaniya-100-vde-v-ukrayini/>
4. UN. Cities and Pollution. URL: <https://www.un.org/en/climatechange/climate-solutions/cities-pollution>.
5. Fitzgerald, J. *Emerald Cities: Urban Sustainability and Economic Development*. місце видання невідоме : Oxford University Press, 2010.
6. Susan, Parnell. *Defining a Global Urban Development Agenda*. 2016 р., Т. 78.
7. Кабінет Міністрів України. Цілі сталого розвитку та Україна. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina>.

The article analyzes the sustainable development goals (SDG), which are supported by the energy transition in cities and communities, explores applicability of national indicators of SDG №7 progress to the local level.

Keywords. Sustainable development goals, energy transition, sustainable energy transformations, climate change, renewable energy sources, low carbon socio-economic development.

Дата надходження: 25.04.2021

Т. І. Тарас, аспірант,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»,
м. Івано-Франківськ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Концептуалізовано публічне управління як спосіб управління якістю в системі освіти. Виокремлено ряд завдань, які потребують вирішення на сучасному етапі трансформації публічного управління галуззю. Охарактеризовано систему органів публічного управління освітою в Україні. Означено переваги публічного управління та роль громадянського суспільства у процесі впровадження освітніх змін.

Ключові слова: публічне управління, управління системою освіти, правові механізми управління, управління якістю освіти, функції публічного управління.

Однією з основних тем останнього десятиліття є Четверта промислова революція або Індустрія 4:0. Таку назву має сучасність, нинішня епоха, світ інновацій, тобто, реальність, у якій передові технології радикально змінюють цілі галузі світових економік. Автоматизація, цифровізація, глобалізація, інновація, хмарні технології, доповнена реальність, штучний інтелект – терміни, які органічно ввійшли в обіг сучасного громадянина N-ої країни, незалежно від її розташування на карті. Різноманітні Форуми, які періодично збирають найкращі уми планети, центральною темою обирають прогнозування і перспективи розвитку економіки й освіти, як взаємозалежних елементів одного механізму. Загальновідома формула прогресу «потреба – діяльність – задоволення потреби» в умовах соціально-економічної еволюції, зумовлює трансформацію урядового управління системою освіти в тому числі. Глобалізація та швидкі технологічні зміни стимулюють структурно-стратегічні зміни в управлінні: від традиційних способів з чіткими бюрократичними процедурами до зорієнтованих на надання якісних публічних послуг; від «наказувати і контролювати» (державне публічне управління) до «мотивувати та отримувати результат» (публічне управління).

Система органів публічного управління освітою в Україні організована на трьох рівнях: вищому, центральному і місцевому. На вищому рівні (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів) відбувається формування засад державної освітньої політики, прийняття законів,

визначення економічних, соціальних та юридичних механізмів для їх реалізації, затвердження загальнодержавних програм розвитку, обсягів фінансування тощо. Центральний рівень управління освітою забезпечує Міністерство освіти і науки України та інші органи, які беруть участь у формуванні державної освітньої політики, розробляють концепції, проекти цільових державних програм розвитку, надають пропозиції до законодавчих актів, здійснюють контроль за дотриманням законодавства у сфері освіти. Місцевий рівень – це місцеві держадміністрації, виконавчі органи місцевих і районних у містах рад, органи місцевого самоврядування, відповідальні за реалізацію державної політики у сфері освіти на території певної адміністративної одиниці, які здійснюють управління закладами освіти всіх типів власності, координують роботу щодо реалізації державних та регіональних програм розвитку освіти. Цікаво, що система публічного управління соціально-економічними процесами (і освітою в тому числі), як нова модель управління, також є багаторівневою: міжнародний (недержавний) рівень, державний та муніципальний рівень (стратегічне планування, програми розвитку за участю громадянського суспільства), корпоративний рівень (звітності, показники ефективності тощо) [4].

Отож, основними рисами державного управління є його владний характер і державна воля, які поширені на все суспільство. Ключовим «гравцем» державного управління (освітньою галуззю) виступає держава, а ключовим «гравцем» публічного управління - народ. У зв'язку із вибором Європейського напряму розвитку, в Україні відбувається перехід до більш складної моделі управління, в основі якої – активне громадянське суспільство, ринкові механізми, соціальні ініціативи та публічність. Діалог держави і суспільства зазнає трансформації від суб'єктно-об'єктних до суб'єктно-суб'єктних інтонацій. Громадянське суспільство, активне формування якого відбувається завдяки розвитку цифрових технологій та засобів зв'язку, демонструє у відносинах з державою політичну компетентність. Тут мова про розуміння економічних засад державної політики, фінансової та бюджетної сфер і факторів впливу громадянина – платника податків на політику держави, визначення пріоритетів (стратегій) розвитку через вибори, громадські організації, засоби масової інформації. Щодо освітньої галузі, спостерігається прискіплива увага громадськості до освітніх програм, мережі закладів освіти різних рівнів та різного типу власності, змісту навчальних програм, стратегії розвитку освітньої галузі України, системи органів управління галуззю тощо.

Термін «публічне управління» вперше введений у наукову практику 1972 року англійським державним службовцем Д. Кілінгом, за яким публічне управління – це пошук у найкращий спосіб використання ресурсів задля

досягнення пріоритетних цілей державної політики [4].

Програма розвитку ООН послуговується варіантом Міжнародної енциклопедії державної політики та адміністрування: публічне управління – це галузь практики та теорії, яка є ключовою для публічного адміністрування та зосереджена на внутрішній діяльності державних установ, зокрема на вирішенні таких управлінських питань, як контроль, керівництво, планування, організаційне забезпечення, забезпечення інформаційними технологіями, управління персоналом, та оцінка ефективності [1].

На думку зарубіжних науковців Д. Бостона, К. Аллена, Д. Вальдо, Д. Кетлі, Д. Осборна, Р. Дарендорфа та ін. публічне управління здійснюється на основі волевиявлення громади (колективу людей) та реалізується суб'єктами, визначеними громадою, для задоволення потреб і досягнення цілей громади як об'єкту управління. Феномен публічного управління став предметом наукових досліджень вітчизняних вчених В. Авер'янова, В. Бодрова, В. Бакуменка, Ю. Ковбасюка, Ю. Римаренка, О. Забужко, А. Колодія, О. Оболенського, Ю. Шарова, В. Трощинського, М. Пасічника та ін. На думку дослідників, суб'єктами публічного управління є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також інші суб'єкти, яким владою делеговані публічні повноваження. Суб'єктом і водночас об'єктом публічного управління є громадянське суспільство, недержавні організації, органи державної влади.

З огляду на ключові функції публічного управління, такі як публічна послуга та цілепокладання, в системі освіти на всіх рівнях управління повинна простежуватися структурність, функціональність та взаємодоповнюваність механізмів. Логічно, що задля збалансування повноважень суб'єкта та об'єкта публічного управління в системі освіти України, потрібно здійснити нормативно-правове забезпечення управління галуззю. Беручи до уваги законодавчі ініціативи та освітні реформи останніх років, починаючи з прийняття Закону України «Про освіту» у 2017 році, спостерігаємо правове закріплення публічного управління освітою. Так, на користь даного твердження свідчить мета діяльності Державної служби якості освіти України, центрального органу виконавчої влади в галузі освіти: допомагати закладам освіти підвищити якість освіти, сформувати довіру суспільства, гарантувати якість освіти [3].

Звичайно, подолати головну суперечність публічного управління, суть якої у справедливому дотриманні інтересів суб'єктів та реальною можливістю задоволення їх інтересів з одночасним задоволенням потреб об'єктів публічного управління, в освітній галузі поки не вдалося. Освітні запити ринку праці та громадянського суспільства вищі, аніж пропонує система. З метою залучення населення, як основного «споживача» освітніх послуг, до управління якістю, на загальнодержавному рівні триває процес

формування категорії освітніх експертів, яких будуть залучати до проведення інституційних аудитів та моніторингів діяльності закладів освіти.

Такий законодавчий ініціативі з боку держави передували широка інформаційна кампанія, громадські обговорення, залучення експертів з числа стейкхолдерів, діалог уряду з громадськістю та неурядовими організаціями, вивчення запитів суспільства шляхом опитування та рейтингів тощо. Ці факти свідчать на користь зростання ролі публічного управління в системі освіти України. Як і висновки доктора наук з державного управління В. Д. Бакуменка: «...розуміння сутності державного управління зазнало еволюції внаслідок розвитку демократії та громадянського суспільства у світі та зокрема в Україні. Відтак сьогодні аспект взаємодії держави і громадянського суспільства в державному управлінні є дуже важливим на відміну від традиційного бачення державного управління як організуючого і регулюючого впливу держави на суспільну життєдіяльність людей з метою її упорядкування, зберігання або перетворення, що спирається на її владну силу» [2].

Таким чином, узагальнюючи, слід відзначити, що на сучасному етапі трансформації публічного управління в системі освіти України першочерговим є вирішення наступних завдань: 1) забезпечення функціонування правових механізмів реалізації державної освітньої політики на всіх рівнях в умовах завершення децентралізації; 2) взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо синхронного стратегічного планування та цілепокладання для розвитку освітньої галузі; 3) уникнення дублювання функцій органів місцевого самоврядування та органів державної влади в управлінні системою освіти України; 4) створення сервісної моделі публічного управління освітою, за якої освіта розглядається як «освітня послуга», докорінно змінюючи підходи до управління у бік ринкових.

Список використаних джерел:

1. Глосарій Програми розвитку ООН. URL: <http://www.unpan.org/Directories/UNPublicAdministrationGlossary/>.

2. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.

3. Закон України «Про освіту» / Закон від 05.09.2017 № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38-39. 380 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

4. Обушна Н. І. Публічне управління як нова модель організації державного управління в Україні: теоретичний аспект. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 44(1). С. 53-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2015_44%281%29__8.

Public administration is conceptualized as a way of quality management in the education system. A number of tasks that need to be addressed at the present stage of transformation of public management of the industry are identified. The system of public education management bodies in Ukraine is characterized. The advantages of public administration and the role of civil society in the process of implementing educational changes are identified.

Key words: *public administration, education system management, legal management mechanisms, education quality management, public administration functions.*

Дата надходження: 05.04.2021

УДК 658.016.2.737

І. В. Ящишина, д.е.н., професор,
професор кафедри економіки підприємства,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

РЕАЛІЗАЦІЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НА МІКРОРІВНІ

Стаття присвячена висвітленню теоретико-прикладних аспектів запровадження концепції сталого розвитку на сучасних підприємствах. Проаналізовано практичний досвід реалізації системи заходів зі сталого розвитку компанією CRH, яка має низку структурних підрозділів на території України.

Ключові слова: *сталий розвиток, складники сталого розвитку, сталий розвиток підприємства.*

Формування концепції сталого розвитку має довгу історію і низка теоретиків та практиків називають її найбільш перспективною світоглядною ідеологією XXI століття та усього третього тисячоліття загалом [1, 2]. ООН у 1987 р. опублікувала доповідь «Our Common Future» [3], в якій сталий розвиток (Sustainable Development) визначано як розвиток, який уможливує задоволення потреб нинішнього покоління без шкоди для спроможності майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Довгий час концепція сталого розвитку реалізовувалась різними країнами на макрорівні, а на мікрорівні заходи зі сталості не носили систематичного та комплексного характеру.

Однак в XXI ст. долучення підприємствами до сталого розвитку додає їм вагомих конкурентних переваг. Запровадження концепції сталого розвитку сприятиме зростанню фінансової вартості корпоративної сталості та конкурентоспроможності, що включає:

– запровадження податків, зборів та інших цінових механізмів для того, щоб актуальні зовнішні фактори для компаній переросли в розряд внутрішніх. Це дозволить ще більше посилити економічні стимули для компаній, використовувати ресурси більш ефективно або перейти на більш сталі альтернативи;

– молоді покоління особливо цінують відповідальні та інклюзивні практики в бізнесі, і сталість виробництва відіграє дедалі важливішу роль у боротьбі за таланти. Моральний образ роботодавця, рівень його залученості та продуктивності можуть зрости серед компаній, що здійснюють кроки в просуванні цілей сталого розвитку;

– при прийнятті рішень про покупку споживачі довкола світу дедалі більше керуються суспільним сприйняття компанії, як такої, що опікується питаннями сталого розвитку.

ООН розробила для бізнесу алгоритм впровадження сталості, так званий Компас цілей сталого розвитку, що надає рекомендації підприємствам щодо практичної діяльності за певними етапами (01 Усвідомлення ЦСР, 02 Визначення пріоритетів, 03 Встановлення цілей, 04 Інтегрування, 05 Звітування та поширення інформації) [4].

З метою розширення імплементації ідеї сталого розвитку на підприємствах і в організаціях Глобальна ініціатива зі звітності (GRI) – некомерційна організація, що сприяє економічній, екологічній та соціальній стійкості – формувала ґрунтовне Керівництво зі звітності у сфері сталого розвитку [5], яке широко використовується у всьому світі.

Використання зазначеного Керівництва є особливо важливим для іноземних компаній, які працюють на ринках країн, що розвиваються. Часто вирішальним фактором для експансії іноземного капіталу на ринки таких держав є доступність дешевих сировинних і трудових ресурсів, низькі вимоги із соціальної та екологічної безпеки, відсутність законодавчо закріплених норм, які захищають національний ринок і регламентуючих характер роботи іноземних компаній. У більшості випадків за відсутності внутрішніх фінансових ресурсів для розвитку економіки країни іноземний інвестор сприймається як спосіб вирішення багатьох економічних проблем. Однак, іноземні компанії, у першу чергу, спрямовують свої зусилля на забезпечення ефективності та результативності своєї виробничо-комерційної діяльності. Якщо в економіці країни базового розташування досягається межа підвищення рівня ефективності, потужні компанії для забезпечення цільового рівня прибутковості шукають зовнішні можливості, які сприятимуть інтенсивному зростанню з мінімальними витратами.

Особливо актуальним є долучення до реалізації концепції та цілей сталого розвитку для підприємств добувної промисловості.

**Характеристика складників сталого розвитку
для підприємств видобувної промисловості**

Економічний складник	Екологічний складник	Соціальний складник
<ul style="list-style-type: none"> - велика капіталомісткість (вартість засобів виробництва в розрахунку на 1 грн. випуску продукції в 2 рази більша ніж в інших галузях); - значні витрати на заходи щодо охорони та безпеки праці; - дуже великі витрати на підтримку і відновлення основних фондів; - значна залежність собівартості продукції від геологічних умов; - предметом праці є корисні копалини; - життєвий цикл підприємства залежний від запасів корисних копалин. 	<ul style="list-style-type: none"> - підприємство може бути розміщене лише там, де є запаси корисних копалин; - суттєвий вплив діяльності підприємства на стан навколишнього середовища місцезнаходження об'єкту та його стійкості; - значні екологічно небезпечні впливи на довкілля; - накопичення відходів добувної промисловості, що не відповідають екобезпеці; - необхідність забезпечення відновлення територій, де здійснювалось добування корисливих копалин; - негативний вплив на стан водних ресурсів, забруднення повітря і ґрунту. 	<ul style="list-style-type: none"> - важкі та небезпечні умови праці; - негативний вплив на здоров'я і життя працівників підприємств; - необхідність реалізації компенсаторних механізмів складних умов праці; - велика потреба у заходах з охорони і безпеки праці; - зміна (погіршення) умов життєдіяльності місцевих громад під дією змін якостей навколишнього середовища; - організація та створення на робочих місцях необхідних умов.

Очевидно, що кожен із складників сталого розвитку є дуже важливим для підприємств добувної галузі. Тому вивчення досвіду реалізації концепції та цілей сталого розвитку для таких підприємств на часі. Дослідження показало, що аналіз практики з реалізації сталості розвитку ускладнений декількома обставинами:

1) як засвідчує світовий досвід, готують та публікують нефінансову звітність зі сталого розвитку перед усім великі компанії, які за характером своєї діяльності є досить диверсифікованими і працюють відразу в декількох галузях економіки поряд із видобувною;

2) вітчизняні компанії, які працюють у видобувній галузі, відкрито висвітлюють нефінансові звіти зі сталого розвитку не систематично і тому дослідити динаміку складно, а нерідко й неможливо.

Практичний досвід впровадження сталого розвитку у добувній галузі проілюструємо на прикладі транснаціональної компанії CRH (Ірландія), котра має свої структурні підрозділи не лише в США, Європі, Азії, а й в Україні. CRH є міжнародною групою компаній галузі будівельних матеріалів

та добування сировини для їх виробництва. В нашій країні компанія виступає власником контрольного пакету акцій: ПАТ «Подільський цемент»; ТОВ «ЦЕМЕНТ»; ПрАТ «Миколаївцемент»; Групи компаній «Полібетон™»; ПАТ «Білоцерківський завод ЗБК»; ПрАТ «Бехівський спеціалізований кар'єр» [6].

Загальні витрати компанії CRH на реалізацію заходів сталого розвитку за 2011-2019 рр. ілюструє рис. 1.

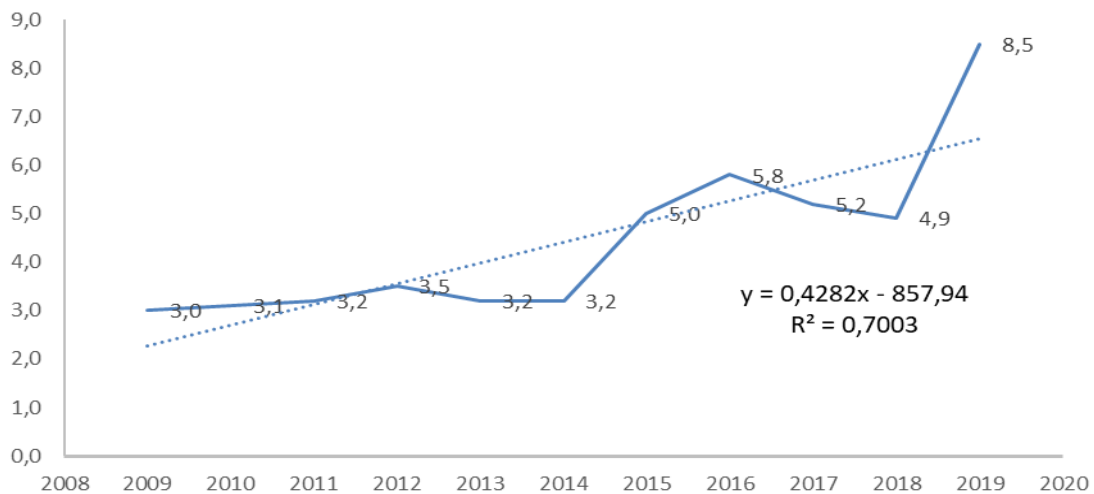

Рис. 1. Динаміка витрат на заходи з реалізації щорічних Програм сталого розвитку, млн. євро.

Побудовано за даними даними нефінансових звітів компанії з 2009 по 2019 рр. [6].

Загальний тренд витрат CRH на сталий розвиток за аналізований період є зростаючим. Щорічні витрати сталого розвитку компанії становили 3,0-8,5 млн. євро, або в середньому близько 0,04% її операційного прибутку. Бюджет Сталого розвитку щорічно витрачався на шість основних напрямків: підтримка місцевих громад; навчання та дослідження; довкілля; створення робочих місць; культура і мистецтво та інші. Усереднена структура витрат за 2009-2019 рр. подана на рис. 2.

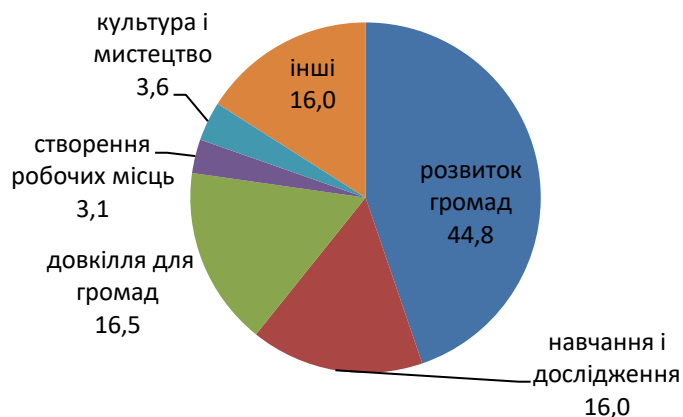

Рис. 2. Усереднена структура витрат на Програми сталого розвитку за 2009-2019 рр., %.

Побудовано за даними нефінансових звітів компанії з 2009 по 2019 рр. [6].

Однак за останні три роки відбулись суттєві коливання усереднених даних.

Таблиця 3

Структура витрат на заходи зі сталого розвитку за 2017-2019 рр., %

Напрями заходів	2017	2018	2019
Суспільна та громадська діяльність, розвиток громад	42,0	51,0	28,0
Довкілля для місцевих громад	17,0	13,0	8,0
Навчання і дослідження	17,0	11,0	17,0
Культура та мистецтво	4,0	3,0	1,0
Створення робочих місць	0,0	1,0	3,0
Інше	20,0	21,0	43,0

Побудовано за даними нефінансових звітів компанії з 2009 по 2019 рр. [6].

Очевидно, що в 2019 р. суттєво скоротилась питома вага витрат на суспільні та громадські роботи (практично на 40%), при цьому частка інших витрат зросла у двічі. Така ситуація пояснюється тим, що в 2019 р. компанія витратила значні кошти на заходи з посилення безпеки і подолання наслідків Covid19, що були віднесені до інших витрат. При цьому загальний бюджет сталого розвитку за три роки зріс майже на 50% [6].

Відзначимо, що компанія веде активну соціальну політику направлену на підтримку розвитку громад. Варто зазначити, що підприємство несе велике екологічне навантаження на довкілля і тому намагається частково компенсувати суспільству «негативні витрати переливу». З іншого боку, підтримка Сталого розвитку для CRH є іміджевим заходом, елементом PR-технології компанії, що має переконати партнерів і споживачів у відповідальному ставленні підприємства до суспільних потреб та інтересів місцевих громад. Однак ми не знайшли прикладів залучення представників місцевих громад до планування цих заходів. Варто зазначити, що з 2017 р. об'єднані територіальні громади України почали масово розробляти, затверджувати та реалізовувати власні стратегії сталого розвитку. При цьому плани зі сталого розвитку компаній та відповідні стратегії громад між собою не узгоджуються, що априорі зменшує ефективність їх реалізації.

Змінити ситуацію здатна кропітка сумісна робота менеджменту підприємств, ОТГ, органів місцевого самоврядування та держави, яка спрямована на досягнення балансу інтересів стейкхолдерів сталого розвитку.

Відповідна політика повинна бути сформована на двох рівнях. На державному рівні потрібно забезпечити:

1. Кращий приклад державної організації. Нефінансові звіти (з чітко визначеною структурою) мають стати обов'язковими для усіх підприємств.
2. Політичну волю. Уряд повинен оголосити чіткі стратегічні вектори та

визначити сталий розвиток як стратегічну мету державної політики.

На регіональному рівні потрібно впроваджувати та ефективно використовувати соціальний діалог із ОТГ як дієвий механізм управління сталим розвитком бізнесу та громад.

Таким чином сталий розвиток мікрорівня суттєво впливає на розвиток окремих територій, громад та країни в цілому і тому потребує державної підтримки.

Список використаних джерел:

1. Моисеев Н. Н. Современный антропогенез: цивилизационные разломы: эколого-политологический анализ. Вопросы философии. 1995. № 6. С.12-21

2. Вернадский В.И. Несколько слов о ноосфере. Успехи современной биологии. 1944. № 18. Вып. 2. С. 113-120.

3. What is Sustainable Development? IISD. URL: <http://www.iisd.org/sd/#one> (дата звернення: 22.12.2020)

4. Посібник для досягнення Цілей сталого розвитку в сфері бізнесу. URL:http://sdg.org.ua/images/Compass_Guide_2015_ukr_web_1.pdf (дата звернення: 22.12.2020)

5. Sustainable Development Strategy. GRI. URL: <https://www.globalreporting.org/information/currentpriorities/sustainable-development/Pages/default.aspx> (дата звернення: 24.12.2020).

6. Sustainability reports of CHR company [online]. URL: <https://crh.com/sustainability/sustainability-publications> (дата звернення: 24.12.2020).

The article is devoted to the coverage of theoretical and applied aspects of the introduction of the concept of sustainable development in modern enterprises. The practical experience of implementing the system of sustainable development measures by CRH, which has structural divisions on the territory of Ukraine, is analyzed.

Key words: *sustainable development, components of sustainable development, sustainable development of the enterprise.*

Дата надходження: 04.05.2021

РОЗДІЛ 4. ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНИХ ТА ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

УДК 331.524

Т. В. Андилевко, м. э. н., старший научный сотрудник,
ГУ «Институт экономики Национальной академии наук Беларуси»,
г. Минск, Республика Беларусь

АНАЛИЗ ИЗМЕНЕНИЙ СТРУКТУРНЫХ СДВИГОВ В РАСПРЕДЕЛЕНИИ ЧИСЛЕННОСТИ ЗАНЯТОГО НАСЕЛЕНИЯ ПО ВИДАМ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

Досліджено річна динаміка зміни питомої ваги чисельності зайнятого населення за видами економічної діяльності. Це дозволило виділити три групи видів економічної діяльності: до першої були віднесені види діяльності зі стійкою тенденцією збільшення питомої ваги зайнятих осіб; до другої - види діяльності, де стійка тенденція відсутня, до третьої - види діяльності зі стійким зниженням числа зайнятих осіб.

Ключові слова: структура розподілу зайнятого населення, види економічної діяльності, ринок праці, перенавчання, професійна підготовка.

В последнее десятилетие в Республике Беларусь произошли заметные изменения в распределении занятого населения по видам экономической деятельности. Для оценки структурных сдвигов была исследована годовая динамика изменения удельного веса численности занятого населения по видам экономической деятельности. Изменение структурного сдвига рассчитывалось как разница доли структурного показателя в текущий и предыдущий период, текущий и базовый период. Это позволило выделить три группы видов экономической деятельности: к первой были отнесены виды деятельности с устойчивой тенденцией увеличения удельного веса занятых лиц; ко второй – виды деятельности, где устойчивая тенденция отсутствует, к третьей – виды деятельности с устойчивым снижением числа занятых лиц (таблица 1). Определяющим критерием в принятой классификации, стала оценка разницы доли структурного показателя в 2019 году и в базовом периоде (2011 год), основанная на следующем правиле: к первому типу относим, если полученное значение $\geq 0,5$, ко второму – если значение находится в интервале от $\leq -0,4$ до $\leq 0,4$, к третьему – если значение $\geq -0,5$.

Таблица 1

Изменение структурного сдвига в распределении численности занятого населения по видам экономической деятельности в 2012-2019 гг., %

Виды экономической деятельности	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019 к 2011
Первая группа – «Устойчивая тенденция к увеличению удельного веса занятых лиц»									
Оптовая и розничная торговля, ремонт автомобилей и мотоциклов	0,4	0,5	0,2	0,2	-0,1	-0,2	0,1	0,3	1,3
Информация и связь	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	1,1
Здравоохранение и социальные услуги	0,2	-0,1	0,0	0,3	0,3	0,2	0,1	0,1	1,0
Профессиональная научная и техническая деятельность	0,0	0,2	0,0	0,1	0,1	0,1	-0,1	0,1	0,5
Вторая группа – «Устойчивая тенденция отсутствует»									
Образование	0,1	-0,2	-0,1	0,2	0,2	0,1	0,1	0,0	0,4
Прочие виды услуг	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,0	0,0	-0,0	0,4
Деятельность в сфере административных и вспомогательных услуг	0,0	0,1	0,1	0,0	-0,2	0,3	0,0	0,0	0,3
Транспортная деятельность, складирование, почтовая и курьерская деятельность	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	-0,1	0,2
Услуги по временному проживанию и питанию	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1	0,2
Творчество, спорт, развлечения и отдых	0,0	0,0	0,0	0,2	0,1	0,0	-0,1	0,1	0,2
Финансовая и страховая деятельность	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,1	0,0	0,0	-0,1	-0,1
Операции с недвижимым имуществом	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	-0,3	-0,1	-0,1	-0,1
Государственное управление	0,0	-0,1	-0,1	0,0	0,2	0,0	-0,1	0,0	-0,1
Третья группа – «Устойчивая тенденция к снижению удельного веса занятых лиц»									
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	-0,3	-0,5	0,0	0,2	0,1	-0,1	-0,2	-0,6	-1,5
Промышленность	0,1	-0,5	-0,6	-0,9	-0,3	0,2	0,2	0,0	-1,9
Строительство	-0,9	0,2	0,2	-0,5	-0,8	-0,5	-0,1	0,0	-2,3

Источник: собственная разработка на основе данных [1 с. 78-79]

Анализ изменений структурных сдвигов в распределении численности занятого населения по видам экономической деятельности показал, что к третьей группе относятся все виды деятельности производственной сферы (их совокупная доля «потеряла» в структуре 5,7%). Эту «потерю» частично компенсировали четыре вида деятельности сферы услуг, отнесенные к первой группе, однако их совокупная доля увеличилась только на 3,9%. Наиболее значительно в структуре распределения численности занятого населения по видам экономической деятельности изменилась доля занятых лиц в секциях «Информация и связь» (+1,1%) и «Строительство» (-2,3%).

Таким образом, технологические изменения и конкуренция вынуждают работников постоянно совершенствовать свои навыки и образование.

Переобучение, рост профессионального и образовательного уровня может помочь работникам остаться востребованными на рынке труда, а предприятиям – реагировать на изменения, сохраняя конкурентоспособность [2 с. 23]. В долгосрочной перспективе необходимо создавать прогноз спроса на профессиональные навыки, а также формировать условия для развития новых систем образования и профессиональной подготовки, которые смогут оказывать влияние на рост уровня занятости населения.

Список использованных источников:

1. Статистический ежегодник 2019. Национальный статистический комитет Республики Беларусь. URL: <https://www.belstat.gov.by/upload/iblock/35d/35d07d80895909d7f4fdd0ea36968465.pdf> (дата доступа: 15.03.2021).

2. Квалифицированная рабочая сила – основа интенсивного, устойчивого и сбалансированного экономического роста. Международная организация труда. 2011. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---ifp_skills/documents/publication/wcms_158969.pdf (дата доступа: 15.03.2021).

The paper studies the annual dynamics of changes in the share of the employed population by types of economic activity. This made it possible to distinguish three groups of types of economic activity: the first included types of activities with a steady tendency towards an increase in the proportion of employed persons; to the second - types of activities where there is no steady trend, to the third - types of activities with a steady decline in the number of employed persons.

Key words: *structure of distribution of the employed population, types of economic activity, labor market, retraining, vocational training.*

Дата надходження: 19.04.2021

УДК 331.108.37

І. А. Андрейцева, к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДБОРУ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Автором критично проаналізовано сучасні технології підбору персоналу, визначено їхні переваги, недоліки та сфери застосування. Запропоновано використання нетрадиційних методів підбору персоналу на українських підприємствах: фізіогноміки, соціоніки, графології.

Ключові слова: *технології підбору персоналу, executive search, хедхантинг, скрінинг, аутстафінг, аутплейсмент, brainteaser-інтерв'ю, фізіогноміка, соціоніка, графологія.*

Важливим чинником успіху підприємства є ефективне використання персоналу. Ключовим завданням керівництва підприємства є пошук професійних і креативних співробітників, які здатні професійно вирішувати стратегічні та поточні завдання задля забезпечення високої конкурентоспроможності підприємства. Нині фахівці використовують низку різних технологій підбору персоналу. Вибір технології залежить від різних чинників, враховуючи чисельність співробітників і завершуючи професіоналізмом менеджера. Тому актуальною проблемою сьогодення є використання та вдосконалення сучасних технологій підбору кадрів на вітчизняних підприємствах з врахуванням вимог ринку праці.

Дослідженню проблем ефективності управління підбором персоналу присвячені праці вітчизняних і зарубіжних учених: В. Бакуменко, В. Весніна, Т. Витко, Н. Гавкалової, В. Данюка, Г. Десслера, Г. Дмитренко, Р. Еренберга, А. Єгоршина, М. Івашова, А. Кібанова, А. Колота, І. Лопушинського, Ю. Одегова, Т. Стратієнко, Ю. Сурміна, В. Травіна, Д. Ульріха, Ф. Хміль, С. Шекшні, О.М. Яцюк та ін.

Метою статті є систематизація теоретичних аспектів та обґрунтування практичних рекомендацій щодо вдосконалення підбору персоналу на підприємстві.

До традиційних методів підбору персоналу відносять збір даних про кандидатів, інтерв'ю у формі телефонної розмови, співбесіда, тестування, професійне опитування, перевірка навичок та вмій [1].

Серед інноваційних методів підбору персоналу виділяють рекрутингові технології, зокрема: скринінг, хедхантинг, аутстафінг та ін. Розглянемо більш детально кожен з них.

Executive search – технологія підбору керівників вищої управлінської ланки і рідкісних спеціалістів без публікації об'яв про вакансії у засобах масової інформації [2]. До керівників вищої ланки управління (топ-менеджерів) зазвичай відносять: генерального директора, комерційного директора, директора з продажів, фінансового директора, директорів з виробництва, маркетингу, інформаційних технологій, розвитку персоналу.

Окрім Executive search у технологіях підбору персоналу виокремлюють також технологію Middle selection – під якою розуміють підбір персоналу середньої ланки. Часто технологію підбору персоналу середньої ланки ототожнюють з рекрутингом, в якому активно використовуються Інтернет-ресурси й елементи прямого пошуку.

Для з'ясування сутності технології Executive search важливо розглянути етапи, які вона передбачає:

1. Контрактинг – який включає «прийняття замовлення» і з'ясування який саме спеціаліст потрібен замовнику;

2. Пошук кандидата – передбачає виявлення фірм-донорів і потенційних кандидатів. Етап завершується формуванням списку компаній, де можуть працювати потенційні кандидати (long list); співбесіду – для з’ясування рівня їх професійності. Складається список кандидатів, які найбільше підходять (shot list);

4. Мотивація кандидата – виявлення структури мотивів і стимулів переходу претендента у фірму замовника. Цей етап може проводитися як замовником, так і спеціалістом рекрутингової компанії;

5. Перехід кандидата. Цей етап завершується підписанням замовником запрошення на роботу, так званого job offer, в якому чітко вказуються функціональні обов’язки кандидата та його заробітна плата;

6. Інтеграція кандидата в компанію (адаптація). Впродовж періоду адаптації хедхантер підтримує зв’язок із працівником.

У Executive search поширена практика використання прямого пошуку кандидатів. Останній використовує технологію підбору кандидатів без подання оголошень в Інтернеті та засобах масової інформації. Його характерними особливостями є те, що робота проводиться за ексклюзивними замовленнями, без конкуренції з боку інших кадрових агентств; наявність чіткого завдання у формі профіля кандидата та термінів пошуку. До хедхантингу є сенс звертатися коли роботодавцю необхідні:

- стартапери – спеціалісти здатні запустити проект і довести його до прибутковості;
- менеджери здатні вивести компанію в лідери, забезпечити їй необхідну частку ринку;
- менеджери здатні перебудувати компанію на західний манер, тобто зробити її більш привабливою і ефективною для акціонерів та інвесторів;
- ключові спеціалісти, які мають лідерські навички; спеціалісти рідкісних професій на ринку праці.

Окрім необхідності пошуку рідкісних фахівців, на прийняття рішення про застосування технології Executive search впливає також ціна послуг. Слід зазначити, що вона є досить високою, оскільки складає 25-33 % річної заробітної плати кандидата, на відміну від рекрутингу, де оплата – 15-24 %. Проте гарантія відповідності кандидата буде значно вищою, що й покриває витрати на прямий пошук.

Частиною технології Executive search є хедхантинг (headhunting), частка якого – приблизно 10 % портфеля замовлень. Хедхантинг – цілеспрямований пошук керівників вищої ланки управління, які, переважно, на момент пошуку працюють на відповідних посадах в інших компаніях.

Характерною особливістю хедхантингу є те, що замовник хоче залучити конкретного спеціаліста або керівника з певної позиції з двох-трьох

провідних компаній. Компанія-замовник сплачує хедхантеру за конфіденційність і переманювання кандидата.

Вартість послуг хедхантингу приблизно як у Executive search – близько третини річного заробітку кандидата. Зокрема, хедхантинг спрямований переважно на переманювання менеджерів вищого і середнього рівнів на замовлення певної компанії. Консультанти Executive search проводять більш ґрунтовну роботу щодо попередньої діагностики кандидата, досліджують ринок, здійснюють тривале співробітництво з компанією-замовником і своїм протезе [3, с. 48].

Швидкість та результативність пошуку кандидатів залежить також від джерел пошуку персоналу. Серед яких виділяють:

1. Самостійний пошук за рекомендаціями. Перевагами є надійність кандидатів і рекомендацій, недоліком – тривалий час заповнення вакансії, доцільно використовувати в малому бізнесі.

2. Самостійний пошук відкритим способом. До переваг – більш об'єктивна оцінка кандидатів, справедлива ринкова ціна, можливість формування власного кадрового резерву. Доцільно впроваджувати на фірмах, які швидко зростають та середніх за розмірами.

3. Рекрутингові агентства характеризуються швидкістю, економією власних ресурсів, гарантійним терміном заміни кандидатів. Доцільним є для масового підбору персоналу поширених на ринку спеціальностей. Ефективний для середніх, великих компаній та тих, що виходять на ринок.

4. Хедхантинг. Основна перевага – можливість залучення у компанію конкретної особистості. Ефективний для виконання специфічних замовлень з переманювання керівників.

5. Executive search. Переваги – економія часу, всебічна оцінка кандидата, гарантійний термін, широке поле пошуку. Для ефективності хедхантингу необхідно дотримуватися вимог:

- оцінити час на пошук спеціаліста (якісний пошук топ-менеджера займає від 2 до 4 місяців);

- провести тендер між агентствами для вибору найбільш оптимального співвідношення ціни і якості послуг хедхантингу;

- зібрати дані про кадрове агентство (досвід, необхідна спеціалізація, гарантійний термін обслуговування тощо);

- зібрати інформацію про кадрове агентства в колишніх клієнтів і кандидатів (важливий позитивний імідж хедхантера) тощо.

Важливо застосовувати хедхантинг на етапі дослідження ринку наявних кандидатів. При цьому застосовуються два методи: networking (плетіння сітей) та direct search (прямий пошук). Сутність першого полягає у тому, що через зв'язки консультанта можна вийти на потрібного фахівця.

При прямому пошуку консультант спільно із замовником визначає перелік компаній, де можна знайти потрібних спеціалістів. Далі консультант визначає посади, які підходять під вакансію, й пропонує спеціалістам перехід в компанію-замовника. Мистецтво хедхантера полягає не лише в пошуку кандидата, але в умінні зацікавити кандидата, створити мотивацію переходу, що є надзвичайно складним завданням.

Окрім розглянутих технологій варто проаналізувати скрінінг.

Під скрінінгом розуміють «поверхневий підбір», який здійснюється за формальними ознаками: освітою, віком, статтю, стажем тощо [4, с. 36]. У цьому випадку вибір кандидата здійснює сам замовник за резюме, що надійшли від кадрового агентства. Його доцільно застосовувати при підборі допоміжного і обслуговуючого персоналу.

Іншим поширеним методом підбору персоналу є аутстафінг, який поширений в розвинутих країнах, сприяє підвищенню рентабельності, конкурентоспроможності підприємства та зростанню зайнятості населення. Сутність аутстафінгу – в можливості використання робочої сили іншого підприємства, передбачає виведення персоналу зі штату організації-замовника та оформлення у штат організації-провайдера. Отже, працівники формально працевлаштовані в організації-провайдера, але одночасно можуть працювати і в попередній організації.

Технологія Temporary staffing (підбір тимчасового персоналу) найчастіше використовується під час проведення маркетингових заходів або виконання невеликих проектів.

Аутстафінг персоналу певним чином схожий на лізинг, але ці поняття не тотожні. Адже під час лізингу працівник постійно знаходиться в штаті організації-провайдера. За необхідності робітники працюють в організації-клієнта, а коли потреба зникає, залишаються у штаті організації-провайдера. За використання аутстафінгу така ситуація не виникає. До моменту необхідності вони перебувають у штаті провайдера, а коли стають непотрібними – звільняються.

Аутстафінг має низку переваг та недоліків. Серед переваг: скорочення витрат на ведення кадрового обліку; на пошук кваліфікованого персоналу; позбавлення проблем, зумовлених підбором персоналу; можливість тимчасового використання працівників без оформлення їх до штату та ін. До недоліків: нелояльне ставлення робітників до організації, що не є офіційним роботодавцем; відсутність можливості контролю вмотивованості працівників та підвищення їхнього професійного розвитку; неможливість контролю за якістю виконання роботи; недостатня кількість гарантій виконання роботи [5].

Ще однією персонал-технологією є аутплейсмент – процедура «м'якого»

звільнення та подальшого працевлаштування робітника. Найчастіше використовують під час масових звільнень, скороченнях штату в результаті реструктуризації тощо. Програма аутплейсменту охоплює надання безкоштовних консультацій робітникам з приводу подальшого працевлаштування, проведення певних психологічних або інших тренінгів. Як правило, програма аутплейсменту розрахована на півроку або на рік.

Аутплейсмент забезпечує полегшення процедури звільнення та покращення репутації підприємства. Розрізняють аутплейсмент відкритий і закритий. Відкритий – передбачає відкрите повідомлення інформації про звільнення конкретного співробітника. Закритий – найчастіше застосовується до працівників, які займають високі посади. І вивільняти таких працівників небезпечно, оскільки фірми укладають договір з кадровим агентством і співробітнику, одразу після звільнення, пропонується декілька варіантів подальшого працевлаштування. Кадровому агентству може висуватися вимога не пропонувати конкурентів для подальшого працевлаштування [6].

Існують різні методи підбору співробітників, їх поділяють на:

- класичні (традиційні): співбесіда, анкетування, тестування, центри оцінки, резюме та інші.
- нетрадиційні: стрес-інтерв'ю, Brainteaser-інтерв'ю, фізіогноміка, соціоніка, графологія та інше.

Детальніше опишемо нетрадиційні методи відбору, які більше поширені серед роботодавців.

Метод стресового інтерв'ю, іноді називають шоковим, що більшою мірою відображає сутність підходу. Його мета – визначити стресостійкість кандидата. Його необхідність може бути виправдана при підборі працівників на певні вакансії: касира, операціоніста в банках, пожежника, співробітників поліції і навіть фахівців з персоналу. Для виявлення стресостійкості кандидата створюють стресові умови і спостерігають за його реакцією. Стандартний сценарій стресового інтерв'ю передбачає: запізнення на співбесіду представника роботодавця; виявлення неувagi до заслуг; втрату резюме кандидата; створення незручних умов; запитання особистого характеру, які не мають відношення до роботи. Зрозуміло, буде дивно, якщо хтось захоче працювати в компанії після подібних випробувань. Саме тому, майстри стрес-інтерв'ю радять після проведення випробувань забезпечити психологічне відновлення кандидата.

Не менш цікавим є метод Brainteaser-інтерв'ю (інтерв'ю, що лоскоче мозок). Суть методу в тому, що кандидатам необхідно дати відповідь на хитромудре питання або вирішити логічну задачу. Мета такого нестандартного методу – перевірити аналітичне мислення і творчі здібності претендента. Відповідно цільовою аудиторією Brainteaser-інтерв'ю є

працівники творчих спеціальностей і розумової праці: менеджери з реклами, програмісти, аудитори. Найбільшу популярність Brainteaser-інтерв'ю принесла компанія Microsoft, керівники якої є прихильниками цього методу [7].

Також до нетрадиційних методів відносять фізіогноміку. Фізіогноміка – метод, який дозволяє визначати тип особистості людини і його душевні якості (як вроджені, так і придбані) за зовнішніми ознаками, виходячи з аналізу характерних особливостей особи, тобто його рис, форми і виразу. Фізіогноміка своїм корінням сягає часів Аристотеля і Гіппократа. Перший застосовував її для вивчення стану душі, інший – для вивчення тіла [8].

На нашу думку, використання фізіогноміки виправдано за умови значного практичного досвіду і особливої обережності при видачі рекомендацій. Фізіогноміку доцільно застосовувати як допоміжний метод.

Важливий інтерес має – соціоніка. Згідно соціонічної концепції психіка людей може бути зображена у вигляді 16 можливих варіантів сприйняття і обробки інформації, що відповідає певному соціотипу. Соціотип – це комплекс стійких якостей людської психіки без врахування мінливої зовнішньої оболонки (характеру, темпераменту, виховання та ін.) [9]. Кожен соціотип отримав свою назву завдяки схожості з певною знаменитою особистістю або персонажем. Так, з'явився поділ людей на Холмс, Габен, Робесп'єр і т. п. Люди певного соціотипу демонструватимуть подібну поведінку в однакових ситуаціях, коди приймають рішення, керуються одними і тими ж мотивами. Соціоніку називають «міждисциплінарної наукою, що лежить на стику психології, інформатики та соціології» [10], тому її методика допомагає змодельовати поведінку будь-якої людини, а також її взаємодію з представниками інших соціотипів.

Основною процедурою підбору за допомогою соціоніки – визначення соціонічного типу співробітника. Для соціонічного тестування використовуються тести: опитувальник МВТІ, тест Бунса та ін. Є варіант тестування, за яким проводиться оцінка семантичного диференціала. За словами, фразами, почерком і сюжетною лінією робиться висновок про той чи інший соціотип. Слід зауважити, що типування за тестами не завжди дає точну картину. Надійність цього методу можна позначити як 50 на50.

Спостереження за поведінкою ґрунтується на оцінці характеру жестів і рухів. Наприклад, різкі рвучкі рухи характерні для інтуїтів. Сенсорики люблять займати вільний простір навколо себе і, як правило, сміливо почуваються в незнайомій обстановці. Для точної діагностики типу потрібні певний досвід, спостережливість, увага фахівця.

Метод інтерв'ю дозволяє з більшою точністю визначити соціонічний тип співробітників. В ході інтерв'ю задається низка запитань, спрямованих на

виявлення виду функцій в моделі інформаційного метаболізму. Метод інтерв'ю досить суб'єктивний і його результативність залежить від соціотипу самого фахівця, який проводить діагностику, від його досвіду.

Найбільш ефективним вважається поєднання всіх перерахованих методів. Ефективність використання соціоніки в підборі персоналу – 80%. Соціонічне типування доцільно використовувати в поєднанні з різними традиційними методами підбору персоналу.

Ще одним нетрадиційним методом, який досить часто використовується в європейських компаніях є графологія. Графологія – мистецтво, яке дозволяє фахівцям пізнавати і пояснювати характер за почерком [10]. Аналізуючи наявність ритмічних коливань, напрямок лінії почерку, силу натиску і багато іншого, графолог може надати приблизний портрет особистості, якій належить цей почерк. Цей метод може допомогти визначити приховані якості співробітника дистанційно, без його повідомлення і в будь-який момент часу, саме це і є привабливим для фахівців з персоналу.

У Франції графологія є цілком офіційним інструментом підбору кандидатів, особливо в державних структурах. Не має досліджень, які на 100% доводять зв'язок почерку людини з рисами особистості, хоча певний зв'язок, звичайно, є. У нашій країні графологія не поширена через труднощі інтерпретації результатів, а можливо, через відсутність спеціальних навчальних програм.

Сьогодні у відбіркових процедурах персоналу доцільним є використання сучасних рекрутингових технологій скринінг, хедхантинг, аутстафінг та інші, оскільки вони є дієвішими за традиційні.

Розглянуті методи залучення кандидатів під час підбору можуть забезпечити керівництво повною інформацією про можливість конкретного працівника, проте вони не можуть дати відповіді, чи буде людина повністю реалізовувати свої знання і можливості. Відзначимо, що універсальної методики підбору кандидатів не існує. Для більш об'єктивного прийняття рішення необхідне комплексне використання різних методик, які відповідають фінансово-економічним можливостям підприємства.

Список використаних джерел:

1. Баскина Т. Техники успешного рекрутмента. Москва: Альпина Паблишер, 2014. 280 с.
2. Беленко П. В. Executive search, headhunting или Особенности национальной охоты // Справочник кадровика. 2007. № 12. С. 105-114.
3. Вольская Е., Дидыч Т. Куда качнется маятник хедхантинга // Стратегии. 2005. № 2. С. 44-48.
4. Хохлова Т., Машкетова А. Хедхантинг: эксклюзивная технология подбора суперкадров // Управление персоналом. 2007. № 17 (171). С. 35-40.

5. Рокун Г. П. Особливості використання технологій підбору персоналу на підприємстві. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/12-2015/27.pdf>. (дата звернення: 03.05.2021).

6. Гребенюк Т. А. Подбор персонала и рекрутинг // Молодой ученый. 2016. № 11. С. 682-691.

7. Кузнецов И.Н. Современный язык жестов. Москва, 2007. 448 с.

8. Словарь-справочник по социальной психологии / под ред. В. Крысько. Санкт-Петербург, 2003. 416 с.

9. Морозов А.В., Потемкин В.К. Профессиональное распознавание и оценка личности: учеб. для вузов. Санкт-Петербург, 2008. 429 с.

10. Потемкин В.К. Управление персоналом: учеб. для вузов. Санкт-Петербург, 2010. 425 с.

The author critically analyzes modern recruitment technologies, identifies their advantages, disadvantages and areas of application. The use of non-traditional methods of personnel selection at Ukrainian enterprises is proposed: physiognomy, socionics, graphology.

Keywords: *recruitment technologies, executive search, headhunting, screening, out staffing, outplacement, brainteaser-interview, physiognomy, socionics, graphology.*

Дата надходження: 04.05.2021

УДК 331.556(477)

Л. В. Дідківська, к. е. н., старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
м. Київ, Україна

МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР

У статті проаналізовано наслідки міграційної політики держав, до складу яких входили етнічні українські землі, для вітчизняного трудового потенціалу. Виявлено вплив на трудові міграції українців імміграційної політики країн-реципієнтів. Обґрунтовано необхідність розробки зваженої міграційної політики для збереження та примноження трудового потенціалу України.

Ключові слова: *міграційна політика, еміграція, імміграція, емігранти.*

Офіційно міграційна політика України почала формуватися після здобуття державної незалежності в 1991 р., однак її ефективність у зв'язку з

колосальними втратами трудового потенціалу упродовж останніх тридцяти років є сумнівною. Виявлення причин такої ситуації варто шукати, не обмежуючись періодом незалежності України, а заглибившись в її історію.

Тривалий період внаслідок безсуб'єктності України міграційні процеси відбувалися в інтересах держав, до складу яких входили етнічні українські землі. На початку XVIII ст. так звана «мазепинська міграція» дозволила Петру I конфіскацію маєтків мазепинської старшини на користь російської знаті. Внаслідок цього гетьманові Д. Апостолю довелося легалізувати нав'язані Московією «Рішительні пункти» (1728), згідно з якими росіянам офіційно було дозволено купувати землі в Україні [1]. Наприкінці XVIII ст. у козацькій Україні проживало 175 тис. росіян [2, с.45], які в подальшому були надійною опорою імперської політики в цій частині України. Разом з тим, поразка у Полтавській битві стала передумовою посилення примусової еміграції мешканців Східної України в північні райони Російської імперії для будівництва господарських, військово-стратегічних об'єктів, розбудови м. Санкт-Петербург, а також участі у військових операціях Російської імперії. Зокрема масштабними стали вивезення на вимогу царського уряду 10 тис. українських козаків у 1716 р. на будівництво каналу між Волгою і Доном [3, с.165]. З 1721 р. гетьману І. Скоропадському було наказано висилати на будівництво Ладозького каналу по 10 тис. козаків щороку, внаслідок чого їхня питома вага серед будівничих становила 50% [4, с.4, 10]. Очевидно, що такі дії колоністів призвели до значних втрат у трудовому потенціалі України.

Водночас міграційна політика Російської імперії щодо залучення іноземців мала й позитивні наслідки для розвитку українського господарства. Так, 1803 р. вийшов указ імператора Олександра I про переселення німецьких колоністів до Херсонської та Таврійської губерній. Херсонському військовому губернатору О. Беклешову було доручено сприяти розселенню колоністів, створити особливі умови виноградарям та використати їхні знання та вміння для запровадження виноробства в губернії [5, с.756–761]. Це активізувало процес культивування фруктових садів і виноградників на значних площах (у 1870-х роках урожаї винограду зросли на 18%, а у 1880-х – на 34% [6, с.168–191, 231]), розвивалося виноробство. Німецькі колоністи на Катеринославщині спеціалізувалися на м'ясо-молочному тваринництві та машинобудуванні, а в Подільській та Чернігівській губернії – на сукнарстві. Окрім німців, на українських землях поселялися та поширювали господарську культуру й інші іноземці. На Волині чехи вирощували хміль і виготовляли богемський сорт пива, у Київській губернії італійці налагодили видобуток граніту в кар'єрах. Особливу роль у розвитку українського господарства відіграли греки. Загальна чисельність іноземних колоністів на українських землях у 1893 р. становила близько 290 тис. осіб., які сприяли розвитку вітчизняного господарства, збільшенню площі загосподарених

угідь, поширенню нових сільськогосподарських культур та технологій їх переробки, появі нових ремесел, промислів та мануфактурно-фабричного виробництва.

Після формального скасування кріпацтва імперська міграційна політика оприявилася у прискореному заселенні селянами із європейських губерній, передусім з України, віддалених територій Сибіру і Далекого Сходу, нещодавно включених до складу Російської імперії, з метою посилення обороноздатності країни на тихоокеанському узбережжі та забезпечення самодостатності цього регіону. У 1882 р. у Владивостоці створено Південно-Уссурійське переселенське управління Міністерства внутрішніх справ на чолі з Ф. Буссе, серед функцій якого було виявлення придатних для заселення земель, їх розподіл серед переселенців, улаштування побуту новоприбулих громадян, постачання для них сільськогосподарського реманенту, видача кредитів та контроль за їх поверненням тощо. Крім того, центральною владою була підтримана ініціатива губернатора Приморської губернії генерала П. Унтербергера про безкоштовний перевіз поселенців пароплавами «Доброфлоту» з Одеси до Владивостока. Однак, внаслідок посилення ажіотажу щодо переселення українських селян, з 1886 р. перевезення за державний кошт були припинені [7, с.32–33, 57]. Іммігранти отримували 100-десятинний земельний наділ та допомогу щодо закупівлі сільськогосподарського реманенту. Водночас бажаючі вирушити на Далекий схід повинні були внести 600 руб., необхідних для облаштування на новому місці та утримання сім'ї до нового урожаю. Тому передусім самодостатні українці емігрували та стали економічно ефективними для розбудови чужого краю. Еміграції українців сприяв і переселенський закон Російської імперії (1889 р.), згідно з яким вони звільнялися від військового призову, податків на певний період тощо. Столипінська реформа ще більше інтенсифікувала міграційні процеси, так як закон 1904 р. посилював преференції для українських емігрантів і декларував свободу переселень, хоча це й стосувалося лише районів, визначених для переселення. Упродовж 1981–1914 рр. зі Східної України мігрувало близько 2 млн осіб., однак міграційне сальдо було позитивним за рахунок заселення українських губерній вихідцями з Російської імперії. І це не випадково, адже міграційна політика вирішувала й політичне завдання щодо русифікації українських земель.

Варто підкреслити, що українські селяни шукали кращого життя в еміграції, адже опинилися в дуже складних економічних умовах на батьківщині. Тому й були такими чутливими до заохочувальної міграційної політики інших держав. Це стосується й західноукраїнських селян, які були охоплені міжконтинентальною міграцією, передусім до США та Канади. Імміграційна політика цих країн-реципієнтів розроблялася в умовах дефіциту робочої сили, оскільки у другій половині XIX – на початку XX ст.

формувався світова індустріальна цивілізація. Водночас була відсутня превентивна державна політика на українських теренах, тому міграційні агенти пароплавних та промислових компаній сміливо поширювали листівки, змальовуючи принагідні умови переїзду та поселення на нових землях, обіцяли селянам можливість безкоштовного отримання землі, добру платню у промисловому та сільськогосподарському виробництві. Злиденні умови проживання на українських землях буквально не залишали українцям вибору, тому у 1909 р. у США налічувалося вже близько 470 тис. українців [8, с. 114].

Канадський уряд також був зацікавлений в іммігрантах, оскільки у країні відбувався інтенсивний розвиток усіх галузей економіки та індустріалізація, що потребувало великої кількості робочої сили. Природний приріст нечисленного корінного населення не міг задовольнити цієї потреби, тому в 1894 р. канадський парламент зняв офіційні обмеження на імміграцію іноземців. Ліберальний уряд В. Лор'є, що прийшов до влади в 1895 р., запровадив систему спеціальних заходів для заохочення східноєвропейських емігрантів до переселення в Канаду. До реалізації цієї програми особливо доклався К. Сифтон, завдяки його активній діяльності значна частка емігрантів зробили вибір на користь Канади, а не США, як у попередні роки. За офіційними даними канадського департаменту імміграції в 1896-1914 рр. у Канаді було зафіксовано 170 тис. українців-іммігрантів [9, с.41]. Водночас Україна знову втратила економічно активних громадян.

У радянський період еміграційна активність українців була призупинена, але не завдяки ефективній міграційній політиці, а введенням жорстких обмежень міжнародного руху трудових ресурсів з українських етнічних земель. І навіть доктрина внутрішньої міграції регламентувалась трудовим законодавством, житловою політикою та паспортною системою. Тому експорт робочої сили мав епізодичний характер та офіційно оприявнився після Другої світової війни як обмін спеціалістами (кваліфікованими робітниками та науково-технічною інтелігенцією) в процесі розвитку індустріального суспільства в рамках економічної співдружності країн соціалістичного табору. Водночас у 1950-1985 роках стрімко зростав розрив у якості життя та заробітній платі українських фахівців та їхніх закордонних колег, залежність від державного фінансування та планування нівелювала мотивацію до праці та можливості самореалізації. Все це в результаті сформувало високий міграційний потенціал конкурентоспроможної робочої сили, який був реалізований після відкриття кордонів.

Здобуття незалежності України супроводжувалося активізацією міграційних процесів. На початку 90-х рр. ХХ ст. почалася репатріація представників національних меншин, які раніше проживали в Україні (кримські татари, караїми, кримчаки, вірмени, болгары, греки, німці та інші), формуючи позитивне сальдо міграції. Це стало можливим, бо Україна взяла

на себе зобов'язання перед несправедливо репресованими народами. Як і в 1917–1918 рр., врегулювання взаємин між титульною нацією та національними меншинами стало стратегічним питанням для розбудови української державності. 1 листопада 1991 р. була затверджена Декларація прав національностей України, що проголосила можливість створення національних адміністративно-територіальних одиниць, використання мов національних меншин нарівні з державною, росіянам гарантувалося вільне користування рідною мовою. 25 червня 1992 р. ВР України ухвалила Закон "Про національні меншини в Україні", який не лише враховував специфіку етнопонаціонального розвитку України, а й міжнародного досвіду регулювання міжнаціональних взаємин. Його ухвалення мало принципове значення для побудови поліетнічного демократичного правового суспільства.

З 1993 р. потік репатріантів практично припинився, сальдо міграції набуло від'ємних значень, оскільки ще з 1989 р. почалась масштабна еміграція євреїв з України до Ізраїлю, США та Європи. За 1989–2000 рр. з України виїхало близько 400 тис. євреїв. Крім того, на початку 1990-х рр. в Україні набрали обертів тенденції еміграції висококваліфікованих трудових та наукових кадрів, оскільки в умовах економічної кризи попит на фахівців з вищою освітою був значно меншим, ніж пропозиція, а у наукових організаціях набули поширення різні форми прихованого безробіття. Втрати креативних трудових ресурсів з високою кваліфікацією не тільки призвели до дисбалансів у науковій та освітній сферах, але й знижували конкурентоспроможність вітчизняної економічної системи. І знову країни-реципієнти з розвиненими економіками діяли на випередження, запроваджували ефективну міграційну політику щодо залучення, адаптації та імплементації необхідних трудових ресурсів, то й відповідно отримували економічні вигоди. Натомість домінування тіньових форм зайнятості та неринкових форм економічних відносин, державна монополія, високі бар'єри доступу до ресурсів та економічних можливостей самореалізації протягом століть формують статус України як периферії розвиненої світової економіки, посилюють її роль як постачальниці дешевої робочої сили для ринків праці центру. Тому особливої актуальності набуває розробка та впровадження зваженої превентивної державної міграційної політики України з метою збереження та примноження трудового потенціалу України.

Список використаних джерел:

1. Кресін О.В. Рішительні пункти 1728. URL: http://www.history.org.ua/?termin=rishytelni_punkty_1728
2. Романцов В.О. Український етнос: на одвічних землях. Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 2004.
3. Дорошенко Д.І. Нарис історії України: в 2 т. Т. 2: Від половини XVII

століття. Київ: Глобус, 1992.

4. Родакова Е. Українські козаки на Ладозьськiм каналі. Записки Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. Львів, 1896. Кн. IV.

5. Лесоводство и садоводство в немецких колониях Новороссийского края. Сборник статей о сельском хозяйстве Юга России / сост. И.А. Палимпсестов. Одесса, 1868.

6. Виноградники Херсонской губернии. Сборник Херсонского земства. Херсон, 1892. № 7, 8.

7. Буссе Ф.Ф. Переселение крестьян морем в Южно-Уссурійский край в 1883–1893 годах. Санкт-Петербург: Обществ. польза, 1898.

8. Бачинський Ю. Українська імміграція в З'єдинених Державах Америки. Львів, 1914.

9. Young, C. The Ukrainian Canadians. Toronto, 1931.

The article analyzes the consequences of the migration policy of the states, which included ethnic Ukrainian lands, for the domestic labor potential. The influence of the immigration policy of the recipient countries on the labor migrations of Ukrainians is revealed. The necessity of developing a balanced migration policy to preserve and increase the labor potential of Ukraine is substantiated.

Key words: migration policy, emigration, immigration, emigrants.

Дата надходження: 04.05.2021

УДК 35.316

В. В. Звірич, к. м. н.,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»,
м. Івано-Франківськ, Україна

РОЛЬ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

Обґрунтовано передумови і фактори, які впливають на визначення пріоритетних напрямів удосконалення системи публічного управління персоналом у сфері охорони здоров'я. Визначено місце і роль управління персоналом у цілісній системі публічного управління сферою охорони здоров'я.

Ключові слова: публічне управління, персонал, сфера охорони здоров'я, структура, роль.

Публічне управління персоналом у сфері охорони здоров'я України перебуває у процесі активного реформування впродовж останніх 5-7 років. Існуюча система управління в охороні здоров'я є недосконалою і потребує удосконалення. Центральна-планова та авторитарна система публічного управління – як спадщина з минулого століття стикнулася з багатьма викликами, що пов'язані як з впливом реформованих механізмів функціонування, так і зі змінами систем управління та особливостей зміни поколінь.

Активні сучасні реформування у сфері охорони здоров'я розпочались у 2015 р. з прийняттям і впровадженням Національної стратегії реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015 – 2020 років [1]. Розробка цієї дорожньої карти кардинальних змін у сфері охорони здоров'я було зумовлено задекларованими реформуваннями (52 реформи) Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» [2].

На даному етапі становлення системи публічного управління персоналом у сфері охорони здоров'я важливим є забезпечення впровадження змін, що сприятимуть підвищенню ефективності досліджуваної системи. Кінцевою метою ефективності системи управління у галузі охорони здоров'я є забезпечення здоров'я населення країни та рівня медичного захисту. Задля вирішення існуючих проблем у досліджуваній сфері важливим є обґрунтування комплексу наукових та прикладних підходів до удосконалення чи часткової зміни діючого механізму публічного управління у галузі охорони здоров'я нашої країни.

Передумовою розробки і впровадження механізму удосконалення існуючої системи публічного управління персоналом у сфері охорони здоров'я є детальне вивчення структури, місця та ролі цієї системи. На рис. 1 відображено структурно роль і місце механізму управління персоналом в публічній сфері охорони здоров'я.

На рис. 1. зображено орієнтовну структуру системи управління в галузі охорони здоров'я, оскільки різні організації у даній галузі (від центральних органів управління на рівні Міністерства охорони здоров'я та Національної служби здоров'я України, обласних департаментів управління охорони здоров'я до медичних закладів різного рівня) мають різну організаційну структуру. Проте у кожній організації в системі охорони здоров'я важливими є такі основні підструктури як: управління основною діяльністю (лікувально-профілактична та інша медичні і пов'язана з нею діяльність), управління планування діяльності, управління економіки та ресурсного забезпечення, управління обліку і аналізу, управління з якості, управління комунікаціями, управління персоналом та юридичне управління.

Рис. 1. Місце і роль управління персоналом у системі управління в сфері охорони здоров'я України

*Джерело: розроблено автором

Не применшуючи ролі і значення різних структурних підрозділів в організаціях з охорони здоров'я, вважаємо, що найважливішим напрямком є управління основною діяльністю, тобто діяльність лікувально-профілактичних закладів (лікувальних закладів, амбулаторно-поліклінічних закладів, закладів переливання крові, швидкої та екстреної медичної допомоги, санаторно-курортних закладів), санітарно-профілактичних закладів (санітарно-епідеміологічних закладів та закладів санітарної просвіти), фармацевтичних (аптечних) закладів, закладів медико-соціального захисту та інших закладів.

Напрямок управління персоналом є іншим важливим структурним компонентом системи управління у галузі охорони здоров'я, оскільки забезпечення високої якості діяльності кожної організації залежить від ефективності і якості роботи працівників.

Таким чином сектор управління персоналом є важливою складовою цілісного механізму публічного управління у сфері охорони здоров'я України. Це свідчить про те, що впроваджуючи зміни у будь-якій іншій складовій даного механізму важливо враховувати взаємний вплив на усі інші

складові, тобто у цьому аспекті важливим є застосування системного підходу до стратегічного та тактичного планування.

Список використаних джерел:

1. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015 – 2020 років. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/0/691-strategiya.pdf>

2. Указ президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

Prerequisites and factors influencing the definition of priority areas for improving the system of public personnel management in the field of health care are substantiated. The place and role of personnel management in the integrated system of public health management is defined.

Key words: public administration, staff, health care, structure, role.

Дата надходження: 23.02.2021

УДК 331.5

О. В. Іщенко, провідний економіст,
О. Ю. Касперович, молодший науковий співробітник,
Інститут економіки промисловості НАН України,
м. Київ, Україна

СФЕРА ПРАЦІ ТА ЗАЙНЯТОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЕФЕКТИВНОГО ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ

У роботі на прикладі основних показників попиту на робочу силу та її пропозиції розглядаються наслідки пандемії COVID-19 для сфери праці та зайнятості України. Пропонуються три стратегічні шляхи пом'якшення і подолання наслідків пандемії: розвиток соціального діалогу, використання потенціалу цифровізації та реформування трудових відносин на засадах концепції флексік'юріті.

Ключові слова: сфера праці, зайнятість, безробіття, COVID-19, соціальний діалог, цифровізація, флексік'юріті.

Нова пандемійна реальність стала раптовим викликом для України, яка зіткнулася із пандемією COVID-19, переживаючи сповільнення економічного зростання, необхідність пікових виплат за зовнішніми боргами тощо. При

цьому сфера праці та зайнятості стала в Україні, як і у більшості країн світу, чи не найбільш постраждалою сферою соціально-економічних відносин.

Порівняння даних щодо зайнятості, безробіття та наявних вакансій в Україні за січень-березень 2021 року із аналогічним періодом 2020 року дає можливість оцінити наслідки пандемії для вітчизняного ринку праці.

Так, за даними Державного центру зайнятості, у січні-березні 2021 року роботодавці проінформували центри зайнятості про наявність 245 тис. вакансій, що на 24% менше, ніж у березні 2020 року. При цьому, станом на 1 квітня 2021 року кількість вакансій, заявлених роботодавцями до Державної служби зайнятості становила 77 тис. одиниць, що на 20% більше, ніж на відповідну дату минулого року [1]. Можна зробити висновок, що ринок праці України та економіка в цілому дещо адаптувались до умов пандемії (карантинних обмежень та соціально-економічних наслідків пандемії), що проявляється у меншому сповільненні економічної діяльності у квітні 2021 року, порівняно із 2020 роком, незважаючи на нові хвилі захворюваності на COVID-19. Безумовно, свою роль у цьому зіграла і заміна умов жорсткого карантину весни 2020 р. адаптивним карантинном, початок вакцинації населення від COVID-19.

Однак очевидно, що втрати для ринку праці від пандемії COVID-19 є надзвичайними.

Так, у січні-березні 2021 року послугами Державної служби зайнятості скористалися 680 тис. безробітних громадян, що на 34% більше, ніж у січні-березні 2020 року. Станом на 1 квітня 2021 року послуги Державної служби зайнятості отримували 450 тис. зареєстрованих безробітних, що на 29% більше, ніж на відповідну дату минулого року [1]. У січні-березні 2021 року допомогу по безробіттю отримували 608 тис. осіб, що на 40% більше, ніж протягом січня-березня 2020 року [2].

За даними Державної служби статистики України, кількість зайнятого населення у віці 15-70 років в середньому за 2020 рік, у порівнянні з 2019 роком, скоротилася на 663 тис. осіб та становила 15,9 млн осіб. Рівень зайнятості населення скоротився з 58,2% до 56,2% [2].

Всупереч деяким прогнозам, скорочення офіційної зайнятості не призвело до зростання неофіційної. Кількість неформально зайнятих громадян у віці 15-70 років, у 2020 році, у порівнянні з 2019 роком, скоротилася на 223 тис. осіб та становила 3,2 млн осіб, або 20,3% усіх зайнятих громадян [2].

Кількість безробітного населення (за методологією МОП) у віці 15-70 років в середньому за 2020 рік, у порівнянні з 2019 роком, зросла на 187 тис. осіб та становила 1,7 млн осіб. Рівень безробіття населення (за методологією МОП) зріс з 8,2% до 9,5% робочої сили.

В цілому по Україні кількість найманих працівників у лютому 2021 року

становить 7,1 млн осіб та, у порівнянні з відповідним періодом 2020 року, скоротилася на 382 тис. осіб. Скорочення відбулося у всіх регіонах [2].

Виправлення ситуації, що склалася у сфері праці та зайнятості України, вимагає розробки та реалізації ефективних заходів із стимулювання попиту на робочу силу та нормалізації співвідношення відповідних попиту та пропозиції.

Поряд із однозначно необхідними тактичними заходами із підтримки функціонування малого та середнього бізнесу, соціального захисту людей, що втратили роботу через пандемію, правового врегулювання дистанційної праці, організаційних удосконалень надання послуг центрами зайнятості та установами соціального захисту тощо, що вживаються українською владою, необхідним є вироблення стратегічної політики подолання наслідків пандемії.

А. Колот та О. Герасименко зазначають, що подолання ситуації, що склалася, потребує чіткого усвідомлення, що "...за повного, чи хоча б перманентного припинення нинішньої коронавірусної епідемії повернення людства до того формату життєдіяльності, у якому воно перебувало до лютого-березня 2020 р., вже не буде. Життєдіяльність кожної людини, домогосподарства, колективу, соціальних груп, спільнот аж до планетарного масштабу буде відбуватися за іншими, поступідеміологічними сценаріями, у яких лише частково збережеться те, що було до COVID-19 та його подальших мутацій (проявів)» [3, с. 4]. Авторами прогнозується, що за нової соціоекономічної реальності суттєво зросте значущість інституту гідної праці, дієвого соціального діалогу для всіх суб'єктів соціально-трудова взаємодії - держави, роботодавців, найманих працівників.

Експерти МОП зазначають, що така складна криза із далекосяжними наслідками вимагає зусиль усього суспільства, в рамках яких уряди мають взаємодіяти зі своїми соціальними партнерами у сфері праці. Необхідні ефективний соціальний діалог і співробітництво, в рамках яких організації роботодавців і робітників спільно оцінюють потреби за усіма напрямками (медичним, соціальним та економічним) і розробляють ефективні стратегії та політичні заходи із пом'якшення соціально-економічних наслідків кризи, захисту працівників та їхніх родин, особливо найбільш вразливих з них, від втрати роботи і заробітку, а підприємств – від банкрутства [4].

В. Нілссон, одна з керівників Директорату з питань зайнятості, праці та соціальних питань ОЕСР, вказує, що соціальний діалог зіграв центральну роль у формуванні тих домовленостей, які не дозволили раптовому блокуванню більшої частини економік перерости в ще більшу кризу. Соціальний діалог щодо короткострокових робочих схем виступив як

кризовий вимикач, запобігаючи масовому знищенню робочих місць і тим самим уникаючи подальших наслідків для сукупного попиту, що, інакше, безсумнівно, поглибило б кризу [5].

В. Нілссон також зазначає, що соціальний діалог іноді сприймається як теоретично бажаний, але практично складний, оскільки нібито кризи вимагають швидких реакцій. Однак досвід останніх місяців свідчить про протилежне. Соціальний діалог неодноразово виходив на перший план, забезпечуючи важливу політичну відповідь на різні виклики на ринку праці, спричинені пандемією. Вона вважає це не випадковістю, а результатом структурних характеристик процесу та інститутів соціального діалогу. Отже, підсумовує В. Нілссон, посилення соціального діалогу повинно стати ключовою частиною плану відновлення ринків праці [5].

Ще одним дієвим напрямом пом'якшення і подолання наслідків пандемії є використання потенціалу цифровізації та можливостей, які вона надає – дистанційна робота, дистанційна взаємодія з клієнтами та ін.

Однак вибухоподібне зростання дистанційної роботи, яке фіксується в розвинених країнах, та дозволяє стабілізувати сферу зайнятості, в Україні може бути реалізоване лише частково. Так, за оцінкою Аналітичного центру CEDOS основними чинниками, стан яких перешкоджає розвитку дистанційної зайнятості в Україні та залученню потенціалу цифровізації до відновлення сфери зайнятості в умовах пандемії COVID-19, є:

- структура економіки – основні галузі вітчизняного виробництва, які вносять найбільшу частку в українське ВВП – сільськогосподарське виробництво, переробна і добувна промисловість, енергетика, будівництво, транспорт тощо не мають на сьогодні можливостей для переходу на дистанційний режим роботи;

- стан розвитку технологій в Україні – низька готовність держави до запровадження фізичних форм дистанційної роботи;

- особливості норм побутової, організаційної культури, специфіка соціальної взаємодії українців, гнучкості операційних та комунікаційних процесів; житлові умови населення і структури домогосподарств, гендерні ролі та моделі поєднання роботи й особистого життя перешкоджають дистанційній організації роботи вдома [6].

В контексті наведених висновків своєчасними є ініціативи влади щодо формування та уточнення правових засад створення безпечних умов праці та розвитку соціального захисту в умовах пандемії. До таких кроків можна віднести прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної

хвороби (COVID-19)», а також прийняття у лютому 2021 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу».

Також коронакриза загострила стратегічне питання ґрунтовного реформування відносин у сфері праці і зайнятості, які як мету декларував уряд О. Гончарука. Однак, як демонструє досвід реагування на пандемію розвинених країн, більш доречною є не тотальна лібералізація ринку праці, а реалізація принципу збалансованого поєднання гнучкості найму та соціального захисту працівника від втрати доходів (в тому числі забезпечення навчання на протязі життя), втілена у концепції флексік'юриті (flexicurity), яка зараз, фактично, у тих чи інших формах виступає основою функціонування сфери праці та зайнятості європейських країн.

Зазначені шляхи (розвиток соціального діалогу, використання потенціалу цифровізації та стратегічний напрям побудови національного варіанту моделі флексік'юриті) пропонуються як взаємопов'язані важливі складові пом'якшення та подолання наслідків пандемії COVID-19, синергетично пов'язані із відновленням та розвитком економіки України в цілому.

Список використаних джерел:

1. Попит та пропозиція на зареєстрованому ринку праці у січні-березні 2021 року / Державний центр зайнятості. URL: https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/infocfiles/03_popyt_i_propozyciya_na_rynku_praci.pdf.

2. Ситуація на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості у січні-березні 2021 року / Державний центр зайнятості. URL: https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/infocfiles/sytuaciya_na_rp_ta_diyalnist_dsz_.pdf.

3. Колот А., Герасименко О. Сфера праці в умовах глобальної соціоекономічної реальності 2020: виклики для України. / Фонд ім. Фрідріха Еберта. Київ, 2020. – 36 с. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/16344.pdf>.

4. Необходимость социального диалога в связи с кризисом, вызванным пандемией COVID-19: Справка по вопросам политики / Международная организация труда. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/briefingnote/wcms_746920.pdf.

5. Nilsson V. Social dialogue: an opportunity in the midst of crisis / Social Europe. URL: <https://www.socialeurope.eu/social-dialogue-an-opportunity-in-the-midst-of-crisis>.

6. Коронавірус і дистанційна робота: що зробила держава / Аналітичний

центр CEDOS, 2020. URL: <https://www.cedos.org.ua/uk/articles/koronavirus-i-dystantsiina-robota-shcho-zrobyla-derzhava>.

The consequences of the COVID-19 pandemic for the sphere of labor and employment of Ukraine are considered in the work on the example of the main indicators of labor demand and supply. There are three strategic ways to mitigate and overcome the effects of the pandemic: developing social dialogue, exploiting the potential of digitalisation and reforming labor relations based on the concept of flexicurity.

Key words: labor sphere, employment, unemployment, COVID-19, social dialogue, digitalization, flexicurity.

Дата надходження: 04.05.2021

УДК 331.5

О. С. Лаврук, к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ І РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ

Висвітлені характерні особливості ринку праці, умови його формування. Обґрунтована доцільність регулювання ринку праці для визначення вірної стратегії і тактики соціально-економічного розвитку держави.

Ключові слова: ринок праці, робоча сила, зайнятість, формування, регулювання.

Ринок праці – багатогранна економічна категорія, яка є результатом якісної і кількісної інтеграції продуктивних сил суспільства і соціально-економічних відносин. Сукупність економічних відносин, форм і методів узгодження і регулювання інтересів виробників і роботодавців, пов'язаних з організацією, використанням і оплатою найманої праці, утворюють ринок праці [9]. Об'єктом купівлі-продажу на ринку праці є робоча сила виробника, оскільки її володар продає у вигляді товару свою здатність до праці [7, с.41]. Заробітна плата виступає при цьому ціною робочої сили і формується з врахуванням вартості робочої сили, тобто суспільно необхідних затрат на її відтворення. Відповідно цій концепції формується ринок робочої сили, де існує взаємозв'язок категорій: товар «робоча сила» - вартість (ціна) «робочої сили» - заробітна плата.

Розвиток виробництва посилив вимоги до якості робочої сили: кваліфікації, загальноосвітнього і професійного рівня підготовки, високої якості праці. Вважається, що ринок праці склався як система суспільних відносин, які відображають рівень розвитку і досягнутий на даний час баланс інтересів між учасниками на ринку: підприємцями, працівниками і державою з використанням економічних, соціальних і організаційних засобів [6, с.109]. Ми поділяємо точку зору Лагутіна В., що ринок праці є досить складною системою механізмів регулювання і саморегулювання процесу відтворення такого специфічного товару як робоча сила, та її ціни (вартості). А тому гармонізація і максимальна узгодженість економічних інтересів підприємців і найманих робітників виступають необхідною передумовою ефективного ринку робочої сили [4, с.226].

Існують трактування ринку праці як організаційної частини економічної системи, яка саморегулюється і здатна до самоорганізації [8, с.25]. При цьому агентами на ринку праці виступають люди з притаманними їм потребами. В теоретичному розумінні ринок праці охоплює всі можливі сфери зайнятості і руху робочої сили через сукупність нормованих і нерегламентованих соціально-трудова відносин з приводу гарантій та гнучкості зайнятості, оплати та організації трудової діяльності, мотивації до праці та стимулів її продуктивності, соціального захисту безробітних, незайнятих та вивільнених працівників [2].

Сучасний ринок праці обумовлюється такими характерними рисами: індивідуалізація трудових відносин; коливання ціни робочої сили в залежності від попиту і пропозиції; розповсюдження нетрадиційних форм зайнятості. Необхідно відзначити, що відмінною рисою ринку праці від інших ринків є те, що він має ресурсний, товарний характер, вимагає пильної уваги і фінансової опіки з боку держави, оскільки породжує незрівнянно більше економічних і соціальних проблем [1, с.256]. При цьому ринок праці відображує стан розширеного відтворення найголовнішого ресурсу – робочої сили і людини в суспільному плані. Його особливість полягає в тому, що об'єктом купівлі-продажу тут є право на використання робочої сили найманого працівника. Але при цьому необхідно враховувати всі психофізіологічні і соціальні потреби конкретної людини. З його подальшим становленням підвищуються вимоги до якісних характеристик працівників, ефективного використання робочої сили, стимулювання професійної мобільності.

Суттєву роль у формуванні ринку праці, становленні нових трудових відносин відіграють суб'єкти ринку: роботодавці, наймані працівники у взаємодії з профспілками і держава. Економічний інтерес роботодавців

полягає у найбільш ефективній діяльності виробництва, а наймані працівники зацікавлені в своєчасному отриманні за свою вкладену працю засобів до існування, достатніх для них самих і для утримання членів сімей. Спостереження показують, що відносини, які складаються на ринку праці між найманим робітником і роботодавцем досить складні, адже в більшості випадків інтереси сторін не співпадають з ряду економічних, соціальних територіальних причин. Загострює цю ситуацію відсутність точної і достовірної інформації, своєчасно надати яку може тільки біржа праці. Маючи в арсеналі необхідну інформацію про наявність в регіонах і за його межами вільних робочих місць, житла, розвитку сфери послуг, соціальних гарантій та ін., біржі праці можуть проводити практичну роботу по працевлаштуванню, направленню на професійну перепідготовку, а також реєструвати безробітних і виплачувати їм допомогу.

Визначаються такі умови і фактори, що мають місце при формуванні ринку праці [3]:

- наявність відповідного числа працездатного населення, зайнятого в галузях народного господарства та тимчасово незайнятого, але бажаного працювати;
- демографічні процеси і характер відтворення працездатного населення;
- бажання працювати в якості найманого працівника, підприємця;
- фонд життєвих засобів і співвідношення грошових доходів найманого працівника, трудових і соціальних пенсій, які безпосередньо впливають на мотивацію праці пенсіонерів і жінок, які виховують дітей-дошкільнят;
- соціально-економічні умови розвитку робочої сили, фінансові можливості суспільства, підприємства і сім'ї забезпечити професійну підготовку і перепідготовку працездатного населення.

В процесі формування цивілізованого ринку та попередження соціальних негараздів особливе місце займає зайнятість населення. А тому відмітимо основні принципи зайнятості населення: соціальні гарантії з боку держави на реалізацію громадянами права на працю, заходи щодо професійної підготовки працівників, посередницька діяльність служби зайнятості, допомога при пошуках бажаної і престижної роботи, матеріальна підтримка безробітних. На наш погляд, ринок праці повинен бути спрямований на забезпечення продуктивної зайнятості, доход від якої забезпечував би працівникам такий рівень життя, який достатній для відтворення фізичних, інтелектуальних та професійних якостей, з іншого – на стримування безробіття.

Зважаючи на це, активне регулювання ринку праці диктує необхідність

прогнозування напрямів його розвитку, розробки обґрунтування концепції зайнятості та варіантів її прогнозу. При здійсненні політики зайнятості вирішальним повинен стати момент прогнозування передбачуваних процесів на ринку праці і прийняття таких рішень, які б забезпечили максимальний ефект проведених заходів. На нашу думку, прогнозування стану ринку праці вкрай необхідне для визначення вірної стратегії і тактики соціально-економічного розвитку держави, розробки заходів по соціальному захисту громадян, поліпшенню демографічної ситуації.

Список використаних джерел:

1. Бугуцький О.А., Купалова Г.І., Дієсперов В.С. Мотивація праці та формування ринку робочої сили. За ред. П.Т. Саблука, О.А. Бугуцького. К.: Урожай, 1993. 416с.
2. Дем'янчук О. Аналіз впливу малого бізнесу на функціонування ринку праці. Вісник Національного університету Львівська політехніка. Львів : Львівська політехніка. 2000. С. 425–431.
3. Лаврук О.С. Формування ринку праці молоді. *Економіка АПК*. 2001. №7. С. 100-103.
4. Лагутін В.Д. Людина і економіка. Соціоекономіка: навч. посібник для вузів. Київ : Просвіта, 1996. 336с.
5. Маршавін Ю.М. Регулювання ринку праці України : теорія і практика системного підходу : монографія. Київ : Альтерпрес, 2011. 396 с.
6. Прокопов Ф. Рынок и занятость населения. *Экономист*. 1991. №1. С. 35-46.
7. Сивый В., Золотарев В. Формирование и управление рынком труда. *Бизнес информ*. 1997. №6. С.40-44.
8. Шаленко М. Сучасні тенденції розвитку ринку праці України. *Економіка України*. 1996. №9. С.25-35.
9. Шевченко Л. С. Ринок праці в аспекті сучасної парадигми регіонального економічного розвитку. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11830/19-Shewchenko.pdf>.

The characteristic features of the labor market, the conditions of its formation are highlighted. The expediency of labor market regulation for determining the correct strategy and tactics of socio-economic development of the state is substantiated.

Key words: labor market, labor force, employment, formation, regulation.

Дата надходження: 04.05.2021

В. Ю. Лисак, к. е. н., доцент, завідувач кафедри менеджменту,
В. М. Семендяк, к. е. н., старший викладач кафедри менеджменту,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

ДЕФІНІЦІЇ, ЯКІ ПОЗНАЧАЮТЬ РОЛЬ ТА МІСЦЕ ЛЮДИНИ В ПРОЦЕСІ ВИРОБНИЦТВА

У статті досліджено передумови розвитку економічної думки щодо ролі та місця людини в економічному житті та суспільства. Досліджено передумови формування та розвитку дефініцій, що позначають людину у процесі виробництва.

Ключові слова: робоча сила, трудові ресурси, людські ресурси, потенціал, кадри, персонал, людський капітал, управління персоналом, трудовий колектив, працівники, співробітники, трудовий потенціал, кадровий потенціал.

Постановка проблеми. З розвитком підприємств кінця ХХ початку ХХІ століття. Коли роль і місце людини в процесі виробництва постійно зростає. У функціонуванні виробничих підприємств все більшого значення набуває роль працівників, як основного з чинників ефективного розвитку підприємства в сучасних умовах. Світовий досвід управління виробництвом переконує, що вирішальним чинником стабільного і тривалого функціонування організації, також її поступального розвитку є високоефективне управління працівниками. Тому, виникає необхідність розробки проблем комплексної оцінки рівня розвитку підприємства та його залежності від якісних потенційних можливостей працівників.

Аналіз останніх досліджень. Методологічні засади дослідження управління персоналом було закладено в наукових працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених: Д.П. Богиня, Н.І. Верхоглядова, О.А. Грішнова, В.М. Данюк, Т.П. Макаровська, Л.І. Михайлова, В.М. Петюх, Ф.І. Хміль, А. Сміт, К. Маркс, Е.В. Маслов, А. Маслоу, Е. Мейо, М. Наумов, Ф. Тейлор та ін. Аналіз літературних джерел дозволив оцінити проблему управління персоналом, в різних аспектах сприйняття людини, та прослідкувати еволюцію відношення до людського фактора.

Формування цілей статті. Метою нашого дослідження є з'ясування питання якою мірою в сучасній науковій літературі та серед управлінців-практиків застосовуються різні категорії, що характеризують сутність об'єкту кадрової роботи організації.

Виклад основного матеріалу. Одним з перших дослідників, який вивчав місце та роль людини в суспільному житті, був А. Сміт (1723-1790). Визначаючи суть основного капіталу суспільства відзначав, що він на рівних складається не лише із машин, споруд та землі, але також «із набутих корисних здібностей всіх громадян чи членів суспільства» [1, с. 94].

В українській економічній енциклопедії подане таке визначення робочої сили – термін марксистської політичної економії, який означає здатність людини до праці, сукупність потреб, фізичних, інтелектуальних і організаторських здібностей, набутих знань і досвіду, що використовують в процесі виробництва матеріальних благ і надання послуг. Робоча сила – складова людської особистості з притаманними їй свідомістю, метою, волею, культурними навиками, національної самосвідомістю, духовними цінностями та ін [2, с. 278].

Наступною категорією, яка зустрічається в літературі для позначення людського чинника, виступають трудові ресурси.

Термін «трудові ресурси» було введено в науку на початку 20- х років минулого століття академіком С. Струмиліним. Цей термін використовували як планово-економічний показник вимірювання робочої сили.

В Україні до складу трудових ресурсів входить все працездатне населення: чоловіки віком від 16 до 59, жінки віком від 16 до 54 років, а також працюючі підлітки та пенсіонери. Величина трудових ресурсів є динамічним показником, що змінюється в часі внаслідок дії низки демографічних, соціальних, економічних і політичних факторів.

Сучасне розуміння сутності трудових ресурсів трактується як людські ресурси, що є значно ширшим і включає в себе такі поняття, як трудовий потенціал, стан здоров'я, рівень освіти, здібностей і культури, професійні знання для роботи в сфері суспільно корисної праці.

За визначенням Д.П. Богині та О.А. Грішнєвої людські ресурси – це працівники, що мають певні професійні навички і знання та можуть їх використовувати у трудовому процесі [3, с. 29].

Комплексний аналіз категорії «людський капітал» здійснила провідний вітчизняний дослідник соціально-трудої сфери О.А. Грішнєва. Вона провела глибоке дослідження сутності та змісту цієї категорії, обґрунтувала і розмежувала з такими категоріями, як «робоча сила», «трудові ресурси», «людський фактор», «трудовий потенціал». Підсумовуючи різні підходи до дослідження і визначення категорії людський капітал, вона дає таке його визначення: людський капітал – це економічна категорія, яка характеризує сукупність сформованих і розвинених унаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають в їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню

продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів (заробітків) свого власника та національного доходу [4, с.16-17].

Усі вище перелічені категорії досить часто зустрічаються у сучасній науковій літературі. Наступною категорією, яка в науковому лексиконі з'явилась не так давно та зміст якої, на нашу думку, доцільно розглянути, є трудовий потенціал. Його введено до наукового лексикону в 70-80 рр. ХХ ст.

Інша категорія яка дасть змогу зрозуміти сутність категорії «кадровий потенціал» це категорія «кадри». Існує чимало науковців які стверджують, що дана категорія в умовах інформаційного суспільства є дещо застарілою. Ми вважаємо, оскільки економіка України в багатьох галузях народного господарства знаходиться на стадії постіндустріального суспільства. Отже, існує багато галузей де досягнення науково-технічного та інноваційного розвитку впроваджуються дуже повільно. В зв'язку з цим дана категорія має право на існування.

До цього часу у нашій країні і ряді інших європейських держав більш широке розповсюдження мав термін «кадри», запозичений з армійського лексикону, що в німецькій і французькій мовах професійних військових використовується для визначення рядових командного складу і резерву, що на рівні суб'єкта господарювання визначав сукупність працівників високої кваліфікації і з тривалим стажем роботи.

Кадри – це кваліфіковані працівники, що пройшли професійну підготовку та мають спеціальну освіту, до складу яких не відносяться тимчасові, сезонні, позаштатні працівники та працівники за сумісництвом [8].

У працях вітчизняних науковців ми зустрічаємо чимало трактувань поняття «кадровий потенціал» Серед них кадровий потенціал підприємства (від лат. Potentia – можливість, потужність, сила) – це загальна (кількісна та якісна) характеристика персоналу як одного з видів ресурсів, пов'язана з виконанням покладених на нього функцій і досягненням цілей перспективного розвитку підприємства; це наявні та потенційні можливості працівників як цілісної системи (колективу), які використовуються і можуть бути використані в певний момент часу. Отже, кадровий потенціал у реальному вигляді може бути представлений можливостями працівників, якістю їх професійно-кваліфікаційної підготовки, трудовими, особистісними, психологічними і фізіологічними якостями, а також, що найбільш важливо, творчими здібностями.

Висновки із цього дослідження. Отже бачимо, що протягом тривалого періоду розвитку економіки сприйняття людини як об'єкта управління постійно змінюється, відбувається трансформація категорій від більш простіших до складніших і цей процес є безперервним, перманентним.

Список використаних джерел:

1. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини. Підручник. Київ. Знання, 2006. 559 с.
2. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.3. Редкол. С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ. Видавничий центр "Академія", 2002. 952 с.
3. Богиня Д.П., Грішнова О.А. Основи економіки праці. Навчальний посібник. 2-ге видання, стер. Київ. Знання Прес, 2001. 313 с.
4. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. Київ. Т-во «Знання», КОО, 2001. 254 с.
5. Михайлова Л.І. Людський капітал: формування та розвиток в сільських регіонах. Київ. Центр учбової літератури, 2008. 358 с.

The article examines the prerequisites for the development of economic thought about the role and place of man in economic life and society. The preconditions for the formation and development of definitions that denote a person in the process of production are studied.

Key words: labor force, labor resources, human resources, potential, personnel, personnel, human capital, personnel management, labor collective, workers, employees, labor potential, personnel potential.

Дата надходження: 25.04.2021

УДК 331.544

Н. Ю. Олійник, к. п. н., доцент, доцент кафедри менеджменту,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ПЕРСОНАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

У статті проаналізовано цілеспрямований процес професійного навчання працівників підприємства як складова їх професійної підготовки. Зазначено елементи системи професійного навчання на підприємстві з урахуванням принципів планування навчання. Систематизовано етапи організації навчання персоналу, а також зазначено основні завдання поетапного професійного навчання працівників.

Ключові слова: професійний розвиток, професійне навчання, принципи навчання персоналу, управління персоналом.

Постановка проблем. На сучасному етапі в Україні зростання ролі розвитку персоналу в забезпеченні конкурентоспроможності підприємства на ринку зумовлює те, що провідні підприємства, фірми і компанії беруть безпосередньо на себе функції щодо професійного навчання персоналу, його виробничої адаптації, планування трудової кар'єри робітників і фахівців, підготовки резерву керівників тощо. Від якості надання освітніх послуг значно залежить якість трудового потенціалу, відтак і роботодавець, і держава зацікавлені у високій якості професійної підготовки працівників. Вимоги ж до якості та змісту трудового потенціалу робітника формуються безпосередньо там, де цей потенціал використовується, тобто на конкретному виробництві, на конкретному робочому місці.

Сьогодні різниця між успішними компаніями та тими, що залишають ринок, полягає у здібностях компанії управляти та розвивати власні людські ресурси. Управління та розвиток людських ресурсів у сучасному світі визначається привабливістю робочих місць, але найголовніше – це здатність утримати та постійно розвивати людський потенціал. Саме тому відповідним чином повинно змінитися і загальне ставлення до професійного навчання кадрів на виробництві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На проблеми професійного розвитку та навчання працівників звертали увагу як вітчизняні так і зарубіжні науковці. Найбільш значними в цій сфері стали дослідження вчених О. В. Аніщенко, А. Ю. Бабаскін, Ю. В. Баранюк, Т. В. Бучинська, А. О. Васильченко, О. О. Герасименко, О. А. Грішнова, С. В. Зінченко, А. Я. Кібанов, О. В. Крушельницька, А. Р. Мацюк, Л. М. Решетняк, Н. М. Хуторян, Л. М. Шимановська-Діанич та інші.

Дослідження учених О. В. Аніщенко, А. Ю. Бабаскіна, Ю. В. Баранюк, О. В. Василенко С. В. Зінченко, С. В. Лапаєнко, Л. Б. Лук'янова, Л. Є. Сігаєва під професійним розвитком особистості розуміють навчання, підготовку та адаптацію особистості до роботи за конкретною професією чи спеціальністю. Професійний розвиток особистості відображає процес підготовки людини до конкретного виду трудової діяльності, охоплює оволодіння особистістю потрібними теоретичними знаннями, уміннями та практичними навичками, соціальними нормами поведінки, системою моральних цінностей і економічних якостей [28, с.121].

Формулювання мети статті. Метою є систематизація елементів системи професійного навчання персоналу на підприємстві та етапи його організації, що дозволило б поліпшити результативність діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. На підприємстві важливого значення набуває цілеспрямований і систематичний вплив на працівників шляхом здійснення професійного навчання впродовж їх трудової діяльності.

Метою такого впливу є досягнення високої ефективності виробництва чи наданих послуг, підвищення конкурентоспроможності персоналу на ринку праці, забезпечення виконання працівниками нових більш складних завдань на основі максимально можливого використання їх здібностей та потенційних можливостей.

Разом з тим науковці А. Р. Мацюк, Л. М. Решетняк, Н. М. Хуторян професійний розвиток особистості ототожнюють з професійним навчанням, яке трактують, як ефективний засіб підвищення професійного потенціалу під час організації процесу навчання. А ще професійне навчання нерідко називають терміном «навчання персоналу», яке Л. М. Решетняк трактує так: «Це сукупність цілеспрямованих систематичних дій, спрямованих на поглиблення і розширення певних елементів професійних компетенцій і компетентностей персоналу, впровадження нових елементів відповідно до актуальних і майбутніх потреб організації» [35, с.135].

Важливо зазначити, що *професійна підготовка* здійснюється як цілеспрямований процес навчання потенційних та реальних працівників з метою здобуття навиків, які необхідні для виконання їхньої роботи, за допомогою різних форм здобуття професійної освіти в закладах освіти різних рівнів та професійного навчання на виробництві. При цьому *професійне навчання* є процесом цілеспрямованого формування у співробітників спеціальних знань, розвиток необхідних навичок і вмінь, які дозволяють підвищувати продуктивність праці, максимально якісно виконувати функціональні обов'язки, освоїти нові види діяльності [6, с. 138].

Згідно з Положенням про професійне навчання працівників на виробництві, затвердженого Наказом Міністерства соціальної політики, професійне навчання працівників на виробництві спрямоване на підвищення якості професійного складу працівників роботодавцями різної форми власності та підпорядкування, формування у них високого професіоналізму, майстерності, сучасного економічного мислення, вміння працювати в нових економічних умовах та забезпечення на цій основі високої продуктивної праці та ефективної зайнятості [5].

Професійне навчання працівників підприємства організовується відповідним підрозділом, фахівцями, які займаються цими питаннями, чи службою управління персоналом. Основним напрямом професійного розвитку є професійне навчання – процес формування у працівників специфічних професійних знань та навиків за допомогою спеціальних методів навчання. Слід зазначити, що формально професійний розвиток є ширше поняття, ніж професійне навчання, але в реальному житті різниця між ними є умовною, оскільки і професійний розвиток, і професійне навчання виконують одне завдання – підготовку персоналу до виконання ним своїх

обов'язків. Різниця в тому, що професійне навчання орієнтується на сучасні потреби підприємства, а професійний розвиток – на майбутнє і є більш фундаментальним.

Для кращого розуміння розглянемо систему професійного навчання на підприємстві схематично (див. рис. 1).

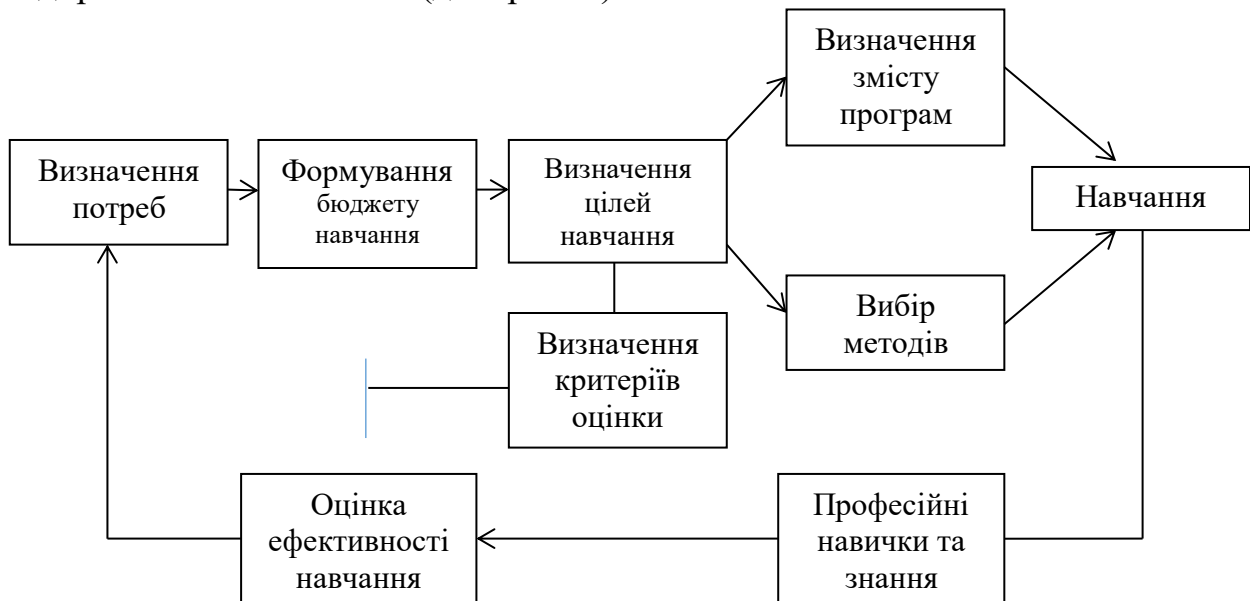

Рис. 1. Система професійного навчання на підприємстві

Джерело: складено автором на основі [1, с. 182].

Організація навчання персоналу підприємства передбачає декілька етапів. Насамперед необхідно визначити потребу в навчанні персоналу, що обумовлюється перспективами розвитку персоналу підприємства, а також необхідністю виконання працівниками своїх виробничих обов'язків. Шляхом проведення опитування, тестування, аналізу результатів роботи підприємства встановлюється відповідність між професійними знаннями, вміннями та навичками, які повинні мати працівники для забезпечення виконання поточних та перспективних завдань підприємства на конкретному робочому місці, та наявними у них знаннями та вміннями. Крім того, для визначення потреб у навчанні обов'язково слід взяти до уваги зміни в законодавстві, перспективи реструктуризації, технічного переоснащення підприємства з метою підвищення якості та конкурентоспроможності продукції, впровадження нових технологій тощо.

На першому етапі професійного навчання, основними завданнями є:

- 1) визначення потреби у навчанні персоналу організації, за допомогою аналізу та зіставлення;
- 2) розробка плану навчання працівників організації.

Другий етап передбачає безпосереднє здійснення раніше складених для працівників організації планів навчання. Також, на цьому етапі проявляються недоліки складених планів, що сприяє уникненню помилок у майбутньому.

На третьому етапі здійснюється оцінка ефективності навчання персоналу.

Важливим чинником під час оцінки результатів навчання є якість виконання тих завдань, що прямо пов'язані зі стратегічною метою організації.

В процесі формування системи професійного навчання на підприємстві важливо враховувати те, що цей процес є доволі затратним. На його планування впливає те, які саме потреби постають перед персоналом в процесі трудової діяльності. Виконання працівниками своєї роботи не повинно бути перешкодою для професійного навчання, оскільки кінцевим результатом навчання є саме покращення якості виконання тієї ж роботи. Так, важливим є той момент, що саме вимоги до виконуваної роботи визначаються керівництвом за участю працівників.

Згідно листа Міністерства соціальної політики питання щодо організації професійного навчання працівників вирішується роботодавцями з урахуванням потреб власної господарської або іншої діяльності відповідно до вимог законодавства. Зокрема, воно може здійснюватися на договірній основі у професійно-технічних навчальних закладах, на підприємствах, в установах або організаціях та безпосередньо у роботодавця [4].

Зміст програм навчання визначається цілями організації і створюється як для формування і закріплення професійних умінь та навичок, так і для формування певного типу мислення (економічного, екологічного) та поведінки. Слід пам'ятати, що прийоми і методи навчання, які використовуються в школах, коледжах, інститутах, можуть бути не зовсім придатними для навчання дорослих людей. Навчання цієї категорії повинно плануватись з врахуванням певних принципів:

- принцип *актуальності* – коли навчальний матеріал має бути конкретним і мати безпосереднє відношення до професії слухачів, оскільки дорослі погано сприймають абстрактні ститеми;

- принцип *усвідомленості* того, що вивчається;

- принцип *участі* – коли слухачі повинні активно брати участь у навчальному процесі і застосовувати одержані знання в практичній роботі вже під час навчання;

- принцип *повторення* матеріалу допомагає слухачам закріпити і перетворити знання в навички;

- принцип *зворотного зв'язку* – коли слухачам потрібно надавати інформацію про те, як вони засвоїли пройдений матеріал. Формою зворотного зв'язку є оцінка, виставлена викладачем. При цьому потрібно бути дуже тактичним: невідповідність фактичних оцінок очікуваним може мати демотиваційний вплив. У зворотному зв'язку дорослі цінять не абсолютну оцінку, а можливість виступити, дати пропозицію і бути почутим, це неформальна атмосфера занять.

Важливо зазначити, що у сучасних умовах висококваліфіковані кадри

розглядаються як одне з важливих переваг серед конкурентів. Підприємство чи організація здатні підвищувати свою ефективність у тому випадку, якщо співробітники розуміють її місію, цілі розвитку і стратегію. Це пояснюється тим, що відбувається підвищення причетності персоналу до реалізації завдань організації, а разом з цим зростає їхня мотивація. Розвиток персоналу, зокрема, систематичне навчання дозволяє в повній мірі розкривати можливості, здібності та здатності персоналу.

Висновки з проведеного дослідження. На сьогодні вітчизняна система професійного навчання кадрів на виробництві потребує якісної розбудови. Особливістю діяльності значної кількості підприємств є відсутність чіткої стратегії розвитку персоналу, а відповідно і стратегії інвестування коштів на відповідні цілі. В умовах економічної та соціальної нестабільності, відсутності тенденцій інтенсивного розвитку високотехнологічних галузей економіки та реальних стимулів для активного впровадження сучасних технологій на більшості підприємств господарського комплексу, людський капітал є недостатньо привабливим для інвестування з боку роботодавців, які орієнтовані передусім на вирішення поточних проблем.

При цьому, розвиток персоналу є запорукою успішності підприємства, наявність висококваліфікованого персоналу – головна передумова успішного функціонування будь-якого підприємства. Саме тому топменеджмент і власники підприємств не повинні заощаджувати кошти на удосконалення наявної системи розвитку працівників. Слід пам'ятати, що здатність підприємства розвиватися швидше за своїх конкурентів є джерелом його соціально-економічних стратегічних переваг.

Список використаних джерел:

1. Крушельницька О. В., Мельничук Д. П. Управління персоналом : навч. посіб. Київ : Кондор, 2013. 296 с.
2. Менеджмент персоналу. Данюк В. М., Петюх В. М., Цимбалюк С. О. та ін. Київ : КНЕУ, 2004. 398 с.
3. Організаційна поведінка / Дон Гелрїгел та ін; перекл. з англ. І. Тарасюк. М. Зарицка, Н. Гайдукевич. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 726 с.
4. Про затвердження Положення про професійне навчання працівників на виробництві: наказ від 26.03.2001 № 127/151. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0315-01#Text> (дата звернення: 22.02.2021).
5. Про професійний розвиток: Закон України від 25.09. 2019 року. № 39, ст. 462. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text> (дата звернення: 23.02.2021).
6. Решетняк Л. С. Організаційно-методичні засади професійного

навчання працівників органів внутрішніх справ у системі післядипломної освіти. *Педагогіка і психологія проф. освіти*. 2009. № 1. С. 170–179.

7. Хміль Ф. І. Управління персоналом: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2006. 488 с.

The article analyzes the purposeful process of professional training of employees of the enterprise as a component of their professional training. The elements of the system of vocational training at the enterprise taking into account the principles of training planning are indicated. The stages of the organization of personnel training are systematized, and also the main tasks of step-by-step professional training of employees are indicated.

Key words: professional development, professional training, principles of personnel training, personnel management.

Дата надходження: 04.05.2021

УДК 338.246.8 : 316.4.063

А. Д. Шастун, к.е.н., старший науковий співробітник,
Інститут економіки промисловості НАН України,
Ю. О. Чалюк, к. е. н., доцент кафедри соціології,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»,
м. Київ, Україна

ЗМІНИ ТРУДОВОЇ СФЕРИ ПІД ВПЛИВОМ НОВІТНІХ МЕГАТРЕНДІВ СУЧАСНОСТІ ТА ВИКЛИКІВ ПАНДЕМІЇ COVID- 19: ДОСВІД УКРАЇНИ

Розкрито сутність основних мегатрендів сучасності, що впливають на глобальний та національні ринки праці, їх наслідки. Визначено основні зміни, які відбулися в сфері праці та зайнятості під впливом пандемії COVID-19. Акцентовано увагу на поширенні та широкому використанні у трудовій сфері новітніх цифрових, інформаційно-комунікативних (ІКТ) технологій, гнучких форм зайнятості, зокрема дистанційної. Запропоновано основні напрями державної політики щодо відновлення трудової сфери України на засадах сталості й збалансованості.

Ключові слова: трудова сфера, цифровізація, мегатренди сучасності, пандемія COVID-19, дистанційна зайнятість, напрями державної політики.

Сучасні мегатренди сучасності – глобалізації (й посилення глобальної конкуренції), цифровізації, екологізації, технологізації життя і праці (перехід на Індустрію 4.0; Суспільство 5.0), демографічних змін, міграції, поширення нестандартних гнучких форм зайнятості, поширення дистанційної зайнятості тощо впливають на стан глобального і національного ринків праці, роблять їх динамічними й актуалізують проблеми трансформацій та загострення дисбалансів у сфері праці та зайнятості. Ці мегатренди збільшують нерівність на мега- (глобальна економіка), макро- (національні економіки) мезо-(галузі економіки – високотехнологічні, низькотехнологічні) та мікрорівнях (базові навички працюючих), кидають виклики традиційним інститутам трудової сфери, механізмам солідарності, які призначені забезпечувати стійкість та сталість розвитку. ПРООН, МОП, інші світові організації проводять політику зменшення негативного впливу таких дисбалансів на глобальну та національні економіки у тому числі через реалізацію проектів технічної допомоги, інвестиційних проектів міжнародної допомоги [1, С.17-18].

Шоковий вплив пандемії COVID-19 на глобальну та національні економіки потребує глибинного осмислення і консолідованого колективного реагування для забезпечення колективного безпеки. Стає очевидним, що внаслідок поширення пандемії COVID-19, відбулося розбалансування на глобальному та національних ринках праці (у тому числі країн Європи та України), яке надалі посилюватиметься. Коронакриза, викликана пандемією COVID-19, цифровізація, партнерство заради відновлення та подальшого зростання виступають тими глобальними трендами, що обумовлюють гостру необхідність застосування інноваційних підходів й вироблення узгоджених оптимальних рішень суб'єктами соціально-економічного та трудового розвитку. Необхідними стають зміни як світоглядного, теоретико-методологічного плану, так і прикладного характеру – на рівні організаційно-управлінських, нормативно-правових, комунікативних механізмів цієї взаємодії тощо. Пандемія сформувала запит і забезпечила поширення та використання цифрових, інформаційно-комунікаційних (ІКТ) технологій, інтернет (офлайн та онлайн) комунікацій, що якісно змінюють способи та характер взаємодії суб'єктів сфери праці, забезпечують більш високу стійкість до впливу форс-мажорних обставин й дотримання санітарно-епідеміологічних вимог в умовах посилення карантинних обмежень [2]. Ці процеси стали поширюватися на трудові, соціально-економічні відносини в Україні. Так, пандемія COVID-19 призвела до зростання рівня безробіття, втрати робочих місць та вивільнення найманих працівників, до збільшення обсягів неповної зайнятості, зниження трудових доходів українського населення, що особливо проявилось у II кварталі 2020 року. Це – не виключення, це – прояв загальносвітових тенденцій. Проте за даними Інфляційного звіту НБУ [3] ситуація на вітчизняному ринку праці поступово

почала поліпшуватися вже у IV кв. 2020 року. Цьому сприяли менш обтяжливі умови карантину, пристосування бізнесу до роботи в умовах обмежень та державна підтримка. Бізнес і населення частково пристосувалися до роботи в умовах пандемії. Підтримували зайнятість і державні програми. Наприкінці 2020 року ухвалено низку законів [4], що, зокрема, передбачали одноразову допомогу до 8 тис. грн найманим працівникам та ФОП, які втратили частину доходів через локдаун. Майже 0,5 млн. осіб отримали компенсацію за цією програмою. Крім того, на початку 2021 р. анонсовано (а в березні ухвалено) продовження таких виплат і протягом поточного 2021 року [5]. Водночас ризик нових спалахів пандемії стримує відновлення стандартної зайнятості на фоні зростання запиту на нестандартні дистанційні форми зайнятості.

Пандемія спровокувала давно назрілий етап технологічних, інформаційно-комунікативних, цифрових, соціальних новацій, експериментів, які суттєво вплинули на стан глобального та національних ринків праці (у тому числі українського) Вибухоподібним став перехід на дистанційні форми зайнятості, який набув ознак нового глобального тренду сучасності. Соціологічні дослідження свідчать, що під час пандемії COVID-19 понад 35% працівників перейшли на гнучкі форми зайнятості, на дистанційну роботу. Такі зміни впливають на сутнісні характеристики трудової сфери. За результатами дослідження Colliers International, 82 % опитаних офісних співробітників в 25 країнах світу висловили бажання після повного скасування карантинних заходів продовжувати працювати з дому один або два дні на тиждень. Що стосується України, то за результатами опитування понад 10 тис. користувачів платформи онлайн-оголошень OLX щодо форми роботи під час карантину, проведеного у серпні 2020 р., 58 % працівників не проти і надалі працювати віддалено, при чому 26 % готові робити це в нинішньому форматі, понад 30 % – з певними корективами, а 2 % навіть хочуть змінити роботу, щоб постійно працювати віддалено[6].

Широке використання новітніх ІКТ, цифрових технологій (також нанотехнологій, біотехнологій тощо) не є традиційним розвитком продуктивних сил, а стає принципово новою виробничо-економічною системою. Сучасний стан системи соціально-трудова відносин може бути охарактеризований як «транзитивний», перехідний, в якому одночасно співіснують стандарні та нестандартні форми зайнятості як уособлення індустріальної та постіндустріальної конфігурації економічної системи.

Той факт, що пандемія сама по собі стала потужним тригером процесів цифровізації та суттєво їх прискорила в процесах соціальної самоорганізації, переконливо свідчить, що саме в сфері цифрових трансформацій криється потужний потенціал створення більш стійкої до форс-мажорних обставин системи взаємодії суб'єктів соціально-економічного розвитку. Попит на

застосування цифрових «інструментів» сфокусував вектор цифрової трансформації на розвиток технологічних аспектів в галузях економіки, безпосередньо пов'язаних із сектором життєво необхідних послуг: онлайн-комунікації (в першу чергу щодо інформування, контролю, відстеження), охорона здоров'я, освіта, електронне урядування, обмін даними та широкопasmовий зв'язок, електронна торгівля, фінанси, захист персональних даних та ін. [2]. Пандемія також викликала суттєве зростання кількості ініціатив, заснованих на цифрових рішеннях, та перегляд поточного цифрового порядку денного, з боку профільних органів влади, великих технологічних компаній, волонтерів та бізнесу в усьому світі. Принципово важливим є той факт, що пандемія не змінила світових мегатрендів (в тому числі в сфері праці та зайнятості), навпаки - вона їх посилила й призвела до виникнення нових проблем на фоні суттєвого загострення існуючих.

Отже, в умовах впливу новітніх загроз, викликів та мегатрендів сучасності, особливої актуальності набуває потреба у визначенні та реалізації стратегічних напрямів забезпечення якісного та ефективного управління соціально-трудовою сферою України. Зорієнтованість державної політики на реалізацію цих напрямів сприятимуть відновленню трудової сфери на засадах сталості й збалансованості. Ми пропонуємо в якості основних виділити такі:

1) стратегічні напрями щодо цифровізації економіки та суспільства на потреби сталого відновлення соціально-трудової сфери, забезпечення цифрового та збалансованого розвитку в новітніх умовах. Цей напрям передбачає розробку та прийняття ключових державних стратегій та відповідних Планів заходів з їх реалізації:

- а) Стратегії сталого розвитку,
- б) Стратегії цифрового розвитку;
- в) Стратегії соціально-трудового розвитку;
- г) Національної економічної стратегії України 2030 та інших документів.

Сутність цих стратегій має бути скоординованою та збалансованою між собою, спрямовуватися на забезпечення умов гідної праці, безпеки та охорони праці, створення умов для підготовки кваліфікованих кадрів нового покоління (STEM-персоналу) тощо.

2) стратегічні напрями розвитку соціально-трудової сфери в умовах поширення пандемії COVID-19 з врахуванням потреб прискорення цифровізації економіки та необхідності мінімізації й попередження ризиків та небезпек, пов'язаними з цифровими трансформаціями;

3) стратегічні напрями формування державної політики зайнятості за умов цифровізації економіки та забезпечення їх реалізації; орієнтація на поширення дистанційних форм зайнятості, на дистанційне навчання, на розвиток та широке використання платформ для он-лайн та оф-лайн комунікацій в новітніх умовах тощо;

4) стратегічні напрями державної політики щодо створення умов нормативно-правового, фінансового, економічного, інституційного характеру для впровадження, використання та розвитку гнучкості ринку праці із широким застосуванням дистанційних форм зайнятості тощо.

Список використаних джерел:

1. Чалюк Ю.О. Соціальні тренди великої четвірки ООН: МОП, ЮНЕСКО, ФАО, ВООЗ. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. Вип.35, 2019. С. 12-20 URL: [PDF] з домену irbis-nbuv.gov.ua

2. Панькова О., Касперович О. Потенціал цифровізації у відновленні сфери праці та зайнятості України в умовах пандемії COVID-19. /Theoretical and empirical scientific research: concept and trends. Volume1. July 24, 2020. Oxford, United Kingdom// Збірник наукових праць ЛОГОС, С.72-76. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/logos/article/view/3990/3924>

3. Інфляційний звіт Національного банку України, квітень 2021 р. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2021-Q2.pdf?v=4

4. Президент підписав закони щодо підтримки громадян і бізнесу під час карантину URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakoni-shodo-pidtrimki-gromadyan-i-biznes-65457>

5. Закон України «Про надання допомоги застрахованим особам на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 30 березня 2021 року № 1358-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1358-20#Text>

6. Беззуб І. Дистанційна форма зайнятості: українські та зарубіжні реалії. Громадська думка про правотворення. 2020. № 16 (201). С. 4–11. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/dumka/2020/16.pdf>.

The essence of the main mega-tendencies of the present, influencing the world and national labor markets is revealed. The main changes that have taken place in the field of labor and employment under the influence of the COVID-19 pandemic have been identified. Emphasis is placed on the dissemination and widespread use in the field of labor of the latest digital, information and communication (ICT) technologies, flexible forms of employment, including remote. The main directions of the state policy on restoration of the labor sphere of Ukraine on the basis of stability and balance are offered.

Keywords: labor sphere, digitalization, modern megatrends, pandemic COVID-19, remote employment, directions of state policy.

Дата надходження: 04.05.2021

РОЗДІЛ 5. ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

УДК 334.012:347.71.028(476):303.4

Л. Г. Воронецкая, м. упр. и экон., заведующий сектором,
ГУ «Институт экономики Национальной академии наук Беларуси»,
г. Минск, Республика Беларусь

ВНУТРЕННИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВЫЗОВЫ, ПРЕПЯТСТВУЮЩИЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ УСПЕШНОЙ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАСЕЛЕНИЕМ БЕЛАРУСИ⁶

Визначено внутрішні економічні виклики, які перешкоджають здійсненню успішної підприємницької діяльності населенням Білорусі. Це нестабільні макроекономічні умови; зрівняльні тенденції в оплаті праці та підтримання надлишкової зайнятості на державних підприємствах, що знижує зацікавленість населення займатися бізнесом; нерівні умови господарювання для приватних комерційних підприємств і державних підприємств; адміністративні бар'єри на шляху розвитку бізнесу; надмірні санкції за адміністративні правопорушення; високі ставки по кредитах; недостатній розвиток альтернативних джерел фінансування та ін.

Ключові слова: підприємницькі здібності населення, фактори виробництва, підприємницька діяльність, внутрішні економічні виклики, конкуренція.

Для успешного функционирования предпринимательства необходимы *стабильные макроекономические условия*. Ряд внешних и внутренних факторов оказали значительное влияние на макроекономическую стабильность Беларуси в 2020 г. и продолжают оказывать на нее влияние в 2021 г. В 2021 г. ситуация может еще ухудшиться в связи с существованием временного лага. В такой ситуации *снижение реальных доходов населения, рост бедности* и, как следствие, *сокращение потребления* станут существенными вызовами для предпринимателей.

Белорусские граждане привержены ценностям *справедливости и солидарности* и, учитывая их менталитет и стремление к стабильности и защищенности, *не готовы* к чрезмерной свободе, полной личной ответственности и, соответственно, *к проявлению слишком высокой*

---

⁶ Выполнено при поддержке гранта Белорусского республиканского фонда фундаментальных исследований «Наука М-2020» № Г20М-053.

предпринимательской активности.

В исследовании М. Акуловой и др. «Глобальный мониторинг предпринимательства: GEM Беларусь 2019/2020» отмечается, что среди предпринимателей и непредпринимателей наблюдаются незначительные различия в оценке факторов отношения общества к предпринимательству. Около 55% респондентов, не являющихся предпринимателями, и 46,5% предпринимателей считают, что большая часть жителей Беларуси предпочитают общие стандарты жизни. Скорее всего, это результат постсоветского наследия, продвижение идей развития социально-ориентированной экономики [1, с. 14].

Социальная политика в Беларуси направлена на *снижение дифференциации в оплате труда*, что может снижать заинтересованность населения заниматься бизнесом. Возрастание инновационной составляющей экономического развития предполагает стимулирование высококвалифицированного труда, а уравнивательные тенденции могут стать преградой для решения задач экономики знаний [2, с.7-9].

Белорусская социальная политика косвенно проявляется в виде государственной поддержки реального сектора экономики, в том числе сельского хозяйства, что позволяет осуществлять хозяйственную деятельность ряду убыточных предприятий. Таким способом поддерживается и высокий уровень занятости, предотвращается рост безработицы, но заработная плата в таких условиях, не может быть высокой [3, с. 82-83].

Белорусская институциональная среда позволяет не допустить высокую безработицу и массовые увольнения, но в то же время слабо способствует проведению структурных преобразований, препятствует *перераспределению рабочей силы по критерию экономической эффективности занятости*. Развитие малого и среднего частного бизнеса создало бы конкурентную среду для государственного бизнеса, сократив скрытую безработицу и излишнюю занятость на государственных предприятиях.

Проблема *неравенства условий хозяйствования для частных коммерческих предприятий* и государственных предприятий является одной из самых существенных для развития предпринимательства. Неравенство условий хозяйствования проявляется в следующем:

- 1) разные условия доступа к кредитным ресурсам;
- 2) разные требования к заемщикам по залогу и гарантиям при получении кредита;
- 3) разные требования к частным коммерческим и государственным организациям по налоговым платежам (отсрочки, рассрочки, списание задолженности), платежам за приобретенные товары и услуги, а также по

возврату полученных кредитов (реструктуризация долгов, списание части долга, оплата долга правительством);

4) избирательное предоставление налоговых льгот (по НДС, налогу на прибыль, ввозным таможенными пошлинами, местным налогам);

5) разные требования по доступу к валютному рынку;

6) разные условия доступа к сырью и топливно-энергетическим ресурсам;

7) разные правила изменения цен;

8) разные штрафные санкции и порядок их взимания;

9) разные условия доступа к объектам недвижимости (офисные, производственные, складские помещения);

10) разные условия доступа к государственным закупкам;

11) разные условия доступа к финансированию инновационной деятельности.

Органы государственного управления принимают решения, выделяющие отдельных субъектов хозяйствования из общих условий рынка. Сохраняется практика перекрестного субсидирования затрат государственных предприятий по электроэнергии, теплу, жилищно-коммунальному обслуживанию и аренде. Существенной проблемой является практика правоприменения нормативных правовых актов, которые могут предусматривать большие «вилки» в определении ставки аренды, штрафа, налога, кредита, пошлины или другого обязательного платежа. В результате предоставление льгот одним субъектам хозяйствования меняет условия доступа к ресурсам и правил работы на рынке для других субъектов хозяйствования [4; 5].

Еще одним вызовом является *преобладание штрафных санкций* при привлечении субъектов малого и среднего предпринимательства к административной ответственности. Целесообразно повысить справедливость и соразмерность административного наказания.

Можно отметить и *недостаточный интерес населения к занятию предпринимательской деятельностью*, к тому же является недостаточной склонность населения, фирм и иностранных инвесторов к инвестициям, в т.ч. в сектор МСП.

Сложившаяся ситуация с получением разрешений на строительство и подключение к энергосистеме, прохождением обязательных процедур согласования с сотрудниками МЧС, санстанцией и другими государственными регуляторами является препятствием для развития производственного предпринимательства, которое могло бы способствовать диверсификации производства.

Инфраструктура поддержки малого и среднего бизнеса в Беларуси функционирует скорее формально. Эффективность работы центров

поддержки предпринимательства, инкубаторов, инновационных центров и др. не высокая.

Особенно сильно уязвимы малые и средние предприятия перед неплатежами государственных и коммунальных коммерческих организаций, что также не способствует мотивации населения к занятию предпринимательской деятельностью.

Проблемой является и то, что *мнение бизнес-сообщества недостаточно учитывается* при выработке решений, которые касаются социально-экономического развития [4; 5].

Таким образом, внутренними экономическими вызовами, препятствующими осуществлению населением Беларуси успешной предпринимательской деятельности, являются:

- нестабильные макроэкономические условия;
- сложные условия ведения бизнеса и неблагоприятный инвестиционный климат;
- неблагоприятная институциональная среда, выраженная в недостаточном развитии конкуренции;
- преференциальное положение государственного сектора;
- снижение реальных доходов населения, сокращение потребления;
- скрытая безработица или излишняя занятость на государственных предприятиях;
- невысокая производительность труда, диспропорции в темпах роста производительности труда и заработной платы;
- отсутствие реальной финансовой поддержки и налогового стимулирования МСП;
- дифференциация в региональном развитии, отток квалифицированных специалистов из одних регионов республики в другие, а также за ее пределы;
- недостаточный уровень знаний умений и навыков у населения, необходимых для ведения бизнеса;
- недостаток информации о потенциальных рынках, о способах выхода на рынки;
- административные барьеры на пути развития бизнеса, ограничения для малого и среднего бизнеса в доступе к рынкам сбыта;
- чрезмерное количество административных процедур и проверок;
- недостаточный уровень диалога бизнеса и государства;
- сложная система налогообложения субъектов МСП и чрезмерные санкции за нарушение налогового законодательства;
- недостаточное осведомленность субъектов малого и среднего предпринимательства о различных источниках финансирования (в т.ч. предоставляемого в рамках государственной поддержки МСП);

– высокие ставки по кредитам, сложность выполнения других условий, установленных коммерческими банками для получения субъектами МСП кредитов;

– недостаточное развитие альтернативных источников финансирования МСП;

– низкий технологический уровень производства и недостаточное финансирование НИОКР.

Перечисленные вызовы в условиях обострения внешней конъюнктуры в 2020 г. и 2021 г. представляют угрозу для развития предпринимательских способностей населения Беларуси и укрепления предпринимательского потенциала страны.

Список использованных источников

1. Акулова, М. и др. Глобальный мониторинг предпринимательства: GEM Беларусь 2019/2020 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.beroc.by/upload/iblock/ce7/ce71fd5f39cf3c7cb4761f68e32ad2e8.pdf>.

– Дата доступа: 02.03.2021).

2. Громыко, Р.И. Социальная политика в Республике Беларусь: от инерции к рыночным институтам. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.rusrand.ru/Dokladi3/Gromiko.pdf>. – Дата доступа: 20.02.2021.

3. Беларусь: вызовы социально-экономического развития. / Под ред. В. Силицкого. – СПб.: Невский простор, 2011. – 192 с.

4. Проект «Национальной платформы бизнеса Беларуси – 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://gigabaza.ru/doc/170348-r2.html>. – Дата доступа: 02.03.2021.

5. Национальная платформа бизнеса Беларуси – 2018. От возможностей к реальности / Координационный совет по развитию и продвижению «Национальной платформы бизнеса Беларуси». – Минск: Колорград, 2018. – 224 с.

The internal economic challenges that hinder the implementation of successful entrepreneurial activities by the population of Belarus have been identified. These are unstable macroeconomic conditions; equalizing tendencies in wages and maintenance of excess employment at state enterprises, which reduces the interest of the population to do business; unequal operating conditions for private commercial enterprises and state enterprises; administrative barriers to business development; excessive sanctions for administrative offenses; high interest rates on loans; insufficient development of alternative sources of financing, etc.

Key words: *entrepreneurial abilities of the population, factors of production, entrepreneurial activity, internal economic challenges, competition.*

Дата надходження: 13.04.2021

В. Г. Герасимова, к. э. н., ведущий научный сотрудник,
Н.С. Кузьменкова, старший научный сотрудник,
ГУ «Институт экономики Национальной академии наук Беларуси»,
г. Минск, Республика Беларусь

НАЛОГОВОЕ СТИМУЛИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА: ОСНОВНЫЕ ТРЕНДЫ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ

У статті розглянуто основні тренди в оподаткуванні соціального підприємництва. Запропоновано напрями його стимулювання з урахуванням аналізу зарубіжного досвіду.

Ключові слова: соціальне підприємництво, податки, податкові пільги.

Налоговое стимулирование социального предпринимательства является одной из наиболее важных форм государственной поддержки данной сферы деятельности и триггером ее эффективного развития. Это относится к налогообложению разных форм и видов социального предпринимательства. Существенная роль налогообложения в стимулировании социального предпринимательства обусловлена прежде всего тем, что налоги, помимо основной фискальной, выполняют стимулирующую и социальную функции и значимость таких функций в условиях влияния ряда негативных трендов на социально-экономическое развитие государств, в том числе пандемии коронавируса, значительно усиливается.

Вместе с тем анализ зарубежного опыта налогового стимулирования социального предпринимательства показал, что одним из наиболее дискуссионных вопросов является полное налогообложение или полное освобождение от налогообложения социального предпринимательства. Аргументами для первой позиции стали создание значимых конкурентных преимуществ по сравнению с обычным предпринимательством и более низкие затраты на рекламу, поскольку положительный имидж социального предпринимательства в обществе является одним из важных факторов, стимулирующих спрос на товары и услуги социального предпринимательства. Альтернативная точка зрения о необходимости полного освобождения от налогообложения базируется на том, что социальное предпринимательство сокращает обязательства государства по финансированию социальных проектов и сфер деятельности [1; 2].

Полагаем, что эффективное налоговое стимулирование социального предпринимательства с учетом наиболее заметных трендов в зарубежной

практике должно основываться на обоснованном механизме такого стимулирования с использованием разных налоговых инструментов с четкими правилами и критериями их применения, установленными в налоговом законодательстве государства. Формирование эффективного механизма налогового стимулирования социального предпринимательства может стать важным триггером в развитии социального предпринимательства в странах с развивающейся рыночной экономикой и росте инвестиций в эту сферу в условиях ограниченности финансовых ресурсов, которые государство может направлять на решение социальных проблем и поддержку социально значимых сфер деятельности. Данная проблема в современных условиях особенно актуальна, поскольку социальным предпринимательством занимаются преимущественно субъекты малого и среднего бизнеса. И для таких субъектов уровень налоговой нагрузки является одним из определяющих факторов устойчивого развития и расширения инвестиционных возможностей в условиях внешних и внутренних шоков. В тоже время те или иные формы социального предпринимательства могут присутствовать у крупных корпораций и государственных предприятий.

Эффективный механизм налоговой политики в сфере социального предпринимательства должен решать две основные задачи. Одной из них является налоговое стимулирование изготовления и реализации социально значимой продукции и оказание социальных услуг. Также налоговая политика государства с целью стимулирования социального предпринимательства должна быть направлена на увеличение занятости и создание условий для адаптации к трудовой деятельности наиболее уязвимых категорий населения. В последнее время с учетом международных трендов в сфере налогообложения социального предпринимательства механизм налогового стимулирования социального предпринимательства может включать и такое направление как экология, связанная с охраной окружающей среды через сокращение вредных выбросов и использование возобновляемых источников энергии. Помимо традиционных сфер социального предпринимательства, которые могут стимулироваться с помощью налогового механизма, в качестве новой сферы социального предпринимательства начинают задействоваться и цифровые технологии.

Обратим особое внимание, что эффективный механизм налогового стимулирования социального предпринимательства должен быть основан прежде всего на четком определении термина «социальное предпринимательство», «социальное предприятие», «социальный индивидуальный предприниматель», «социальные» или «социально значимые товары», «социальные» или «социально значимые услуги»,

«социально уязвимые слои населения». Отсутствие таких определений в законодательстве в значительной мере препятствует установлению соответствующих критериев для отнесения субъектов предпринимательства, а также товаров и услуг к социальным или социально значимым.

Вместе с тем установление четкой и однозначной терминологии в данной сфере позволит решать и такую важную задачу применительно к налоговой политике государства, как борьба с необоснованной минимизацией и уклонением от налогообложения, в том числе с использованием разных стимулирующих налоговых инструментов. В связи с этим в целях решения указанной задачи следует четко и однозначно установить в законодательном порядке, какие сферы предпринимательской деятельности и предприятия относятся к социальному предпринимательству и социальным предприятиям, а слои населения – к социально уязвимым. В настоящее время законодательно установленное определение данной терминологии в Республике Беларусь отсутствует, что оказывает негативное влияние на формирование эффективного механизма налогового стимулирования социального предпринимательства.

Четкое определение терминов применительно к социальному предпринимательству, в свою очередь, предоставит возможность четко установить сферы деятельности и субъектов предпринимательства, которые должны стимулироваться теми или иными налоговыми инструментами, а также условия и критерии использования налоговых льгот применительно к данной сфере деятельности и субъектам предпринимательства.

В качестве таковых критериев применительно к налоговому стимулированию социального предприятия могут быть минимальный удельный вес прибыли, которую предприятие должно получать от социальной деятельности, чтобы относиться к социальным предприятиям для целей налогообложения или норма об обязательном вложении не менее 50 % прибыли в развитие социального предприятия. В качестве альтернативных критериев с учетом зарубежного опыта может быть не распределение прибыли или определенный порог прибыли в абсолютном размере, который не облагается налогом. Также таковым критерием может быть численность или удельный вес занятых на предприятии социально уязвимых категорий работников в общей численности занятых в организации.

Проведенный анализ показал, что в настоящее время в Республике Беларусь для налогового стимулирования социального предпринимательства используется только критерий удельного веса занятых инвалидов, что значительно сужает возможности налогового стимулирования социального предпринимательства [3]. Налоговыми инструментами применительно к стимулированию занятости инвалидов в Республике Беларусь является

освобождение от НДС, налога на прибыль плательщиков, использующих труд инвалидов. Для применения таких льгот критерий занятости инвалидов уменьшился с 50 % до 30 %, что следует оценить положительно. Вместе с тем тренд на снижение критерия удельного веса численности инвалидов в общем количестве занятых для применения таких налоговых льгот следует продолжить с целью усиления заинтересованности субъектов предпринимательства в привлечении в качестве занятых наиболее уязвимых слоев населения. В целях более эффективного использования механизма налогового стимулирования социального предпринимательства целесообразно включить в социально уязвимые слои населения для применения налоговых льгот и другие категории социально уязвимых слоев населения.

Анализ налогового законодательства Республики Беларусь показал, что в нем присутствуют отдельные налоговые инструменты, касающиеся налогового стимулирования ввоза, производства и реализации товаров и услуг, которые можно отнести к социально значимым. Налоговые льготы по основным налогам в виде освобождения от налога действуют в Республике Беларусь применительно к отдельным видам социально значимых услуг государственных и некоммерческих организаций (НКО).

В качестве инструмента налогового стимулирования благотворительной деятельности в Республике Беларусь следует выделить льготу в виде освобождения от налога на прибыль в размере не более 10 % прибыли, переданной организациям для строительства объектов физкультурно-спортивного назначения, бюджетным организациям здравоохранения, образования, культуры, физкультуры и спорта, религиозным организациям, учреждениям соцобслуживания, а также ряду общественных объединений и благотворительным фондам. Вместе с тем в перспективе указанный критерий с учетом зарубежного опыта целесообразно увеличить.

В налоговом стимулировании социального предпринимательства должен быть активно задействован и такой инструмент как налоговые каникулы по всем основным налогам и при применении особого режима налогообложения на стартовом этапе инвестиций в социальное предпринимательство. При этом должны быть законодательно определены условия и сроки применения такого налогового инструмента, поскольку он является чисто стимулирующим и практически не имеет фискальной функции. С учетом зарубежного опыта налогового стимулирования социального предпринимательства в случае сложного финансового положения субъектов социального предпринимательства в налоговом законодательстве может быть предусмотрен такой налоговый инструмент как налоговые кредиты.

Еще одним направлением налогового стимулирования социального предпринимательства могут быть такие инструменты как пониженные

налоговые ставки или освобождение субъектов социального предпринимательства от имущественных налогов и государственной пошлины за регистрацию социальных предприятий и социальных индивидуальных предпринимателей.

Список использованных источников:

1. Ванкевич Е.В., Краенкова К.И. Социальное предпринимательство: социально-экономическая основа и направления развития в Республике Беларусь. *Белорусский экономический журнал*. 2020. №4.

2. Жураковский В. Правовое регулирование социального предпринимательства в Республике Беларусь и за рубежом. МПОО «АКТ», 2017. С. 66.

3. Налоговый кодекс Республики Беларусь в редакции Закона Республики Беларусь от 29.12.2020 № 72-З / Министерство по налогам и сборам. URL: http://nalog.gov.by/ru/TAX_CODE_RU/view/r-kodeks-respubliki-belarus-ot-19122002-n-166-z-red-ot-29122020nalogovyj-kodeks-respubliki-belarus-obschaja-38430/ (дата обращения 21.02.2021).

In the article the main trends of social entrepreneurship taxation are analyzed. The directions of its stimulation are proposed including the analysis of foreign experience.

Keywords: *social entrepreneurship, taxes, tax incentives.*

Дата надходження: 06.04.2021

УДК 338.53

С. Б. Іваницька, к. е. н., доцент,
І. В. Міняйленко, к. е. н., доцент,
Національний університет «Полтавська політехніка»
імені Юрія Кондратюка,
м. Полтава, Україна

ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ЦІНОВОЇ ПОЛІТИКИ НЕКОМЕРЦІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Розглянуто особливості формування цінової політики некомерційних організацій. Відзначено ключову роль політики в області ціноутворення в діяльності некомерційних організацій для їх фінансового забезпечення. Розроблено методика формування цінової політики некомерційних організацій. Розкрито сутність етапів цінової політики некомерційних організацій.

Ключові слова: некомерційна організація, цінова політика, витрати, продукт, споживачі, попит, пропозиція, ринок.

Ціна некомерційного продукту – сукупність витрат часу, розумових та інтелектуальних зусиль, фізичних сил і грошових коштів споживача, які він готовий понести для використання результатів діяльності некомерційної організації (НКО). Ці витрати називають некомерційними засобами платежу, до яких також відносять вчинки споживача і свідомі зміни в його поведінці, обумовлені споживанням некомерційного продукту.

Цінова політика некомерційної організації (НКО) відрізняється від політики комерційної організації.

Під ціновою політикою прийнято розуміти сукупність заходів і стратегій, які використовує організація для завоювання і утримання ринків збуту.

Базою формування цінової політики є цілі та завдання, що стоять перед організацією, методи управління, сталі традиції, рівень витрат і ще цілий ряд внутрішніх і зовнішніх факторів. Її мета полягає у визначенні ціни товару або послуги з урахуванням ситуації для збільшення своєї присутності на ринку.

На відміну від комерційних організацій некомерційні не ставлять перед собою таку мету, як отримання прибутку. Для них цінова політика має забезпечити вирішення завдань, які пов'язані з реалізацією послуг та забезпеченням певних позицій на ринку.

Грамотна розробка цінової політики дозволяє НКО вирішити ряд важливих питань у сфері ціноутворення:

- максимізувати обсяг продажів послуг населенню;
- зберегти лідерство в цінах на своєму сегменті ринку;
- підтримати лояльність споживачів послуг за рахунок забезпечення гнучкого підходу до процесу ціноутворення;
- забезпечити імідж організації та її послуг;
- розробити ефективну цінову стратегію і здійснити вибір найбільш доцільних методів ціноутворення, які враховують некомерційний характер послуг, що надаються;
- отримати лідируючі позиції на ринку за рахунок розробки цінової тактики, яка враховуватиме мінливу економічну кон'юнктуру.

При розробці цінової політики слід звернути увагу на різноплановий характер самих НКО. Їх потрібно розділити на дві групи. В першу групу доцільно включити організації, на послуги яких ціни встановлює держава - наприклад, ціни в установах культури. До другої групи слід віднести некомерційні організації, що мають право самостійно встановлювати ціни на власні послуги.

Система ціноутворення некомерційних організацій має певні особливості. Витрати цих організацій зростають швидше ніж їх доходи, а отже і ціни на послуги відстають від середнього рівня в економіці.

Наявність природної монополії на ринку некомерційних послуг досить сильно впливає на формування ціни. У маленьких містах, наприклад економічно не виправдано відкриття декількох драматичних театрів, музеїв мистецтв або закладів вищої освіти.

Крім того, при встановленні цін на ряд послуг не потрібно забувати про їхню унікальність. Унікальні об'єкти не відчують, як впливає конкуренція на їх діяльність. А отже, вони постають природними монополістами на ринку некомерційних послуг. Вони мають свободу у встановленні цін на свою продукцію, тому що не відчують конкуренції з боку інших виробників.

Некомерційні організації можуть встановлювати диференційовані ціни на вхідні квитки за віком (діти, школярі, студенти, пенсіонери), за окремими категоріями споживачів (ветерани, військовослужбовці, чорнобильці, учасники АТО, інваліди та окремі групи осіб) і рівнем доходу (іноземні та українські громадяни). Ціна може змінюватися в залежності від часу відвідування (ранок-день-вечір), популярності послуг. Також некомерційні організації розробляють систему привілеїв для певних категорій осіб.

Також свій вплив на формування цін мають національні особливості ціноутворення та витрати, які пов'язані з введенням системи цін. Інколи ці витрати бувають такими великими, що застосування тієї чи іншої цінової політики вважається не доцільним.

Політика в області ціноутворення відіграє ключову роль в діяльності некомерційних організацій, оскільки дозволяє їм отримати фінансові ресурси для нормального функціонування в майбутньому.

Формування ціни є складним і трудомістким процесом, в якому задіяна значна кількість фахівців. Крім економістів у процесі беруть участь товарознавці, бренд-менеджер, аналітики, статисти, дизайнери. Залучення різнопрофільних фахівців дозволяє уникнути помилок, які полягають в:

- надмірній орієнтації ціноутворення на витрати;
- слабкому пристосованості цін до зміни ринкової ситуації;
- недостатній структуризації цін по різних варіантах товару та сегментах ринку;
- використанні ціни без зв'язку з іншими елементами маркетингу.

Процес розробки та реалізації цінової політики некомерційної організації складається з семи етапів, наведених на рис. 1.

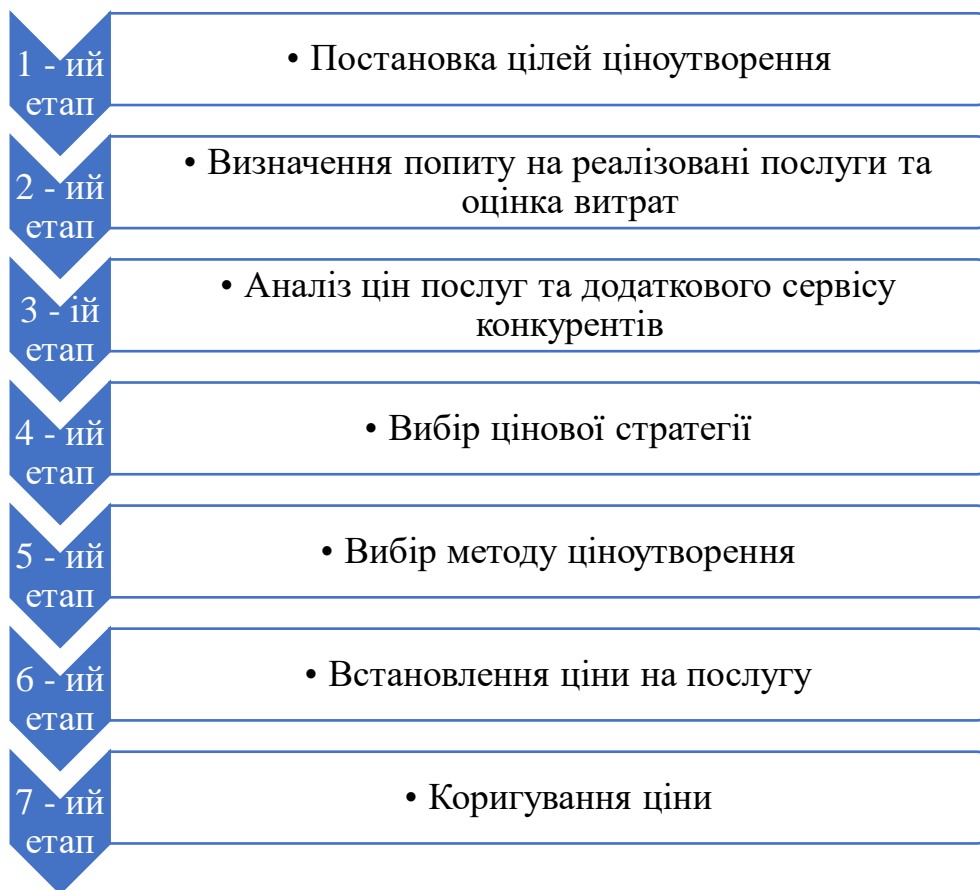

Рис. 1 – Етапи формування цінової політики

На першому етапі визначають цілі організації. Їх у організації може бути безліч. Наприклад, деякі НКО прагнуть вижити в умовах жорсткої конкуренції, інші – максимізувати темпи зростання або обсяги продажів, треті – завоювати лідерство за показниками частки ринку або якості послуг. Цілі є довгостроковими і ставляться залежно від умов функціонування організації.

На другому етапі проводять дослідження закономірностей формування попиту на реалізовані послуги та оцінку витрат. Це дослідження здійснюється шляхом аналізу попиту, пропозиції та цінової еластичності.

На третьому етапі здійснюється аналіз цін на реалізовані послуги та додатковий сервіс у конкурентів. Базою даного дослідження служать публічні звіти, прейскуранти, довідники цін. Виявляється середній рівень цін за аналогічними і подібними за якістю послугами.

На четвертому етапі відбувається вибір цінової стратегії, яка визначається положенням організації на ринку та цілями її розвитку.

На п'ятому етапі визначають метод ціноутворення. Його вибирають в залежності від виду послуги та стратегії ціноутворення.

На шостому етапі встановлюють ціну на товар. Даний процес передбачає врахування психологічних аспектів «типового» споживача.

На сьомому етапі здійснюють коригування ціни, для чого проводять регулярний моніторинг економічної ситуації і ступеня насиченості ринку конкретним видом послуг. У певні періоди на ряд послуг прийнято встановлювати знижки.

Отже, грамотна цінова політика є результатом не тільки представлених етапів – центральне місце в ній займає процес здійснення контролю. Для цього розробляють планову калькуляцію собівартості одиниці товару, яку згодом порівнюють з фактичною. Результатом порівняння є виявлення відхилень фактичних значень від планових як за цінами, так і за собівартістю. Проведення подібної процедури дозволяє виявити причини відхилень.

The peculiarities of the pricing policy of non-profit organizations are considered. The key role of pricing policy in the activities of non-profit organizations for their financial support is noted. A method of forming the pricing policy of non-profit organizations has been developed. The essence of the stages of the pricing policy of non-profit organizations is revealed.

Key words: non-profit organization, pricing policy, costs, product, consumers, demand, supply, market.

Дата надходження: 04.05.2021

УДК: 339.13

А. В. Латенкова, старший преподаватель,
УО «БІП - Университет права и социально-информационных технологий»,
М. В. Зинькевич, менеджер-проектировщик,
УП «Керамин-Столица Инвест»,
Е. А. Пресная, главный специалист,
Управление по труду и занятости и социальной защите,
г. Могилев, Республика Беларусь

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКСПОРТНОЙ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В умовах активної інтеграції білоруської економіки в структуру світового господарства ключовим напрямком розвитку вітчизняних підприємств стає орієнтація на зовнішні ринки збуту продукції. Особлива важливість належить вибору найбільш оптимальної експортної політики, що пов'язано з серйозними труднощами, які супроводжують процес реалізації товару на зарубіжному ринку.

Ключові слова: експортна стратегія, зарубіжні ринки, споживки, попит, продаж, конкуренція, продукція.

Экспортная стратегия представляет собой средство или способ, который позволяет осуществить переход от текущей экспортной позиции предприятия к желаемой. Под экспортной позицией предприятия понимается положение предприятия на экспортном рынке.

Эффективность деятельности ГЛХУ «Могилевский лесхоз» зависит от глубины изучения рынков сбыта и количества налаженных партнерских связей для чего необходимо постоянное изучение и анализ рынка товара, собственного положения на рынке, разработка тактики и стратегии реализации продукции на экспорт и внутренний рынок. ГЛХУ «Могилевский лесхоз» успешно осуществляет свою деятельность на рынке лесоматериалов обработанных (доска, пиленые заготовки) и необработанных (пиловочник, балансы, сырье древесное технологическое).

Продукция ГЛХУ «Могилевский лесхоз» пользуется устойчивым спросом как на внутреннем рынке, так и за рубежом. Основными потребителями продукции внутреннего рынка являются ОАО «Светлогорский ЦКК», РУП «Завод газетной бумаги», УП «Витебская лесопилка», ОАО «Речицадрев», ИООО «Кроноспан ОСБ», ИООО «ВМГ Индустри», которым поставляется балансовая древесина, Белорусская железная дорога, промышленные предприятия города, гор (рай) топы, предприятия ЖКХ. Основными потребителями продукции внешнего рынка является Нидерланды, Бельгия, Литва, Швеция, Германия, Румыния которым поставляется пиломатериалы.

Ключевыми факторами успеха ГЛХУ «Могилевский лесхоз» в конкурентной борьбе являются: хорошая репутация, большой рынок сбыта, разумная ценовая политика, наличие постоянных потребителей, высококвалифицированный персонал, высокий уровень маркетинговой деятельности, выгодные условия сотрудничества.

Проведенный анализ выявил значительное снижение доли поставок продукции ГЛХУ «Могилевский лесхоз» на внешний рынок: за анализируемый период удельный вес экспорта снизился на 28 %. Такое соотношение удовлетворяет спрос на внутреннем рынке, но не позволяет обеспечивать предприятие собственными валютными средствами. Кроме того, как было выяснено в ходе анализа, эффективность экспортной деятельности значительно выше реализации на внутреннем рынке.

Поэтому, для повышения эффективности сбытовой деятельности предприятие должно принять решение, какую продукцию, по какой цене и каким образом продавать на внутреннем и внешнем рынках.

Построение модели выбора экспортной стратегии для ГЛХУ «Могилевский лесхоз» позволяет выбрать наилучшую из нескольких возможных экспортных стратегий для предприятия, оценить перспективы

этой стратегии в результате изменения каких-либо факторов внешней и внутренней среды, а также определить условия, при которых экспорт становится невыгодным для предприятия.

Построим модель, в рамках которой происходит принятие решения о качестве выпускаемой продукции и назначаемой цене.

Механизм действий покупателей в рамках данной модели следующий:

– если покупатель думает, что качество продукции высокое, то он приобретает эту продукцию и по высокой, и по низкой цене (во втором случае он даже получает дополнительную полезность);

– если покупатель думает, что качество продукции низкое, то он приобретает ее только по низкой цене.

Для ГЛХУ «Могилевский лесхоз» это означает, что если цена продукции низкая, то продукция будет раскуплена вся; если же цена высокая, то продукция будет приобретена только тем покупателями, которые верят, что ее качество высокое (т.е. теми покупателями, которые доверяют ГЛХУ «Могилевский лесхоз»).

Данная модель предполагает, что в первом периоде покупатели получают возможность приобрести продукцию и определить ее качество, в следующие периоды ГЛХУ «Могилевский лесхоз» будет выпускать продукцию того качества, которое было представлено покупателям в первом периоде, по соответствующей этому качеству цене.

Рассмотрим, какие стратегии может избрать ГЛХУ «Могилевский лесхоз» в рамках данной модели. Поскольку есть только два уровня качества (высокое и низкое), два уровня цены (высокая и низкая), то ГЛХУ «Могилевский лесхоз» может избрать одну из четырех (2x2) экспортных стратегий. Для сравнения рассмотрим также и стратегии, предполагающие продажи только внутри страны. Таким образом, всего необходимо рассмотреть 8 стратегий.

В таблице 1 приведено краткое описание этих стратегий для ГЛХУ «Могилевский лесхоз» [составлено на основании 1, с. 58].

Таблица 1

Описание возможных стратегий ГЛХУ «Могилевский лесхоз»

Стратегия	Качество: высокое – В низкое – Н	Цена в первом периоде: P _l – цена единицы продукции низкого качества; P _h – цена единицы продукции высокого качества	Экспорт	Цена во втором и последующих периодах
1	В	P _h	Да	P _h –P _l
2	В	P _h	Нет	P _h –P _l
3	В	P _l	Да	P _h
4	В	P _l	Нет	P _h
5	Н	P _h	Да	P _l
6	Н	P _h	Нет	P _l
7	Н	P _l	Да	P _l
8	Н	P _l	Нет	P _l

Рассмотрим применение вышеописанной модели на ГЛХУ «Могилевский лесхоз» на примере обработанных лесоматериалов (в соответствии с проведенным ABC-анализом данный вид продукции входит в группу А с совокупной долей в общем объеме выручки 69,40 %).

Произведенный расчет величины прибыли по стратегиям показал, что наиболее прибыльной экспортной стратегией является стратегия 7 (стратегия продажи на внутреннем и внешнем рынках продукции низкого качества по низкой цене), вторая по величине прибыли – стратегия 3 (стратегия продажи продукции высокого качества по низкой цене).

Лидерство седьмой стратегии не является очевидным, так как если рассчитать величину прибыли, приходящейся на 1 куб. м. продукции высокого и низкого качества, то получим 110 и 100 руб. соответственно. Это значит, что, на первый взгляд, производство и продажа более качественного товара является более привлекательным с точки зрения прибыли. Но на самом деле при реализации более качественного товара фирма сталкивается с проблемой доверия со стороны потребителей. Если бы все они, глядя на высокую цену, приписывали товару высокое качество и покупали бы его, то стратегия 7 потеряла бы свою привлекательность.

Также была рассчитана матрица превосходства стратегий (таблица 2).

Таблица 2 – Матрица превосходства стратегий ГЛХУ «Могилевский лесхоз»

Стратегия	1		3		5		7	
1			Ph<=	145,1	Ph>=	158,5	Ph>=	160,5
3	Ph>=	145,1			Ph>=	154,0	Ph>=	156,2
5	Ph<=	158,5	Ph<=	154,0			Ph>=	190,7
7	Ph<=	160,5	Ph<=	156,2	Ph<=	190,7		

Примечание – источник: собственная разработка.

Стратегии, расположенные в крайнем левом столбце таблицы 2, превосходят стратегии, расположенные в крайней верхней строке, если выполняется условие, находящееся на пересечении соответствующей строки и столбца. Так, в таблице 2 определяет условие, при котором стратегия 5 превосходит стратегию 7 – это условие расположено на пересечении строки для стратегии 5 и столбца для стратегии 7.

Матрицу (таблица 2) можно использовать для определения зависимости между каким-либо параметром модели (в данном случае – это Ph) и наиболее привлекательной стратегией. С помощью матрицы можно для любого значения Ph проранжировать стратегии по величине

прибыли.

Модель, представленная выше, требует немного исходных данных, большинство из которых доступны предприятию, при этом позволяет:

- выбрать наиболее привлекательную экспортную стратегию;
- определить, при каком уровне инвестиций, связанных с выходом на внешние рынки, экспорт перестает быть выгодным;
- определить, как будет изменяться величина прибыли избранной стратегии при изменении каких-либо исходных данных, то есть позволяет прогнозировать будущую привлекательность стратегии;
- проранжировать экспортные стратегии по величине прибыли при непрерывном изменении какого-либо из исходных параметров.

Таким образом, предложенная методика построения модели выбора экспортной стратегии позволяет выбрать наилучшую из возможных экспортных стратегий для предприятия, оценить перспективы этой стратегии в результате изменения каких-либо факторов внешней и внутренней среды, а также определить условия, при которых экспорт становится невыгодным для предприятия.

В результате применения модели было установлено, что лидером по расчетам была стратегия продажи на внутреннем и внешнем рынках продукции низкого качества по низкой цене, но расчетом величины прибыли, приходящейся на единицу продукции высокого и низкого качества, данная стратегия была отвергнута. Поэтому наиболее прибыльной экспортной стратегией является стратегия продажи продукции высокого качества по низкой цене.

Список использованных источников:

1. Лебедев, Д.С. Методика формирования экспортной стратегии промышленных предприятий: учеб. пособие / Д.С. Лебедев, Л.Б. Парфенова. – Ярославль: Яросл. гос. ун-т., 2011. 110 с.

In the context of the active integration of the Belarusian economy into the structure of the world economy, the key direction for the development of domestic enterprises is focusing on foreign sales markets. Of particular importance is the choice of the most optimal export policy, which is associated with serious difficulties accompanying the process of selling goods on the foreign market.

Keywords: *export strategy, foreign markets, consumers, demand, sales, competition, products.*

Дата надходження: 24.04.2021

Т. Н. Панкова, старший преподаватель,
И. В. Любченко, студент,
 Белорусско-Российский университет,
 г. Могилев, Республика Беларусь

PEST-АНАЛИЗ ВНЕШНЕЙ СРЕДЫ ОРГАНИЗАЦИИ В РАМКАХ РАЗРАБОТКИ БИЗНЕС-ПЛАНА ИНВЕСТИЦИОННОГО ПРОЕКТА

У статті розглянута методика проведення PEST-аналізу в організації при реалізації інвестиційних проектів та виявлені можливості її практичного застосування в організації з метою зниження ділових ризиків

***Ключові слова:** PEST-аналіз, методика проведення, політичні, економічні, соціальні та технологічні чинники.*

Для выявления факторов внешней среды, воздействующих на предприятие, целесообразно проводить PEST-анализ. Весь процесс его проведения можно условно разбить на следующие этапы:

- определение факторов, которые могут оказать влияние на эффективность реализации инвестиционного проекта;
- изучение информации по характеру изменения каждого фактора;
- анализ значимости и степени влияния каждого фактора;
- составление сводной таблицы PEST-анализа [1, с. 86; 2, с. 14].

На первом этапе (таблица 1) определены факторы для проведения PEST-анализа предприятия металлообрабатывающей промышленности, планирующего реализацию инвестиционного проекта по производству нового вида продукции (столовых приборов из высококачественной нержавеющей стали).

Таблица 1

Определение PEST-факторов по инвестиционному проекту

Политические факторы (P)	Экономические факторы (E)
Политическая стабильность Политические взаимоотношения между странами Изменение законодательства Налоговая политика (наличие льгот) Свобода информации и независимость СМИ Создание условий для привлечения иностранных инвестиций	Темпы экономического роста Уровень инфляции и процентные ставки по кредитам Курсы основных валют Размер и условия оплаты труда Уровень развития предпринимательства и бизнес-среды Кредитно-денежная и налогово-бюджетная, таможенная политика страны Степень открытости экономики
Социальные факторы (S)	Технологические факторы (T)
Отношение к работе, карьере, досугу и выходу на пенсию Требования к качеству продукции и уровню сервиса Образ жизни и привычки потребления Отношение к натуральным и экологически чистым продуктам Темпы роста численности населения Уровень миграции и иммиграционные настроения Половозрастная структура населения и продолжительность жизни	Уровень инноваций и технологического развития отрасли Расходы на исследования и разработки Законодательство в области технологического оснащения отрасли Развитие и проникновение интернета, развитие мобильных устройств Доступ к новейшим технологиям Степень использования, внедрения и передачи технологий

На следующем этапе определяем степень влияния факторов на эффективность инвестиционного проекта (таблица 2). Для субъективной экспертной оценки влияния факторов выбираем шкалу от 1 до 3, где: 1 – влияние фактора мало; 2 – только значимое изменение фактора влияет на эффективность инвестиционного проекта; 3 – влияние фактора высоко, любые колебания оказывают значимое изменение в реализации инвестиционного проекта. Факторы, которые совсем не влияют на эффективность инвестиционного проекта, просто не будут включаться в таблицу.

Таблица 2

Определение степени влияния PEST-факторов

Описание фактора	Влияние фактора
Политические факторы	
Политическая стабильность	3
Политические взаимоотношения между странами	1
Изменение законодательства	1
Налоговая политика (наличие льгот)	2
Свобода информации и независимость СМИ	2
Создание условий для привлечения иностранных инвестиций	3
Экономические факторы	
Темпы экономического роста	1
Уровень инфляции и процентные ставки по кредитам	3
Курсы основных валют	2
Размер и условия оплаты труда	2
Уровень развития предпринимательства и бизнес-среды	3
Кредитно-денежная и налогово-бюджетная, таможенная политика страны	3
Степень открытости экономики	3
Социальные факторы	
Отношение к работе, карьере, досугу и выходу на пенсию	1
Требования к качеству продукции и уровню сервиса	3
Образ жизни и привычки потребления	2
Отношение к натуральным и экологически чистым продуктам	2
Темпы роста численности населения	2
Уровень миграции и иммиграционные настроения	2
Половозрастная структура населения и продолжительность жизни	1
Технологические факторы	
Уровень инноваций и технологического развития отрасли	3
Расходы на исследования и разработки	1
Законодательство в области технологического оснащения отрасли	1
Развитие и проникновение интернета, развитие мобильных устройств	3
Доступ к новейшим технологиям	3
Степень использования, внедрения и передачи технологий	3

На третьем этапе (таблица 3) проводится оценка вероятности изменения фактора.

Вероятность колебаний оценивается по 5-ти бальной шкале, где 1 означает минимальную вероятность изменения фактора внешней среды, а 5 – максимальную вероятность. Оценку лучше проводить не индивидуально, а среди круга людей, имеющих определенный опыт работы в отрасли и экспертизу в любом из направлений работы.

Таблица 3

Оценки вероятности колебаний PEST-факторов

Описание фактора	Влияние фактора	Экспертная оценка					Средняя оценка
		1	2	3	4	5	
Политические факторы							
Политическая стабильность	3	5	5	4	3	5	4,4
Политические взаимоотношения между странами	1	4	5	4	4	5	4,4
Изменение законодательства	1	3	4	4	4	4	3,8
Налоговая политика (наличие льгот)	2	2	3	2	3	2	2,4
Свобода информации и независимость СМИ	2	3	2	3	3	3	2,8
Создание условий для привлечения иностранных инвестиций	3	5	4	5	4	4	4,4
Экономические факторы							
Темпы экономического роста	1	4	5	4	4	4	4,2
Уровень инфляции и процентные ставки по кредитам	3	3	4	4	5	5	4,2
Курсы основных валют	2	2	2	3	2	3	2,4
Размер и условия оплаты труда	2	1	2	1	1	2	1,4
Уровень развития предпринимательства и бизнес-среды	3	5	4	4	5	5	4,6
Кредитно-денежная и налогово-бюджетная, таможенная политика страны	3	4	4	5	4	4	4,2
Степень открытости экономики	3	4	3	3	3	4	3,4
Социальные факторы							
Отношение к работе, карьере, досугу и выходу на пенсию	1	1	2	1	1	1	1,2
Требования к качеству продукции и уровню сервиса	3	4	5	4	3	4	4,0
Образ жизни и привычки потребления	2	1	1	2	1	1	1,2
Отношение к натуральным и экологически чистым продуктам	2	3	3	4	4	3	3,4
Темпы роста численности населения	2	1	1	1	2	1	1,2
Уровень миграции и иммиграционные настроения	2	5	4	5	4	4	4,4
Половозрастная структура населения и продолжительность жизни	1	1	2	1	2	2	1,6
Технологические факторы							
Уровень инноваций и технологического развития отрасли	3	2	1	2	2	2	1,8
Расходы на исследования и разработки	1	1	1	1	2	1	1,2
Законодательство в области технологического оснащения отрасли	1	2	1	1	2	2	1,6
Развитие и проникновение интернета, развитие мобильных устройств	3	2	1	2	2	2	1,8
Доступ к новейшим технологиям	3	2	1	2	1	1	1,4
Степень использования, внедрения и передачи технологий	3	2	2	1	2	2	1,8

После выставления всех оценок рассчитывается среднее арифметическое по ним.

На четвертом этапе (таблица 4) оценивается реальная значимость факторов, которая позволяет оценить, насколько предприятию при реализации инвестиционного проекта в каждый конкретный период времени следует обращать внимание и контролировать фактор изменения внешней среды.

Чем выше реальная значимость фактора, тем больше внимания и усилий следует уделять для снижения негативного влияния фактора на инвестиционный проект.

Таблица 4

Оценка реальной значимости PEST-факторов

Описание фактора	Влияние фактора	Средняя оценка	Оценка с поправкой на вес
Политические факторы			
Политическая стабильность	3	4,4	0,236*
Политические взаимоотношения между странами	1	4,4	0,079
Изменение законодательства	1	3,8	0,068
Налоговая политика (наличие льгот)	2	2,4	0,086
Свобода информации и независимость СМИ	2	2,8	0,100
Создание условий для привлечения иностранных инвестиций	3	4,4	0,236
Экономические факторы			
Темпы экономического роста	1	4,2	0,075
Уровень инфляции и процентные ставки по кредитам	3	4,2	0,225
Курсы основных валют	2	2,4	0,086
Размер и условия оплаты труда	2	1,4	0,050
Уровень развития предпринимательства и бизнес-среды	3	4,6	0,246
Кредитно-денежная и налогово-бюджетная, таможенная политика страны	3	4,2	0,225
Степень открытости экономики	3	3,4	0,182
Социальные факторы			
Отношение к работе, карьере, досугу и выходу на пенсию	1	1,2	0,021
Требования к качеству продукции и уровню сервиса	3	4,0	0,214
Образ жизни и привычки потребления	2	1,2	0,043
Отношение к натуральным и экологически чистым продуктам	2	3,4	0,121
Темпы роста численности населения	2	1,2	0,043
Уровень миграции и иммиграционные настроения	2	4,4	0,157
Половозрастная структура населения и продолжительность жизни	1	1,6	0,029
Технологические факторы			
Уровень инноваций и технологического развития отрасли	3	1,8	0,096
Расходы на исследования и разработки	1	1,2	0,021
Законодательство в области технологического оснащения отрасли	1	1,6	0,029
Развитие и проникновение интернета, развитие мобильных устройств	3	1,8	0,096
Доступ к новейшим технологиям	3	1,4	0,075
Степень использования, внедрения и передачи технологий	3	1,8	0,096
Итого	56	73,2	x

* $3:56 \times 4,4$, где 3 – влияние конкретного фактора, 56 – сумма влияний всех факторов, 4,4 – средняя экспертная оценка по конкретному фактору

На пятом этапе составляется сводная таблица PEST-анализа. Все факторы в порядке убывания следует отразить в таблице 5.

Таблица 5

Сводная таблица PEST-анализа

Политические факторы (P)		Экономические факторы (E)	
фактор	вес	фактор	вес
Создание условий для привлечения иностранных инвестиций	0,236	Уровень развития предпринимательства и бизнес-среды	0,246
Политическая стабильность	0,236	Уровень инфляции и процентные ставки по кредитам	0,225
Свобода информации и независимость СМИ	0,100	Кредитно-денежная и налогово-бюджетная, таможенная политика страны	0,225
Налоговая политика (наличие льгот)	0,086	Степень открытости экономики	0,182
Политические взаимоотношения между странами	0,079	Курсы основных валют	0,086
Изменение законодательства	0,068	Темпы экономического роста	0,075
		Размер и условия оплаты труда	0,050
Социальные факторы (S)		Технологические факторы (T)	
фактор	вес	фактор	вес
Требования к качеству продукции и уровню сервиса	0,214	Уровень инноваций и технологического развития отрасли	0,096
Уровень миграции и иммиграционные настроения	0,157	Развитие и проникновение интернета, развитие мобильных устройств	0,096
Отношение к натуральным и экологически чистым продуктам	0,121	Степень использования, внедрения и передачи технологий	0,096
Образ жизни и привычки потребления	0,043	Доступ к новейшим технологиям	0,075
Темпы роста численности населения	0,043	Законодательство в области технологического оснащения отрасли	0,029
Половозрастная структура населения и продолжительность жизни	0,029	Расходы на исследования и разработки	0,021
Отношение к работе, карьере, досугу и выходу на пенсию	0,021		

Для того чтобы завершить анализ, необходимо сделать выводы: по каждому фактору прописать воздействие фактора на инвестиционный проект и спланировать программы, которые необходимо провести, чтобы снизить негативное влияние фактора и максимально использовать его положительное влияние на инвестиционный проект.

Например, снижение уровня развития предпринимательства и бизнес-среды приведет к уходу с рынка поставщиков материальных ресурсов, оптовых покупателей, потенциальных инвесторов. Для предприятия это может означать, например, потерю ключевых контрагентов. Для того чтобы минимизировать влияние данного фактора следует пересмотреть и расширить круг поставщиков и оптовых клиентов, осуществить маркетинговые исследования для поиска новых партнеров. Аналогичным образом разрабатываются мероприятия по остальным PEST-факторам, что позволит сократить потенциальные риски инвестиционного проекта.

Список использованных источников:

1. Арутюнова, Д.В. Стратегический менеджмент: учеб. пособие. Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2010. 122 с.
2. Голицова, Н.Н. Стратегический менеджмент: учебно-практ. пособие / Н.Н. Голицова. СПб.: ВШТЭ СПбГУПТД, 2016. 49 с.

The article discusses the methodology for conducting a PEST-analysis in an organization when implementing investment projects and identifies the possibilities of its practical application in an organization in order to reduce business risks

Key words: *PEST-analysis, methodology, political, economic, social and technological factors.*

Дата надходження: 15.02.2021

УДК 631.158:331.522

О. А. Пашкевич, к. э. н., доцент, заведующий сектором,
Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси,
г. Минск, Республика Беларусь

РОЛЬ МАЛОГО БИЗНЕСА В ДИВЕРСИФИКАЦИИ ЗАНЯТОСТИ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ

Определены тенденции численности сельского населения и численности занятых в сельском хозяйстве Беларуси. Акцентирована роль частного бизнеса и индивидуального предпринимательства в создании новых рабочих мест. Систематизированы формы и инструменты государственной поддержки предпринимательской деятельности. Выработаны предложения по направлениям взаимодействия местной власти и бизнеса.

Ключевые слова: малый бизнес, предпринимательство, занятость, сельское население, сельское хозяйство.

Оценка тенденций изменения численности сельского населения Республики Беларусь за период 1998–2018 гг. показывает, что население сократилось на 1035,2 тыс. чел. (или на 33,6 %), число сельских советов – на 298 ед. (20,5 %), число сельских населенных пунктов – на 1219 ед. (на 5 %). Если в 1998 г. размер среднего сельского населенного пункта составлял 127 чел., то уже в 2018 г. – 90 чел. [1]. Исследования показали, что изменение доли трудоспособных граждан напрямую зависит от функционирования инфраструктуры сельского населённого пункта (агрогородка). Там, где градообразующая сельскохозяйственная организация модернизируется или ликвидируется, число жителей сокращается, а в некоторых агрогородках значительно. И наоборот: там, где развита производственная и социальная инфраструктура, есть рабочие места, – увеличивается.

В Республике Беларусь наблюдается тенденция сокращения численности занятых в сельском хозяйстве. Если в 2011 г. в сельскохозяйственных организациях было занято 392,3 тыс. работников, то в 2018 г. – 292,2 тыс. При этом, в 2011 г. в республике насчитывалось 1613 крупных сельскохозяйственных организаций, то в 2018 г. их число составляло – 1389 ед. [2].

Данная тенденция обусловлена социальными, экономическими, демографическими факторами. Прежде всего, она является результатом осуществляемой поэтапной механизации и автоматизации сельскохозяйственного производства, технико-технологической модернизации аграрной отрасли. В крупнотоварном секторе АПК в последние годы активно осуществляется политика слияния и укрупнения субъектов хозяйствования. Это способствовало оптимизации и высвобождению излишней численности персонала из сельскохозяйственных организаций. Такая ситуация ориентирует на диверсификацию занятости в сельской местности путем создания условий для роста числа субъектов малого предпринимательства, как в сельском хозяйстве, так и несельскохозяйственных отраслях.

Типичный агрогородок аккумулировал минимум социальных благ, в деревне будущего планируют совершенствовать социально-экономическую среду для жизни, где акцент не только на усилении социально-культурной и коммунально-бытовой сфер, инженерной и транспортной инфраструктуры, но и на перевооружении и модернизации сельхозпредприятий, создании условий для развития **частного бизнеса и индивидуального предпринимательства** [3, 4].

Анализ показывает, что в 2011 г. соотношение сферы материального производства и сферы услуг в сельской местности составляло к 62,3 % к 37,7 %, то уже в 2018 г. – 60,2 % к 39,8 %. Весомый вклад в развитие сферы услуг вносит предпринимательский сектор. Субъекты предпринимательства функционируют и организуют свою деятельность согласно нормам Закона Республики Беларусь от 1 июля 2010 г. № 148-З «О поддержке малого и среднего предпринимательства» [5].

По данным Национального статистического комитета Республики Беларусь, число субъектов предпринимательства в стране увеличивается. Если в 2010 г. таковых субъектов насчитывалось 86,9 тыс. ед., то в 2018 г. – 111,2 тыс. ед. При этом средняя численность занятых составляла соответственно 1247,4 и 1158,1 тыс. чел. Предпринимательские структуры сосредоточены преимущественно в сфере торговли (40,1 тыс. ед.), обрабатывающей промышленности (14,9 тыс. ед.), транспортной деятельности (11,3 тыс. ед.) [6]. Кроме того, на конец 2018 г. в республике осуществляют свою деятельность 241,3 тыс. индивидуальных предпринимателя. По виду экономической деятельности «Сельское, лесное и рыбное хозяйство» в 2018 г. функционировало 4653 субъекта предпринимательства или 4,2 % их общего числа.

Анализ показывает, что по данным выборочного обследования домашних хозяйств в 2016 г. 22,3 % из них (в % от общего числа домашних хозяйств, решающих материальные проблемы путем повышения дохода) планируют осуществлять предпринимательскую деятельность, в том числе в городской местности – 20,5 %, в сельской – 27 % [7]. Однако практика организации самозанятости населения в отдельных регионах показывает, что местные жители не отличаются высокой предпринимательской активностью [8]. Данная тенденция во многом объясняется недостаточно выстроенной организацией информационно-консультационного обслуживания наряду с ограниченным доступом к льготным финансовым средствам, отсутствием стартового капитала для открытия собственного дела, высоким уровнем налогообложения.

Исследования позволили обозначить определенные барьеры в ведении бизнеса, в качестве которых выступают: низкая покупательная способность населения; высокий уровень налогообложения, сложное налоговое законодательство; жесткие и не всегда обоснованные требования со стороны согласующих организаций; равнодушие жителей к этому виду деятельности и (или) нежелание самих жителей заниматься собственным делом; незаинтересованность органов местной власти; отсутствие помещений и (или) земельных угодий, пригодных для открытия производства.

Активизации населения в открытии собственного дела, увеличению количества предпринимателей может поспособствовать: изменение налогового законодательства (его упрощение), налоговые льготы (послабления), обучение ведению бизнеса, наличие стартового капитала, а также повышение жизненного уровня населения.

Так, государственная поддержка организации предпринимательской деятельности включает следующие инструменты (таблица 1).

Таблица 1

Формы и инструменты государственной поддержки на предпринимательской деятельности

Форма	Инструмент	Получатель
Безвозмездные	Субсидия на открытие бизнеса ⁷	Безработный
	Гранты на развитие малого и среднего бизнеса из инновационного фонда	Субъект малого или среднего бизнеса
	Выделение земли под фермерское хозяйство	Фермер (действующий или) потенциальный
Возмездные	Субсидия на создание рабочих мест	Организация
	Льготный кредит на развитие малого и среднего бизнеса	Субъект малого или среднего бизнеса

Примечание – Таблица составлена автором на основе собственных исследований.

Для активизации развития малого бизнеса с учетом ресурсной базы регионов нами выработаны предложения по направлениям взаимодействия местной власти и бизнеса:

создание постоянно действующей дискуссионной платформы (интерактивной рубрики) для обмена мнениями представителей местных органов власти, бизнеса, общественности;

проведение Инвестиционного форума, где потенциальным инвесторам будут предложены варианты для эффективного вложения средств на основе оценки ресурсного потенциала региона; уточненного перечня наиболее значимых определенного региона видов предпринимательской деятельности, организуемых безработными; оценки жизненного уровня населения и его покупательной способности;

проведение регулярных мероприятий информационного характера для предпринимателей (действующих и потенциальных), где будут организованы встречи с представителями учреждений, оказывающих финансовую и (или) юридическую помощь бизнесу с целью развития, популяризации и активизации предпринимательства среди местного населения;

⁷ Субсидия предоставляется в размере 11-кратной величины бюджета прожиточного минимума (БПМ) в среднем на душу населения, действующего на дату заключения органами по труду, занятости и социальной защите с безработным договора о предоставлении субсидии; 15-кратной величины БПМ – для организации предпринимательской деятельности, оказанию услуг в сфере агротуризма, ремесленной деятельности безработными, зарегистрированными по месту жительства в малых городах и районах с высокой напряженностью на рынке труда, а также в сельских населенных пунктах.

мониторинг налогового законодательства, оценка наличия стартового капитала, оказание информационно-консультативной помощи населению с целью активизации населения в открытии собственного дела, увеличения количества субъектов малого и среднего бизнеса;

презентация успешных моделей ведения бизнеса инициативными и предприимчивыми гражданами, которые имеют опыт работы и обладают необходимыми квалификацией и деловыми качествами;

проведение в учебных заведениях встреч учащихся 9–11 классов с представителями бизнеса с целью ознакомления с возможностями профессиональной реализации через предпринимательство, развитие стартапов.

Предполагается, что реализация вышеуказанных мероприятий создаст дополнительные условия для повышения самозанятости населения, вовлечения его в экономическую деятельность, и, следовательно, будет содействовать развитию предпринимательства в стране, вносить вклад в обеспечение занятости жителей сельских населенных пунктов республики.

Список использованной литературы:

1. Статистический ежегодник Республики Беларусь 2019: статист. сб. / Нац. статист. комитет Респ. Беларусь. Минск, 2019. 472 с.

2. Сельское хозяйство Республики Беларусь: статист. Сб. / Нац. статист. комитет Респ. Беларусь. Минск, 2019. 212 с.

3. Агροгородок. Следующая остановка – деревня будущего. Агροгородки: этапы становления. *Сельская газета*. № 21312. От 3 марта 2020 г. URL: <https://www.sb.by/articles/agrogorodok-sleduyushchaya-ostanovka-derevnya-budushchego.html>.

4. О развитии села и повышении эффективности аграрной отрасли: директива Президента Республики Беларусь от 4 марта 2019 г. № 6 / КонсультантПлюс: версия 4017.00.96 / ООО «Юрспектр». Минск, 2019.

5. О поддержке малого и среднего предпринимательства: Закон Респ. Беларусь, 1 июля 2010 г., № 148-З. URL: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=Н11000148> (дата доступа: 29.05.2020).

6. Малое и среднее предпринимательство в Республике Беларусь: статист. сб. Нац. статист. комитет Респ. Беларусь. Минск, 2019. 212 с.

7. Социальное положение и уровень жизни населения Республики Беларусь: стат. сб. Нац. статист. комитет Респ. Беларусь. Минск, 2019. 264 с.

8. Укрепление национального потенциала в сфере продвижения женского предпринимательства в сельской местности на основе изучения зарубежного опыта: материалы семинара (Вилейка, Минская область, 12 декабря 2015 г.). Минск: Ин-т системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2016. 93 с.

Trends in the number of rural population and the number of employed in agriculture in Belarus have been determined. The role of private business and individual entrepreneurship in creating new jobs is emphasized. Forms and instruments of state support for entrepreneurial activity are systematized. Proposals on the areas of interaction between local authorities and business have been developed.

Key words: *small business, entrepreneurship, employment, rural population, agriculture.*

Дата надходження: 23.04.2021

УДК [338.24+336.7] (476)

А. С. Попкова, к. э. н., доцент, заведующий отделом,
ГУ «Институт экономики Национальной академии наук Беларуси»,
г. Минск, Республика Беларусь

БРИТАНСКАЯ КОМПАНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ИНТЕРЕСОВ КАК ЭФФЕКТИВНАЯ ФОРМА СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

У статті розглядаються характеристики функціонування британської компанії суспільних інтересів. Визначено сутність блокування активів соціальних підприємств. Проведено порівняльний аналіз компаній суспільного інтересу та благодійних організацій. Як одна з переваг СІС відзначена можливість компанії залучати інвестиції та грантове фінансування. Дано огляд соціальних підприємств у формі СІС у Великобританії. Рекомендовано впровадження такої форми соціального підприємства в країнах СНД.

Ключові слова: *соціальне підприємництво, соціальне підприємство, компанія суспільних інтересів.*

За последние десять лет в секторе социального предпринимательства в Великобритании произошла значительная эволюция. В качестве одного из эффективных инструментов социальной политики стал активно применяться аутсорсинг услуг, традиционно предоставляемых государством, и многие предприятия предпочитают развиваться в сторону усиления своего социального и экологического воздействия. Изменения в экономике заставляют традиционные некоммерческие и благотворительные организации становиться более предприимчивыми, а коммерческие организации более социально направленными. В результате формируется третий сектор, где активно развивается социальное предпринимательство.

Социальное предприятие - это бизнес, реализующий социальные,

экологические или общественные цели. В Великобритании термин «социальное предприятие» охватывает широкий спектр различных компаний, которые объединяет несколько ключевых характеристик: 1) они имеют четкую социальную цель; 2) они генерируют значительную долю своего дохода от торговли; 3) они направляют большую часть своей прибыли на выполнение социальной миссии. Социальные предприятия объединяют предпринимательские навыки частного сектора с социальными ценностями.

В мировой практике социальным предпринимательством могут заниматься индивидуальные предприниматели, а также бизнес-структуры в форме кооператива, общества с ограниченной ответственностью, благотворительной организации и др. Но наибольший интерес вызывают гибридные компании как сочетание элементов коммерческих и некоммерческих организаций для получения общественных благ. В Великобритании это компания общественных интересов (Community interest companies или CIC). Такая форма позволяет решать проблемы, с которыми обычно сталкиваются благотворительные организации при привлечении инвестиций.

В экономической литературе многие авторы уделяют большое внимание опыту функционирования британских компаний общественных интересов: Спир Р., Браун Н., Фальяс Р., Сазерленд Дж., Ричардсон М., Барков А.В., Афанасьева Е.Г., Калиниченко Д.В., Венгеровский Е.Л., Демченко Л.В., Ручкина Г.Ф., Сарнаков И.В. и др. Гришина Я.С. считает, что именно британский опыт должен быть положен в основу формирования оптимальной российской модели социального предприятия [1]. Учеными проводился сравнительный анализ правовых форм социальных предприятий в разных странах и было отмечено, что в Великобритании приоритет компании общественных интересов заключается в гарантированной направленности прибыли на общественную пользу [2]. При этом некоторые авторы ошибочно полагают, что CIC относится к некоммерческим организациям, так как получение прибыли не должно быть основной целью ее деятельности [3]. На самом деле CIC заинтересована в получении прибыли, однако в отличие от коммерческой организации она имеет право потратить на дивиденды только ограниченную часть (до 35%).

Компания общественных интересов - это тип компании, предназначенный в первую очередь для социальных предприятий, которые хотят использовать свою прибыль и активы для общественного блага. Общественные компании были впервые созданы в Великобритании в 2005 году. С тех пор они значительно выросли как по численности, так и по разнообразию осуществляемых ими видов деятельности. Юридическая структура CIC поддерживает широкий спектр правовых форм. Хотя CIC может приносить

доход акционерам в ограниченном объеме, она не является коммерческой компанией. Типичная СИС - это компания с ограниченной ответственностью, которая работает для того, чтобы принести пользу сообществу в той местности, где она функционирует. Процент распределения прибыли на дивиденды ограничен для стимулирования направления инвестиций на социальные цели.

Когда создается СИС, она выражает свои намерения принести пользу сообществу. Этот термин можно трактовать по-разному, но обычно он относится к более широкой группе людей, чем членство в самом СИС. Сообщество может включать в себя жителей определенного города или участников социальной группы, такой как пожилые люди или лица с определенными заболеваниями. Тем не менее, СИС может также иметь своей целью более глобальную выгоду для населения страны в целом: сохранение экологии реки или поощрение здорового образа жизни. Регулирующий орган СИС обычно принимает к рассмотрению любые общественные блага.

СИС контролируется как Регистрационной палатой, так и Управлением регулятора общественных интересов СИС. Регулятор СИС обычно применяет минимальные требования, чтобы дополнительная административная нагрузка на бизнес была невысокой по сравнению с требованиями, предъявляемыми к стандартной компании. Процесс создания и регистрации СИС прост и аналогичен процессу создания любой другой компании. При регистрации основной функцией регулятора СИС является обеспечение соответствия устава СИС критериям общественного интереса, что определяется путем тестирования. Тест считается удовлетворительным, если СИС может продемонстрировать, что любой разумный человек будет рассматривать его деятельность как осуществляемую на благо общества. СИС не пройдет тест, если она участвует либо в политической кампании, либо в деятельности, которая принесет пользу только членам определенного органа или сотрудникам определенной компании.

Три ключевых отличительных особенности СИС:

- 1) она имеет первостепенную цель соблюдение интересов сообщества (которая закреплена в ее уставе);
- 2) она имеет установленную законом блокировку активов (которая гарантирует, что активы могут использоваться только на благо сообщества);
- 3) дивиденды не превышают 35% от распределяемой прибыли [3].

Таким образом, СИС может заверить общественность в подлинности мотивов, сохраняя тем самым за собой право на привлечение финансовой поддержки.

При формировании СИС существует директива о том, что СИС не может передавать свои активы, за исключением особых обстоятельств. Эта

характеристика называется блокировкой активов. СИС может сохранять свои активы для использования в рамках основной цели согласно уставу компании. Если СИС желает передать активы, то передача осуществляется по определенным критериям. Она должна удовлетворять одному из следующих требований:

- передача должна осуществляться по рыночной стоимости активов. Другими словами, СИС может продать актив, но только по справедливой цене;
- передача может осуществляться компаниям с блокировкой активов, которые указаны в уставе. Это означает, что нужно планировать заранее потенциальную возможность осуществить такой перевод;
- регулирующий орган может дать согласие на передачу активов другой компании. Если не было предусмотрено права передачи актива, СИС необходимо будет подать прошение к регулятору и получить разрешение на передачу;
- передача производится в пользу сообщества [4].

СИС может использовать свои активы в качестве обеспечения ссуды или другого долга. Если активы используются для погашения долга и проект СИС терпит неудачу, активы могут быть использованы для выполнения обязательств. Активы могут быть переданы целиком или проданы для погашения долговых обязательств. Деятельность СИС, как правило, не зависит от пожертвований и сбора средств, поскольку компания имеет смешанный доход, включая контракты, доход от торговли и гранты. Компания общественных интересов имеет гибкую структуру, которая может быть приспособлена к потребностям конкретного сообщества. СИС имеет доступ к долговым рынкам капитала.

Социальные предприятия достигают своих целей разными способами. Одни занимаются трудоустройством социально уязвимых категорий населения. Еще одна популярная модель социальных предприятий подразумевает решение социальной проблемы за счет частичных отчислений от продаж продукции компании. Третьи оказывают услуги конкретному сообществу. Каждая СИС обязана ежегодно представлять отчет с подробным описанием проведенных мероприятий и оценкой социального эффекта. В отчете необходимо указать:

- деятельность СИС и ее польза сообществу;
- переданные активы;
- выплаченные дивиденды;
- вознаграждение директоров;
- выплаченные проценты по ссудам и др.

Филантропический характер таких предприятий может сделать их

похожими на благотворительные, однако есть несколько ключевых отличий, которые делают CIC уникальными и более привлекательными для инвесторов. В частности, CIC не подпадают под жесткое регулирование, которое сопровождает благотворительные организации. Они могут иметь гораздо более коммерческий характер, а также могут пользоваться некоторыми преимуществами компаний с ограниченной ответственностью (такими как ограниченная ответственность, возможность выпускать акции и выплачивать дивиденды). Это обеспечивает относительную свободу в повседневной работе CIC при соблюдении соответствующих ограничений и правил.

CIC может участвовать в различных торговых операциях без широкого диапазона ограничений, налагаемых Комиссией по благотворительности. Например, CIC может быть торговым подразделением благотворительной организации, благотворительным магазином. Они также используются для сотрудничества с другими благотворительными организациями, каждая из которых имеет долю в CIC. Зато CIC не получают автоматически налоговые льготы, в отличие от благотворительных организаций. CIC может подать заявку на определенные налоговые льготы, но они не гарантированы по праву. Эта дифференциация менее актуальна для тех CIC, которые полностью используют свой доход для оказания услуг.

Директорам CIC также намного легче получать вознаграждение от предприятия, чем в случае, если бы они были попечителями благотворительной организации, поскольку ограничения на вознаграждение попечителей не применяются к CIC. Аналогичным образом, тест для компаний общественного интереса шире по своему охвату, чем тест общественного блага (эквивалентный тест для благотворительных организаций), и поэтому регистрация в качестве CIC может быть более жизнеспособным вариантом для многих организаций [5].

С 2006 года в Великобритании после медленного старта значительно возросла активность CIC. Только за период 2018-19 гг. было создано 3215 новых компаний общественных интересов. Для сравнения: в июне 2020 года было зарегистрировано более 600 заявок, что в три раза превышает средний показатель предыдущих двух лет. Это свидетельствует о растущем интересе к CIC даже в период пандемии. Всего по состоянию на июль 2020 года насчитывалось более 16 000 CIC. Наиболее распространенными секторами являются здравоохранение, образование, спорт и искусство. Среди них есть и уникальные предложения: школа тайского языка, боксерские клубы [6].

Таким образом, в Великобритании была разработана уникальная модель социального предприятия CIC, при которой сочетаются коммерческие интересы и социальные цели. Это повышает мотивацию потенциальных предпринимателей и частных инвесторов к участию в компании

общественных интересов. По мере роста понимания сущности социального предпринимательства, растет осознание того, что эти корпоративные структуры могут преодолеть существующий разрыв между благотворительностью и коммерцией. Сегодня они позиционируют себя как бренд социального бизнеса. Преимущества применения такой формы социального предприятия дают основание рекомендовать ее эффективное использование для государств СНГ.

Список использованных источников:

1. Гришина Я.С. Британская компания общественных интересов как оптимальная модель социального предприятия. *Международное право и сравнительное правоведение. Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5, Юриспруд.* 2015. № 3 (28). С. 187-192.

2. Е. Л. Венгеровский, А. В. Барков и др. Социально-правовая модель российского экологического предпринимательства. Прометей, 2021 г. 220 с.

3. Жураковский В. Правовое регулирование социального предпринимательства в Республике Беларусь и за рубежом. *Сборник материалов.* Минск, 2017. 96 с. С. 54.

4. Usher-Clark C. We look at Community Interest Companies – what they are, the purposes they can be used for and how to set them up. URL: <https://www.burges-salmon.com/news-and-insight/legal-updates/community-interest-companies-an-introductory-guide> (date of access: 2.04.2021 г).

5. Asset Locked – The CIC Mystery. URL: <https://kgaccountantsblog.com/2020/01/21/asset-locked-the-cic-mystery> (date of access: 10.03.2021 г).

6. Community interest companies. URL: <https://www.communitycompanies.co.uk/community-interest-companies> (date of access: 11.03.2021 г).

7. Community interest companies. URL: <https://inspire2aspire.co.uk/third-public-sector/community-interest-companies-cic> (date of access: 18.03.2021 г).

This article looks at key distinguishing features of a Community interest companies (CIC). The asset lock of social enterprises is defined. A comparative analysis of Community interest companies and charities is carried out. A major advantage of CICs is that company's ability to attract investments and grant funding. An overview of social enterprises in the form of CICs in the UK is given. The Community interest companies as a form of social enterprise in Commonwealth of Independent States is recommended.

Keywords: *social entrepreneurship, social enterprise, Community interest companies.*

Дата надходження: 7.04.2021

О. П. Свідер, к. е. н., доцент,
доцент кафедри економіки підприємства,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

МОНІТОРИНГ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ НА РІЗНИХ ФАЗАХ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ПІДПРИЄМСТВА

В статті проаналізовано основні стадії життєвих циклів промислових підприємств, та на основі їх особливостей запропоновано групи показників, що слугують базою оцінки ефективності прямих іноземних інвестицій в залежності від фази життєвого циклу підприємства.

***Ключові слова:** прями іноземні інвестиції, ефективність, життєвий цикл, підприємство, промисловість.*

Менеджерам сучасних підприємств промисловості необхідно забезпечувати раціональне формування найбільш репрезентативного комплексу ключових показників моніторингу ефективності використання прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Облік бажаного співвідношення темпів зростання ключових економічних показників повинен бути основою розробки і використання методики оцінки ефективності ПІІ на підприємстві. Процес моніторингу полягає в проведенні управлінським персоналом перманентного спостереження і аналізу результатів оцінки ефективності даного процесу, що формує достатні умови для розробки і прийняття обґрунтованих управлінських рішень, спрямованих на забезпечення сталого зростання ефективності процесу використання ПІІ та удосконалення системи управління.

Доцільно в ролі критерію формування комплексу показників моніторингу, використовувати фази життєвого циклу підприємства, які визначальним чином впливають на формування ключових пріоритетів господарської діяльності та економічного розвитку (рис. 1).

Адекватний облік згрупованих показників на основі різнобічного аналізу даних підприємств дає можливість менеджерам визначити основні напрямки прояви ефективності використання ПІІ.

Таблиця 1

Характеристика фаз життєвого циклу промислового підприємства і комплекс ключових показників моніторингу ефективності використання ІІІ на підприємстві легкої промисловості

Фази Характеристика	1. Народження (1-2 роки)		2. Ріст		3. Зрілість (11-20 років)	4. Спад (більше 20 років)
	2.1. Пришвидшений ріст (3-5 років)	2.2. Повільний ріст (6-10 років)				
Цілі і завдання підприємства	Початок формування стратегічного потенціалу підприємства. Вживання і вихід на ринок. Зміцнення положення на ринку. Короткострокова прибуток	Зміцнення підприємства на ринку. Забезпечення прискореного зростання обсягів продажів і прибутку. Завоювання позицій лідера, забезпечення прибутковості інвестицій, диверсифікація	Систематичний збалансоване зростання і формування індивідуального іміджу. Як і стояти зростання обсягів діяльності. Розширення частки ринку, максимізація ринкової вартості підприємства	Формування іміджу і забезпечення збалансованого зростання. Забезпечення стабільності, збереження досягнутого рівня розвитку в довгостроковій перспективі. Утримання частки ринку і обсягів реалізації	Вживання і збереження позицій. Забезпечення стабільності господарської діяльності. Забезпечення оновлення всіх функцій суб'єкта. Пошук додаткових імпульсів діяльності підприємства	
	Загальна стратегія розвитку	Проникнення підприємства на ринок	Зростання ринкового сегмента, диверсифікація господарської діяльності, зростання прибутковості		Галузева диверсифікація, збереження прибутковості рівня суб'єкта	Збереження обсягів і прибутковості, оновлення форм і напрямків діяльності
Комплекс ключових показників моніторингу за напрямками:	1	Коефіцієнт мобільності активів	Коефіцієнт оновлення основних засобів, мобільності активів, темп зростання необоротних активів	Коефіцієнт мобільності активів, оновлення основних засобів, зносу основних засобів, темп зростання необоротних активів	Коефіцієнт зносу основних засобів, мобільності активів, оновлення основних засобів	Коефіцієнт мобільності активів, знесення основних засобів, оновлення основних засобів
	2	Коефіцієнт покриття, швидкої ліквідності	Коефіцієнт абсолютної ліквідності, швидкої ліквідності	Коефіцієнт швидкої ліквідності, абсолютної ліквідності, покриття	Коефіцієнт покриття, швидкої ліквідності, абсолютної ліквідності	Коефіцієнт покриття, швидкої ліквідності
	3	Власний оборотний капітал, коефіцієнт фінансування, фінансування	Власний капітал, коефіцієнт фінансової незалежності	Коефіцієнт автономії, маневреності власного капіталу, власних оборотних коштів	Коефіцієнт фінансової незалежності, співвідношення залучених, власних коштів	власний оборотний капітал, коефіцієнт автономії, фінансування

	маневреність власних оборотних коштів	маневреність власних оборотних коштів	маневреність власного капіталу	маневреність власного капіталу, оборотний власний капітал
4	Коефіцієнт трансформації, оборотності власного капіталу, оборотності оборотних коштів, фондодвидача	Коефіцієнт трансформації, оборотності власного капіталу, оборотності оборотних коштів, дебіторської заборгованості, фондодвидача	Коефіцієнт оборотності власного капіталу, трансформації, оборотності оборотних коштів, дебіторської заборгованості, фондодвидача	Коефіцієнт трансформації, оборотності власного капіталу, фондодвидача
5	Маржинальний прибуток, рентабельність ПШ, власного капіталу, активів	Рентабельність ПШ, власного капіталу, активів, темп зростання чистого прибутку	Рентабельність ПШ, активів, власного капіталу, темп зростання нерозділеного прибутку	Прибутковість ПШ, величина витрат на 1 грн. ПШ, рентабельність ПШ, власного капіталу, активів, темп зростання чистого прибутку
6	Чистий грошовий потік від господарської діяльності	Грошова віддача ПШ, темп зростання чистого руху коштів за звітний період	Грошова віддача ПШ, темп зростання чистого грошового потоку від господарської діяльності	Грошова віддача ПШ, темп зростання чистого грошового потоку від господарської діяльності підприємства
7	Дохід на акцію, дивідендний дохід	Дивідендний вихід, коефіцієнт котирування акцій, їх ціна	Дивідендний вихід, ціна акції	Дивідендний вихід, дохід на акцію
8	Інвестоємність грошових коштів, власного капіталу	Інвестоємність грошових коштів, власних оборотних коштів, фондодвидача	Інвестоємність грошових коштів, власних оборотних коштів, фондодвидача	Інвестоємність власних мобільних фінансових ресурсів, власного капіталу, активів

Примітка. (1) - майновий стан, (2) - ліквідність і платоспроможність, (3) - фінансова стійкість, (4) - ділова активність, (5) - рентабельність, (6) - грошова віддача, (7) - ринкова вартість, (8) - інвестоємність.

Джерело: розроблено автором з використанням [1, 2, 3, 4, 5, 6]

Комплекс ключових показників моніторингу також є важливим методичним інструментом, використання якого менеджерами дозволяє:

- гармонійно врахувати і об'єднати основні напрямки прояви ефективності використання ПІІ для твору дієвого моніторингу даного процесу;
- врахувати фази життєвого циклу підприємства для забезпечення достовірної оцінки і забезпечення підвищення ефективності процесу використання ПІІ на підприємстві;
- твір процедури оцінки, аналізу та моніторингу ефективності процесу використання прямих інвестиційних ресурсів, за результатами яких визначити основні існуючі проблеми, резерви і шляхи підвищення раціональності даного процесу;
- забезпечення раціонального формування і успішного функціонування системи комплексної оцінки ефективності використання ПІІ на підприємствах легкої промисловості;
- прийняття обґрунтованих управлінських рішень, спрямованих на оптимізацію ефективності процесу використання ПІІ суб'єктами господарювання.

Забезпечення менеджерами досліджуваних підприємств моніторингу певного комплексу показників дає можливість виробляти розробку і реалізацію обґрунтованих управлінських рішень для забезпечення ефективного процесу використання прямих іноземних інвестиційних ресурсів, як важливого і базового умови стійкого підвищення прибутковості, платоспроможності, фінансової стійкості, ринкової вартості в системі забезпечення довгострокового економічного розвитку підприємств легкої промисловості.

Список використаних джерел:

1. Бондар М. І. Стан та вдосконалення аналізу ефективності інвестицій. Економіка та держава. 2008. № 2. С. 8-11.
2. Власюк Т. М. Методика оцінка інвестиційної привабливості державних підприємств. Інвестиції: практика та досвід. 2005. № 4. С. 22-26.
3. Демчишак Н. Інвестиційний та фінансовий потенціал в умовах відкритості економіки: специфіка формування та співвідношення. Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2009. Вип. 1. С. 156-164.
4. Калініченко З. Методика оцінки інвестиційного потенціалу інтегрованих підприємств. Економічний аналіз. 2010. Випуск 7. С. 273-276.
5. Ковтун Н. В. Статистичне дослідження інвестиційного процесу та інвестиційної діяльності: теорія, методологія, практика. К., 2005. 440 с.
6. Польшаков В. І., Ткаченко Н. В. . Інвестиційний менеджмент: [навч. посіб.]. К. Кондор, 2009. 172 с.
7. Рудніченко Є. М., Рясних Є. Г., Гавловська Н. І. . Інвестиційний

менеджмент: [навч. посіб.]. Хмельницький. ХНУ. 2010. 415 с.

8. Самігулліна Ю. Р. Оцінка інвестиційної привабливості підприємств: огляд вітчизняних методик. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2012. № 3. С. 32-37.

9. Шаровська Т. С. Оцінка та аналіз реальних інвестицій. Вісник Запорізького національного університету. 2010. № 1. С. 67-76.

10. Юхимчик С. В., Супрун С. Д.. Матрична модель оцінки інвестиційної привабливості промислових підприємств. Фінанси України. 2003. № 1. С. 3-12.

The main stages of life cycles of industrial enterprises are analysed in the article, and on the basis of their features groups of indicators are offered, which serve as a basis for assessing the effectiveness of foreign direct investment depending on the phase of the life cycle of the enterprise.

Keywords: *foreign direct investment, efficiency, life cycle, enterprise, industry.*

Дата надходження: 04.05.2021

УДК 334.7

Т. О. Сливка, к. е. н., науковий співробітник,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОРПОРАТИВНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Досліджено становлення та функціонування корпоративного підприємництва в Україні. Розкрито особливості формування та структури вітчизняного корпоративного сектору економіки. Підкреслено специфічні риси великих підприємств, що обумовлюють від'ємну динаміку розвитку великого підприємництва в Україні.

Ключові слова: *акціонерне товариство, корпоративний сектор, корпорація, підприємництво.*

Корпоративний сектор – важлива складова економіки України, особливо з огляду на сучасні тенденції розвитку світової економіки, зокрема глобалізацію та поширення діяльності і впливу ТНК. Діяльність крупних підприємств обумовлює динаміку економічного розвитку країни, а ефективне функціонування корпоративного сектору є запорукою належної участі України в міжнародному поділі праці. Однак, у вітчизняній практиці корпоративний

сектор не забезпечує ефективного зростання економіки в контексті включення українських підприємств у міжнародні ланцюги створення доданої вартості.

Сучасне місце та роль в економіці України корпоративного сектору пояснюється специфічними рисами його формування та функціонування. Зокрема, одночасним формуванням корпоративного сектору та законодавчого забезпечення його діяльності. Відсутність законодавчої бази на початкових етапах створення акціонерних товариств з одного боку стримувала розвиток корпоративного сектору, а з іншого – сприяла хаотичному перерозподілу власності і концентрації контролю. Впорядкування діяльності корпоративного сектору відбулось лише по закінченні майже двадцятирічного періоду у 2008 році з прийняттям Закону України «Про акціонерні товариства», що визначив загальноприйняті у світі норми діяльності акціонерних товариств та спричинив подальше переформатування вітчизняного корпоративного сектору [1, с. 433-448].

Ще однією специфічною рисою корпоративного підприємництва в Україні є зворотний процес формування корпоративного капіталу. На відміну від західних країн із високорозвиненою економікою, корпорації в Україні виникли не шляхом історично тривалого нагромадження капіталу й поступового відшукування оптимальних організаційно-правових форм підприємницької діяльності, що відповідають рівню досягнутої концентрації капіталу. Натомість, вітчизняні корпорації виникли шляхом розподілу статутного фонду державних підприємств на прості акції в результаті приватизації. Об'єктами роздержавлення на відміну від загальноприйнятої світової практики стали насамперед крупні підприємства-монополісти. За умов асиметричного доступу до інформації та ресурсів керівництво колишніх державних підприємств стало переважаючим суб'єктом приватизації та отримало можливість розпоряджатися майном підприємств в особистих інтересах. Таким чином, в українському суспільстві сформувався прошарок населення, який фактично зайняв монопольне становище у володінні та розпорядженні колишньою державною власністю.

Корпоративному підприємству в Україні притаманне переважання закритих для зовнішніх інвесторів підприємств. Ця особливість проявилася насамперед у заснуванні великої кількості акціонерних товариств закритого типу, сформованих у ході та після оренди підприємств із викупом [2, с. 47-48]. Окрім того, у процесі приватизації відкриті акціонерні товариства створювались часто в результаті пільгової для внутрішніх акціонерів підписки на акції та проведення аукціонів із штучно обмеженим доступом зовнішніх учасників. Дотепер спостерігається тенденція до збільшення приватних акціонерних компаній та зменшення кількості публічних акціонерних товариств, що засвідчує негативну динаміку та неефективну

структуру корпоративного сектору. Саме публічні товариства, що підлягають підвищеному державному і суспільному контролю, забезпечують перелив капіталу між галузями і перерозподіл національного багатства в країні шляхом розміщення акцій на фондовому ринку у відкритому доступі. Навпаки ж, приватні товариства, чисельність яких в Україні зростає, за своєю організаційною формою передбачають виключно приватне розміщення акцій, що зменшує можливість притоку вітчизняного та іноземного капіталу. Переважання акціонерних товариств закритого типу не сприяє публічності, інформаційній відкритості, а, отже, і посиленню інвестиційної привабливості національного корпоративного сектору. Саме збільшення кількості публічних компаній мало б сприяти виникненню нових об'єктів інвестування, притоку капіталу, розвитку фондового ринку та захисту прав акціонерів.

Сучасною ознакою корпоративного підприємництва в Україні є скорочення корпоративного сектору. Від'ємна динаміка розвитку корпоративного сектору пояснюється завершенням масової приватизації державних підприємств і неможливістю створення на цій основі нових акціонерних товариств; зміною підприємствами свого організаційно-правового статусу на користь більш простіших, ніж акціонерна, форм організації бізнесу, що зменшує їх трансакційні витрати; реальним зменшенням у загальній кількості суб'єктів господарювання частки великих та середніх підприємств, що переважно є акціонерними товариствами. Про реальне скорочення корпоративного сектору свідчить зменшення частки суб'єктів великого підприємництва в обсязі реалізованої продукції з 39% у 2010 році до 34,5% у 2019 році одночасно зі зменшенням частки зайнятих працівників у великому підприємстві з 22,3% у 2010 році до 17,8% у 2019 році [3]. Отже, в Україні не відбувається активного розвитку корпоративного сектору та його експансії на ринки.

Особливою характеристикою вітчизняного великого підприємництва є відсутність концентрації капіталу в сфері високих технологій. Найбільша кількість суб'єктів великого підприємництва в Україні зосереджена у сфері оптової та роздрібною торгівлі (30%), виробництві харчових продуктів (13%), постачанні енергоносіїв (9%), сільському господарстві (7%), транспорті (6%), добувній промисловості (5%) та металургійному виробництві (4%). При цьому у високотехнологічних галузях частка великих підприємств є надзвичайно низькою (1-2%) [3]. Найбільшими корпораціями у вітчизняній економіці є переважно сировинні підприємства, насамперед нафтогазової, металургійної, хімічної галузей, а також підприємства машинобудування. Однак, Україна все ще зберігає потенціал у таких високотехнологічних галузях як ВПК, космічна сфера, авіація, хоча і має значні складнощі із

пошуком нових виробничих партнерів та ринків збуту. Водночас, слід підкреслити, що основним суб'єктом фінансування НДДКР у розвинених економіках є великі корпорації. Саме вони виступають у ролі прискорювача НТП. За різними оцінками у ТНК зосереджено 80% всіх патентів та ліцензій. Утім зафіксоване статистикою зменшення кількості великих підприємств в Україні та скорочення їх частки у вітчизняній економіці засвідчує зменшення чисельності потенційно спроможних до НДДКР суб'єктів корпоративного сектору.

Таким чином, зазначені особливості корпоративного сектору економіки України обумовлюють неефективність його функціонування та потребують впровадження відповідних заходів задля прогресивних змін. Зокрема, першочерговим є відхід від сировинної та низько технологічної спеціалізації України в структурі зовнішньої торгівлі, а також розробка заходів, спрямованих на ефективне включення у міжнародні ланцюги створення вартості на основі підвищення наукоємності та конкурентоспроможності вітчизняної продукції на міжнародному ринку. Крім того, необхідним є державне стимулювання інноваційної діяльності корпорацій, створення мотивації до фінансової підтримки ними малого і середнього інноваційного бізнесу (стартапи, венчурні підприємства тощо) та розбудови на цій основі високотехнологічних виробничих мереж.

Список використаних джерел:

1. Підприємництво в Україні: історико-інституційний аналіз: монографія / [В.В.Небрат, Н.А.Супрун та ін.] ; за ред. д.е.н. В.В. Небрат ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К., 2019. 532 с.
2. Сливка Т.О. Особливості розвитку корпоративного сектора в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2010. № 16. С. 46–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2010_16_14
3. Державна служба статистики України. Діяльність підприємств. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

The formation and functioning of corporate entrepreneurship in Ukraine is studied. Peculiarities of formation and structure of the domestic corporate sector of the economy are revealed. The specific features of large enterprises that determine the negative dynamics of large business development in Ukraine are emphasized.

Key words: joint - stock company, corporate sector, corporation, entrepreneurship.

Дата надходження: 25.04.2021

В. В. Тикнюс, младший научный сотрудник,
ГУ «Институт экономики Национальной академии наук Беларуси»,
г. Минск, Республика Беларусь

ВНЕШНИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ВЫЗОВЫ, ПРЕПЯТСТВУЮЩИЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ НАСЕЛЕНИЕМ БЕЛАРУСИ УСПЕШНОЙ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

У статті характеризуються зовнішні технологічні чинники, які можуть перешкоджати успішної підприємницької діяльності населення Республіки Білорусь. Були проаналізовані різноманітні індекси і показателі, а також дані заходи на підтримку підприємницької діяльності в умовах досліджених технологіческxі викликів.

Ключові слова: технологічні виклики; підприємницька діяльність; інформаційно-комунікаційні технології; технологічний уклад; індустрія 4.0.

Изучение технологических вызовов, которые могут препятствовать успешной предпринимательской деятельности является одной из приоритетных задач, стоящих перед государством, поскольку технологические условия, отражающие общий уровень и тенденции развития научно-технического прогресса в стране, в значительной мере формируют и предпринимательскую деятельность.

Важным внешним технологическим вызовом является усиление роли информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), в том числе при осуществлении предпринимательской деятельности. В условиях быстро меняющейся среды только благодаря ИКТ возможно быстрое объединение и кооперация различных предпринимательских структур с целью повышения конкурентных преимуществ бизнеса и захвата определенного сегмента внутреннего и мирового рынка [1].

Для оценки уровня развития ИКТ используется Индекс развития информационно-коммуникационных технологий – комбинированный показатель, характеризующий достижения стран мира с точки зрения развития информационно-коммуникационных технологий. Показатель рассчитывается по методике Международного союза электросвязи, специализированного подразделения ООН, определяющего мировые стандарты в области ИКТ. В основу индекса взяты 11 показателей, которыми Международный союз электросвязи оперирует в своих оценках развития ИКТ. Процесс развития ИКТ сектора и переход стран к информационному обществу, согласно методологии, может отображаться в виде трехэтапной модели:

– готовность страны к внедрению новых ИКТ подразумевает, что страна достигла определенного уровня развития ИКТ инфраструктуры;

– интенсивность использования ИКТ в обществе показывает, насколько активно ИКТ используются в повседневной жизни, в работе, учебе, в домашнем хозяйстве и т.п.;

– влияние ИКТ отражается в тех конкретных результатах, которые были достигнуты обществом с помощью ИКТ.

Развитие ИКТ сферы в отдельно взятой стране на каждом из трех этапов зависит от трех основных факторов, тесно связанных между собой и дополняющих друг друга:

– развитие ИКТ инфраструктуры и наличие у населения доступа к ИКТ;

– уровень использования ИКТ и способности к их эффективному использованию, т.е. насколько широкое распространение ИКТ получают в обществе;

– навыки ИКТ – набор умений и навыков, которые способствуют эффективному использованию ИКТ и увеличивают отдачу от этого [2].

В настоящее время выпуск Индекса приостановлен из-за пересмотра показателей, а также методов их измерения (последний раз показатели индекса для стран были опубликованы в 2017 г.).

За 2012–2017 гг. наблюдается положительная динамика индекса (рис. 1), с каждым годом Беларусь занимает все большую позицию в рейтинге, при этом увеличивается и сам индекс. В целом для страны характерны неплохие показатели по всем субиндексам показателя, в особенности по субиндексу «Навыки ИКТ» (средняя продолжительность обучения, совокупная доля учащихся средней школы и высшей школы). Также можно отметить, что по Индексу развития ИКТ Республика Беларусь обходит все страны СНГ, а по субиндексу «Навыки ИКТ» – большинство стран Европы [2; 3].

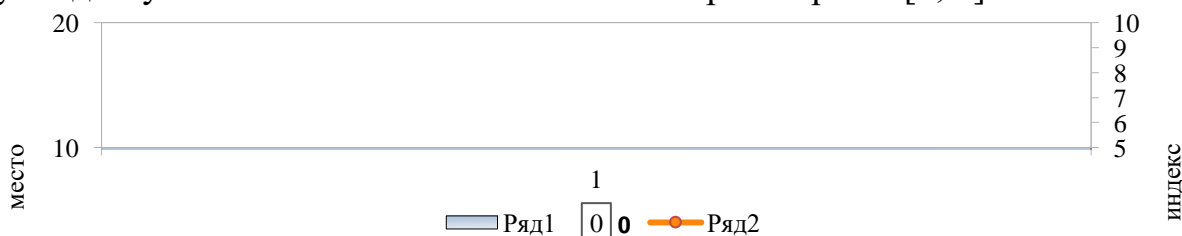

Рис. 1 – Динамика Индекса развития информационно-коммуникационных технологий республики Беларусь за 2012–2017 г. [3]

В целом можно сказать, что информационно-коммуникационные технологии в Республики Беларусь находятся на достаточно высоком уровне и не являются серьезным препятствием для осуществления предпринимательской деятельности. В то же время следует продолжать активно развивать ИКТ и навыки населения в этой сфере, чтобы противостоять возможным вызовам, связанным с необходимостью более активного использования ИКТ в бизнесе.

Еще одним вызовом является развитие в мире VI технологического уклада. В настоящее время в Беларуси значительная часть технологий относится к IV технологическому укладу, а почти треть – к III. В этом плане Беларусь отстает от ведущих стран, работающих в большей степени в V технологическом укладе, ядро которого составляют электронные компоненты и устройства, радио- и телекоммуникационное оборудование, лазерная техника и т.д. Для Беларуси характерна сильная зависимость национальной экономики от импорта технологий и оборудования. В то же время в Беларуси разработано и функционирует множество государственных программ, направленных на совершенствование технологических укладов. Например, Стратегия инновационного развития республики, предусмотренная Государственной программой инновационного развития Республики Беларусь на 2016–2020 гг., заключалась в синтезе внедрения технологий, относящихся к V и VI технологическим укладам, и индустриально-инновационного развития традиционных секторов экономики [4].

Следующим вызовом можно назвать переход высокоразвитых стран к Индустрии 4.0. В Беларуси уже существует ряд направлений, касающихся развития индустрии 4.0. Можно отметить Декрет №8, который создает беспрецедентные условия для развития ИТ-отрасли и дает серьезные конкурентные преимущества стране в создании цифровой экономики XXI века (совершенствование правового статуса резидентов Парка высоких технологий, создание, обучение нейронных сетей и иных алгоритмов в специализированных разделах искусственного интеллекта, деятельность, связанная с разработкой, внедрением, реализацией концепции «интернет вещей» и др.) [5]. В перспективе развитие индустрии 4.0 будет происходить и в Беларуси более активно, что может негативным образом сказаться на многих отраслях рынка труда. В то же время развитие индустрии 4.0 способствует ускорению экономического роста, внедрению инноваций, появлению новых профессиональных ниш и росту инвестиций.

Можно сделать вывод, что изучение технологических вызовов является важным аспектом при исследовании предпринимательской деятельности. И хотя не все технологические факторы напрямую являются барьерами или вызовами для успешного осуществления предпринимательской деятельности, в современном мире технологии и инновации в значительной степени определяют то, насколько успешным будет предприятие и сможет ли оно выжить в конкурентной борьбе.⁸

Список использованных источников:

1. Горяинов М.В. Развитие предпринимательства на основе

---

⁸ Выполнено при поддержке гранта Белорусского республиканского фонда фундаментальных исследований «Наука М-2020» № Г20М-053

информационно-коммуникационных технологий. URL: <https://www.dissercat.com/content/razvitie-predprinimatelstva-na-osnove-informatsionno-kommunikatsionnykh-tekhnologii/read/pdf> (дата обращения 23.04.2021).

2. Беларусь в Индекс развития информационно-коммуникационных технологий. URL: http://scienceportal.org.by/upload/2018/Portal_news/Ranking/4. ICT BY.pdf (дата обращения 23.04.2021).

3. Рейтинг стран мира по уровню развития информационно-коммуникационных технологий. 2020. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/ict-development-index> (дата обращения 23.04.2021).

4. Научное обеспечение развития новейших технологических укладов в Республике Беларусь / под ред. А.Ф. Зубрицкого, Н.Ф. Зеньчука, И.А. Зубрицкой. Минск: ГУ «БелИСА», 2017. С 35–41.

5. Краткое содержание декрета «О развитии цифровой экономики». URL: <https://reform.by/spravy/kratkoe-soderzhanie-dekreta-o-razvitii-tsifrovoy-ekonomiki/> – (дата доступа 23.04.2021).

The article describes the external technological factors that can hinder the successful entrepreneurial activity of the population of the Republic of Belarus. Various indices and indicators were analyzed, and measures were given to support entrepreneurial activity in the context of the studied technological challenges.

Keywords: *technological challenges; entrepreneurial activity; information and communication technologies; technological structure; industry 4.0.*

Дата надходження: 24.04.2021

УДК 334.72

В. В. Ткачук, к. е. н., доцент,
доцент кафедри економіки підприємства,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті розглянуті основні елементи розвитку управлінської діяльності та проблеми, що виникають при її здійсненні, також розкриваються і результати до яких призводить не ефективне керівництво.

Ключові слова: *управлінська діяльність, процес управління, проблеми управлінської діяльності.*

Постановка проблеми. Розвиток економічних відносин в нашій країні поставив на перше місце кардинальну зміну управлінської діяльності та управлінської думки в цілому. Відомо, що для ефективного управління організацією необхідно враховувати існуючі та можливі проблеми в менеджменті. Дана проблема потребує детального вивчення для формування більш адекватної, сучасним умовам господарювання, моделі вітчизняного менеджменту та його організаційної культури. Відповідно цього дослідження в даному напрямку є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень, у яких досліджувалося дане питання. Проблеми що виникають в сучасній управлінській діяльності та його організаційній культурі провели дослідження ряд українських вчених: Б.П. Будзан, В.П. Галушко, Г.В. Щокін, М.Й. Малік, О.Є. Кузьмін, В.Г. Герасимчук, Г.О. Коваленко, Г.Л. Хаєт й інші.

Мета статті. Метою статті є дослідження особливостей управлінської діяльності та процесу управління й формування підходів щодо його удосконалення.

Викладення основного матеріалу статті. В певній мірі на сьогодні складається хибна думка що управлінська діяльність це не мистецтво, яке вимагає високого рівня професіоналізму, вмінь, таланту, навиків та колосального досвіду, а простий процес здійснити, яким володіє кожен базуючись інтуїтивними почуттями, високими амбіціями, везінням тощо. І результат такого твердження ми можемо спостерігати на сьогоднішній ситуації яка складається в здійсненні управлінського процесу. Ще існує інша проблема, яка виникає в здійсненні управлінської діяльності та показує іншу сторону проблеми, це не врахування. І саме най більша проблема незнання управлінським персоналом виробничої особливості галузей в яких керівник здійснює свою управлінську діяльність, користуючись шаблонними стандартами, формальними економічними розрахунками не вникаючи в суть виробничого процесу та не розуміючи виробництво як таке.

Перша група керівників, як правило, управлінський досвід прагнуть компенсувати великими амбіціями, динамічними процесами, які разом з тим не мають чіткого вектору і як правило суперечать або дублюють одне одного, а інколи є нелогічними та не послідовними. Але головна їх проблема полягає в тому, що даний керівник займає певну посаду в ієрархічному ланцюгу і відповідна проблема автоматично стає проблемою усього колективу, а то і галузі.

Друга група керівників викликає не менш загрозові проблеми ніж перша група. Основним напрямом цього є відірваність керівника від виробництва, необізнаність у складності виробничого процесу та його складових елементів, відсутність розуміння в колективі та проблем внутрішнього середовища. На

сьогодні перед такими керівниками стоїть два питання: перше скорочення витрат або їх оптимізація, друга проблема, це максимізація прибутку також в максимально короткі терміни, щоб показати «результат». І ще одна проблема цієї групи це передусім те, що керівники ґрунтуються високим освітнім рівнем та кваліфікацією кризового менеджера, хоча інколи зробити підприємство економічно ефективно на певну мить і розвинути підприємство системно, це як правило є різними речами.

Проведені дослідження в цьому напрямку вимагають детального та спеціального аналізу, а найголовніше керуватись не загальними популярними словами та нічим не підкріпленими так би мовити заслугами, а науково-обґрунтованими фактами та аналізом з детальним прогнозом алгоритму розвитку подальших варіантів подій та напрямів діяльності підприємства на довгострокову перспективу. Також потрібно враховувати усіма забутий соціальний фактор, якому нажаль не знаходиться місця в сухому математичному розрахунку економічних показників. Соціальна складова нажаль не враховується ні в виробничій сфері, ні в управлінській ні в інших галузях народного господарства, а то і здебільшого і в управлінні державними органами влади.

Економічна ефективність якою слугують ряд керівників сучасної ринкової економіки не враховує питання зайнятості населення, їх соціальних гарантій в широкому плані, розвитку інфраструктури в глобальній перспективі регіону де здійснюється виробнича діяльність підприємства. Постає питання також і екологічного характеру, вирішення якого не на часі у успішних підприємств, а саме, управління здійснюється з центральних офісів розміщених на певній географічній відстані від самого виробництва.

Ще одна проблема як економічного так і управлінського характеру це велика монополізація економіки країни та економічних процесів в цілому. Склалася ситуація коли рішення проблеми виробничого характеру на окремо взятій ділянці вирішується в центральному офісі і як правило шаблонно та типово для подібних ситуацій без врахування потреб цього регіону та врахувань регіональних особливостей, все ґрунтується на оптимізації ресурсів, часу і робочих витрат.

Монополізація викликає в свою чергу і інші проблеми, що стосуються доступу на ринки, формування цінової політики, залучення обігових коштів, кредитів тощо. І запорукою виходу із даної ситуації повинно становити передусім професійна управлінська діяльність передусім державних органів управління з детально розробленою законодавчою базою, де пріоритетом постане саме регіональна особливість здійснення економічної діяльності та запобігання монополізму в будь-якому напрямі діяльності.

Висновки. І в загальному провівши аналіз ситуації, що складається,

можна дійти до висновків, що реального успіху в усіх економічних напрямках можна досягти завдяки поєднанню умілого ефективного управлінського процесу, яке стане запорукою та запобіганню ряду економічних відхилень та зловживань, як то монополізація, непрофесіоналізм управлінського складу та орієнтування на економічний ефект без соціального елементу.

Список використаних джерел:

1. Будзан Б.П. Менеджмент в Україні: сучасність і перспективи. К.: Основи, 2001. 349 с.

2. Колесніков Г. Концептуальні основи формування організаційної культури українського менеджменту. *Вісник Тернопільської академії народного господарства*. 2002. №7/4. С.23-26.

3. Хміль Ф.І. Становлення сучасного менеджменту в Україні: проблеми теорії та практики. Львів: Львівська комерц. академія, 1996. 206 с.

4. Лесечко М. Українська модель менеджменту. URL: <http://sd.org.ua/news.php?id=7821>

The article considers the main elements of management development and the problems that arise during its implementation, also reveals the results of which lead to ineffective leadership.

Key words: *managerial activity, management process, problems of administrative activity.*

Дата надходження: 02.05.2021

РОЗДІЛ 6. ІНДУСТРІЯ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИЙ БІЗНЕС: ІСТОРИЧНИЙ, ЕКОЛОГІЧНИЙ, ГЕОГРАФІЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ПІДХОДИ

УДК 379.8

Gaurav Malhotra, student,
Baltic International Academy, Riga, Latvia,
Scientific Adviser: **Alona Rogale-Homika**, MA in Tourism Management

THE IMPACT OF COVID-19 ON EVENT MANAGEMENT INDUSTRY

COVID-19 stands for Corona Virus Disease, which is an infectious disease that was detected in China in late 2019. This disease has become a pandemic, causing a threat to human life globally. The impact of COVID-19 is not only on humans health but is affecting economies at both national and global level. The \$1000 billion Event management or event planning industry is one of the most affected industries of this pandemic globally as it is a business for people coming in huge numbers and celebrating an occasion. This study is about the impact of COVID-19 on Event businesses and how they are tackling in this situation.

Keywords: COVID-19, Events, Economy, Impact, Pandemic.

INTRODUCTION

Corona virus is a large family of virus that infects animals or humans and COVID-19 is an infectious disease caused by a newly discovered corona virus which was detected in Wuhan, China in December 2019. This disease has now outbreak into a pandemic affecting humans' life globally. It is spread normally through small droplets from the nose or mouth, which are expelled when a person with COVID-19 coughs, sneezes, or speaks. This is the reason the precautionary measure till its proper medicine is discovered, are social distancing, staying at least 2 meter away from others, isolation of sick people (especially respiratory illness), wear a mask and wash hands regularly in a day.

Event management is defined as a well-planned and organised occasion with the view of meeting or achieving specific objectives for the benefit of person, group of people or an organization. The professionals in this business are known as Event planners. An event can be a Celebration (festivals, weddings, birthdays, and anniversaries), Education (conferences, graduations), Promotions (product launches, fashion shows, and conventions) or Commemorations (memorials, civic events).

COVID-19 has irrupted the global markets and various industries drastically, though innovative minds and leaders of respective fields are struggling

and bringing new ways to survive in this condition. But, still the Tourism and hospitality industries are still suffering the most. The threat of disease has homed in the minds of the people and the policies of travel, entertain and organise events by certain countries are leading a major setback and an edge to recession for such and interlinked industries.

In the recent studies around the globe, it has reported that maximum loss of about more than \$666 million till April is noted in event industry, due to cancellation of events worldwide and have 85.9 million jobs at stake. The businesses are suffering for huge capital shortage to sustain in long run though use of technology and measures like live chat, webinars, online discussion shows, podcasts etc. are being used by companies to continue their services but they cannot replace the revenue from big fat events or events at large scale in terms of money and people inducement. The daily wage workers associated with the industry, the small and medium event companies who do not have the platform or the target customers to provide such services are suffering more harshness of this pandemic.

RESEARCH METHODOLOGY

The nature of study is descriptive. The source of data is secondary. The data is collected and interpreted from various academic journals, research publications, news releases and websites.

Data interpretation

Report of Events and Entertainment Management Association (EEMA)

EEMA has conducted a survey of their members with 170 companies which are affected by COVID-19. These 170 companies represents over a 1,00,000 companies that are struggling in this pandemic.

The report depicts a huge loss of business, employer’s livelihood at stake, revenue being affected globally and requirement of funds to attain stability in long run. The major statistics found in the study were:

No.	Statistics
1	Around 7 companies envisage a 50%-80% retrenchment of their current workforce and 35 between 25%-50%
2	63.1% companies i.e. around 107 companies suffered from a revenue loss of up to 1 crore each.
3	Around 97 companies will need to raise capital or debt from institutions or shareholders, VC funding etc., to survive
4	The ideal working capital/ loan expected to keep afloat for the next 6 months is around 2-5 CR for 39 companies and 1-2 CR for 118 companies

Above Table: The report highlights the loss of business, the revenue impacted, employers affected and the funds required in the long run to attain stability. (Sanjoy K Rao, president of EEMA, INDIA)

This shows that the business in various sectors has seen a huge downfall due to this economic disruption. The major cause of this rising difficulties for the industry is either the increasing cancellation of events of 2020 or the postpone of these to 2021 worldwide. Furthermore, the daily wages workers, small and medium associates businesses are also facing brutal economic conditions leading for sudden support else there will be an increase in unemployment ratios.

Report of Professional Convention Management Association (PCMA)

The surveys of more than thousand Event professionals were done by PCMA to know the impact of COVID-19 on their businesses. The outcomes of the survey were:

- **High Rate of Cancelled/ Postponed events**-The survey highlighted that 88 percent of respondents marked the cancellation of events they have been booked for and 66 percent have postponed their events to organise after COVID-19 affecting the business and dependant sectors drastically.

- **Using Time productively**-63 percent of respondents claim that they are using this free time to upgrade their skills and majorly focusing on virtual technology and online platforms for organising events. To learn the benefits and software required for online events and use them to overcome operational costs and meet day to day expenditures.

- **Virtual Events**-The future of events using technology or the survival means for event industry in this pandemic are virtual events. 7 out of 10 respondents or the businesses having facilities to upgrade certain events for their customers online are using virtual medium in this pandemic. The reason is because of the losses they are inculcating and no certain get away from COVID-19 encouraged virtual events. Due to this, there is a certain increase in webinars, online discussions and live chats to keep the industry active.

Other impacts on Event industry

a. Increased Personalisation-The positive outcome for online live events are the increase in the sense of personalisation and ease of accessibility to the customers. In conventional events, there are lot of people and large area during performances which effects the experience of customers as they get disconnected or due to overcrowding. But, the events in this COVID-19 has overcome this hurdle through the opportunity of enjoying the event while staying at own premise.

b. Global presence-Another impact is the reformation of global village or getting close to each other by removing border barriers through this virtual growth. Though, people are waiting to pass this time rapidly but the events and festivals in this online manner has grown new opportunities for businesses around the globe and gave a sense of togetherness in this harsh times.

c. Modern Advertising Techniques-The impact of COVID-19 on advertising techniques are well seen as in this condition when people are confined to stay at their homes the usage of social media platforms have increased and methods have

grown more consumer- centric, dynamic and engaging. This lead to organisation to promote more on these platforms and strengthe their services by claiming to take proper care and sanitization measures. Event companies are also promoting their webinars, live events and chats through providing free masks, webinar certificates, engaging audiences through their COVID-19 measures and increasing their web traffics and participation.

d. Low costs- This is both positive and negative for the industry as the virtual events costs very less than conventional events which means low revenue also to the company due to the low charges. The usage of these forums affects the sectors and workers who are solely dependent on traditional manner of events leading to their unemployment.

CONCLUSION

The study shows different impacts of COVID-19 on Event management industry. The major effect of this pandemic is the severe loss in the industry due to huge cancellations and postponements. The pace of industry is very slow and surviving with the help of virtual events. The revenue and the workers are drastically impacted and require funds to survive and sustain at longer run. The innovative leaders of event industry are working on different strategies like use of virtual technology to connect people and make them participate through organizing webinars, live chats & discussions, live artist performances and podcasts. They are promoting these through different unique marketing strategies on social media platforms majorly. Therefore, the impact of COVID-19 on event management industry is severe and require support of governments and sponsors but they are still active and trying to survive through the means of virtual events.

References

[1] Research Methodology/Data interpretation [Internet Source] Available :- <https://brandequity.economictimes.indiatimes.com/amp/news/media/eema-examines-the-impact-of-covid-19-on-event-and-entertainment-industry/75268619> [Accessed: 21.04.2020]

[2] Professional Convention Management Association [Internet Source] Available :-<https://www.pcma.org/covid-19-impact-events-industry-planners-survey-results/> [Accessed: 07.04.2020]

[3] Other impacts on Event industry [Internet Source] Available: <https://www.financialexpress.com/brandwagon/writers-alley/how-event-industry-is-adapting-to-the-covid-19-period/1961184/lite/> [Accessed: 16.05.2020]

[4] Introduction [Internet Source] Available:-<https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/q-a-coronaviruses> [Accessed: 12.10.2020]

[5] Introduction [Internet Source] Available:-https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_1 [Accessed: 05.03.2020]

Дата надходження: 26.04.2021

Shekar Dinesh, student,
Baltic International Academy, Riga, Latvia,
Scientific Adviser: **Alona Rogale-Homika**, MA in Tourism Management

GREEN ECONOMY OF MONGOLIA

The province of Mongolian Region (Sukhbaatar & Songinokhairkhan districts), was chosen as the research area to suggest tourism strategies that can be sustainable by means of the application of the new roof insulation. The results illustrate that the dependent economic structure may be broken down with the development of the tourism industry and, therefore, that some strategic initiatives are required to achieve sustainable tourism in the province. The author highlights negative effects of tourism that can be prevented by applying the principles of sustainable development.

Keywords: *Green economy, insulation, fuel consumption, monitoring equipment.*

Introduction

To achieve this sub-purpose, both the internal and external factors affecting the tourism industry in Mongolian were determined in advance, and the priorities of these factors were also calculated. The outcome may also have implications for the implementation of future policy for the stakeholders in the region. Moreover, the findings within this study may also be applicable to other destinations where sustainable tourism can be developed.

Virtual field visit for “households that insulated their detached houses” During this virtual field visit, the Switch Off Air Pollution visited beneficiary households to discuss about their satisfaction after insulating their homes, changes and challenges in the economy of households, and importance of Energy Efficiency. The brigade member introduced suggestions on insulation measures and talked about market demands. Households said they felt very warm and comfortable at home since their households were insulated. They also reported using twice as less fuel compared to the pre-insulation period.

Literature Review

The ger area is one of the sources of air pollution in Ulaanbaatar which needs to be addressed. Over-reliance on coal for heating and cooking purposes is a key factor to GHG emissions and strongly contributes to air pollution. It also causes health problems that disproportionately affect children, pregnant and the elderly. The CO₂ emissions in Ulaanbaatar’s ger areas can be reduced through improved

energy efficiency in housing, awareness-raising, technical training and technical support to SMEs and households.

Within the framework of the Switch Off Air Pollution project, the simple solutions campaign has been officially launched in Sukhbaatar and Songinokhairkhan districts with a call to insulate your house with the materials at hand. As part of the campaign, the project team and its brigades insulated the roof of the 100 vulnerable households in the both districts with 5-cm materials, who were chosen in three different stages. The insulation work was carried out by the project brigades in collaboration with family members. 100 households were selected to provide information on simple solutions to their friends and neighbours and to ensure that neighbours installed the insulation in their houses, and received the 5-cm insulation as prize.

The objective of the Switch off air pollution project is to reduce the emissions of CO₂ and PM from unplanned settlements of Ulaanbaatar's Ger areas through coordinated action in the field of energy efficiency in housing construction and renovation. This is to be accomplished through raising awareness, providing technical training and technological support for SMEs, the local construction supply chain, and households.

The measurement started on 31st December 2019 and ended on 20th March 2020. The testing period varies among households. Parameters such as CO₂, PM_{2.5}, and Air quality index were measured for duration of 7 days due to equipment availability. After testing one house, the equipment was transferred to the next household.

Results and findings

Winter monitoring report for 2019-2020 releases Switch Off Air Pollution conducts winter monitoring activities among district households in Ulaanbaatar to measure heat loss and to raise awareness on the importance of proper insulation. Winter monitoring includes a variety of measurements such as indoor air quality and CO₂ emission derived from fuel consumption and so forth. The project team divides the households into insulated and non-insulated groups to compare the data later. We install devices to collect data from indoor air quality, indoor and outdoor air temperature and humidity and electric heater wattmeter.

Here are the first and second winter monitoring reports for you to see and read the process in detail. At the same time, we are completing our third year winter monitoring. This time we have monitored 45 households for three months and classified the households into properly insulated, self-insulated, and not insulated households.

Following data were collected from each house:

- Indoor air temperature

- Indoor air relative humidity
- Co2
- PM2.5
- Air Quality Index
- Electricity and fuel consumption for heating.

Monitoring Equipment:

Table 1 Equipment technical specification [created by the author]

Device Model	Kaiterra Laser egg (indoor air quality)	Testo H174 (Indoor air temperature and humidity data logger)	Testo H175 (Outdoor air temperature and humidity data logger)	OWL+USB (energy monitoring of electric heaters)
Parameter	<ul style="list-style-type: none"> •CO2 •PM2.5 •Temperature •Relative humidity •Air quality index 	<ul style="list-style-type: none"> •Temperature •Relative humidity 	<ul style="list-style-type: none"> •Temperature •Relative Humidity •Dew point temperature 	<ul style="list-style-type: none"> •Energy Usage
Measurement Range	CO2: 400-5000ppm PM2.5: 0-999µg/m3 Temp: -20 to1000C RH: 0-99% AQI: 1-500	Temp:-20 to 700C RH: 0-100%	Temp:-20 to +550C RH: 0-100% Dew: -40 to 500C	Operating range up to 30m Cables rated up to 71A Temp: 0 °C to 40 °C RH: 25%- 95%
Data Storage		16.000	1.000.000	30 days
Battery	Lithium 2200mAh	2X3V button cell	3xAIMn AAA	6 x AA Alkaline Battery
Other	Wifi Connection			
More Information	www.kaiterra.com	www.testo.com	www.testo.com	https://www.theowl.co

Fuel Consumption and Heating Demand

Each house's fuel consumption was recorded by the households themselves according to the template provided. Three houses were heated by an electric heater only, three houses were heated by a combination of the stove with an electric heater, and the remaining houses were heated by the stove only.

To estimate total annual fuel consumption, it was necessary to:

- Obtain the total fuel consumption of individual houses within the monitoring period.
- Determine specific daily fuel consumption per degree day for the monitoring period.
- Multiply the specific daily fuel consumption with heating degree days for a typical meteorological year with the following equations:

As some houses are using a combination of fuel and electricity for heating, specific daily consumption of each fuel (coal, wood, and electricity for an electric heater) are calculated separately in kWh, and their sum converted into annual fuel consumption with the above equation and into its coal equivalent. To compare fuel savings for retrofitted houses, lignite was taken into account as the fuel type instead of improved fuel. Currently, lignite is still being widely used in other towns and cities except for Ulaanbaatar. To estimate annual heating demand:

Annual fuel consumption is converted into heating energy demand with a simple conversion, considering stove efficiencies. Stove efficiency was considered the same as the previous winter monitoring report, which is 33% and 50% for the traditional stove and improved stove, respectively.

Conclusion

Air quality parameters, temperatures, and fuel usage were monitored, and estimations were done for each house to identify indoor air quality, heating energy consumption, and GHG emission of each monitored house.

- "Air quality. General technical requirement" standard. RH increases depending on occupant's behaviour, such as not ventilating kitchen or rooms immediately after cooking or washing clothes, not ventilating the house long enough, or for houses with the ventilation system, it can be keeping wall vents closed or not operating fans regularly.

- CO₂ concentration was within the acceptable limit for most of the houses. CO₂ during evening and night-time was the highest due to house was more occupied and lower air exchange while CO₂ is the lowest during the afternoon due to fewer occupants in the house.

- After the stove is fuelled in the non-insulated house, the indoor air temperature decreases quicker than the insulated house, causing high-temperature fluctuation, more fuel consumption, and thermal discomfort. In other words, in an

insulated house, the heat stays longer, and indoor air temperature remains stable, improving thermal comfort in the houses. Additionally, the indoor temperature is comparably stable for fully insulated houses with electric heaters because of the electric heater's constant internal thermal regulation.

- GHG estimation was done for each household based on annual fuel and electricity consumption for heating. The average annual CO₂ emission from the monitored houses was 13.5 tCO₂/a.

GREEN TOUR: Sustainable Tourism Strengthens People and Nature

Tourism is one of the most important economic sectors. According to the National Statistical Committee, it accounted for 5.2% of GDP or 358 million USD by the end of 2019. The sector also employs about 40,000 people, 2% of the total formal employment in the country.

Untouched natural landscapes, mountains, more than 40,000 rivers and 750 lakes, historical and cultural heritage, mountain peaks, ski resorts, as well as the Lake Issyk-Kul, are attractions that make this country an ideal dream tourism destination. However, the tourism sector still faces numerous challenges, including the lack of supply chain and logistics facilities, poorly developed infrastructures, lack of resource efficiency and waste management, and low standard services for tourists.

As a response to these challenges, the State has developed the State Program for the Development of the Tourism Sector for 2019-2023 and the National Development Strategy for 2018-2040, which indicate the sustainability path that has chosen to take through a more careful use and management of its natural resources, development of regions, ensuring environmental sustainability and reproduction, as well as expanding the diversity of forms of cultural life. With the support of national and international partners, the government together with tourism institutions have implemented a number of initiatives aimed at promoting the country as a sustainable tourism destination in the global market.

References

1. <https://drive.google.com/file/d/1xsdAgMDwdeO7VGxX15jeicHD5wxvTrIM/view>
2. Mongolian houses used for Switch Off project [Internet Source]. Available at https://mongolianeconomy.mn/en/beatriz-maroto-izquierdo-we-are-here-to-enhance-the-living-conditions-of-mongolian-citizens-especially-the-most-vulnerable-population/?fbclid=IwAR0wsQuMqwKNZHekvlncBHyxT1W-dcgnT4mg5Zp_q8yyvK1SPys_-semxUU
3. Heat loss calculator [Internet Source]. Available at <https://www.switch-asia.eu/news/switch-off-air-pollution-in-focus/>

Дата надходження: 26.04.2021

С. Е. Баженова, д. і. н., старший науковий співробітник,
завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

ПАМ'ЯТКИ ПАЛАЦОВО-ПАРКОВОЇ АРХІТЕКТУРИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ ЯК ТУРИСТИЧНІ ОБ'ЄКТИ

В статті досліджується та аналізується функціонування в Подільському регіоні України у ХІХ – на початку ХХ ст. палаців-резиденцій польських власників помість і маєтків, яких тут налічувалося до 100, під кутом зору їх місця, ролі і значення як осередків культурного життя й просвітництва, як місць нагромадження художніх полотен, колекцій зброї, порцеляни, нумізматики, археології та інших історико-культурних і мистецьких надбань, влаштування приватних музеїв, картинних галерей й інших експозицій та почасти трагічну долю цієї спадщини, стан її збереженості та сучасне використання в розвитку культури в Україні та світі.

Звертається увага на трагічну долю культурних надбань у зв'язку з розграбуваннями та руйнуваннями польських резиденцій в роки революцій в Україні і Першої світової війни початку ХХ ст. і робиться висновок, що залишки цієї спадщини частково знищені, частково дійшли до сьогодні й осіли в музеях, картинних галереях, приватних колекціях, архівах України, в тому числі подільських, Польщі, всієї Європи, користуються попитом на ринку антикваріату й, отже, продовжують перебувати в обігу і впливати на сучасний розвиток культури світу.

Ключові слова: Україна, Поділля, польська національна меншина, польська садиба, палац, резиденція, культура, культурна спадщина, мистецтво, салон, музей, колекція.

Відомо, що після входження 1793 року Правобережної України та в її складі Подільського воєводства, внаслідок другого поділу Речі Посполитої до складу Російської імперії, на цій території до початку ХХ ст. залишилося проживати понад 400 тис. етнічних поляків та 800 тис. осіб католицького віросповідання [1]. Не зважаючи на малочисельність польської меншини, порівняно з мільйонними масами українців, основний земельний фонд тут залишився в руках її верхівки (магнатів, поміщиків і дворян), які мешкали переважно в маєтках, у центрі яких знаходилися палацові будівлі або резиденції (їх налічувалося в Київській, Волинській та Подільській губерніях

у XIX – на початку XX ст. понад 100 [2]), звідки керували власники своїми великими, середніми і малими землеволодіннями, забезпечуючи собі статки і багатства, побудову розкішних палаців та дендропарків, залишки яких дійшли до нашого часу. Ці володіння були багатогалузевими господарствами, в яких працювали обмежені в правах і свободах українські селяни, ремісники, слуги, інші робітні люди, які по селах тіснилися в убогих хатинах, де панували злидні. Здебільшого у цих помістях здійснювалася надмірна експлуатація підневільних селян та жорстоке поводження з ними. Тому не дивно, що в роки революції 1905-1907 рр. та Української революції 1917-1921 рр. палаци ставали найпершими об'єктами народного гніву, розграбовувалися, руйнувалися, спалювалися, а землі розбиралися.

Натомість уперше почали описувати маєтки, як культурне явище, та їх вплив на загальний розвиток культури в Російській імперії й місце і значення в європейських культурних зв'язках відомий історик, меценат О. Пшездзецький у двотомнику «Поділля, Волинь, Україна. Картини місць і часу» (1841-1842) [3], знаний польський письменник Ю.І. Кращевський в опублікованих 1842 року мандрівках по цих землях [4], польський історик і краєзнавець М. Дубецький, що видав книгу в 1914 р. «Креси і поза кресами» [5], В. Гульдман з Кам'янця-Подільського, який у книзі "Памятники старины в Подолии" (1901) [6] описав найбільш потужні колекції і зібрання польських резиденцій цього регіону. Ці автори зуміли відвідати більшість маєтків Правобережної України й здійснити їх опис. Найбільш ґрунтовно в науковому плані розглянув такий аспект в 11-томнику праці «Історія польських резиденцій в давній Речі Посполитій», у тому числі в Київському, Волинському, Подільському і Брацлавському воєводствах, польський історик і бібліотекар Р. Афтаназі [7]. О.Пажимський правда, його більше цікавив період існування маєтків XVI-XVIII, ніж XIX ст. Значний інтерес до вивчення культурної діяльності та спадщини польських резиденцій й практичному використанні у музейній та туристичній сфері зріс за роки незалежності України. Показовим в цьому плані є науковець державного історико-культурного заповідника «Музею-садиби «Самчики», що на Хмельниччині, О. Пажимський, автор праць про палацо-паркове мистецтво цього краю [8] та Д. Антонюк, який подав довідковий опис та туристичне використання 315 польських замків і резиденцій в Україні [9]. В даній статті ми акцентуємо увагу власне на культурній спадщині польських маєтків, як складовій європейського та світового історико-культурного надбання.

Слід відзначити, що бурхливе спорудження палацо-паркових ансамблів у польських садибах в Україні й на Поділлі припало на другу половину XVIII та XIX століття.

Одним з видатних осередків культури XIX ст. було містечко Чорний

Острів Проскурівського повіту Подільської губернії – родинне гніздо графів Пшездецьких з 1744 р. Особливого розквіту резиденція набуває з початку XIX століття, належачи Костянтину Пшездецькому (1782-1856), подільському маршалкові. Він розширює галерею живопису, успадковану від батька. В 1830 році поселяє в садибі італійського художника Матео Бацеллі (1769-1830).

Славився і оркестр під керівництвом Луїджі Тоніні. Чорний Острів зберігав мистецькі цінності родів Вишневецьких, Олізарів, Мостовських і, безумовно, Пшездецьких.

З Чорним Островом пов'язане ім'я Олександра Пшездецького (30-60-ті рр. XIX ст.), визначного мецената мистецтв, польського історика, археографа, видавця, ініціатора перекладу і видання творів Длугоша, фундатора «Бібліотеки Варшавської». О. Пшездецький співпрацював з Ю.І. Крашевським під час видання монографії «Твори мистецтва середньовічного і з епохи Відродження до кінця XVII ст. у давній Польщі». Свою велику книгозбірню вивіз з чорно-острівського палацу до Варшави. Він – автор книги про польські маєтки Поділля, Волинь і Київщини [10].

Іншою, надзвичайно цікавою пам'яткою, є палацова садиба в с. Маліївці, тепер Дунаєвецького району Хмельницької області. Палац побудований в 1788 році і за своєю архітектурою будівлі був одним з кращих на Поділлі. Найбільшого розквіту садиба набула при власниках графах Орловських у XIX – на початку XX ст.

Палац славився впродовж цього періоду галереєю польського живопису. В ній знаходилися роботи пензля Генріка Семірадського (1843-1902), Яна Матейка (1838-1893), Юзефа Брандта (1841-1915), Юзефа Хелмонського (1899-1914), Юліуша Коссака (1824-1899) та ін. Відомі були Маліївці й бібліотекою, яка налічувала майже 8 тисяч книг. У книгозбірні знаходилися рукописи з історії краю, листування пап римських з польськими королями. Окрема зала була обладнана експозиціями великої нумізматичної колекції з часу античності та середньовіччя. Палац й парк вцілили до наших днів, і як комплекс садибно-паркового мистецтва входить до сучасних туристичних маршрутів [11].

Великої слави зазнав палац і його скарби в с. Михайлівка, нині Дунаєвецького району Хмельницької області. У другій половині XIX ст. на місці давнього замку Миколай Маковецький будує палац в стилі неоготики. В садибі, крім цінних речей декоративного і образотворчого мистецтва, зберігалась велика бібліотека із старовинними книгами, більшість яких стосувалась природи, ботаніки. Його справу продовжив наприкінці XIX – на початку XX ст. Стефан Маковецький, польський учений, відомий теоретик й організатор декоративного садівництва, автор багатьох наукових праць

з природознавства [12].

Одне літо провів у Михайлівці письменник, лауреат Нобелівської премії з літератури Генрік Сенкевич (1846-1916), збираючи матеріали для написання трилогії «Вогнем і мечем», «Потоп» й «Пан Володійовський». Він активно користувався бібліотекою й архівами родини [13].

В середині XIX ст. добру славу, як значний осередок культури, мала садиба у с. Рихта Кам'янецького повіту, яка належала Костянтину Підвисоцькому (1810-1868), критику літератури, письменнику, куратору гімназії в губернському Кам'янці-Подільському, який зібрав великі колекції живопису й народного декоративно-прикладного мистецтва, порцеляни, зброї, килимів східних, старовинних годинників. Він створив у Рихті літературний осередок, на зібраннях якого в маєтку бували польські письменники Юзеф Крашевський, Юзеф Ролле, Міхал Грабовський, літературний критик, прозаїк Пласид Янковський, історик, публіцистка, філантропка Діонізія Понятовська, історик і публіцист Олександр Верига-Даровський, літератор Міхал Єзерський і багато ін. Діяльність цього осередку була широко відома в середині XIX ст. в Україні, на Польщі, в країнах Європи. Крашевський присвятив Підвисоцькому свій твір «Під італійським небом» [14].

З К. Підвисоцьким приятелював Владислав Гурський (1822-1902) з с. Котюжани Могилівського повіту Подільської губернії, історик-краєзнавець, колекціонер гравюр, який опублікував книгу під назвою «Про зібрання Костянтина Підвисоцького» (1872), в якій дав бібліографічний опис його колекцій, що мали 4554 твори відомих на той час графіків і, особливо, багато гравюр Фалька, яким цікавився Ю. Крашевський, художників Яна Філіповича, Т. Тродкевича, Теодора Раковецького й ін. [15] Потоцьких з Тульчина, Свейковських, Ледоховських, Аксамітовських, Пулаських, Шидловецьких, Ігнація Мархоцького та ін.

Найбільший приватний архів у XIX – на початку XX ст. зберігався в резиденції князів Сангушків у м. Славуті, тепер райцентр Хмельницької області, в якому зосереджувались документи і матеріали, що висвітлювали господарську, соціальну, політичну і культурну діяльність польських помість і маєтків Волині та Поділля від XIII до кінця XIX ст. В. Гульдман вказує, що в Подільській губернії наприкінці XIX ст. було понад 20 польських резиденцій [16], які мали найбільші мистецькі та історичні зібрання, бібліотеки та приватні музеї, які на жаль, не мали загального доступу, були швидше даниною моди місцевої аристократії.

Доля цієї культурної спадщини переважно була трагічна. Палаці та їх культурні зібрання мали не тривале існування, часто гинули від стихійного лиха, продавалися з молотка за борги, розпорошувалися.

Все-таки, культурна спадщина польських резиденцій не зникла і залишила помітний слід в культурних надбаннях України, країнах Європи й світу. В першу чергу вона стала значним підґрунтям для створення музеїв і розвитку музейної справи. Зокрема, з фундацією в Кам'янці-Подільському у січні 1890 р. єпархіального давньосховища старожитностей, який став першим на Поділлі історико-краєзнавчим музеєм, що функціонує до нині, то за опублікованими звітами про його діяльність у 1890-1914 рр. завідувача Ю. Сіцинського, щороку фонди і експозиції установи поповнювалися шляхом дарування і за невелику плату художніми, нумізматичними, археологічними та іншими вартісними колекціями, стародруками і зібраннями з польських маєтків краю.

Висновки. Всі польські палаци-резиденції Правобережної України й Поділля в часи свого функціонування у ХІХ – на початку ХХ ст. формувалися як пам'ятки зодчества й сьогодні вони є надбанням історико-архітектурної спадщини. Тому ці палаци відбудовують, реставрують, перетворюють в національні або державні історико-культурні заповідники, розташовують в них музеї, картинні галереї, мистецькі виставки, наповнюють їх культурним життям, пристосовують до всеукраїнської та міжнародної туристичної мережі. Сьогодні старовинні палаци ніби постають з минулого, відроджуються, і в цьому тепер, у ХХІ ст. ми вбачаємо їх визнання та суспільно-культурне значення.

Палацові садиби у часи свого розквіту були осередками значних матеріальних, мистецьких, історичних, етнографічних зібрань, музеїв, книгозбірень, архівів, які були скарбницею, вагомим культурним надбанням польської культури в Україні та світі. Хоча ця культурна спадщина значно постраждала у перші десятиліття ХХ ст., вагома частка її розпорошилася по світу, осіла в державних і приватних музеях, архівах, галереях, зібраннях колекціонерів, бібліотеках України і зарубіжжя. Вона продовжує існувати і в ХХІ ст., зростає на неї попит суспільства, знаходиться в активному культурному обігу.

Список використаних джерел:

1. Первая всеобщая перепись Российской империи 1897 года. Санкт-Петербург, 1904. Т. VII: Волынская губ. 106 с.; Т. XVI: Киевская губ. 112 с.; Т. XXII: Подольская губ. 104 с.
2. Антонюк Д. 315 польських замків і резиденцій в Україні. Ч. II. Київ: Грані-Т, 2012. 250 с. (Серія «Путівники»).
3. Przewdziecki O. Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów. Wilno, 1840. Т. 1. 232 s; 1841. Т. 2. 157 s.
4. Kraszewski J.I. Wspomnienia Wolynia, Polesia i Litwy. Warszawa, 410 s.
5. Dubiecki M. Na kresach i za kresami. Kyów, 1914. 380 s.

6. Гульдман В.К. Памятники старины в Подолии (К составлению археологической карты Подольской губернии). Каменец-Подольск, 1901. 405 с.

7. Aftanazy R. Dzieje polskich rezydencji w dawnej Rzeczypospolitej. Wrocław, 1988-2003. Т. I – XI.

8. Пажимський О.М. Палацо-паркові ансамблі XVIII-XIX ст. – осередки культури Хмельниччини / Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки. Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції. Хмельницький, 1999. С. 239-254.

9. Антонюк Д. 155 польських замків і резиденцій в Україні. – К.: Граніт, Ч. 1., 2011. – 192 с.

10. Баженов Л.В., Баженова С.Е. Олександр Пшездзецький – історик і археограф України та Польщі XIX ст. // Питання історії України: збірник наук. праць Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Т. 5. Чернівці, 2002. С.38-41.

11. Пажимський О.М. Палацо-паркові ансамблі XVIII-XIX ст. С. 241.

12. Прокопчук В.С. Два села – одна доля. Історичні нариси про села Блищанівку і Михайлівку Дунаєвецького району. Кам'янець-Подільський, 2001. 280 с.

13. Баженова С.Е. Юзеф Антоній Ролле. Кам'янець-Подільський, 2016. 202 с.

14. Костянтин Підвисоцький (1810-1868) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Кам'янець-Подільський, 2018. Т. 2. С. 97-98.

15. Колісник В. Відомі поляки Вінниччини. Біографічний словник. Вінниця, 2007. 1008 с.

16. Баженов Л. Південно-Східна Волинь у наукових і краєзнавчих дослідженнях // Південно-Східна Волинь : від давнини до сьогодення. Матеріали міжнарод. Науково-краєзнавчої конф. Шепетівка: ПП Мельник А.А., 2015. С. 8-15.

17. Опись предметов старины. Составил протоиерей Е. Сецинский. Каменец-Подольск, 1909. Ч. 1-2.

The article investigates and analyzes the functioning of the Podil region of Ukraine in the 19th - early 20th centuries. palaces-residences of Polish owners instead of and estates, which numbered up to 100 here, in terms of their place, role and importance as centers of cultural life and enlightenment, as places of accumulation of artistic canvases, collections of weapons, porcelain, numismatics, archeology and other historical and cultural and artistic heritage, the arrangement of private museums, art galleries and other exhibitions, and in part the tragic fate of this heritage, the state of its preservation and modern use in the development of

culture in Ukraine and the world.

Attention is drawn to the tragic fate of cultural heritage in connection with the looting and destruction of Polish residences during the revolutions in Ukraine and the First World War of the early twentieth century. and it is concluded that the remains of this heritage have been partially destroyed, partly reached today and settled in museums, art galleries, private collections, archives of Ukraine, including Podolsk, Poland, all of Europe, are in demand in the antiques market and, therefore, continue to be in circulation and influence the modern development of world culture.

Key words: *Ukraine, Podillya, Polish national minority, Polish estate, palace, residence, culture, cultural heritage, art, salon, museum, collection.*

Дата надходження: 05.05.2021

УДК 656.07

К. О. Белінська, к. т. н.,
асистент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

ДІЯЛЬНІСТЬ КОМПАНІЙ-ЛОУКОСТЕРІВ В УКРАЇНІ

Сьогодні лоукостери є невід'ємним елементом світової авіаційної системи. На українському ринку авіаперевезень спостерігається зростання частки лоукостерів у загальному обсязі авіакомпаній. Протягом 2019 р. кількість пасажирів, перевезених українськими авіакомпаніями, збільшилася на 26,7%, до 14,23 млн. осіб. Найбільш потужними лоукост-компаніями в Україні є Wizz Air, Ryanair та SkyUp. Для розширення діяльності лоукостерів в Україні необхідно покращити матеріально-технічну базу аеропортів, знизити вартість обслуговування для авіакомпаній, сприяти відкриттю власних аеропортів лоукостерів.

Ключові слова: *міжнародний туризм, авіаперевезення, аеропорти, лоукостери.*

Вступ. В останній час значення повітряного транспорту в Україні зростає. Цивільна авіація має першочергове значення у розвитку міжнародного туризму. Сьогодні лоукостери є невід'ємним елементом світової авіаційної системи. На українському ринку авіаперевезень спостерігається зростання частки лоукостерів у загальному обсязі авіакомпаній [1].

Переваги компаній-лоукостерів: відносно низькі аеропортові збори;

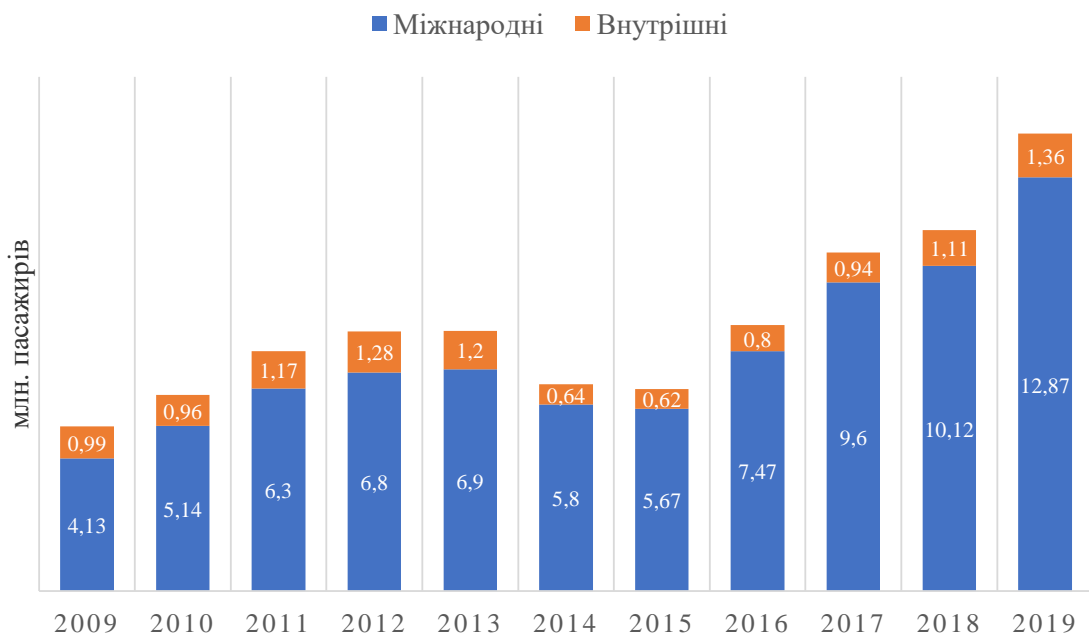
низька вартість квитків; частота польотів; можливість використання маленьких аеропортів; прямі рейси; зниження витрат на обслуговування.

До недоліків компаній-лоукостерів слід віднести: суворі тарифні умови (незворотні квитки); відсутність гарантованого обслуговування на борту (харчування, додаткові послуги); використання віддалених аеропортів.

Метою даної роботи є аналіз діяльності та стану компаній-лоукостерів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Аналіз ринку авіап перевезень в Україні показав, що попит на послуги лоукостерів щорічно зростає. За 2009–2019 рр. кількість дешевих рейсів зросла на 20% (із 5 200 до 6 300 рейсів на день), тоді як кількість традиційних регулярних рейсів знизилася на 10% (із 16 300 до 14 700 рейсів на день). Це відбулося через пряму передачу рейсів у лоукост-авіакомпанії [1].

Дані Державної авіаційної служби України (рис. 1) свідчать, що протягом 2019 р. кількість пасажирів, перевезених українськими авіакомпаніями, збільшилася на 26,7%, до 14,23 млн. осіб. Це рекордний показник за всю історію незалежної України. Сьогодні за динамікою зростання Україна випереджає середні показники по Європі [1].

Рис.1. Динаміка кількості авіап перевезень міжнародними та внутрішніми рейсам в Україні

Аналіз діяльності аеропортів та авіакомпаній проводимо не пізніше 2019 р, оскільки пандемія суттєво вплинула їх роботу.

У 2017 р. аеропорт «Київ» наростив пасажиропотік на вражаючі 64,2% порівняно з 2016 р., аеропорт «Львів» домігся приросту пасажиропотоку на 46,3%. В аеропорті «Бориспіль» динаміка дещо скромніша: 22% зростання

пасажиропотоку за рік. Аеропорти в регіонах також б'ють рекорди в перевезенні пасажирів: «Кривий Ріг» – у 3,7 рази, «Чернівці» – у 3,5 рази, «Вінниця» – на 78%, «Херсон» – на 65% [3].

Таке зростання свідчить про те, що авіаційна галузь у 2018 р. користується великим попитом і має тенденцію до зростання у майбутньому. Особливо це стосується зростання авіаперевезень лоукост-компаніями [1].

Найбільш потужними лоукост-компаніями в Україні є Wizz Air, Ryanair та SkyUp.

Wizz Air – угорська бюджетна авіакомпанія, найбільша авіакомпанія в країні. Станом на 2019 р. перельоти здійснюються у 142 напрямках, до 44 країн. Середній вік літаків становить 4 роки, що є найнижчим показником у Європі. У 2019 році компанія була визнана найекологічнішою авіакомпанією завдяки використанню останньої моделі Airbus A321neo, що мають найменші викиди вуглецю серед схожих літаків. У компанії налічується 135 літаків.

Дочірня компанія Wizz Air Ukraine розпочала роботу в 2008. Сьогодні компанія здійснює перельоти з трьох аеропортів України (Київ (Жуляни), Львів та Харків) по 25 напрямках. За 2019 р. компанія перевезла 34,6 млн.пасажирів.

Ryanair є ірландською авіакомпанією, найбільшою в Європі. Компанія була заснована 1984 р. Перший рейс по повітряному простору України компанія здійснила 3 вересня 2018 року з Берліна до Києва. Сьогодні компанія здійснює перевезення у 15 країн світу по 36 напрямках з аеропортів Києва, Львова, Одеси, Харкова та Херсона.

Авіаперевізник SkyUp працює за гібридною моделлю – виконує чартерні рейси та регулярні лоукост-рейси. Компанія розпочала польоти 21 травня 2018 року. За результатами 2018—2019 рр. SkyUp Airlines увійшов до числа найдинамічніших авіакомпаній Європи (7 місце) за версією британського видання The Anker Report. Літати SkyUp почав з двома літаками в авіапарку. На початок 2021 року перевізник має 11 середньомагістральних літаків Boeing 737. Міжнародні рейси з 28 березня по 30 жовтня 2021 р. авіаперевізник планує виконувати в 27 країн по 102 напрямках з Києва, Запоріжжя, Львова, Харкова та Одеси.

У 2020 р. SkyUp виконав 8745 рейсів, якими було перевезено 1250792 пасажирів.

Прогнозується, що збільшення кількості лоукостерів в Україні створить понад 800 тис. нових робочих місць уже до 2030 р., а українська економіка заробить додаткові 65 млрд. грн. у 2030 р.: 16 млрд. – доходи аеропортів; 18 млрд. – доходи від будівництва та підтримки аеропортів; 8 млрд. принесе розвиток торгівлі; 22 млрд. – туристична сфера [4].

Висновки. Тому слід вжити певні заходи для зацікавленості лоукостерів до України. Перш за все необхідно покращити матеріально-технічну базу аеропортів, що функціонують на даний момент. Також важливим є відновлення роботи закритих аеропортів в обласних центрах, а пізніше в регіонах. Крім того, аеропортам слід знизити вартість обслуговування для авіакомпаній. Деякі авіакомпанії інвестують у відкриття власних аеропортів, тому Україна має сприяти цьому.

Список використаних джерел:

1. Олешко Т.І., Геєць І.О., Павлюк Є.Л. Характеристика та аналіз розвитку лоукостерів в Україні. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. 6(68). С. 153-158.
2. Офіційний сайт Державної авіаційної служби України. URL: <http://avia.gov.ua>.
3. Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України. URL: <http://mtu.gov.ua>.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Смерічевський С.Ф., Михальченко І.Г. Особливості трансформації світового ринку авіаційних перевезень. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2015. 2. С. 29–37.

Дата надходження: 04.05.2021

УДК 642. 635.7

Т. Є. Веселовська, к. т. н.,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

ЧАЙНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ

Висвітлюється особливості проведення чайних турів. Звертається увага, що в Україні віддавали перевагу трав'яним чаям.

Ключові слова: чайний туризм, чай, трав'яний чай.

Для туристів, які обирають гастрономічні тури – мета подорожі полягає в дегустації унікальних продуктів і страв, властивих для даної місцевості. Для справжніх цінителів такі поїздки – це засіб пізнання менталітету, традицій, національного духу народу через культуру приготування і вживання їжі.

Хоча гастрономічний туризм новітній вид туризму, але туроператори включають елементи гастрономічного туризму в інші основні програми. Такі

подорожі часто розробляють індивідуально для кожного туриста, тому не кожний може собі це дозволити [1].

Сьогодні серед туристів дуже популярні відвідування чайних садів або чайних плантацій. Власне, термін "чайний сад" вживається, здебільшого, в Індії, Непалі, Шрі-Ланці, Китаї, Японії. Найуспішніші з чайних садів часто мають свою мікроекономіку: інфраструктуру, освітні та соціальні програми, спортивні та культурні заходи. Багато туристів при визначенні "чайний туризм" згадують про традиційний файв-о-клок у Великобританії" а дуже прискіпливі любителі чаю можуть навести приклади чаювання навколо самовара в російських чайних. Найпопулярніші напрями чайного туризму:

- **Китай** є виробником більше як чверті загальносвітового обсягу чаю. Китай є батьківщиною та єдиним виробником чаю пуер. Всесвітньо відомими є китайські білі чаї, улуни з Тайваню, а на острові Юншань можна спробувати рідкісний чай «Срібні голки»;

- **Індія** - другий світовий виробник чаю. Основне виробництво - чорний чай з ассамського різновиду чайної рослини. Цікаво відзначити, що на півночі Бенгалії в чайному володінні Дамдім відкрито перший у світі чайний готель (Tea Hotel), де для гостей пропонуються оздоровчі процедури які пов'язані з чаєм або препаратами, виготовленими на основі чаю;

- **Шрі-Ланка**. Найкращу якість має, як вважається, чай з високогірних плантацій (висота 2000 м над рівнем моря). У туристів є можливість на власному досвіді дізнатися, як народжується чорний чай. Рано вранці мандрівникам дають кошик, куди вони збирають най ніжніші верхні бруньки – флеші;

- **Японія** виготовляє виключно зелений чай. Обсяг експорту незначний, основна частина споживається всередині країни. Тим, хто віддає перевагу більш комфортній обстановці, слід відправитися в японське місто Удзі, де «чайні» дівчата, одягнені в кімоно, сервірують напій за всіма правилами чайної церемонії.

- **Індокитай**. Основні чайні країни - Індонезія, В'єтнам та Бангладеш. Виготовляють тут як чорний, так і зелений чай з усіх різновидів чайної рослини;

- **Африка**. Найбільше чайних плантацій знаходиться в Кенії, також чай виробляють в Малаві, Уганді, Бурунді, Камеруні, Зімбабве, ПАР, Мозамбіку, Мавританії. Африканський чай - виключно чорний, різаний, невисокої якості, з гарною екстрактивністю та різким смаком. Для участі в африканській чайній церемонії туристам потрібні терпіння і самовідданість, оскільки чай на чорному континенті п'ють в три прийоми: перший відданий міцному чаю, другий - гіркому, і третій – солодкому;

- **Туреччина**. Тут турист може спробувати виключно чорний чай, різаний,

здебільшого середньої або низької якості, з поганою екстрактивністю, для приготування вимагається не заварювання, а кип'ятіння [2].

Розвиток гастрономічного туризму є дуже актуальним у Закарпатті, де пропонуються винно-етнографічні тури, в програму яких входить відвідування виноградарського господарства, виноробних підприємств; дегустація вина, ознайомлення зі звичаями, фольклором і традиційною кухнею. Як наслідок, у Закарпаття щороку приїжджає близько 500 тис. туристів [3].

Закарпаття позиціонується як провідна туристична дестинація і про таке явище, що на давно закинутій чайній плантації на Червоній горі поблизу Мукачева зацвів чай - туристичний гід Максим Адаменко повідомив кореспонденту Укрінформу. Одразу Закарпаття відвідали чайні фахівці Кореї та України і в рамках візиту побували на закинутій чайній плантації поблизу Мукачева, експериментально закладеній в 50-х роках ХХ століття.

Під керівництвом чайного експерта Максима Малигіна (Київ) була створена група ентузіастів для відродження плантації біля Мукачева. Активісти почали вивчати стан чайних кущів на Червоній горі, взяли живці, аби спробувати зберегти генетичний рослинний матеріал, збирали насіння з чайних кущів та пробували відтворити мукачівський чай. У планах було створити туристичний маршрут із чайною церемонією, навіть придумали назву майбутнього чаю – «Червона гора», проте експерименти не дали результату. Чайні кущі на залишках мукачівської плантації не придатні до виготовлення із них якісного чаю, але тут пропонують цікаві екскурсії.[4]

Чайна плантація "Червона Гора" виділяється серед багатьох унікальних місць Закарпаття і всієї України. Єдине в країні місце, де акліматизований чайний кущ росте практично в диких умовах. Тільки тут можна доторкнутись до живого чайного листа і завдяки створеному факультативу-туру можна відчути себе збирачем чаю, прийняти участь в процесі виготовлення і продегустувати чай, зроблений своїми руками. Програма туру передбачає:

Реєстрація тут: <http://goo.gl/forms/D4mvzjFSGdHCDzxL2>

Довідки за телефоном: 050 328-06-50

Вартість участі 200 грн

У вартість включено:

- трансфер з Мукачева (в обидві сторони);
- екскурсія і лекція фахівця;
- практичний тренінг з ферментації чаю;
- чайна церемонія;
- пакунок чорного чаю Гурія, сорту, що колись висаджувався на плантації;
- фотосесія на плантації.

Досвід закарпатців перейняв М. Продивус, господар фітоферми з с.м.т. Стара Ушиця Хмельницької обл.. У Староушицькій громаді туристів пригощають цілющим чаєм із бакотських трав. Місцеві переконують, ромашка чи меліса, зібрані на берегах Дністра, мають унікальні смакові властивості. Все завдяки ідеальному ґрунту, чистому повітрю та сонячному режиму.

Трав'яний чай колись був основним напоєм. Наші предки готували на основі різних трав настої, які цінували не тільки за смак і аромат, але і за цілющі властивості. Сьогодні такі напої стали чудовою альтернативою кави, чорного та іншим видам чаю. Ароматні та запашні настої з трав не містять кофеїн, освіжають, але не збуджують нервову систему. До їх складу входять вітаміни, мікроелементи, ефірні олії, дубильні речовини. Трав'яні чаї прискорюють метаболізм, очищають організм, а крім цього – вони надзвичайно ароматні і смачні.

Микола Продивус часто зустрічає туристів і розповідає про справу свого життя - з квітня до пізньої осені його родина заготовляє лікарські рослини: це ромашка, нагітки, липовий цвіт, меліса, лаванда і багато інших. За рік вирощують 15 тон сировини і стільки ж закуповує у населення. Частина сировини здає на переробку а частину використовує для виготовлення лікарських чаїв за старовинними рецептами. Чаї родина самостійно фасує і продає туристам, які відвідують скельний монастир в с. Бакота. Господар ферми звертає увагу на кліматичні особливості даної місцевості, віддаленість від промислової зони, намоленість, що сприятливо для вирощування лікарських рослин.

На приватній фітофермі працюють десятки людей, ще сотні мають додатковий підробіток в період заготівлі рослин.

За 2019 рік на фермі побувало сотні туристів: це групи з Києва, Чернівців, Харкова, які були зачаровані місцевими краєвидами, свіжим, насиченим ароматом трав повітрям і запашними чаями, якими їх пригощають на фітофермі.

У планах підприємця створити екопарк лікарських рослин, де можна проводити екскурсії для туристів.

Для кращого розвитку гастрономічних турів, потрібно організовувати фестивалі і екскурсії, які дали б змогу туристам оцінити на смак культуру Поділля. Гастрономічний туризм в Україні повинен розвиватися і Поділля, з його давніми та багатими кулінарними традиціями, може зацікавити не тільки українських туристів, а й зарубіжних, що дасть можливість залучити нові фінансові надходження до бюджету громади, регіону.

Список використаних джерел:

1. Кукліна Т.С. Гастрономічний туризм – як парадигма розвитку національної економіки України. *Економіка Крима*. №2 (43). 2013. С.61-66.
2. Кляп М.П. Чайний туризм. <https://westudents.com.ua/glavy/93464-chauniy-turizm.html>
3. Матвеев А.Ю., Низенко Г.В. Перспективи розвитку гастрономічного туризму на Хмельниччині. *Готельно-ресторанний сервіс та регіональна кухня Поділля*: зб. матеріалів першої міжвузівської наук.-практ. конф., 23 бер. 2017 р. Хмельницький: 2017. С. 7-8.
4. <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2795725-na-zanedbanij-plantacii-pid-mukacevom-zacviv-caj.html>

Highlights the features of tea tours. It is notable that in Ukraine they preferred herbal teas.

Key words: *tea tourism, tea, herbal tea.*

Дата надходження: 04.05.2021

УДК 911.3

І. П. Касіяник, к. г. н., доцент,
завідувач кафедри географії та методики її викладання,

Ю. В. Галянт, студент,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

ДОДАТКОВІ ГЕОТУРИСТИЧНІ ЕКСКУРСІЙНІ ПОСЛУГИ, ЯК ЗАСІБ ОПТИМІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ М. КАМ'ЯНЕЦЬ- ПОДІЛЬСЬКИЙ (НА МАТЕРІАЛАХ ПАЛЕОТУРУ «ІСТОРІЯ КАМ'ЯНЕЦЬКИХ СКЕЛЬ»)

У публікації розкрито особливості організації екскурсійної пізнавальної діяльності із використанням геотуристичного потенціалу Смотрицького каньйону, як засобу розширення комплексного екскурсійного продукту в межах м. Кам'янець-Подільський. На локальному прикладі проведено аналіз ефективності таких послуг.

Ключові слова: *геотуризм, Смотрицький каньйон, палеотур.*

Сучасний туристичний потенціал м. Кам'янець-Подільський визначають передусім історико-архітектурні об'єкти. Основа екскурсійних туристичних

продуктів у зосереджена на історичній, побутовій чи навіть містичній інформаційній основі з ігноруванням природничих компонентів. Природні рекреаційні ресурси долини р. Смотрич при цьому використовуються майже виключно, як пейзажний фон при організації екскурсій. Характеристика ж будови каньйону зазвичай обмежується висотою вертикальних стінок, вказуванням загального відносного віку порід, що відслонюються та констатуванням присутності скам'янілостей в структурі базової літологічної основи [1]. Вони сприймаються лише як візуальний феномен іноді з коментарями «подивіться як гарно». При цьому світовий досвід демонструє підвищення уваги споживачів туристичних послуг до екотуристичних атракцій у тому числі геотуристичного формату [1]. В умовах сучасної складної ситуації на туристично-екскурсійному ринку та трендом екотуристичної спеціалізації туристичної сфери м. Кам'янець-Подільського на 2021р. запровадження та реалізація додаткових продуктів цього напрямку є актуальною.

Постановка проблеми: потужна ресурсна база перспективних природних туристичних об'єктів виступає фактором їх інтеграції в структуру регіонального туристичного комплексу та розробки відповідних геотуристичних продуктів [3]. При цьому традиційні екскурсійні формати (екскурсії в природу) є малоефективними і не користуються попитом, залишаючись переважно сегментом елітної чи навчальної спеціалізації, не адаптованої до масового споживання. Як наслідок, виникає проблема пошуку нових доступних форм, цікавих для пересічних споживачів туристичних послуг.

Мета. Розкрити потенціал геотуристичних екскурсій в системі ккомплексного туристично-екскурсійного продукту м. Кам'янець-Подільський.

Гіпотеза. Враховуючи доступність та компактність розміщення відслонень корінних порід долини р. Смотрич, що прилягають до Історичної частини м. Кам'янець-Подільський, їх доступність, а також зручність огляду при прокладенні відповідних маршрутів дозволяє розглядати літологічні комплекси і морфоскульптури долини р. Смотрич, як ефективні туристичні об'єкти [2]. При цьому вони можуть використовуватись для оглядово-пізнавальних заходів під час екскурсій, застосування елементів пошуково-палеонтологічної діяльності (фосілхантінга). Оглядово-екскурсійні форми геотуризму доцільно організовувати безпосередньо в межах історико-архітектурного заповідника «Кам'янець-Подільський» та геологічної пам'ятки природи загальнодержавного значення «Смотрицький каньйон». Це дозволить розширити та урізноманітнити асортимент туристичних послуг і

сприяти затриманню «туристичного потоку» в межах міста.

Виклад основного матеріалу. Реалізація геотуристичного потенціалу на базі Смотрицького каньйону у форматі інтерактивних палеотурів здійснюється авторами протягом 2019-2021рр в межах типового маршруту засобами альтернативних екскурсійних продуктів: «Історія Кам'янецьких скель» та «Манускрипт силурійського моря». Вони зорієнтовані на різні вікові групи (дитячі та дорослі відповідно), відрізняються специфікою розкриття спеціальної інформації та інтерактивною інтеграцією відвідувачів у процесі заходу. Для них застосована значна експериментальна основа: 36 групи різного вікового складу, чисельності та первинної мотивації..

Для маршруту палеотуру «Манускрипт силурійського моря» головними візуальними концентраторами уваги виступають оборонні споруди Кам'янець-Подільського замку та берегові скельні уступи долини р. Смотрич і її приток. Якщо другі сприяють зацікавленню спеціалізованою інформацією хоча і викликають протиріччя (де поділося це море?) то перші формують різкий асоціативний контраст (як тут взагалі могло бути море?) [1].

Відповідно для образного переходу використовувалися еталони середньовічного романтизму [2] : кораловий риф – фортеця, кораліт – гарматна вежа, ориктоценоз із евриптеридами– болото дракона, трилобіт – лицар в обладунках тощо. Додатково використовувались ілюстративні засоби (рис 1.).

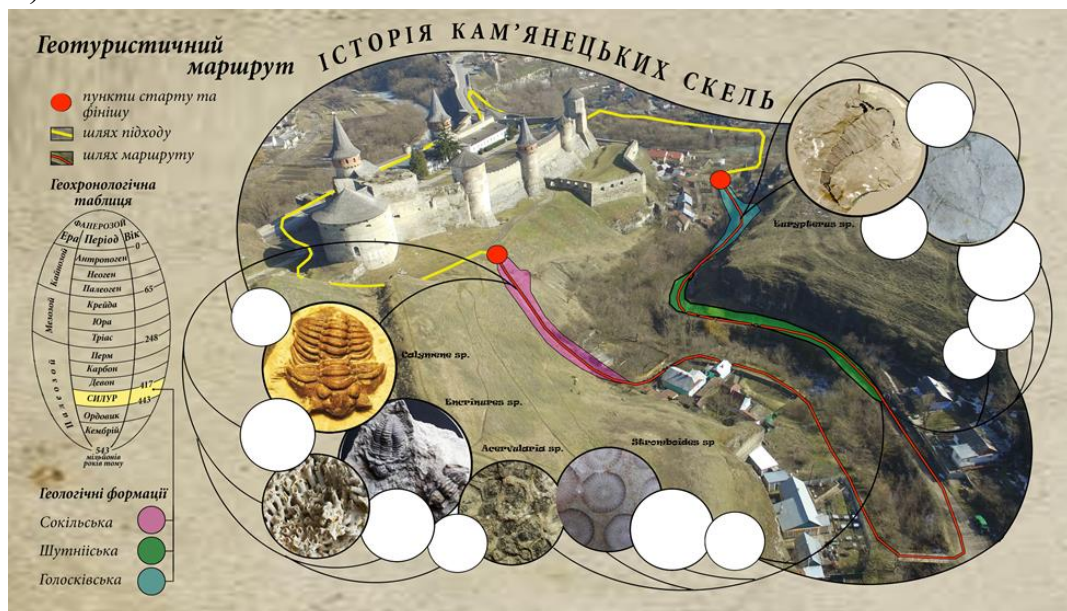

Рис.1. Проектний екскурсійний стенд на початковому пункті маршруту.

Пряме порівняння нових палеонтологічних образів з уже відомими і впізнаваними дозволяє спростити фахову термінологію перейшовши безпосередньо до формування уявлень. При цьому зазначені асоціативні образи добре сприймалися дорослими відвідувачами та підлітками, тоді як для дітей середнього і молодшого шкільного віку вдавалося застосовувати

ефективно лише окремі елементи (наприклад порівняння ракоскорпіона з драконом). Негативним ефектом виявилася підміна понять [2].

Тривалість обумовлюється екскурсійним заходом і зазвичай не перевищує 2 години. Особливо ефективними є перші декілька хвилин за які учасники повинні зробити перші знахідки щоб зрозуміти сам принцип пошуку. За наявності декількох локацій час пошукових робіт може визначатися залежно від важливості, інформативності об'єктів у межах локації а також просторових параметрів самої локації. Час може змінюватися залежно від психолого-фізіологічних особливостей групи чи погодних умов. Наприклад місце із природнім захистом від дощу може стати вимушеною локацією з тривалим перебуванням групи в її межах.

Для реалізації інтерактивної участі відвідувачів активно застосовується спеціальний інвентар. Засоби або обладнання для пошукових робіт при геотуристичних заходах має особливе значення, оскільки інвентар створює ефект «справжності» такої діяльності. Усі інструменти, що видаються та демонструються обов'язково використовуються в процесі робіт. Позитивний ефект від використання дає послідовне їх застосування на різних етапах реалізації пошукової методики. Окремим видом інвентарю є наочність, що дозволяє ефектно представити кінцевий етап пошукової роботи, а можливість дотику до натурального зразка може спонукати потужний мотиваційний вплив (я теж хочу таке знайти!).

Апробація ефективності зазначених палеотурів проводилася і на групах учнів шкіл Кам'янця Подільського, студентах КПНУ спеціальностей «Середня освіта. Географія» та «Туризм», студентів ЛНУ спеціальностей «Туризм», «Середня освіта. Географія», а також туристів-гостей Кам'янця-Подільського віком 25-60 р. Усього було опитано 624 особи, з яких 412 учні, 117 студенти та відповідно 95 інші. Учасникам пропонувалася коротка анкета із запитаннями, що розкривають загальне враження від туристичного продукту, а також пропонувалося виокремити головну емоційну подію. Найбільша зацікавленість була виявлена у школярів, зокрема учнів 3-5 класів, для яких експозиційна «матеріалізація» абстрактних об'єктів, що демонструвалися під час маршруту в природі, викликала бажання повернутися на маршрут для продовження пошуків. Для учнів старших класів та студентів зацікавлення становили окремі об'єкти, що відзначалися значним розмірним класом або потенційним засобом товарної реалізації. Для дорослих відвідувачів найцікавішим була незвичність самого туристичного продукту.

Висновки. Загалом реалізація геотуристичних екскурсійних форматів у межах м. Кам'янець-Подільський, як супутніх туристичних продуктів є

ефективною, однак потребує інфраструктурного розвитку та пошуку дієвих засобів зацікавлення для груп із дорослими учасниками.

Список використаних джерел:

1. Касіяник І.П., Чернюк Г.В., Гарбар В.В., Матуз О.В. Регіональні засоби інтерпретації спеціальної геологічної інформації при геотуристичних заходах. *Міждисциплінарні інтеграційні процеси у системі географічної та екологічної науки: матеріали міжнародної наук.-практ. Конф. Присвяченої 25-річниці відкриття спеціальності «екологія» у Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка (7-8 травня 2019р.)*. Тернопіль: СМП «Тайп», 2019. 208 с.

2. Касіяник І.П., Вітвіцький Я.Й. Регіональна інтерпретація літолого-палеонтологічної структури відслонення, як умова ефективності геотуристичного продукту. *Геотуризм: практика і досвід. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (22-24 жовтня 2020, Львів)*. Львів: Каменяр, 2020. 188 с.

3. Мальська М.П., Зінько Ю.В., Шевчук О.М. Перспективи розвитку геотуризму в Україні. *Геотуризм: практика і досвід. Матеріали міжнародної наукової конференції / Ред. Л.З. Скакун, І.М. Бубняк*. Львів: НВФ «Карти і атласи», 2014. 152 с

Дата надходження: 04.05.2020

УДК 379.85:504.062

І. І. Ковтуник, к. г. н.,

старший викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

КУРОРТНІ ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЛЯ

Поділля має високий рівень концентрації природно-географічних рекреаційних ресурсів, у тому числі тих, які мають лікувальні, оздоровчі, рекреаційні властивості та широко використовуються в курортному господарстві, тому їх аналіз є надзвичайно актуальним, оскільки розкриваються значні перспективи розвитку курортного господарства і рекреаційної діяльності та туризму в цілому на теренах області.

Ключові слова: *ресурси, природні рекреаційні ресурси, курорт, курортні території, кліматичні курорти.*

Постановка проблеми. Одним із найперспективніших регіонів, з точки зору розвитку рекреації та туризму в нашій країні є Хмельниччина. Це пояснюється вигідними особливостями її географічного розташування та багатством рекреаційно-туристичного потенціалу. Важливе значення для рекреації та для формування рекреаційних потоків мають рекреаційні ресурси та курортні території Поділля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням ресурсів Хмельниччини присвячені ряд публікацій, з них монографія «Хмельниччина туристична: історико-культурні, природно-географічні та економічні аспекти розвитку», де автор даної статті досліджує природно-географічні ресурси Хмельницької обл.

Мета та завдання статті. Метою статті є дослідити Природно-географічні рекреаційні ресурси та курортні території Поділля.

Згідно мети, були поставлені наступні завдання:

1. Вивчити рекреаційні ресурси і їх класифікацію;
2. Визначити природно-географічні ресурси, сприятливі для розвитку рекреації, туризму та курортного господарства на Поділлі;
3. Проаналізувати основні курортні території Поділля.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найважливішою передумовою організації рекреаційної діяльності виступають *рекреаційні ресурси*. Під рекреаційними ресурсами розуміють об'єкти, явища і процеси природного, антропогенного та соціального походження, що використовуються або можуть бути використані для розвитку рекреації та впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, її спеціалізацію та економічну ефективність [1, с. 156].

Курорт (від нім. Kurort, kur – лікування, ort – місце) – це місцевість із набором лікувально-оздоровчих чинників, сприятливим кліматом, мінеральними джерелами, лікувальними грязями, де є спеціальні установи та інфраструктура для лікування, оздоровлення, відпочинку рекреантів.

Підставою для визначення місцевості як курорту є наявність природно-географічних туристичних ресурсів, які мають лікувальні, оздоровчі, рекреаційні властивості, необхідної інфраструктури для їх експлуатації та організації лікувально-профілактичної діяльності.

Курорти прийнято поділяти на *три типи*:

- 1) *кліматичні*;
- 2) *бальнеологічні*;
- 3) *грязьові*.

За унікальністю та цінністю природно-географічних туристичних ресурсів, їх значенням для курортного господарства та рівнем

облаштованості виділяють курорти *державного та місцевого значення*.

Хмельницька область має високий рівень концентрації природно-географічних рекреаційних ресурсів, у тому числі тих, які мають лікувальні, оздоровчі, рекреаційні властивості та широко використовуються в курортному господарстві, тому їх аналіз є надзвичайно актуальним, оскільки розкриваються значні перспективи розвитку курортного господарства і рекреаційної діяльності та туризму в цілому на теренах області.

Особливою для розвитку курортної галузі на території Хмельницької обл. є та зона Придністров'я, яка виходить до р. Дністер. Вихід на поверхню крутих південних схилів тепломістких вапнякових субстратів у даній зоні Придністров'я обумовлює виникнення мікрокліматичних умов, які за своїми характеристиками наближаються до степових або, навіть, до середземноморських, що сприяє розвитку рекреації.

В зоні Придністров'я особливо виділяється підзона – Середнє Придністров'я. Середнє Придністров'я займає вигідне місце серед потенційних курортних районів країни. В цьому районі знаходяться надзвичайні за красою території, які відрізняються унікальністю природних ландшафтів, яскравим прикладом поєднання живописного ландшафту та відпочинку на воді є *Дністровська рів'єра* (рис. 1).

Дністровська рів'єра – це місцина, де р. Смотрич (притока р. Дністер) безпосередньо впадає в р. Дністер. Дане місце називають устям, звідси і назва села, на території якого знаходиться курорт Дністровська рів'єра.

З давніх часів р. Дністер була судноплавною і століттями відігравала роль головної транспортної артерії, яка зв'язувала Прикарпаття та Пониззя з Балканами та Близьким Сходом. У ті часи з півдня Дністром доставлялися античний посуд, тканини, вироби з металу й інші товари, а племена, що проживали на території Подністров'я вивозилися зерно, шкіру, хутро та інше. З часів Київської Русі до середини XIX ст. рікою сплавливали до чорноморських портів цінну деревину, так званий корабельний ліс, хліб, мед, хутро, вироби місцевих ремісників, зброю і ін. Наприкінці XVIII початку XIX ст. французький принц Шарль-Анрі-Ніколя-Отто де Нассау-Зіген, який був наближеним до Катерини II, зробив блискучу воєнну кар'єру та мешкав протягом довгого часу в с. Тинна (нині Дунаєвецької сільської територіальної громади Дунаєвецького району Хмельницької обл.), навіть, розробив план поглиблення русла річки. Сьогодні узбережжя р. Дністер є олюбленим місцем рекреації як місцевих жителів м. Кам'янця-Подільського (від м. Кам'янця-Подільського до с. Устя лише 12 км.), так і мешканців району, області, країни, багатьох іноземних туристів. Також Дністер є популярним місцем серед місцевих рибалок. Помандрувати рікою можна на прогулянкових теплоходах «Хотин», «Буковина», «Поділля» або на круїзному кораблі «Юрій», що

розпочинає хід від с. Раковець Городенківського району Івано-Франківської обл., місткістю до 200 осіб.

Висновки. Багатство та унікальність природно-рекреаційних ресурсів в Хмельницькій обл. створює передумови для розвитку курортного господарства, а за рахунок нього й економіки регіону за рахунок їх ефективного використання, дає підстави сподіватися, що на території Хмельниччини рекреація згодом переросте у потужну індустрію відпочинку, фізичного й духовного відновлення, глибокого національного самоусвідомлення, екологічної освіти і виховання рекреантів, тому рекреаційна сфера повинна бути визнана в області як одна з пріоритетних.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. 395 с.

2. Заставецький Б. І. Заставецька О. В., Дітчук І. Л. Географія Хмельницької області. Тернопіль: орендне п-во «Тернопільська обласна друкарня», 1995. 96 с.

3. Любіцева О. О., Панкова О. В., Стафійчук В. І. Туристичні ресурси України. К.: «Альтерпрес», 2007. 369 с.

4. Хмельниччина туристична: історико-культурні, природно-географічні та економічні аспекти розвитку: колективна монографія [кол. авторів; за ред.: С. А. Копилов (гол. ред.). С. Е. Баженова (наук. ред.)]. Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. нац. ун. ім. Івана Огієнка, 2015. 192 с.

In Khmelnytska region a significant part of natural potential make recreational landscapes, health resources, nature reserve objects and areas of historical and cultural significance. These resources are unique for future development of areas for recreation and tourism. For its recreational potential Khmelnytska region has all opportunities to become a tourist area by the world level. Compared to other branches of economic activities in the tourism and recreation industry is a huge advantage that it does not cause irreparable damage to the environment, while providing quick turn of invested capital and guaranteed profits. In the Khmelnytska region the foundation of natural potential contents tectonic resources, recreational landscapes, recreational resources, natural protected areas and areas of historical and cultural significance. In the article natural-geographical recreation resources and resort territories of Podillya were investigated.

Key words: resources, natural recreational resources, resort, resort territories, climate resorts.

Дата надходження: 04.05.2021

УДК: 551.4: 911.2

В. З. Мисько, асистент кафедри географії та методики її викладання,
Я. В. Наумук, студент,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
м. Кам'янець-Подільський, Україна

ГЕОЛОГІЧНІ ОБ'ЄКТИ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ В ЕКОТУРИЗМІ

Авторами подається аналіз використання геологічних об'єктів в екотуризмі на території Кам'янець-Подільського району. Стаття містить опис найважливіших пам'яток природи геології, які становлять значний інтерес для розвитку туризму. У статті автори розглянули проблеми та перспективи використання геологічних об'єктів в екотуризмі регіону.

Ключові слова: екотуризм, геологічні об'єкти, геологічні пам'ятки природи, екотуристична діяльність, Кам'янець-Подільський район.

Вступ. Екотуристична діяльність – це вид туризму, метою якої є пізнання особливостей малозмінених природних і традиційних культурних ландшафтів за умови збереження ландшафтного різноманіття. На даний момент екотуризм у Кам'янець-Подільському районі можна назвати досить молодим видом туризму, який тільки розвивається, але стрімко набуває популярності. Причиною цього є те, що місцеве населення відчуває негативний вплив навколишнього середовища на свій організм і прагне цього уникнути, або хоча б мінімізувати.

Екотуризм протягом усієї історії свого економічного існування переконливо утримує репутацію специфічної сфери, яка динамічно розвивається у складі галузей обслуговування і посідає все більш помітне місце у світовій економіці за показником швидкості обігу капіталу, числом зайнятих, обсягом експорту послуг, як джерело доходів для національних бюджетів.

Основна частина. На території Кам'янець-Подільського району достатньо сприятливі умови та ресурси для розвитку екотуризму, але, щоб він став пріоритетним напрямом національного туризму, основою його розвитку має бути розробка спеціальної державної, регіональних та місцевих програм з розвитку екотуристичної діяльності. До природних об'єктів, які можуть представляти певну рекреаційну цінність належать: геологічні, геоморфологічні, кліматичні, гідрологічні, ґрунтові, фауністичні та флористичні. Серед них найбільш привабливих з точки зору естетики та які в повній мірі репрезентують Кам'яничину є геологічні та геоморфологічні об'єкти, які часто об'єднують в одну групу геолого-геоморфологічних об'єктів.

Геологічні об'єкти (ресурси) – це елементи геологічного середовища, поєднання різних форм і типів рельєфу, що мають наукову, естетичну та пізнавальну цінність. До цього переліку входять гірські вершини, скельні масиви, придатні для альпінізму і скелелазіння, геологічні відслонення, печери, водоспади та інші природні утворення, які є привабливими для споглядання, або технологічно є сприятливими для деяких видів туризму [1, 5].

Територія Кам'янець-Подільського району володіє значними геологічними рекреаційними ресурсами, серед яких особливою групою виділяються пам'ятки природи місцевого та загальнодержавного значення. Це відслонення гірських порід, форми рельєфу земної поверхні, печери, які найвиразніше ілюструють геологічну будову і природні процеси, що відбувалися в історичному минулому на території дослідження.

В межах Кам'яниччини розташовано три геологічні пам'ятки природи загальнодержавного значення: Китайгородське відслонення, печера «Атлантида» і Смотрицький каньйон.

Китайгородське відслонення (Китайгородська стінка) – всесвітньо-відомий геологічний розріз, розташований на околиці села Китайгород. Це один із найповніших у світі розрізів відкладів силуру і девону. Міжнародний геологічний еталон відслонення третього і четвертого періодів Палеозою починається на лівому березі річки Тернава і охоплює весь схил пагорба на південно-західній околиці села Китайгород. У вапняках зустрічається рясна палеофауна. З брахіопод є: *Atrypa reticularis*, *Leptaena transvernalalis*, *Pentaremus podolicus*, *Spirifer togatus*. Досить часто знаходяться рештки трилобітів: *Phacops*, *Leaemes*, *Calymene*, *Praetus* [2, 3].

«Атлантида» – карстова печера біля села Завалля, відкрита 1969 року, довжиною близько 3000 м, площею 3120 м². Атлантида – єдина в межах Поділля печера з чітко вираженою триповерховою будовою. Нижній (перший) поверх представлено високими та широкими галереями, другий – звуженими до 1-1,5 м порожнинами, третій – двома невеликими ходами заввишки 5 м.

У печері туристів в першу чергу приваблюють сталактити та сталагміти, кристали, які утворюють білі, жовтуваті, рожеві, прозорі за кольором і різноманітні за формою квіти, зірочки та бурульки. Печера має окремі зали (Маків, Золота осінь, Радості, Сміху та інші), галереї (Трьох нещасних, Партизанська та ін.), гроти та коридори (Чортів хвіст) [3].

Смотрицький каньйон – це глибока вузька долина річки Смотрич із стрімкими схилами, що сягають висоти 50 м і більше, та унікальними виходами на денну поверхню силурійських вапняків. Утворений течією річки крізь товщу Товтр. У межах каньйону є постійні та сезонні водоспади. Через ущелину перекинуто кілька мостів, у тому числі міст Стрімка лань, який, окрім прямого застосування – для автомобільного і пішохідного перетину, використовується також для екстремальних стрибків з мосту.

Смотрицький каньйон включений до списку Сім чудес Кам'янця-Подільського. В окремих місцях від вивітрювання гірських порід утворилися мальовничі останці та скельні утвори. Карстовий міст – Райська брама (біля житлового масиву Жовтневий), останці «Голова римського воїна» (біля турбази «Подолянка») та «Сова» (поблизу села Цибулівки) [2].

Відрізок каньйону завдовжки 9 км і площею 80 км², який простягається від околиць житлового масиву Жовтневий на півночі до села Зубрівка на півдні, піддається щораз більшому пошкодженню, руйнуванню і навіть знищенню. В районі заводів асфальтобетонного, цегельного і стінових матеріалів на узбережжя постійно скидаються відходи виробництва, стікають неочищені води, у кількох місцях – звалища смоли та битої цегли. В районі Польських і Руських фільварок та Старого міста зі скель висипають сміття та різний мотлох, окремі ділянки поросли бур'янами, засипані землею, відбуваються інтенсивні ерозійні процеси.

У межах Кам'янець-Подільського району під охорону взято цілий ряд стратиграфічних пам'яток, серед яких відслонення викопних ґрунтів, алювіальних терасових відкладів ріки Дністер, крейдових, юрських, девонських та силурійських відкладів. Окрім вище названих геологічних об'єктів на території Кам'янець-Подільського району розташовано 18 геологічних пам'яток місцевого значення: геологічні розрізи різних свит, печери, скелі та гори-останці, які також можна успішно використовувати із екотуристичною метою.

Незважаючи на незначне поширення гіпсових відкладів, тут часто зустрічаються не лише поверхневі, але й підземні форми карсту, зокрема гіпсові печери: «Киянка-Малишка» (73 м), «Цапова Дюра» (40 м), «Новосілка» (20 м), «Абракатабра», «Іван-та-Мар'я». Нігинські (або Залучанські) печери знаходяться за 1,5 км на північний захід від с. Нігин, на лівому березі р. Смотрич [2].

Через територію району простягається унікальне геологічне утворення – Товтровий кряж, який володіє найбільшим рекреаційним потенціалом серед геоморфологічних об'єктів. На жаль, в останні десятиріччя триває його інтенсивне руйнування. Тут розташовано близько 40 кар'єрів місцевого та державного значення.

В межах Товтрової гряди зосереджено ряд геологічних об'єктів, які мають важливе наукове, рекреаційне та виховне значення, а деякі з них являють собою унікальні археологічні пам'ятки: відшарування органогенно-уламкових вапняків верхнього тортону (в с.Іванківцях Городоцького району, с. Привороття Кам'янець-Подільського району та ін.); мальовничі геоморфологічні утворення – групи сарматських конусоподібних горбів і грядок (найкраще вони виражені біля сіл Біле, Чорна, Нігин, Вербка); каньйоноподібні долини річок Збруч, Смотрич, Мукша, Тернава, Студениця

та ін. на ділянках перетину ними Товтрової гряди; окремі гори – останці, складені рифовими вапняками (Кармалюкова гора біля с.Гуменці); кілька невеликих горизонтальних печер (біля сіл Завалля, Залуччя, Гуменці та ін.).

Товтрова гряда простягається в межах району до с. Китайгород, площа її досягає близько 15,0 тис. га, з яких близько 10 тис. га вкриті лісом. За походженням гряда є давнім бар'єрним рифом, який сформувався вздовж берегової лінії неглибокого, теплого міоценового моря. Цей риф складений не коралами, як більшість сучасних і викопних бар'єрних рифів світу, а рештками вапнякових водоростей, моховаток, молюсків, морських черв'яків (серпул).

Бокові горби і гряди розташовані переважно з південного заходу від головної гряди майже перпендикулярно до лінії її простягання. Абсолютні позначки гряди досягають 400 м і більше, відносні висоти – 50-60 м, а на ділянках перетину гряди річками Збруч, Смотрич, Мукша та інших – до 100-150 м. Саме в цих місцях спостерігаються надзвичайно мальовничі краєвиди, що приваблюють місцевих і приїжджих екотуристів [3].

Виникнення екологічного туризму пов'язано, насамперед, зі зростанням масштабів масового туризму і спричинених ним негативних наслідків, які призвели до загострення низки екологічних проблем у багатьох регіонах Хмельниччини, та України в цілому, а також зі зміною суспільних поглядів на проблеми довкілля, усвідомленням цінності природних ресурсів.

Головною проблемою на сучасному етапі становлення екотуризму в Україні є «greenwashing» або «зелене замилювання» коли суб'єкти туристичної діяльності видають свої послуги за екологічні, обманюючи споживачів, створюючи умови недобросовісної конкуренції.

Отже, багатство та унікальність геологічних рекреаційних ресурсів створює передумови для розвитку екотуризму, економіки регіону за рахунок їх ефективного використання та дає підстави сподіватися, що на території Кам'янець-Подільського району екотуристична діяльність згодом переросте у потужну індустрію відпочинку, фізичного й духовного оздоровлення, екологічної освіти і виховання рекреантів.

Таким чином, можна стверджувати, що розвиток екологічного туризму в Кам'янець-Подільському районі – один з найперспективніших шляхів покращення стану природно-заповідного фонду території. Організація екотуризму допомагає збереженню природно-заповідного фонду, створенню нових територій та об'єктів ПЗФ, підвищенню рівня екологічної культури туристів, позитивно впливає на економічну ситуацію, надає усі можливості для популяризації Подільського краю.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії. К. : Ін-т туризму, 1998. 130 с.
2. Мисько Володимир, Придеткевич Станіслав. Туристично-рекреаційні

ресурси як важливий чинник розвитку сучасного туризму регіону (на прикладі Національного природного парку «Подільські Товтри»). Міждисциплінарні інтеграційні процеси у системі географічної, туризмологічної та екологічної науки: матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 15 жовтня 2020 р.). Тернопіль : Вектор, 2020. С. 252-264.

3. Природа Хмельницької області / За ред. К.І.Геренчука. Л. : Вища школа, 1980. 167 с.

4. Стафійчук В.І. Рекреалогія. Навчальний посібник. К. : Альтерпрес, 2006. 264 с. : картосхеми.

5. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Навчальний посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2007. 312 с.

The authors present an analysis of the use of geological objects in ecotourism in the Kamyanets-Podilsky district. The article describes the most important natural monuments of geology, which are of great interest for the development of tourism. In the article, the authors consider the problems and prospects of using geological objects in ecotourism in the region.

Keywords: *ecotourism, geological objects, geological monuments of nature, ecotourism activity, Kamyanets-Podilsky district.*

Дата надходження: 04.05.2021

УДК 353:338.48

О. С. Олійник, к. е. н.,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНОЮ ГАЛУЗЗЮ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

В статті звернена увага на забезпечення туристичних підприємств інформацією при управлінні підприємством. Зроблений акцент на поділ інформації на види. Приділена особлива увага перевагам та недолікам інформаційного забезпечення.

Ключові слова: *туризм, туристична галузь, інформаційне забезпечення, переваги, недоліки, види.*

Інформаційне забезпечення управління туристичною галуззю поділяється на види. Воно має свої джерела і в процесі забезпечення управління

туристичними підприємствами можна виділити його окремі переваги та недоліки. З підвищенням значення туризму в економіці країни збільшується участь держави в управлінні туристичною галуззю. В Україні туризм визнано однією з ключових галузей національної економіки, що регламентовано у низці нормативно-правових документів [1, с.16]. Так, у Законі України “Про туризм” зазначено, що держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки і створює сприятливі умови для туристичної діяльності [2]. В Державній програмі розвитку туризму та курортів на період до 2022 року наголошується про важливість інформаційності в управлінні підприємствами туристичної галуззі [3].

Інформацію яка використовується в управлінні туристичною галуззю можна поділити на - інформацію про туристично-рекреаційний потенціал регіону; рекламно-довідкову інформацію про туристичні продукти (види, ціни, особливості); рекламно-довідкову (систематизовану) інформацію про туристичні продукти різних зацікавлених суб’єктів туристичної діяльності; рекламно-довідкову інформацію про туристично-рекреаційний потенціал території та про місцеві органи влади; статистичні дані про суб’єктів туристичної діяльності та туристичні потоки, а також аналітичну інформацію про туризм у регіоні [4].

Джерелами інформації для різних її видів являються:

- для інформації про туристично-рекреаційний потенціал регіону це наукові розробки, публікації, дисертаційні дослідження, методичні рекомендації, а також результати розробки та реалізації туристичних інвестиційних проектів;

- для рекламно-довідкової інформації про туристичні продукти (види, ціни, особливості) це туристичні організації;

- для рекламно-довідкової (систематизована) інформація про туристичні продукти різних зацікавлених суб’єктів туристичної діяльності це посередницькі та інші організації (комерційні і некомерційні), які надають інформаційні послуги на туристичному ринку;

- для рекламно-довідкової інформація про туристично-рекреаційний потенціал території та місцеві органи влади це презентаційні (друковані, електронні) та аналітичні матеріали місцевих органів влади;

- для статистичних даних про суб’єкти туристичної діяльності та туристичні потоки і аналітичної інформації про туризм у регіоні це відомча звітність туристичних організацій (форма 1-ТУР) до регіональних управлінь культури і туризму; статистична звітність готелів (форма 1-готель) до регіональних управлінь органів державної статистики; дані Державної прикордонної служби України, Державної податкової адміністрації України; дані обласного управління статистики щодо показників соціально-економічного розвитку регіону, зокрема тих, що відображають тенденції

розвитку туристичної інфраструктури.

Кожна інформація має свої переваги, які необхідно враховувати з метою підвищення ефективності діяльності туристичного підприємства. Звичайно різні види інформації мають свої особливі переваги, а саме:

інформація про туристично-рекреаційний потенціал регіону - різносторонність даних про туристично-рекреаційні ресурси регіонів; можливість використання інформації у маркетинговій, підприємницькій туристичній діяльності;

рекламно-довідкова інформація про туристичні продукти (види, ціни, особливості) - первинна інформація про конкретні туристичні продукти, які можуть зацікавити різні категорії споживачів;

рекламно-довідкова (систематизована) інформація про туристичні продукти різних зацікавлених суб'єктів туристичної діяльності - розробка інформаційних каталогів туристичних продуктів різних суб'єктів туристичної діяльності; можливість розміщення відгуків споживачів про отримані туристичні послуги;

рекламно-довідкову інформацію про туристично-рекреаційний потенціал території та про місцеві органи влади - офіційний тип інформації, що може зацікавити інвесторів; можливість використання інформації для розробки та реалізації конкретних інвестиційних проектів і бізнес-планів;

- статистичні дані про суб'єктів туристичної діяльності та туристичні потоки, а також аналітичну інформацію про туризм у регіоні - офіційний статус інформації; періодичність її формування; різносторонність даних.

Кожний вид інформації в туристичній галуззі в своїй діяльності передбачає і недоліки, тобто:

інформація про туристично-рекреаційний потенціал регіону враховує недостатньо розроблені методики комплексної оцінки туристично-рекреаційного потенціалу з огляду можливостей їх практичного використання; неповну інформацію про якість і обсяги туристично-рекреаційних ресурсів територій; суб'єктивність оцінок;

рекламно-довідкова інформація про туристичні продукти (види, ціни, особливості) бере до уваги рекламне спрямування інформації про туристичні продукти зацікавлених суб'єктів;

рекламно-довідкова (систематизована) інформація про туристичні продукти різних зацікавлених суб'єктів туристичної діяльності включає рекламне спрямування інформації про туристичні продукти; каталоги як правило містять дані лише про туристичні продукти та суб'єкти туристичної діяльності, які виявили бажання розмістити інформацію про себе;

рекламно-довідкова інформація про туристично-рекреаційний потенціал території та про місцеві органи влади не передбачають комерційно-рекламне спрямування; недоліки у зовнішній формі рекламної продукції; оформлення

рекламно-інформаційної продукції українською мовою без англійського перекладу;

статистичні дані про суб'єктів туристичної діяльності та туристичні потоки, а також аналітична інформація про туризм у регіоні мають обмежений перелік показників, що характеризують потенціал туризму; публікації офіційних матеріалів через декілька місяців після звітного року; неповну інформацію про діяльність фізичних осіб-підприємців у галузі туризму; невідповідність методики оцінки туристичних потоків європейській практиці.

Загалом основними суб'єктами (надавачами) інформації щодо туризму можуть бути: державні (зокрема наукові, освітні) структури; недержавні (громадські) структури; суб'єкти підприємницької діяльності; міжнародні організації.

Список використаних джерел:

1. Біль М., Третяк Г., Крайник О. Механізм державного управління туристичною галуззю (регіональний аспект) : наук. розробка. К. : НАДУ, 2009. 40 с.

2. Закон України про внесення змін до Закону України “Про туризм” із змінами, внесеними згідно із Законом N 222-VIII (222-19) від 02.03.2015, ВВР, 2015, N 23, ст.158 від 18 листоп. 2003 р. № 1282-IV // Законодавство України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1282-15#Text>

3. Державна програма розвитку туризму та курортів на період до 2022 року : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 01 серпня 2013 р. № 638-р // Законодавство України URL : <https://www.kmu.gov.ua/npras/246640434>

4. Герасименко В. Г. Управління національним туризмом у контексті міжнародного досвіду / В. Г. Герасименко, С. С. Галасюк // Вісн. ДІТБ / голов. ред. : д.е.н., проф., академік АЕН України М. М. Туріянська ; Донец. ін-т турист. бізнесу. - 2008. - № 12. - С. 19-24. - (Серія “Економіка, організація і управління підприємствами” (в туристичній сфері).

4. Давиденко Л. І. Державне регулювання сфери туризму на обласному рівні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 “Механізми державного управління” / Л. І. Давиденко. Донецьк, 2006. С. 7.

The article pays attention to providing tourist enterprises with information when managing the enterprise. Emphasis is placed on the division of information into types. Particular attention is paid to the advantages and disadvantages of information support.

Key words: *tourism, tourist branch, information support, advantages, disadvantages, types.*

Дата надходження: 24.04.2021

Б. О. Опря, к. і. н.,
старший викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

ПЕНСІЙНИЙ ТУРИЗМ: ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано потенційні можливості для розвитку пенсійного туризму в Україні. З'ясовано проблеми цього виду туризму у порівнянні з провідними країнами світу.

Ключові слова: туризм, пенсійний туризм, медичний туризм.

Аксіоматичним твердженням є теза про розвиток усіх видів туризму. Проте, в останній час спостерігаються труднощі в організації відпочинку осіб пенсійного віку і непрацездатного населення. Ця проблема обумовлена не тільки низьким рівнем пенсійного забезпечення, а й особливістю організації дозвілля для осіб пенсійного віку.

Світова практика показує, що створені інфраструктурні умови для інвалідів туристів, користуються популярністю і у людей похилого віку. Так, за останні 20 років число туристів серед громадян пенсійного віку помітно збільшилося. Сьогодні найбільш активними туристами в європейських країнах є особи старше 60 років. Це лише підтверджує правило – наявність достатньо різноманітних туристичних послуг за доступними цінами відразу підвищує платоспроможність населення при скромних фінансових можливостях [1].

Однак, варто зазначити, що 2020 рік сформував нові обставини функціонування туристичного ринку через пандемію. Подорожей варто уникати людям, які знаходяться у групі ризику: старші 60 років, ті, хто мають хронічні захворювання легень і серцево-судинної системи, цукровий діабет, ниркову недостатність, автоімунні захворювання, імуносупресивні стани через загрозу зараження коронавірусом [2]. В Україні та світі розпочалися компанії вакцинації проти COVID-19, завдання котрих, серед іншого, полягають у відновленні повноцінного життя та подорожей для усіх верств населення у максимально стислі терміни.

Медичний туризм – напрям, який вибирає все більше європейців і американців. Усе починалося з того, що заможні пацієнти з економічно відстаючих держав світу, невдоволені можливостями рідної медицини, вирушали в інші країни, аби отримати кваліфіковану медичну допомогу. Так зародився медичний туризм, котрий сьогодні розвивається й у зворотному напрямку. Нині чимало пацієнтів із високорозвинених країн їдуть по медичну

допомогу туди, де можуть отримати якісні медичні послуги за значно нижчою ціною і без кількомісячного очікування в черзі. Справа в тому, що вартість таких медичних послуг в Індії, Таїланді або Південній Африці може бути в 10 разів нижче, ніж в США чи країнах Євросоюзу. Наприклад, операція на серці в американському госпіталі обходиться приблизно в \$ 200 тис., а в Індії за суму, в 20 разів меншу, можна не тільки зробити операцію, але і пройти курс реабілітації і навіть відпочити [3]. До таких привабливих щодо медичного туризму країн можна віднести й Україну через низькі ціни на медичні послуги, їх належну якість (і не лише в приватному секторі), доступність медичної допомоги (відсутність черг, листів очікування), сприятливу законодавчу базу для окремих напрямків (наприклад, репродуктології), наявність професійних кадрів, частина з яких практикувала в зарубіжних клініках. [4].

Пенсіонери їдуть на відпочинок з тією ж метою, що і молодші туристи: їм хочеться набратися нових вражень, змінити обстановку, познайомитися з новими людьми або культурами, або просто відпочити. Але і тут є одна особливість. У більшості випадків, туристи-пенсіонери, які відправляються на відпочинок, хочуть зробити і випробувати те, на що раніше не було коштів або часу. Так, за підрахунками статистиків, до 2050 року більше 21% населення планети буде старше 50 років. Отже, кількість пенсіонерів до цього часу досягне 2 млрд. осіб, що в 3 рази більше, ніж зараз. У Німеччині зараз близько 63-70% пенсіонерів (осіб старше 60 років) є досить активними мандрівниками. У Китаї, наприклад, відкривають спеціальні маршрути для літніх людей, основна мета яких – зміцнити здоров'я. У Шанхаї працює особливий спорткомітет у справах туризму населення похилого віку. Деякі китайські турагентства під час поїздок проводять семінари на тему зміцнення здоров'я, відкриваються спеціальні турбази для літніх людей [5].

Не всі туристи похилого віку вважають за краще тихий, спокійний відпочинок. У Шотландії можна спостерігати, як, незважаючи на непривітну дощову погоду, звичайну для цих місць, туристи-пенсіонери з різних країн наполегливо деруться по горах, прагнучи оглянути всі визначні пам'ятки. Так, за даними одного з досліджень, з'ясувалося, що у Великобританії більшість туристів старше 50 років, що побували на закордонних курортах, із задоволенням займалися там такими екстремальними видами спорту як бейс (стрибки з парашутом з наземних об'єктів), скайдайвінг (стрибки з парашутом в формі крила), дюльфер (спуск по мотузці на крутих і стрімких стінах), а деякі навіть наважилися на плавання серед акул [6].

Головною проблемою, яка гальмує туризм для пенсіонерів України, залишається невисокий дохід більшості українських громадян похилого віку. Для часткового вирішення даного питання українська влада зайнялася

розробкою спеціальної програми по стимулюванню пенсіонерів до туристичних поїздок всередині країни. Йдеться про пільгові пакетні тури, в тому числі на оздоровчі курорти. Люди пенсійного віку могли б їздити по країні в так званий «низький» сезон, коли завантаження транспорту і готелів набагато нижче. Передбачається зробити доступними для пенсіонерів всі складові туризму: транспортування, проживання, лікування – у випадку з санаторіями, а також харчування, екскурсії та інші елементи. Проте це лише наміри, котрі поки що не знайшли втілення на законодавчому рівні. Наприклад, в країнах Західної Європи та Америки з недавнього часу створюють і так звані «авіапаспорта» для літніх клієнтів. Так, літні жителі Майами, заплативши 999 доларів, протягом року можуть літати безкоштовно. У США видається спеціальний журнал для мандрівників від 50 років і старше, де можна знайти інформацію про знижки та різні акції турфірм і готелів.

Одним з найбільш оптимальних способів подорожі людей пенсійного віку експерти назвали круїзний туризм. Так, наприклад, найчастіше в круїзні подорожі відправляються люди у віці від 60 років і старше, які складають 35% від всіх пасажирів, ще 28% – туристи у віці 50-59 років, у людей більш молодого віку розмірені круїзні тури не популярні – всього 5% молоді віком від 19 до 29 років їдуть у відпустку на круїзному кораблі. Крім того, для 44% круїзних туристів подібний вид відпочинку став традиційним, тому вони відправляються в нові круїзні подорожі кожен свою відпустку [7].

З огляду на вищевикладене, можна зробити висновок, що пенсійний туризм у багатьох країнах є органічною частиною соціально-економічної структури суспільства. У сучасній Україні про пенсійний туризм можна говорити лише в контексті потенційних можливостей подальшого розвитку. З одного боку, число пенсіонерів буде рости, що є позитивним фактором для пенсійного туризму. Але з іншого боку, матеріальне становище цієї групи населення ніяк не сприяє її активному залученню в туристську сферу. Крім того, сучасне законодавство не передбачає надання пільгових путівок пенсіонерам.

Список використаних джерел:

1. Петрова Е. В. Туризм как фактор международной социокультурной коммуникации. *Социальная политика и социология*. 2019. № 2. С. 55-62.
2. Подорожі під час карантину в Україні: рекомендації МОЗ. URL: <https://news.dtki.ua/society/community/63466>
3. Балаева А. Сфера услуг в мировой экономике: тенденции развития. *Мировая экономика и международные отношения*. 2015. № 3. С. 23-29.
4. Медичний туризм в Україні: можливості vs реальність. URL: <https://www.vz.kiev.ua/medychnyj-turyzm-v-ukrayini-mozhlyvosti-vs-realnist/>
5. Россикова Ю. В. Пенсионное обеспечение в экономически развитых

странах. *Общество и экономика*. 2013. № 6 С. 69-73

6. Бурнацева Э. Стратегии международных компаний на рынке гостиничных услуг. *Маркетинг*. 2015. № 5. С. 49-56.

7. Бабкин А. В. Специальные виды туризма. URL: https://tourlib.net/books_tourism/babkin12.htm

The article analyzes the potential opportunities for the development of pension tourism in Ukraine. The problems of this type of tourism in comparison with the leading countries of the world are found out.

Key words: *tourism, pension tourism, medical tourism.*

Дата надходження: 20.04.2021

УДК 338.04

І. Г. Смирнов, д. г. н., професор, академік НАН ВО України,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

ГЕРОЇ ТА ПОДІЇ УКРАЇНСЬКИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 РР. У М. КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ ЯК ТУРИСТИЧНИЙ РЕСУРС: ОЛЕНА СТЕПАНІВ

Розкрито особливості життя, військової, дипломатичної діяльності докторки географії О.І.Степанів, а також її науковий доробок, як української географіні та геологістині. О.І.Степанів була першою в Україні та світі жінкою - військовим офіцером в Українському Січовому Стрільцтві та Українській Галицькій Армії під час I Світової війни та Українських визвольних змагань 1917-1921 рр., речницею МЗС ЗУНР та УНР, зокрема під час перебування м.Кам'янець-Подільського у статусі столиці УНР у 1919 р., при цьому вона була студенткою Кам'янець-Подільського університету. Отримавши у Віденському університеті докторський ступінь з географії та історії, відзначилася значним внеском у розвиток української географічної науки, зокрема транспортної географії та, в сучасному розумінні, геологістики.

Ключові слова: *Олена Степанів, хорунжа УСС та УГА, речниця МЗС УНР, докторка географії, геологістиня.*

Серед українських вчених- географів ХХ ст. виділяється важлива, але, на жаль, до цього часу недостатньо відома в Україні постать Олени Степанів. Вона була не тільки першою в Україні та світі жінкою – офіцером у військах

УСС та УГА, яка героїчно воювала на фронтах I Світової війни та Українських визвольних змагань, виконувала дипломатичні функції в ЗУНР та УНР, але й отримала науковий ступінь докторки географії та зробила значний внесок у розвиток української географічної науки, зокрема економічної та соціальної географії, географії транспорту та, в сучасному розумінні, геологістики.

Методологія дослідження полягала в опрацюванні наукових робіт О.Степанів з географії транспортної інфраструктури міста (на прикладі Львова), праць О.Шабля та О.Вісьтак, присвячених життю та науковому доробку О.Степанів [2;3], наукових робіт та документів з інтеграції України до транспортно-логістичної системи ЄС, зокрема останнього проєкту ЄС у цій сфері – Ініціативи Тримор'я [1]. Аналіз зібраних матеріалів дозволив виділити важливі положення наукового доробку О.Степанів з географії транспорту та, в сучасному розумінні, геологістики та їх зв'язок з новітніми транспортно-логістичними проєктами ЄС та участю в них України [4]. Метою статті є розкрити значення постаті О.Степанів як героїні українських визвольних змагань 1917-1921 рр., у т.ч. під час її перебування у м.Кам'янці-Подільському в 1919 р. (у статусі, по-перше, офіцера УГА та Армії УНР, по-друге, речниці МЗС УНР, нарешті, по-третє, студентки Кам'янець-Подільського народного університету), а також доробок доктора О.Степанів у сфері географії транспорту і геологістики (на прикладі транспортної інфраструктури Львова та Львівщини) та зв'язок наукових положень О.Степанів з сучасними транспортно-логістичними концепціями та проєктами Європейського Союзу та участю в них України. Зокрема це відноситься до найновішого проєкту ЄС у транспортно-логістичній сфері – Ініціативи Тримор'я.

Олена Степанів народилась 7 грудня 1892 р. у родині священника УГКЦ в с. Вишнівчик Перемишлянського повіту (зараз Перемишлянський район Львівської області) [5]. Була третьою наймолодшою дитиною. Дитинство майбутньої «панянки-офіцера» пройшло серед мальовничої природи рідного села, яке знаходилось на берегах річки Золота Липа та було оточене лісами, дібровами, луками. З дитинства Олена любила читати, її цікавили історія, географія, вона обожнювала музику та танці. Протягом восьми років дівчинка вчилась у школі рідного села, а потім в семінарії Українського педагогічного товариства у Львові. За прикладом старшого брата дівчина стала членкинею відомого українського товариства «Сокіл» і пізніше очолила його першу жіночу чоту. За два роки вона вступила до Львівського університету на філософський факультет. Тут вона слухала лекції з історії професорів Михайла Грушевського, Степана Томашівського, з географії – Степана Рудницького, Еугеніуша Ромера (професор, визначний польський географ і картограф) та ін. Зі студентських років Олена включилася у громадсько-

політичну роботу, стала співголовою Комітету жіночих організацій Галичини та членом радикальної партії.

По вибуху Першої Світової війни Олена Іванівна вирішила, що вона повинна знаходитись у стрілецьких лавах. Кажуть, підтримку їй у цьому надав сам Ю.Піلسудський. І вже восени 1914 р. Степанів опинилась на Східному фронті. В 1914-1915 рр. в Карпатах у складі другого батальйону УСС (Українських січових стрільців) вона воювала в австро-угорській армії, брала участь у рейдах по тилах російських військ. Щоденно її батальйон долав у горах за нелегких зимових умов до 60 км. У травні 1915 р. Степанів була призначена командиром стрілецької чоти (40 осіб), яка брала участь у важких боях на горі Маківка. Незабаром їй присвоїли офіцерське звання хорунжого (молодшого лейтенанта). За героїзм у боях на г.Маківці їй було нагороджено срібною Медаллю за хоробрість і Військовим хрестом [6].

Але у травні 1915 р. сталася трагедія: після жорстоких боїв на Болехівщині 7-тисячне угруповання австро-угорських військ потрапило до полону. Серед 50 полонених офіцерів опинилась і українка Степанівна (таке псевдо вона отримала). Спочатку вона опинилась у російському таборі для військово-полонених у Оренбурзі, потім в Ташкенті. Там вона захворіла, відкрилася легенева кровотеча. Тільки у липні 1917 р. жінці вдалося вирватися з полону. Через Петроград, Фінляндію, Швецію, Німеччину вона прибула до Відня. Столиця зустріла її почесними, як героїню війни. Восени вона знову була прийнята до легіону УСС, де і зустріла свого коханого (пізніше - чоловіка), сотника (пізніше – генерала-хорунжого Армії УНР) Романа Дашкевича.

Після повернення до Львова О.Степанів поновилася в місцевому університеті. У жовтні 1918 р. за дорученням українсько-галицького керівництва вела у Києві таємні переговори з гетьманом Павлом Скоропадським, активно діяла в заходах по створенню Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), яка була проголошена у жовтні 1918 р. Для її захисту було створено Українську Галицьку Армію (УГА). Жінка-офіцер О.Степанів була скерована до штабу групи «Схід» УГА. Тоді ж Олені присвоїли звання чотаря (лейтенанта). Але вже скоро УГА залишила Західну Україну і об'єдналась з Дієвою Армією УНР, столиця якої тимчасово перебувала у Кам'янці-Подільському. У 1919 р. Олена Степанів стала студенткою Кам'янець-Подільського університету, одночасно працювала речницею МЗС УНР. Наприкінці цього ж року вона з дипломатичною місією УНР відбула до Відня, де пізніше продовжила навчання у Віденському університеті. По його закінченні, написанні і захисті дисертації німецькою мовою на тему «Розподіл і розвиток суспільства в давній Русі до половини XIII століття» О.Степанів отримала науковий ступінь доктора філософії в

галузі історії та географії. Повернувшись до Львова у 1921 р., вона розпочала свою науково-педагогічну діяльність, як викладач в гімназії при кляшторі Сестер-Василіянок. Тут вона заснувала пластунський курінь ч.2 ім.Марти Борецької, брала участь у здвигах на площі Сокола-Батька, у проведенні Свята весни, упорядкуванні могил УСС. Також викладала в Торгівельній академії та Українському таємному університеті. Незабаром вона стала членом Наукового товариства імені Шевченка, ініціатором створення географічної комісії та товариства «Рідна школа».

«Олена Степанів, - читаємо в праці почесного професора Львівського національного університету імені Івана Франка, доктора географічних наук, академіка НАН вищої школи України та Української Економічної Академії, дійсного члена НТШ Олега Шаблія, - як особистість і науковець, є багатовимірним феноменом: доктор філософії в галузі історії та географії, відомий громадський діяч Галичини, доцент кафедри економічної географії Львівського університету, старший науковий співробітник відділу економіки АН УРСР у Києві. Олена Степанів належала до грона вчених, якими може пишатися будь-який народ: це академіки Степан Рудницький і Юрій Полянський, професори Володимир Геринович та Володимир Кубійович, доктори Мирон Дольницький і Михайло Іваничук» [2]. Син Олени Ярослав Дашкевич, 1926 р.н., став відомим українським істориком-сходознавцем, він є автором понад 400 наукових праць з історії України, Вірменії усіх історичних епох, головою Львівського відділення Інституту української археографії НАН України.

З 1939 р., коли Львів потрапив під совіцьку окупацію, Олена Іванівна, вже відомий географ, працювала на викладацькій роботі в середній школі, Інституті радянської торгівлі у Львові. А коли почалася німецько-радянська війна і Львів був окупований німцями, продовжувала вчити школярів географії, а також працювала в статистичному бюро міста, написала книгу «Сучасний Львів» (1943), а пізніше - нарис «Промисловість Львова за часів німецької окупації 1941-1944 років» (1946). Особливо актуальною (можливо, до сьогодні) є книга Олени Степанів «Крим – ключ до Чорного моря», що була надрукована 1943 р. у львівському журналі «Дорога» (ч.4). У 1944 р. О.Степанів свідомо залишилась у Львові, відмовившись від ідеї еміграції на Захід. Після закінчення II Світової війни вона працювала доценткою Львівського університету, писала наукові праці. У 1946-48 рр. її делегували до Києва, де вона працювала старшою науковою співробітницею відділу економічної географії Інституту економіки Академії наук УРСР. 1948 р. О.Степанів повернулася до Львова, працювала старшою науковою співробітницею і завідувачкою сектором економіки Львівського відділу Інституту економіки АН УРСР, науковою співробітницею Природничого

музею Академії наук, завершила дві великі праці, що стосувалися використання природно-ресурсного потенціалу Північного Розточчя і Західного Поділля. Дивно, але жінку, яка зі зброєю в руках воювала проти Російської імперії, а потім усю війну провела в окупації, влада не зауважувала аж до грудня 1949 р. Але потім першу українську жінку-офіцера заарештували і засудили за статтею «зради Батьківщини». У книзі професора О.Шаблія читаємо про Олену Степанів скупі рядки правди: «18 лютого 1950 р. МГБ було спалено «речові докази вини» - понад двісті позицій літератури, зокрема такі «націоналістичні» видання як «Слово о полку Ігоревим», «Руські літописи», «Історія України-Руси» Михайла Грушевського, «Галицько-волинський літопис» [2]. Прокурор вимагав засудити Олену Степанів на 25 років, та особлива нарада при МДБ у Москві «змилосердилася» і присудила лише 10 років таборів.

Покарання Олена Степанів відбувала у Мордовських таборах протягом 7 років, працюючи на торфорозробках (і це жінка у шістдесятилітньому віці), а потім палітурницею. Там вона захворіла на дистрофію, отримала інвалідність і в 1956 р. за станом здоров'я, отримавши дострокове звільнення, повернулася до рідного Львова, де ніхто не запропонував їй роботу, не дали житла, багато від неї відвернулись. Мужня жінка проживала з сином Ярославом, відомим істориком, який підтримував її морально і матеріально. О.Степанів померла від раку у липні 1963 р. і похована на Личаківському цвинтарі у Львові.

Сьогодні ім'ям цієї жінки в Україні названі вулиці і школи, її пам'ятають і люблять, її життєва сила і вірність принципам для українців нині є прикладом для наслідування. 1992 р. наукова громадськість Львова відзначила 100-літній ювілей Олени Степанів. Багато планувалося заходів, щоб увіковічнити пам'ять цієї славної і мужньої жінки-педагога, громадського діяча і вченого-географа. На честь Олени Степанів названа Львівська українська гуманітарна гімназія з поглибленим вивченням українознавства та англійської мови, що розташована на однойменній вулиці. 1 листопада 2003 р. на фасаді будинку колишньої гімназії Сестер Василянок нині відомої як Львівська лінгвістична гімназія, де у 1921-1935 рр. Олена Степанів – Дашкевич викладала історію та географію урочисто відкрито меморіальну таблицю Олені Степанів авторства скульптора Я.Скакуна. Після відкриття в актовій залі навчального закладу відбулася презентація книги О.Шаблія та О.Вісьтак «Олена Степанів» [2;3]. 7 грудня 2012 р., в день 120-річчя від народження О.Степанів, жінки Прикарпаття ініціювали встановлення в Івано-Франківську пам'ятника першій жінці-офіцеріві Українських Січових стрільців. 20 грудня 2012 р. у внутрішньому дворіку географічного факультету ЛНУ імені Івана Франка у Львові, що на вул.Дорошенка, урочисто відкрили та освятили меморіальну таблицю Олені

Степанів. **За нашою думкою, таку ж таблицю слід встановити і на будинку Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, студентами якого у 1919 р. були не тільки О.Степанів, але й Ю.Липа, знаний український вчений-геополітик, полковник УПА.** У містах Львові та Надвірній на її честь названі вулиці. Щорічно Пластовий курінь ч. 2 імені Олени Степанів у Львові відвідує могилу своєї патронеси. Нарешті «Відзнаку ім. Олени Степанівни» з 2015 р. вручає міський голова Львова. Відзнака передбачена для жінок, які самовідданою працею зробили значний внесок у розвиток освіти, науки, культури та громадської сфери м.Львова.

Основним науковим доробком доктора географії Олени Степанів (Дашкевич) є книга «Сучасний Львів» видання 1943 р. [3], де, у тому числі, вона надала характеристику транспортної інфраструктури Львова на той час, вперше серед українських географів згадала про концепцію Межимор'я (нині її називають концепцією Міжмор'я [7]), як трансєвропейського шляху, що сполучав Балтику з Чорним морем і проходив через Варшаву, Жовкву, Львів, Станіславів до Румунії. Отже, науковий доробок О.Степанів актуальний й сьогодні, зокрема має безпосереднє відношення до найсучаснішого проєкту Європейського союзу у транспортно-логістичній сфері – Ініціативи Тримор'я (ITM) [1; 7].

Список використаних джерел:

1. Довга дорога до Тримор'я: чи зуміє Україна налагодити співпрацю з «ною Європою». URL: <https://www.depo.ua/ukr/svit/dovga-doroga-do-trimorya-chi-zumie-ukraina-nalagoditi-spivpratsyu-z-novoju-evropoyu>
2. Вісьтак О.І. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів // Доктор географії Олена Степанів / Упорядник О. Шаблій. - Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. 155 с.
3. Вісьтак О.І. Життєвий і творчий шлях Олени Степанів // Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади / Упорядник О. Шаблій. - Львів: Видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка, 2003. 160 с.
4. Олійник Я.Б., Смирнов І.Г. Міжнародна логістика. Навч. посіб. К., Обрії, 2011. 544 с.
5. Степанів Олена Іванівна. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: uk.wikipedia.org/wiki/
6. Степанів Олена. URL: <https://parafia.org.ua/person/stepaniv-olena/>
7. Журавський вель Граєвський П. Грузія й Україна – потенційні партнери Тримор'я. Український тиждень. №46 (678). 13-19. 11. 2020. С.34-37.

Peculiarities of life, military, diplomatic activity of Doctor of Geography Olena Stepaniv, as well as her scientific achievements as a Ukrainian geographer and

geologist are revealed. O. Stepaniv was the first woman in Ukraine and the world - a military officer in the Ukrainian Sich Riflemen and the Ukrainian Galician Army during the First World War and the Ukrainian Liberation War of 1917-1921, a diplomatic worker of the Western Ukrainian People's Republic and the Ukrainian People's Republic, in particular during their stay in Kamianets-Podilskyi in the status of the capital of the Ukrainian People's Republic in 1919, and she was a student of Kamianets-Podilskyi University then. Having received a doctorate in geography and history from the University of Vienna, she has made a significant contribution to the development of Ukrainian geographical science, including transport geography and in the modern understanding of geologistics.

Key words: *O. Stepaniv, cornet of USS and UGA, press secretary of the Ministry of Foreign Affairs of the Ukrainian People's Republic, doctor of geography, geologist.*

Дата надходження: 12.03.2021

УДК 379.8

А. Ю. Хоптяр, к. і. н.,

старший викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

ПАМ'ЯТКИ ГОЛОКОСТУ ЯК ОБ'ЄКТИ МЕМОРІАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті висвітлений сучасний стан пам'яток Голокосту в Хмельницькій області та їх місце у розвитку меморіального туризму.

Ключові слова: *меморіальний туризм, історична пам'ять, Голокост, Хмельницька область.*

Події минулого неодмінно залишають слід на історичній пам'яті народу, нації, а іноді, й усього цивілізованого світу. Найбільш значимі сторінки світової історії, економіки, геополітики, суспільного життя стають досвідом для нащадків, який покликаний оберігати їх від помилок, вчинених попередніми поколіннями. Саме передача досвіду пам'яті є головною функцією меморіального туризму.

Меморіальний туризм належить до «нової генерації» галузей туризму, які набули поширення в другій половині ХХ ст., а відтак, його концептуальні засади є не до кінця сформованими, а теоретико-методологічна база потребує подальшої розробки. Перш за все, слід конкретизувати визначення

меморіального туризму. Меморіальний туризм – система організації подорожей по місцях історичної пам'яті з метою збереження, осмислення та передачі досвіду пам'яті нащадкам. Як правило, в науковій літературі дотичними до цієї галузі туризму називають темний або чорний туризм (відвідування місць катастроф, збройних конфліктів, масової загибелі чи захоронення людей), скорботний туризм (відвідування кладовищ або місць пам'яті відомих людей), танатотуризм (відвідування місць, пов'язаних із культом смерті, потойбічного життя та жертвоприношення), сентиментальний, ностальгійний туризм тощо [1].

Сьогодні термін «меморіальний туризм» зустрічається в літературі у двох значеннях. У вузькому значенні, меморіальний туризм охоплює лише пам'ятки на місцях поховань чи масових страт і є, фактично, синонімом скорботного туризму.

В широкому трактуванні основними об'єктами меморіального туризму є пам'ятники, меморіали, меморіальні комплекси, присвячені подіям та/або діячам минулого, що відігравали важливу роль у суспільно-політичному, історико-культурному чи економічному розвитку світу, конкретної країни, території, або міста. Поряд з вищезгаданими, об'єктами меморіального туризму також є меморіальні дошки, стели, відповідні тематичні виставки та експозиції у музеях, вечори пам'яті, інші місця та події, які мають на меті збереження пам'яті про минуле [1].

Метою статті є висвітлення пам'яток Хмельницької області з історії Голокосту та Другої Світової війни в контексті меморіального туризму Хмельниччини та окреслення перспектив розвитку цієї галузі в майбутньому.

Різноманітні регіональні аспекти туризму в Україні досліджує ціла низка науковців, зокрема О. Мальська, Л. Черчик, І. Школа, [10, 24] та ін. Специфічні та загальні риси Хмельниччини туристичної вивчають: С. Баженова, О. Гуменюк, О. Танасійчук, В. Фенцур тощо. [2; 4; 15; 20] Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, дана тема далека від наукового вичерпання. Деякі загальні та специфічні аспекти меморіального туризму висвітлили у своїх працях такі українські науковці, як Т. Заставецький, М. Казьмирчук, Т. Пархоменко та ін. [5, 7, 13] Таким чином, подальший аналіз тенденцій розвитку туризму в Кам'янці-Подільському є надзвичайно актуальним для визначення викликів та пріоритетів місцевої туристичної галузі в наступні роки.

Хмельницька область займає особливе місце в історії Голокосту. Станом на 1939 р. на території Кам'янець-Подільської області проживало понад 121 тис. євреїв, що становило понад 6,3 % усього (1,739 тис.) населення області. Найбільша частка єврейського населення була зосереджена у містах та містечках – Кам'янці-Подільському (понад 15 тис., або 38,46%),

Проскуріві (14 тис., або 38,73%), Старокостянтиніві (понад 6 тис.), Шепетівці (близько 5 тис.) та ін [22, с. 100].

З початком війни Хмельницька область була окупована частинами 17-ї армії групи армій Вермахту «Південь» впродовж 1-17 липня 1941 р. Зокрема, 4 липня німецькі війська захопили Шепетівку, 8 липня Проскурів, а 10 липня Кам'янець-Подільський. 17 липня було захоплено останній великий населений пункт області – містечко Летичів [22, с. 100].

Знищення єврейського населення на території Кам'янець-Подільської області розпочалося уже з перших днів окупації. Перший випадок масового вбивства стався 6 липня 1941 р., коли один із загонів Вермахту знищив 51 єврея містечка Купіль Волочиського району. Впродовж 1941-1943 рр. в області сталося понад 80 акцій масових убивств євреїв, ініційованих нацистською окупаційною адміністрацією [22, с. 103].

Перші об'єкти пам'яті, присвячені історії масового убивства єврейського населення, почали з'являтися у післявоєнний період (д.п. 1940-1960-ті рр.). Однак, в парадигмі радянської політики пам'яті євреї не виділялися як окрема нація, а пам'ятники на місцях масових вбивств присвячувались «загиблим радянським громадянам». Впродовж 1970-1980 рр. відбувалась друга хвиля встановлення пам'яток, яка концептуально, з деякими виключеннями (напр. пам'ятник на місці розстрілів у військовому містечку Ярмолинець), також відбувався у фарватері радянської ідеології. Третя хвиля меморіалізації місць пам'яті Голокосту почалася після 1991 р. і триває понині.

Загалом, на території Хмельницької області знаходиться близько 60 місць масових убивств єврейського населення. Понад 40 із них мають пам'ятники, меморіали та інші об'єкти, присвячені пам'яті Голокосту. Найбільші з них розташовуються біля місць масових розстрілів у містах Шепетівці, Ізяславі, Хмельницькому, Кам'янці-Подільському, смт. Славута, Старокостянтинів, Стара Ушиця, Волочиськ, Нетішин, Ярмолинці а також у селах: Понінці, Купелі, Вінківцях, Смотричі, Балині тощо.

Окремо слід згадати діяльність Музею пам'яті жертв Голокосту в Хмельницькій області, розташованого у м. Хмельницький. Музей складається з 3х експозицій («Голокост і пам'ять», «Праведники народів Світу з Поділля», «Мистецтво і література про Голокост на Поділлі») та пересувної виставки. У фондах музею зосереджені понад 1500 експонатів з історії Голокосту в регіоні, в тому числі речі особисті речі, знайдені на місцях масових розстрілів. Також в Музеї діє власний архів з копіями архівних документів, оригінальними матеріалами, переданими тими, хто пережив Голокост, родичами чи друзями тих, хто загинув. Доступ до справ архіву мають усі дослідники, які вивчають тему Голокосту на Поділлі. Крім того, Голокост є темою окремих експозицій чи тематичних стендів краєзнавчих

музеїв Хмельницького, Шепетівки, Ізяслава, Хмельницького обласного архіву та ін.

Одним із найбільш перспективних осередків меморіального туризму є Кам'янець-Подільський. У місті розташовуються два меморіали пам'яті жертв нацизму (сквер Васильєва та Нове єврейське кладовище), на нашу думку, мають чималий потенціал для меморіального туризму в місті. В контексті історії Голокосту на теренах України, Кам'янець-Подільський фігурує, як одне з наймасовіших місць убивства євреїв. Зокрема, 26-28 серпня 1941 р. на території підірваних порохових складів Червоної армії (сьогодні – сквер Васильєва) нацистами та їх поплічниками-колаборантами було розстріляно близько 15-18 тис. місцевих та 8-10 тис. угорських євреїв, депортованих зі своєї Батьківщини у липні-серпні 1941 р. Це була перша від початку німецько-радянської війни акція масового винищення єврейського населення окремо взятого міста, незважаючи на вік і стать. У зарубіжній науковій літературі ця акція винищення відома як «Kamianets massacre» (англ. – Кам'янецька різанина), вона згадується у переважній більшості опорних праць з даної тематики. До трагічних подій Бабиного яру наприкінці вересня 1941 р. Кам'янецька акція також тримала першість за кількістю убитих – від 23 до 28 тис. розстріляних за 3 дні. На місці масового захоронення розстріляних жертв у 1972 р. було облаштовано меморіал. У 2015 р. за підтримки уряду Угорщини меморіал було оновлено сучасним гранітним пам'ятником-стелою [11, с. 2-6].

Друга локація масових убивств євреїв у Кам'янці – нове єврейське кладовище (в районі вулиці Миколи Гордійчука) також має власний пам'ятник. На території кладовища впродовж літа 1942 р. було розстріляно від 2 до 5 тис. євреїв, що проживали в селах навколо Кам'янця-Подільського (Балин, Жванець, Голосків та ін.). Загалом, у межах міста локалізовано 7 місць масових розстрілів єврейського населення та військовополонених за часів нацистської окупації 1941-1944 рр., більшість із них ніяк не меморіалізована сьогодні [11, с. 6-8].

Можливості для розвитку меморіального туризму закладені в діяльності та виставках місцевих музеїв, передусім Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника (КПДІМЗ) та Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець» (НІАЗ). Зокрема, в межах КПДІМЗ функціонує «Історія Поділля та Кам'янця-Подільського у ХХ – на початку ХХІ ст.», де сторінкам Голокосту Другої Світової війни та окупації присвячені окремі секції виставки з десятками оригінальних експонатів. В межах міста також розроблені екскурсійні маршрути, в основному присвячені об'єктам меморіального туризму. Це, зокрема, екскурсія «Маршрути пам'яті», підготовлена місцевим відділенням громадської організації «Хесед Бешт». По двох останніх вищезгаданих екскурсійних маршрутах видані

туристичні путівники [11, 23].

Крім того, слід і надалі розвивати тематику меморіалізації Голокосту, розширяти уже наявні меморіали до меморіальних комплексів, зводити нові пам'ятники на тих місцях масових розстрілів, де вони поки що відсутні. Зокрема, такий пам'ятник варто розмістити на території в/ч 62983 в районі залізничного вокзалу, де розташовані т.зв. «козачі казарми». У 1941-1942 рр. там розташовувалося гетто (за іншою версією концтабір для єврейських робітників). Неподалік приміщення казарм у 1942 р. було розстріляно кілька сотень євреїв-чоловіків. Після звільнення міста у 1944 р. Надзвичайна комісія з розслідування злочинів нацистів також виявила в районі казарм масове захоронення з останками десятків убитих дітей. Сьогодні підходи до будівлі казарм залишаються утрудненими, а сама споруда уже довгий час не експлуатується [22].

Музеєфікація вищеназваних об'єктів та їх включення до туристичних маршрутів відкривають можливості для розвитку як меморіального так і релігійного туризму для іудейської спільноти, що сприятиме зростанню притоку туристів до міста.

Підсумовуючи вищезазначене, слід підкреслити, що Хмельницька область у наш час є однією із головних осередків меморіального туризму в регіоні. Її багатовікова полінаціональна історія та культура, а також темні перипетії ХХ ст. сформували на території області значний масив місць історико-культурної пам'яті, частина з яких уже використовується як місця інтересу у різноманітних туристичних маршрутах. Однак, область також має значний нереалізований потенціал, який може бути розкритий лише за умови кропіткої системної роботи з меморіалізації та музеєфікації великої кількості маловідомих об'єктів історії та культури.

Список використаних джерел:

1. Аніщенко А. П., Яріко М. О. Меморіальний туризм як засіб пошуків відповідей на екзистенційні питання. *Соціальний всесвіт*. 2020. URL: <http://Socsvit.Org/Node/64>.
2. Баженова С.Е. Сучасний стан туристичної галузі в Хмельницькій області. *Вісн. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Економічні науки*. 2013. Вип. 8. С. 314-315.
3. Беспала О. А. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку туристичного ринку в Україні. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2017. № 6 (34). С. 9-17. URL: <https://economics.opu.ua/files/archive/2017/No6/9.pdf>.
4. Гуменюк О.В. Розвиток туризму в Хмельницькій області як складова характеристика міжнародного бізнесу регіону. *Актуальні проблеми розвитку рекреаційного бізнесу в Україні та підвищення його конкурентоспроможності*. 2014. С. 27.
5. Заставецький Т., Заставецька Л. «Похмурий туризм» як відображення

трагічних подій у історії та культури народів. *Наукові записки Тернопіл. нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Сер. Географія*. 2011. Вип. 1 (29). С. 101–107.

6. Звіт Кам'янець-Подільської міської ради за 2019 р. 2019. URL: <https://www.3849.com.ua/news/2600827/zvit-mihajla-simaskevica-za-2019-rik>.

7. Казьмирчук М. Меморіальний і ностальгійний туризм у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Історія)*. 2016. №4. С. 20–31.

8. Кам'янець туристичний. Статистика відвідуваності музейних об'єктів КПДІМЗ. 2019. URL: <http://muzeum.in.ua/obkti/turistichno-%D1%96nformacz%D1%96jni-j-czentr.html>.

9. Левінзон Є. Іудейський некрополь на Підзамчі другої половини XVIII–XIX ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника*. 2018. С. 72–83.

10. Мальська М.Я., Худо В.В., Цибух В.І. Основи туристичного бізнесу : навч. посіб. К. : Центр навч. літ-ри, 2004. С. 67.

11. Маршрути пам'яті – Кам'янець-Подільський: фонд «Хесед Бешт», 2016. 36 с.

12. Перспективи розвитку туризму Хмельницької області. URL : <http://tourism-book.com/books/book42/chapter-1451/>

13. Пархоменко Т. С. Антропологія туризму. Філософія туризму : навч. посіб. / авт.-розроб.: В. С. Пазенок, В. К. Федорченко, Я. В. Любивий та ін. ; Київський ун-т туризму, економіки і права. К. : Кондор, 2009. С. 57–65.

14. Реєстр пам'яток місцевого значення. Міністерство культури України. 2020. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245323810&cat_id=244910406.

15. Танасійчук О.Ю. Особливості природної складової рекреаційного комплексу Хмельниччини. *Геополітика і екогеодинаміка регіонів*. 2014. Т. 10., вып. 2. С. 790-798.

16. Турбаза «Подільська». 2015. URL: <https://kamiyanc.livejournal.com/77820.html>.

17. Туристична газуль Кам'янця-Подільського, як один із факторів сталого розвитку міста. 2015. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/3_savchuk_turyzm_kamyanc-podilskyu-11.pdf.

18. У Кам'янці-Подільському встановлять дві меморіальні дошки. *Є.ua*. 2018. URL: https://ye.ua/sypilstvo/37231_U_Kam_yanci_Podilskomu_vstanovlyat_dvi_memorialni_doshki.html.

19. У рейтингу туризму Україна посідає 88 місце. *Телеканал ZIK*. 2017. URL: https://zik.ua/news/2017/04/17/u_reytyngu_turyzmu_ukraina_posidaie_88_mistse__zvit_davosu_1081057.

20. Фенцур В.В. Становлення історико - архітектурного заповідника. 2004. URL: http://niaz kamenec.org.ua/info/istoria_niaz.shtml.

21. Хмельниччина туристична: історико-культурні, природногеографічні та економічні аспекти розвитку : [колективна монографія] / за ред. С.А. Копилова (гол. ред.), С.Е. Баженової (наук. ред.)). – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. Розд. 7. С. 120-149.

22. Хоптяр А. Ю. Голокост у Кам'янець-Подільській області: хронологія, механізми, методи винищення єврейського населення (липень 1941 – січень 1943 рр.). *Український історичний журнал*. 2020. Число 3. С. 90-103.

23. Хоптяр А. Ю. Кам'янець-Подільський - столиця Української Народної Республіки. Історичний нарис. Туристичний путівник. Кам'янець-Подільський: ФОП Буйницький О.А., 2019. 49/71 с.

24. Школа І.М. Розвиток туристичного бізнесу регіону : [навч. посіб.] / за ред. І.М. Школи. Чернівці : Книги – ХХІ, 2007. 292 с.

This article reveals the potential of memorials, dedicated to Holocaust in Khmelnytskyi region.

Keywords: *memorial tourism, historical memory, Holocaust, Khmelnytskyi region.*

Дата надходження: 26.04.2021

УДК 338.486

О. Л. Шулейко, к. э. н., доцент,

ГУ «Институт экономики Национальной академии наук Беларуси»,

г. Минск, Республика Беларусь

ФИНАНСОВЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ПОДДЕРЖКИ ТУРИСТСКОЙ ОТРАСЛИ

Розглянуто вплив пандемії COVID-19 на туристську галузь Білорусі, проаналізовані державні заходи підтримки туризму в Білорусі, дана оцінка їх ефективності. Визначено кращі світові практики з адаптації туристичної галузі в умовах пандемії коронавірусу, розроблено рекомендації щодо вдосконалення заходів підтримки туризму в Республіці Білорусь.

Ключові слова: *туристка галузь, державна підтримка, фінансова допомога, податкові стимули, особливі умови кредитування, соціальні ваучери.*

Туризм является динамично развивающейся отраслью экономики, которая создает каждое десятое рабочее место в мире, содействует

пониманию населением ценности культурного наследия и природного разнообразия. При этом туризм занимает важное место в глобальной экономике, обеспечивая вклад более 10,3% мирового ВВП, формируя более 28% мирового экспорта услуг. Туризм оказывает мультипликативное влияние на занятость в 53 смежных отраслях, включая отели и гостиницы, транспорт, сельское хозяйство, финансы, строительство [1].

Туристическая отрасль оказалась одной из наиболее пострадавших от пандемии COVID-19 сфер экономики. Как отмечено в обзоре Всемирной туристской организации (UNWTO), после резкого падения на 73% числа прибытий из-за рубежа в 2020 г. спрос на международные поездки остается очень слабым в начале 2021 г. Неясные перспективы восстановления отрасли связаны с неопределенностью относительно сценариев развития пандемии и последствиями экономической рецессии [2].

Спад в туристической отрасли коснулся всех стран. В Беларуси за год число турфирм сократилось с 1544 до 1348. Количество белорусских граждан, выезжавших за рубеж на отдых и экскурсии, сократилось в прошлом году в 3,8 раза по сравнению с 2019-м (с 982,9 тыс. до 258,6 тыс.). Меньше пострадал внутренний туризм: число белорусов, путешествовавших по республике, уменьшилось вдвое: с 1,1 млн до 571,5 тыс. чел. Численность иностранных туристов, посетивших Беларусь, сократилось в 5 раз (с 405,5 тыс. до 80,8 тыс. чел.). Наименее пострадали от кризиса субъекты агроэкотуризма. Их численность выросла за год с 2760 до 2936, хотя количество клиентов сократилось с 514,8 тыс. до 433,3 тыс. чел. При этом удельный вес отдыхающих-граждан Беларуси вырос с 90,5 до 97,9%, что свидетельствует о развитии внутреннего туризма.

Выручка турфирм в 2020 г. упала в 2,5 раза: с 282,5 млн. до 110,7 млн руб., а прибыль от оказания туристических услуг – в 60 раз: с 28,7 млн до менее 0,5 млн руб. При этом в отрасли наблюдалось серьезное сокращение рабочих мест: списочная численность сотрудников сократилась на 29,1% до 3 865 человек, то есть, работы лишились почти 1600 человек. Несмотря на то, что доля туризма в ВВП Беларуси составляет всего 2,5%, с учетом мультипликативного эффекта он служит драйвером развития смежных отраслей. По данным статистики национальных счетов в 2018 г. суммарное туристическое потребление внутри страны оценивалось в 5,5 млн руб. На услуги самих турфирм приходится всего 5,2% от этой суммы, а на услуги пассажирского транспорта 28,8%, покупку потребительских товаров и продуктов питания 15,7%, услуги организаций общественного питания 11,8%, услуги гостиниц и других средств размещения 11,1%. При этом в туризме было занято 5,9% списочной численности занятых по экономике – 255,6 тыс. чел. Из них непосредственно в турагентствах работало всего 2,2%

этого количества, в общепите – 10,5%, гостиницах – 14,9%, на транспорте – 14,2% и т.п., а в смежных отраслях – 31,7%. Таким образом, спад в туристической отрасли привел к существенным потерям в смежных отраслях. Объем перевозок пассажиров в 2020 г. сократился на 18,6% по сравнению с 2019-м, в т.ч. железнодорожным – на 24,7%, а воздушным – на 58,3%. Товарооборот общественного питания уменьшился на 20%. Восстановление этих отраслей невозможно без оживления туризма. Однако, по оценкам специализированного агентства ООН по туризму, возврат объемов международных прибытий к уровням 2019 г. может занять от 2,5 до 4 лет [3].

В целях минимизации влияния мирового эпидемиологического кризиса на экономику в Беларуси были установлены меры государственной поддержки бизнеса. В перечень видов экономической деятельности, наиболее подверженных неблагоприятному воздействию эпидемиологической ситуации были включены туристическая деятельность, услуги гостиниц, деятельность пассажирского воздушного железнодорожного и транспорта. Предприятиям этих видов деятельности были снижены ставки по налогу на недвижимость, земельному налогу и арендной плате за земельные участки, до конца 2020 г. предоставлялась отсрочка по налогам, уплачиваемым в местные бюджеты. Более 80 процентов всех туристических предприятий в Беларуси – это предприятия малого и среднего бизнеса, которые, как правило, не имеют в собственности земли и недвижимости, поэтому существенной поддержки они не получили.

Многие страны оперативно разработали и ввели срочные меры, направленные в первую очередь на поддержку бизнесов и работников. Лучшие мировые практики по адаптации туристической отрасли в условиях пандемии коронавируса включают прямую поддержку организаций и работников, создание специальных фондов поддержки, льготы по налогам и страховым платежам, особые условия кредитования. Можно отметить наиболее эффективные инструменты поддержки туризма на основе анализа мер 83 стран, представленного в отчете по странам ОЭСР «Tourism Policy Responses» [3].

Прямая финансовая помощь, субсидии малому и среднему бизнесу. В Португалии агентство Turismo de Portugal создало линию поддержки в размере 60 млн. евро для туристских микропредприятий, оказавшихся в сложной финансовой ситуации. В Гонконге финансовую поддержку от Противозидемического фонда в рамках программы субсидирования турагентов получили примерно 1350 турпродуктов. Турагент, удовлетворяющий установленным критериям, имеет право на получение единовременной субсидии в размере более 10 тыс. долл.

Особые условия кредитования, гранты и беспроцентные кредиты для

поддержки ликвидности компаний. Малым и средним туристическим компаниям в Южной Корее предоставлено право на льготное беззалоговое финансирование на общую сумму 8,1 млн. долл. по ставке 1 процент. В Австралия разработана схема гарантий МСП с оборотом менее 50 млн. австралийских долл., включая индивидуальных предпринимателей и некоммерческие организации, правительство гарантирует до 50 процентов новых кредитов, выданных кредиторами, имеющими на это право. В Испании экономические меры, принятые в ответ на COVID-19 кризис, включают приостановление выплаты процентов и основной суммы ссуд, предоставленных Секретариатом государственного туризма, а также отсрочку выплаты процентов и/или основной суммы кредитов регионами, компаниям и самозанятым работникам, пострадавшим от кризиса.

Субсидирование зарплат сотрудников. Сербия, Словения и Словакия предоставили прямые выплаты на заработную плату (либо процентную долю от заработной платы) компаниям, которые были вынуждены закрыться в связи с пандемией.

В Великобритании разработана схема поддержки туристических направлений – Destination Management Resilience Scheme, направленная на сохранение персонала, работающего с клиентами. На финансирование организаций по маркетингу туристических направлений Destination Management Organisations было выделено почти 1,5 млн. евро. Компании могут обращаться за поддержкой для покрытия расходов на содержание не более двух сотрудников с выплатой до 2,8 тыс. евро на одного работника в месяц, а также расходов работодателя по страхованию и пенсионным взносам в течение трех месяцев.

Льготы по отчислениям на социальное обеспечение и социальное страхование. В Италии была приостановлена уплата налогов, взносов в систему социального обеспечения и социального страхования для сектора туризма. В Болгарии государство оплачивало страховые платежи работодателей. В США выплаты по налогам на социальное обеспечение для работодателей и самозанятых были отложены до 1 января 2021. В Испании малые и средние предприятия, которые не увольняли работников, освободили от взносов на социальное обеспечение. Для самозанятых, чей доход снизился более чем на 75 процентов, предоставлена субсидия и освобождение от уплаты налога на соцобеспечение.

Налоговые каникулы, льготы и отсрочки. В Турции приостановили выплаты НДС и отчислений в фонды социального страхования на шесть месяцев в различных секторах, включая турагентства. Сбор налога на проживание перенесли на ноябрь 2020 г. Также турецкие власти на шесть месяцев приостановили выплаты, связанные с правом аренды отелями. НДС

на рейсы внутренних авиакомпаний снижен с 18% до 1% в течение трех месяцев. В Германии компаниям разрешили отсрочить налоговые платежи до 31 декабря. В Норвегии ставка НДС, которая распространяется на пассажирский транспорт, проживание и большинство культурных мероприятий и аттракционов, была снижена с 12% до 8% до 31 октября 2020 г. В Исландии с 1 апреля 2020 по 31 декабря 2021 была приостановлена уплата и взимание налога на ночлег.

Использование инфраструктуры туристического сектора в борьбе с коронавирусом. Португалия, Франция, США, Великобритания и Колумбия предоставляют средства коллективного размещения для медиков, правоохранителей и сотрудников вспомогательных служб, борющихся с пандемией. Например, Ассоциация отельеров Колумбии COTELCO предоставила 5,6 тыс. номеров своих 70 дочерних отелей в 22 муниципалитетах под нужды правительства в ликвидации коронавируса.

Первоочередные меры по поддержке предприятий и работников, принятые в различных странах, позволили сохранить многие бизнесы и персонал туристических компаний. Дальнейшие шаги направлены в большей мере на оживление туризма путем стимулирования спроса на услуги туристической индустрии, в частности, финансовая помощь туристическому бизнесу может быть оказана путем предложения потребителям ваучеров на оплату путешествий внутри страны. К примеру, в Южной Корее правительство стимулирует потребление с помощью выпуска скидочных купонов, которые можно использовать для компенсации расходов на туризм, в Исландии жители в возрасте старше 18 лет получают от правительства путевки на общую сумму 1,5 млрд. исландских крон для покрытия расходов на путешествия внутри страны.

Опыт предыдущих кризисов показывает, что при правильной поддержке туризм может стать одним из важных катализаторов восстановления всей экономики.

Список использованных источников:

1. World Tourism Organization (UNWTO) / World Tourism Barometer // Vol. 18. № 3,4. June 2020. URL: <https://doi.org/10.18111/wtobarometereng>. – Дата доступа: 22.04.2021.

2. World Tourism Organization (UNWTO) / World Tourism Barometer // Vol. 18. № 4. June 2020. URL: <https://doi.org/10.18111/wtobarometereng>. 2 // Vol. 19. – № 2. – March 2021. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/wtobarometereng>. 2021.19.1.2 (дата доступа: 20.04.2021).

3. Tourism Policy Responses to the coronavirus (COVID-19) // OECD 2020. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=124_124984-

7uf8nm95se&title=Covid-19_Tourism_Policy_Responses.

(дата доступа:15.04.2021).

The impact of the COVID-19 pandemic on the tourism industry in Belarus is considered, the state measures to support tourism in Belarus are analyzed, and their effectiveness is assessed. The best world practices for adaptation of the tourism industry in the context of the coronavirus pandemic have been identified, recommendations for improving tourism support measures in the Republic of Belarus have been developed.

Key words: *tourism industry, state support, financial aid, tax incentives, special credit conditions, social vouchers*

Дата надходження: 25.04.2021

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Економічні науки

Випуск 16

Підписано до друку 25.05.2021 р. Формат 60x84/16
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний
Ум. друк. арк. 21.39. Тираж 50. Зам. 35

Видавець Ковальчук О.В.
32315, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. Васильєва, 13, корп. А, 37.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7057 від 25.05.2020 р.